

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**BİRİNCİ MECLİS DÖNEMİNDE SİYASAL REJİM VE
YÜRÜTME ERKİ 1920-1923**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinem ŞİRİN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Rıdvan AKIN

Ağustos 2013

ÖNSÖZ

“Birinci Meclis Döneminde Siyasal Rejim ve Yürütme Erki, 1920-1923” başlıklı bu çalışma, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan bir yüksek lisans tezidir. Öncelikle, tez konusunun belirlenmesinden başlayarak teze son noktayı koyana kadar yardımını benden esirgemeyen, Birinci Meclis konusundaki çalışma isteğimi ve hevesimi hep canlı tutan ve teşvik eden tez danışmanım ve değerli hocam Sayın Doç. Dr. Rıdvan AKIN’a candan teşekkür ederim.

Bütün hayatım boyunca ve özellikle de eğitimim konusunda her zaman sevgi ve desteklerini arkamda hissettiğim anneme ve babama; tezin bitmesi için beni teşvik eden değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Nihan YANCI ÖZALP’e; çalışmam boyunca bana destek olan arkadaşım Müge’ye teşekkürü bir borç bilirim. Benden hiçbir zaman desteğini ve yardımını esirgemeyen, yorulduğum anlarda tekrar gücümü toplamamı sağlayan sevgili Ali’ye candan teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
RÉSUMÉ	viii
ABSTRACT	xiv
ÖZET	xx
GİRİŞ	1
1. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE GEÇİŞ	5
1.1. Mütareke Dönemi Gelişmeleri	5
1.2. İstanbul’un İşgali ve TBMM’nin Açılışı.....	9
2. BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NDE SİYASAL REJİM	12
2.1. Meclis Hükümeti Sistemi	12
2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Meclis Hükümeti Sistemi	17
2.2.1. “Selâhiyeti Fevkaladeyi Haiz Bir Meclis”	17
2.2.2. Yasama ve Yürütme Erklarının TBMM’de Toplanması	18
2.2.3. İcra Vekilleri Heyeti’nin Meclis Tarafından Seçilmesi	19
2.2.4. Yürütmenin Yasamayı Etkileme Aracından Yoksun Olması	20
2.2.5. Devlet Başkanı Makamının Yokluğu	20
2.2.6. İstirrar İlkesi	21
2.3. TBMM Hükümeti Uygulamasında Meclis Hükümeti Sisteminden Sapmalar 21	
3. YENİ DEVLETİN ANAYASASI TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU	25
3.1. Ulus Devlet İnşasında Halkçılık Ögesi.....	25
3.2. Halkçılık Programı ve Halkçılık Beyannamesi	27
3.3. Teşkilatı Esasiye Kanunu Layihası Üzerindeki Tartışmalar	33
3.3.1. Saltanat ve Hilafet Sorunu	33
3.3.2. Mesleki Temsil İlkesi.....	37
3.3.3. Küçültülmüş Meclis Önerisi	38
3.4. Yeni Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası.....	39
3.4.1. Türkiye Devleti	42
3.4.2. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.”	43
3.4.3. Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti	45
3.5. Mustafa Kemal’in Anayasal Gelişmelere ve Teşkilatı Esasiye Kanunu’na Bakışı.....	49
3.6. Teşkilatı Esasiye Kanunu ve Kanunu Esasi – İki Anayasalı Dönem	51

4. TBMM HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞUNUN SİYASAL EVRİMİ.....	53
4.1. Hükümete Doğru	53
4.2. Hükümetin Kuruluşu	55
4.3. Geçici İcra Encümeni'nden İlk Hükümete: İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun	57
4.4. İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun Tartışmaları	58
4.4.1. Vekâletler	59
4.4.2. Vekillerin Seçimi	61
4.4.3. Komisyonlar İle Vekiller Arasındaki İlişki	63
4.4.4. Vekiller Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümü.....	63
4.4.5. Tasarının Kabul Edilmeyen Maddesi	64
4.4.6. Kanunun Özellikleri.....	65
4.5. Hükümet İşlerinden Sorumlu Olacak Kişiler ve Bunların Yetkileri	67
5. YÜRÜTMENİN (TBMM İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN) YAPISINDA GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİKLİKLER.....	68
5.1. Vekil Seçiminde Aday Gösterme Yönteminin Kabulü-47 Sayılı Kanun.....	68
5.2. 47 Sayılı Kanunla Yapılan Değişikliğe Kadar Vekâlet Seçimleri ve Siyasi İstikrarsızlık	68
5.2.1. Nazım Resmor'un Dâhiliye Vekilliği	69
5.2.2. Celaleddin Arif Bey'in Adliye Vekilliği	74
5.3. 47 Sayılı Kanun	74
5.4. Aday Gösterme Yönteminin Terki: 244 Sayılı Kanun	79
5.4.1. Kuvvetler Ayrılığı Sorunu: Sorumlu İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve Kabine Önerisi	81
5.4.2. Heyeti Vekile'nin Sorumluluğu ve Görevleri.....	82
5.4.3. Tasarıya Karşı Görüşler	83
5.4.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Tasarıyla İlgili Görüşleri	85
5.4.5. Tasarının Komisyona Geri Gönderilmesi	88
5.4.6. Tasarının Yeniden Meclis Gündemine Alınması.....	88
5.4.7. Eleştiriler.....	90
5.4.8. Tasarının Amacı: Mahmut Esat Bey'in Açıklamaları	91
5.4.9. Tasarının Değiştirilerek Kabulü.....	92
5.4.10. İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'nın Vekâletle Bağdaşması Sorunu.....	92
5.4.11. Vekili Muvakkat Tartışması	93
5.4.12. Tasarı ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 9. Maddesi.....	94
5.4.13. Usul Tartışmaları	95
5.5. Vekillerin İstifası ve İcra Vekillerinin Yeniden Seçimi	95
5.6. İcra Vekilleri Heyeti'nin Görev ve Sorumlulukları: Tartışmalar ve Belirsizlik	96
5.7. 244 Sayılı Kanun ve Siyasal Rejime Etkisi.....	97
6. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ SEÇİMLERİ	99
6.1. Adliye Vekâleti Seçimleri	99
6.2. Dâhiliye Vekâleti Seçimleri	101

6.3. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Seçimleri.....	104
6.4. Hariciye Vekâleti Seçimleri	105
6.5. İktisat Vekâleti Seçimleri	106
6.6. Maarif Vekâleti Seçimleri	107
6.7. Maliye Vekâleti Seçimleri.....	108
6.8. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Seçimleri.....	109
6.9. Nafia Vekâleti Seçimleri	109
6.10. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti Seçimleri.....	110
6.11. Şeriye Vekâleti Seçimleri.....	112
7. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN SİYASAL DENETİMİ.....	114
7.1. İcra Vekilleri Heyeti'ne Yöneltilen Gensorular	115
7.2. Dâhiliye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri.....	118
7.3. Adliye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri	122
7.4. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne (Riyaseti'ne) Yöneltilen Gensoru Önergeleri.....	123
7.5. Maliye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri.....	126
7.6. Maarif Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri	128
7.7. Nafia Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri	130
7.8. İktisat Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri.....	131
7.9. Şeriye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri.....	132
8. TBMM HÜKÜMETİNİN SİYASİ PROGRAMI, KARARLARI VE UYGULAMALARI.....	133
8.1. Adli Konulardaki Düzenlemeler.....	133
8.1.1. TBMM Hükümeti'nin Tehcir Yargılamalarına İlişkin Tutumu	134
8.1.2. İşgal Altında Kalan Mahkemelerdeki Davalara İlişkin TBMM Hükümeti Kararları	136
8.1.3. Savaş Suçlarının Niteliği ve Yargı Yerleri	139
8.1.4. Osmanlı'dan Ayrılan Arap Vilayetlerince Verilen Yargı Kararları Sorunu	140
8.1.5. Divan-ı Harplerle İlgili Düzenlemeler.....	140
8.1.6. Yargılamaların Tecili.....	142
8.1.7. Kamu Görevlilerinin Yargılanmasıyla İlgili Düzenlemeler	143
8.1.8. Suçlarla İlgili Özel Kararnameler	143
8.1.9. Adli Meselelerle İlgili Nizamname Biçimindeki Düzenlemelerin İçeriği	144
8.2. Milli Mücadele Dönemi Hükümetlerinin İdari Düzenlemeleri	146
8.2.1. İşgal Edilen Yerlerde Görevli Memurlarla İlgili Düzenlemeler	147
8.2.2. Memur Kadroları ve Çalışma Saatleri	149
8.2.3. Egemenliğin El Değiştirmesi ve Bunun Resmi Belge ve Kurumlardaki Görünümü	151
8.2.4. Resmi Gazete'nin Çıkarılması.....	152
8.2.5. Sivas Vilayetinde Sıkıyönetim Uygulaması ve Kaldırılması	152
8.2.6. Savaş Döneminde Seyahat Özgürlüğü ve Güvenlikle İlgili Tedbirler ...	153

8.2.7. Milli Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerinde Hükümet Denetimi	155
8.2.8. Göç Sorunu, Terk Edilmiş Mallar ve Lozan Sonrasında Mübadele	158
8.3. TBMM Ordusu Ve Askeri Düzenlemeler	164
8.3.1. Düzenli Ordu Kurma Çabaları	164
8.3.2. Asker Temini Amaçlı Düzenlemeler	166
8.3.3. Askeri Taltifler, Terfiler ve Yardımlar	168
8.3.4. Asker İhtiyacına Rağmen Gerçekleştirilen Teciller	171
8.4. Milli Mücadele Döneminde Mali Ve Sosyal Düzenlemeler	173
8.4.1. Hükümet'in Mali Yükümlülüklerle İlgili Düzenlemeleri	173
8.4.2. Tekâlifi Milliye Emirleri	177
8.4.3. Büyük Zafer Sonrası İstanbul'da Kamu Hizmeti Yapan Şirketler İle Ankara Hükümeti'nin İlişkisi	179
8.4.4. Sosyal Yardımlar	181
8.5. Ankara Hükümeti'nin Savaş Döneminde Kamu Sağlığıyla İlgili Düzenlemeleri	186
8.6. Eğitimle İlgili Düzenlemeler	189
SONUÇ	192
KAYNAKÇA	196
ÖZGEÇMİŞ	203

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
A.Ü.	:Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.D.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü.S.B.F.Y.	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
B.M.M.	:Büyük Millet Meclisi
c.	:Cilt
D.Ü.H.F.Y.	:Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.H.F.M.	:İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İ.Ü.H.F.Y.	:İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

RÉSUMÉ

L'essence de ce travail qui avait été en général pris en main pendant la première période de la Grande Assemblée Nationale de la Turquie (GANT) portée sur le gouvernement de la GANT. Car la période de la première assemblée a été examinée politiquement, historiquement et juridiquement; cependant il existe très peu d'études concernant le gouvernement de la GANT.

La définition de la fondation de la GANT et l'apparition du gouvernement de la GANT constitue la première partie de cette étude. La relation juridique entre la GANT concernant, la suprématie de l'assemblée et les principes de l'unité des pouvoirs adopté et entre le Conseil nommé le Conseil des Ministres de l'Exécution composé de onze personnes a été défini. Les modifications concernant cette relation juridique ont été pris en main. Par la suite, le passage à l'essence de la thèse a été réalisé. Dans cette partie a été étudié les décrets, règlements et ordonnances promulgués par le Conseil des ministres entre 1920 et 1923. Ainsi, par l'explication des fondements constitutionnel que le gouvernement de la GANT de la première période s'est vu appliquer la description de la lutte politique et juridique du gouvernement de la GANT a pu se faire. À la fin de cette lutte a été réalisé le constat des solutions des besoins du Conseil des Ministres ayant utilisé le pouvoir exécutif au nom de la GANT. Le gouvernement de la GANT de la première période étant le fondateur d'un nouvel Etat et ayant réalisé l'indépendance a été évalué d'après le droit public.

Sur quel plan politique a été construit la GANT? Juste après la fondation de l'assemblée le 23 avril 1920, Mustafa Kemal Paşa a présenté une motion à l'Assemblée le 24 avril 1920 afin que soit constitué le gouvernement. Dans cette motion il a d'abord été constaté les conditions politiques. La constitution du gouvernement a été le moyen de se purger de ces conditions. La GANT ne pouvait aboutir à son but si le gouvernement ne se constitué. Après la fermeture de la dernière assemblée des députés (Meclisi Mebusan) de l'Empire Ottoman, les congrès régionaux et locaux qui se sont répandu dans toute l'Anatolie n'ont pu aboutir à leur but. Le but de l'indépendance qui s'est portée dernièrement au centre, c'est à dire la GANT, ne s'est pas réalisé. Cette ordonnance qui a modifié le système constitutionnel tout en changeant la source de la souveraineté et ayant constitué le fondement du Droit Public Turc était composé des éléments ci-dessous :

- . L'obligation de constitué un gouvernement.
- . Le califat et le sultanat doivent se purger de toute influence extérieure. Et plus tard, ces institutions doivent prendre leur place dans le cadre des lois déterminées par l'Assemblée.
- . L'Assemblée ne doit pas demeurer seulement comme un organe législatif. Il doit avoir une ingérence directe dans tous les travaux nationaux.

. Ce sont les représentants élus parmi l'Assemblée et par l'Assemblée qui doivent être chargés du pouvoir exécutif. Ainsi les représentants sont individuellement et mutuellement responsables devant l'Assemblée.

. Le président de l'Assemblée doit à la fois représenter l'Assemblée et à la fois présider le Conseil des Ministres. Le président de l'Assemblée comme les autres membres du Conseil des Ministres doit être responsable devant l'Assemblée.

. Malgré qu'il soit temporaire, le poste de président doit être occupé par un Président d'Etat. Il ne doit pas former une institution comme le sous-préfet pendant le Sultanat.

. La GANT, représentant de la volonté générale, était pourvu de pouvoir extraordinaire. Elle s'est dotée de tous les pouvoirs et a saisi le destin de la nation. Il n'existait alors aucune force au delà de la GANT.

Cette ordonnance a été acceptée malgré tous les débats sévères qui se sont déroulés dans l'Assemblée. Ainsi, y compris d'abord la Constitution de 1921, tous les principes reflétant sur les actes de l'Assemblée ont vu jour: les principes de la souveraineté nationale, la suprématie de l'Assemblée ainsi que l'unité des pouvoirs.

À la fin des débats portant sur la constitution du gouvernement ainsi que sa forme, une décision nommée "Kuvve-i İcraiyeye Teşkiline Dair Karar" a été prise. Il a d'abord été créé un Conseil d'Exécution temporaire. Par la suite avec la loi numéro 3 qui est entrée en vigueur, a été créé le Conseil des Ministres. Selon cette loi, les représentants devaient être élus un par un par l'Assemblée et dans l'Assemblée. Tout litige naissant de ces mandats devait être réglé par la GANT. Les représentants sont individuellement et mutuellement responsables devant l'Assemblée. Cependant, cette méthode a causé des conflits entre les représentants. Il y a eu très souvent des modifications dans les mandats. Pour cela la loi numéro 47 est entrée en vigueur. Avec cette loi, les représentants ne pouvaient être élus par l'Assemblée que parmi les candidats présentés par le Président de l'Assemblée. Cependant les députés opposants ont toujours refusé cette méthode. En 1922 est entrée en vigueur la loi numéro 244. Ainsi la méthode de l'élection directe des représentants par l'Assemblée a été adoptée.

Avec l'adoption de la Constitution de 1921 un pas important a été lancé. Tout d'abord le régime politique a connu un changement fondamental. La source de la souveraineté a été modifiée. La Souveraineté a été retirée de la noblesse Ottomane et a été remise sans condition au peuple. Le gouvernement du peuple par le peuple a été adopté. La GANT a été déclarée comme l'institution compétente à se servir de la souveraineté au nom du peuple et que le pouvoir législatif et exécutif s'est réuni à la GANT et qu'un nouvel Etat a été constitué. Le nom de ce nouvel Etat est la Turquie. L'administration de cet Etat se fera désormais par le gouvernement de la GANT. La Constitution prévoyait que le gouvernement était composé des représentants qui agissaient sous l'ordre de l'Assemblée. Par ailleurs, cette Constitution avait une particularité importante qui donna une grande place aux administrations locales. Le principe de populisme qui constituait la philosophie de la création de cet Etat était le fondement même de cette Constitution. Les principes de la souveraineté nationale et la suprématie de l'Assemblée ont été réglementés sur un niveau constitutionnel. Une réglementation relative à la justice et aux droits et libertés fondamentales a pris place dans la Constitution. C'est donc d'après cette caractéristique une Constitution Cadre. La loi « Kanunu Esasi » était appliquée pour ces sujets n'étant pas abordés dans la loi « Teşkilatı Esasiye » (Constitution de l'Empire Ottoman). En effet, officiellement la

loi Kanuni Esasi n'avait pas été abandonnée, cependant la GANT s'est vu comme une Assemblée fondateur et pour cette raison elle a reconstruit son système constitutionnel sans aucunes conditions.

Dans ce contexte il est utile de faire référence au régime politique. La forme d'administration où le pouvoir législatif et exécutif s'unit dans une assemblée et le régime du gouvernement d'assemblée. Ce régime se nomme également le régime conventionnel. Ce régime appliqué pour la première fois en France, a été conçu comme la forme de gouvernement de démocratie constitutionnel; il a été prévu dans la Constitution Française de 1793. Le fondement de ce régime, s'appui au principe d'indivisibilité de la souveraineté nationale conçu par Rousseau. Le régime conventionnel s'applique en général durant les périodes extraordinaires.

Le régime adopté par la Constitution de 1921 est un régime de gouvernement d'assemblée. Dans son deuxième article, il prévoyait que les pouvoirs législatif et exécutif s'unissaient à la GANT. Du point de vue juridique il n'existait pas un exécutif indépendant. Dans l'Assemblée prenaient place des centaines de députés; en effet vu que l'Assemblée ne pouvait exercer le pouvoir exécutif avec des centaines de personnes, elle sélectionnait un conseil parmi l'Assemblée. Ce conseil réagissait au nom et à l'ordre de l'Assemblée. Ce régime a été accepté pour la Guerre de l'Indépendance Nationale. D'un côté il y avait la conquête de la Guerre de l'Indépendance et d'un autre côté il y avait la fondation d'un nouveau système à la place de l'ancien système.

Cependant, en général comme dans tout gouvernement d'assemblée, des déviations du système de gouvernement d'assemblée avaient eu lieu dans la GANT. Le Conseil des Ministres avait obtenu la majorité politique dans l'Assemblée. Des cette manière il avait obtenu l'autorité. Au fur et à mesure, sont devenu représentant les personnes pouvant travailler harmonieusement. L'Assemblée pouvait contrôler le pouvoir exécutif par la mise en jeu de la responsabilité politique des représentants. La responsabilité individuelle et mutuelle de l'exécutif avait été adopté, et cela correspond à une particularité du régime parlementaire. Dans la pratique, le Conseil des Ministres a dû proposer plus de loi que l'organe législatif. Le Conseil des Ministres ensemble ou individuellement ont posés des questions de confiance.

L'inexistence d'un président d'Etat contrairement au régime parlementaire est une des particularités de cette période. L'institution de président d'Etat n'avait pas été formée car l'institution du Sultanat était toujours en vigueur. Car entre les députés prenant place dans la GANT existait encore des défenseurs du Sultanat. Ces derniers pensaient que l'ancien régime aller survivre. Ils pensaient que la GANT était provisoire. Cette méthode a été adoptée pour que la lutte qui avait eu lieu pendant la Guerre de l'Indépendance Nationale ne se divise pas.

Cependant le Président de l'Assemblée s'est servi des compétences attribuées à un président d'Etat. Un pouvoir de signature autorisant la signature au nom de l'Assemblée lui avait été attribué. C'est à dire que le Président de l'assemblée avait une compétence de représenter l'Etat comme un président d'Etat. Par ailleurs, le président de l'Assemblée était compétent pour approuver les décisions prise par l'exécutif. C'est également une particularité du régime parlementaire. Le Président de l'Assemblée est le président naturel des représentants (députés).

Par une décision numéro 384 prise le 14 avril 1923 il a été déclaré que le président du Conseil des Ministres sera l'intermédiaire entre l'Assemblée et les représentants. Emmené également à être le conseiller des représentants du Conseil, le Président du Conseil, avait été placé à position centrale. Le Président, avait une responsabilité mutuelle avec les représentants. Ces deux dernières particularités font plus référence à un système du Cabinet.

Il est important en l'espèce de traiter du contrôle qu'était soumis sur le gouvernement par l'Assemblée. D'une manière différente de celle du système de gouvernement d'assemblée il a été prévu la responsabilité mutuelle de l'exécutif. Très souvent le gouvernement et l'Assemblée ont posés des questions de confiance. L'Assemblée a protégé sa suprématie par la responsabilité mutuelle et individuelle des représentants. Il a réalisé ce contrôle par l'utilisation des mécanismes de contrôles vu dans les régimes parlementaire comme les questions, les interpellations et les recherches de l'Assemblée. Certains représentants, suite aux interpellations n'ont pu obtenir des votes de confiances et radié. Et d'autres malgré leurs possessions de vote de confiance, ont démissionnés. La GANT a rigoureusement utiliser ces voies pour contrôler l'exécutif.

Le pouvoir législatif et exécutif se sont réunit à la GANT. Mais alors qu'en était il du pouvoir judiciaire? Le pouvoir judiciaire appartenait également à la GANT. Les Tribunaux de l'Indépendance qui avait été fondé pour juger les furtifs militaire ont travaillé sous forme de conseil sélectionné par l'Assemblée. L'Assemblée s'est vu compétent sur l'amnistie. Plus particulièrement, il a construit des règles juridiques en ce qui concerne les assertions sur les députés. Les actes judiciaires du gouvernement de la GANT sont également importants en ce qui concerne notre sujet. Par exemple, il avait été créé une Cour de Cassation à Sivas.

La citation des décisions importantes du gouvernement de la GANT du point de vue du droit administratif est assez importante dans cette introduction. Les premières décisions qui ont été prises par le gouvernement de la GANT, ces dernières étaient toutes pour la protection de la licéité et la sécurité de l'Assemblée. Mis à part la licéité et la sécurité, ces décisions portent sur plusieurs sujets, comme la justice, la défense, l'enseignement, ainsi que dans la santé et l'économie.

Tout d'abord des pas qui effaceront la souveraineté du gouvernement d'Istanbul ont été lancés. Également il y a eu des décisions portant sur la sécurité. Dans cette direction la première décision qu'avait été prise était relative à l'interdiction de toutes communication avec le Gouvernement d'Istanbul. Avec cette décision il a été ordonné que tout document officiel parvenant d'Istanbul soit rendu. Et pour cette raison un contrôle très rigoureux a été effectué sur les communications par téléphone, par lettre ainsi que par télégramme. Celui qui ne respectait pas cette règle allé voir engagé à son encontre une enquête de crime de trahison de la patrie. Dans chaque ville il existait désormais des centres de censure sur la communication. La langue de communication était seulement la langue turque. Quant à la communication en langue étrangère, seulement la langue française pouvait s'utiliser; en revanche l'utilisation ne pouvait se faire que dans des cas exceptionnels. La seule exception de ce contrôle était les courriers appartenant à l'Assemblée. Pour empêcher l'espionnage les communications s'effectuaient par l'intermédiaire de certains codes, en revanche que des certaines personnes compétentes pouvait s'en servir.

La première décision portait sur la continuité de la mobilisation générale afin d'assurer la sécurité. Cette décision est assez nécessaire dans une période importante et ce qui a provoqué la déclaration d'un état de siège et la formation de tribunaux d'indépendance sur plusieurs endroits. Particulièrement dans les endroits où l'Ordre Public était en danger la pratique de l'état de siège s'est poursuivie sur des longues durées. Une pratique de ce genre était nécessaire contre les rebellions de cette période.

Il y avait un nombre de réglementation important à établir sur les territoires envahis. Des décisions relatives aux affaires se déroulant sur ces territoires ont été rendues. Des réglementations relatives aux conditions de mission des fonctionnaires qui fuyait Istanbul et Izmir avaient été élaborées. Et des décisions relatives aux dommages matériels causé par l'occupation ont également vu jour.

La GANT, après sa création a voulu créer un ordre militaire fixe. Jusqu'à la création de cette ordre militaire fixe, la résistance contre l'occupation se faisait par organisation de défense juridique et la branche militaire de cette organisation qui se nommé Kuvayı Milliye c'est à dire des forces nationalistes. En effet, le Kuvayı Milliye était une guérilla qui était soutenu financièrement par les notables. Entre eux certaines forces nationalistes et si importante qu'il n'était impossible de ne pas les remarquer. Ces forces unitaires contribuaient sérieusement au but national, cependant de nombreux actes illégaux se sont réalisés pendant cette lutte. Bien plus que plus tard la position du Kuvayı Milliye plongeait dans l'arbitraire.

Sur quoi le gouvernement de la GANT a publié un décret concernant les crimes commis par les membres du Kuvayı Milliye. Ainsi les forces du Kuvayı Milliye se sont vu des traitées comme des membres d'un ordre militaire fixe. Les crimes commis par ces derniers allé être jugés par des tribunaux militaires. Aussi bien que quelque temps plus tard, le Gouvernement, allait prendre une décision de lier les unités du Kuvayı Milliye avec l'ordre militaire. Et les crimes commis par les forces armées qui se trouvait en dehors de tout cela aller être jugés par les tribunaux ordinaires.

Une décision importante est celle relative aux crimes d'expulsion. Le Gouvernement Ottoman était engagé contre ses alliés pour juger et punir tout crime d'expulsion. L'Etat Ottoman, pensait que sa position aider le Gouvernement Ottoman quand il se rendra sur la table de la paix. Et pour cela il y en avait certains qui avait juger sans que soit appliquer un procès équitable. Le Gouvernement de la GANT avait par le suite décidé que les accusés de ces crimes devait être juger en détention provisoire leurs culpabilité n'avait pas été prouvé.

Une autre décision prévoyait que les détenus devaient accomplir leur peine en travaillant dans le domaine agricole. Et d'autre ont vu leur peine reporté car ils devaient accomplir leurs services militaires. Une autre décision a été prise sur les ouvriers des mines de Zonguldak, leur service militaire a été également reporté.

Et même, les enseignants ont eu droit à cette prorogation du service militaire, ce qui nous montre que malgré ce période extraordinaire l'enseignement avait une place importante.

La bureaucratie judiciaire a également connu un nombre important de modification grâce aux décisions qui ont été prises. La désignation des juges et des procureurs

avait été réorganisé par le Gouvernement d'Ankara. Les désignations et les droits des fonctionnaires du palais de justice avait également connu une réorganisation. Des règlements concernant particulièrement leur désignation avait été publié. Ainsi la profession d'avocat avait aussi connu une nouvelle réglementation. Les conditions pour professer l'avocature avait été réglementé. Et avec la décision de créer un journal officiel, toutes les lois adoptées par la GANT étaient désormais publiées dans le journal officiel.

La GANT a également rendu des décisions déclarant sa souveraineté et effaçant les traces du passé. Par exemple, l'écriture de « Gouvernement de la GANT » sur les passeports ou autres documents officiels et la proscription de l'expression « sultanat ».

Après la conquête de la Guerre D'indépendance, il a été décidé d'offrir des médailles d'indépendance à ceux qui ont participé à la guerre. Et même une décision concernant les facettes de cette médaille.

En ce qui concerne le sanitaire, une réglementation a été faite pour les maladies contagieuses. Les prix et honoraires des laboratoires attachés au service sanitaire avaient été fixés.

Des décisions concernant le mode de travail ont été également rendues. L'heure du déjeuner peut être citée comme exemple. Les heures de travail des fonctionnaires ont également été réglementées.

En conclusion de toute cette recherche nous pouvons dire que la GANT de la première période constitue le fondement du Droit Public Turc. Un nouvel Etat a été constitué avec d'une part la lutte de l'indépendance et d'une autre part le changement constitutionnel. Le gouvernement de la GANT s'est attribué la mission de locomotive de ce nouvel Etat. La particularité la plus importante de cette période est l'exposition d'une position très attaché au Droit.

ABSTRACT

Although this study generally addresses the First Term of The Grand National Assembly of Turkey (GNAT), it essentially discusses the GNAT government between the years 1920 – 1923. The First Parliament has been analyzed in terms of political, historical and judiciary aspects but there are very few works regarding the GNAT Government. Especially the decisions made and applied by the GNAT Government have never been examined thoroughly.

In this study, first, the foundation of GNAT and how the GNAT Government emerged is explained. The legal relationships of the Cabinet Council composed of eleven members, legislative supremacy and unity of power principles embraced by the GNAT are explained. The differences in these legal relationships are addressed. In this section, the decrees, regulations and ordinances that the Cabinet Council passed between 1920 and 1923 have been examined according to their topics. Hence, what kind of legal and political struggle the Government of the First Term of The Grand National Assembly of Turkey has been through, and which sources of constitutional quality these were based on are explained. The needs that were addressed and the solutions they had found for them by the Cabinet Council using executive power in GNAT's name during and at the end of this struggle are ascertained. As the founder of a new state and also the executer of liberation, GNAT's First Term Government is evaluated in terms of public law.

What kind of political platform was the GNAT established on? On April 24th 1920, right after the Parliament was established on April 23rd 1920; Mustafa Kemal Pasha made a motion to the Parliament for a government to be formed. In this motion, first, the political conditions that the country was in were determined. The formation of a new government was explained as the solution to get rid of these conditions. If the government is not formed, the GNAT will not realize its aim. Goals and aims determined in local and regional conferences spread all over Anatolia after the dissolution of the First Turkish Parliament, will also not be realized. Finally the aim of liberalization carried to a single center – the GNAT – will not be realized. This motion that has laid the foundations of Turkish Public Law, and by changing the source of sovereignty, has changed the constitutional system up until that period, included these principles:

- . Forming a government is obligatory.
- . The Caliphate and Sultanate should be saved form all kinds of external effects. Later on, these authorities should be repositioned according to the laws that the Parliament will determine.
- . The Parliament should not remain only as the legislature. It should clamp down on all national things directly by itself.
- . For executive duties, members within the Parliament should be chosen and appointed. Members should be responsible for the Parliament individually and as a whole.

. The Speaker should represent the Parliament and, at the same time, preside at the executive board that will be formed. The Speaker should also be responsible to the Parliament as the other executive board members.

. Even if temporarily, there mustn't be a head of state. Also an institution such as a Sultanate governorship (delegacy) mustn't be created.

. GNAT has been equipped with extraordinary powers representing the national will. It has gathered all power within itself and has seized the fate of the nation. There is no power greater than the GNAT.

This motion, despite polemics in the Parliament, was accepted. Hence, starting with the 1921 Constitution, the principles that have reflected on all actions and proceedings of the Parliament were brought to life; these were the principles of national sovereignty, legislative supremacy and unity of power.

As a result of discussions regarding the forming of a government and its shape, decree number 5 "Concerning the Organization of Executive Force" was made. First, a temporary executive council was created. Afterwards, a Cabinet Council was formed by passing of law number 3. According to this, members were to be elected from within the Parliament by the Parliament. If there be a dispute between these deputations, the problem will be solved by the GNAT. Members will be responsible for the Parliament individually and as a whole. However, this approach has caused dispute amongst the members. Changes in the deputations came up quite often. This is why Law number 47 has been enacted. With this law, the members will be elected by the Parliament from those that the Speaker has nominated. However, opposing members have always objected to this approach. In 1922 Law number 244 was accepted. Hence, the Parliament directly electing the members approach was adopted once again.

An important step was taken by the acceptance of the 1921 Constitution. First, the political regime was changed radically. The source of sovereignty was changed. Sovereignty was taken from the Ottoman decent and given to the nation without any reservations or limitations. People's autonomy principle was adopted. Executive and legislative powers rest in the GNAT and founding of a new state was expressed. This new state is named the State of Turkey. It was arranged that the State of Turkey was to be operated by the GNAT government. It was stated in the Constitution that the government was made of members who acted under the command of the Parliament. Also one important aspect of this constitution was that it widely covered local governments. The principle of populism, rooting back to the state's founding philosophy, has formed the bases of this constitution. Principles of national sovereignty and legislative supremacy have been regulated at a constitutional level. Regulations regarding jurisdiction and fundamental rights and freedoms were not included in the constitution. With this characteristic, it's a framework constitution. The Ottoman Basic Law was applied in these topics that the constitution did not cover. The Ottoman Basic Law was not formally abolished. However the GNAT has seen itself as a constituent assembly. This is why it has reestablished its constitutional order without being subjected to anything.

In this regard, it would be good to touch upon political regime. Parliamentary government regime is the polity in which the legislative and executive powers are united in one parliament. This regime is also known as conventional regime. First applied in France, this regime was thought of as a form of constitutional democratic

government and was projected in the 1793 French Constitution. The bases of this regime are rooted in Rousseau's indivisibility of national sovereignty principle. The conventional regime is mostly applied in states of emergency.

The regime that the 1921 constitution adopted is a parliamentary government regime. It has stated in its second clause that the legislative and executive powers were gathered in the GNAT. Legally, there isn't an independent or separate judiciary. There are hundreds of members in the Parliament and since executive function cannot be done with hundreds of people, the Assembly elects a committee. This committee works in its name and under its command. This regime was accepted since the National War of Independence had to continue. On the one hand the Independence War was fought, and on the other, a new system was established over the old system.

However, as generally seen in parliamentary governments, derivations from the parliamentary government system occurred in the GNAT as well. The Cabinet Council attained the political majority in the Assembly. Hence they attained the leadership and authority as well. Gradually, those who work in coordination became deputies. The Parliament was able to monitor the executions by activating the members' political responsibilities. The individual and common responsibilities of execution were accepted. This is also a characteristic specific to parliamentary regimes. In practice, the Cabinet Council proposed more laws than the legislative organ. The Cabinet Council, either individually or together, asked the Assembly for votes of confidence.

Not having a head of state as defined in parliamentary regimes is also a characteristic special to this period. An office for a head of state was not established because the sultanate reserved its authority. Because the members constituting the GNAT also included those who were pro-sultanate. They thought that the old regime would continue after the independence. They thought that the GNAT was temporary. This approach was adopted when the National War of Independence was being fought so that the struggle is not divided.

However, the powers exercised by a head of state were exercised by the Speaker. The Speaker was given the authority to sign on behalf of the Assembly. Hence the Speaker of GNAT was given the authority to represent the state like a head of state. The Speaker was also given the authority to approve the decisions made by the execution. This feature is also special to parliamentary regimes. It has been accepted that the Speaker is the natural president of the members.

On April 14th 1923, in accordance with decree number 384, it's been accepted that the head of the Cabinet Council was a mediator between the members and the Assembly. The head was placed in a central position which also made him the consultant of the Cabinet Council. The head will carry out the duties with the members as a whole and be responsible together. This joined responsibility and the head being in a central position is a drift to the cabinet system.

Here it's necessary to briefly mention the inspection of the government by the Parliament. A joined responsibility for the execution was made; separate from the parliamentary government system. Many times the government asked for vote of confidence together. The Parliament established its legislative supremacy by going to the responsibilities of the members one by one and as a whole. This inspection was

made by using inspection mechanisms such as question, interpellation and parliamentary investigations seen in parliamentary regimes. Some members who couldn't obtain a vote of confidence following an interpellation were removed from membership. Some members resigned from the Assembly even though they obtained a vote of confidence. The GNAT has used the methods for inspecting the execution in a strict manner.

The legislative and executive powers were vested in the GNAT. How about jurisdiction? The judiciary power also belongs to the GNAT. Independence Courts, established to judge the deserters in the military, worked as committees chosen from the Assembly. The assembly authorized itself regarding amnesty. Judgment rules were determined especially for the claims made against the delegates. In regard to our topic, judiciary operations of the GNAT Government are also important. For example, a court of appeal was established in Sivas.

The GNAT Government, which is the essence of this study, has made decisions that are considered significant regarding public law; and mentioning these will be the most important part in regard to this summary.

The first decisions made by the GNAT Government were those regarding its own legitimacy and safety. The regulations made after legitimacy and safety were provided are various. Judicial, martial and executive regulations were made along with decisions regarding areas of education, health and economy.

Firstly, steps to rule out the Government of Istanbul were taken. At the same time decisions about safety were made. In this regard, the first decision was for all communication to be banned with the Government of Istanbul. With this decision all formal letters and publications coming from Istanbul were ordered to be sent back. This is why tight control was applied to telegraph and telephone communications along with letter correspondences. A warning was issued stating that those who do not abide by this will be charged with treason. Communication censorship stations were formulated in each city. Turkish was accepted as the only language of communication. French was accepted as the only foreign language of communication and could only be used in exceptional situations. The only exception to this inspection was the mailings of the Parliament. To avoid espionage, a decision was made to use communicate cryptically. However these encryptions were only given to the authorities.

One of the first decisions was that general mobilization continues for security to be ensured. This decision is a decision that the state of emergency necessitates. This is why in a lot of places Independence Courts were established and martial law was proclaimed. Especially in places where public policy was seriously affected, martial law was implemented for a long time. The uprisings that happened at this time made this implementation mandatory.

Many regulations were needed in areas that were occupied. Decisions were made regarding the case files of pending actions in these areas. Decisions were made about the duty conditions and places of the officials coming from occupied areas – especially Istanbul and Izmir. Decisions were also made about the material damage caused by the occupancy.

The GNAT wanted to form a regular army after its establishment. Until the regular army was formed, resistance to the occupancies was basically done by Countrywide Resistance organizations and its military power Nationalist Forces. For the most part, the Nationalist Forces was a partisan power financially supported by the notables. Within them, some were very important in number. These forces were demonstrating great usefulness in line with national aim; however, from time to time they wouldn't hesitate to display unlawful acts as well. Moreover in the times that follow, some of the actions of the Forces were totally arbitrary.

So, the GNAT Government issued an important decree regarding the crimes committed by the members of the Nationalist Forces. According to that, even though the Nationalist Forces were not members of the regular army, they were to be treated like soldiers. If they were to commit a crime, they would be judged in military courts. In any case, the Government would later make the decision to tie the Nationalist Forces to the regular army. Any other crimes committed by the armed forces were under the jurisdiction of normal courts.

Another important decision is about deportation crimes. The Ottoman Government made a commitment to Allied Powers regarding the judgment and punishment of deportation criminals. The Ottoman Empire thought that this manner would make way for the Ottoman Government to be treated nicely at the peace table. Some people were condemned without a fair trial for this reason. The GNAT Government decided to continue trial without arrest for those accused of deportation but not proven guilty.

With another decision, it was regulated that some convicts can serve their sentence by working in agricultural jobs. Convicts who hadn't done their military services had their sentences postponed because there was a need for soldiers. Another decision was made regarding the coal mine workers in Zonguldak and postponing their military services. Moreover, postponing the military services of teachers shows us the importance given to education even in such extraordinary times.

With very decision made, judiciary bureaucracy was regulated by wall means. Induction and progress of judges and law officials were regulated by the Government of Ankara's Ministry of Justice. Court officers staff inductions and personal rights were also regulated. Bylaws, especially, about their elections were passed. Regulations about the bar have also been made. The conditions and requirements of attaining an attorney license and warrant of attorney were regulated. By deciding on publishing an official gazette, all laws and decisions made by the GNAT were announced.

The GNAT has also made decisions declaring its own sovereignty and ridding itself of leftovers from its old regimes. For example, a decision was made to inscribe "GNTAT Government" on all passports and land deeds and remove all Sultanate inscriptions.

Once the War of Independence was succeeded, war of independence medal was to be given to those who fought in the war. Even the kind of picture that would be on both sides of the medal was decided on.

Regarding health, a regulation to prevent contagious diseases was made. The wages and payoffs for laboratories connected with the ministry of health were determined.

Regulations were also made regarding work life. Lunch break is an example for this. Officer's work hours have been regulated as well.

The definitive judgment to be reached at the end of this research is that the First Term of The Grand National Assembly of Turkey has formed the basis of Turkish Public Law. While fighting the war of independence on one hand, a new nation was founded on the other with constitutional and legal regulations. The GNAT has acted like the engine of this nation. The most essential characteristic of this period is that it displays a manner of rule so deeply attached to justice. The GNAT and its Government were able to achieve this because of the legitimate duty that the righteous struggle of the GNAT has laid upon itself.

ÖZET

Genel olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Dönemi'ni ele alan bu çalışma, özünde 1920-1923 yılları arasında TBMM Hükümeti'ni konu edinmiştir. Çünkü Birinci Meclis dönemi siyasi, tarihi ve hukuki olarak incelenmiştir; ancak TBMM Hükümeti hakkında çok az sayıda çalışma vardır. Özellikle TBMM Hükümeti'nin aldığı ve uyguladığı kararlar derli toplu olarak hiç incelenmemiştir.

Bu çalışmada ilk olarak, TBMM'nin kuruluşu ve TBMM Hükümeti'nin nasıl ortaya çıktığı açıklanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti denilen on bir kişilik kurulun, meclis üstünlüğü ve kuvvetler birliği ilkelerini benimseyen TBMM'nin hukuki ilişkisi açıklanmıştır. Bu hukuki ilişkideki değişiklikler ele alınmıştır. Ardından, teze özgünlüğünü kazandıran bölüme geçilmiştir. Bu bölümde, İcra Vekilleri Heyeti'nin 1920-1923 yılları arasında çıkardığı kararnameler, nizamnameler ve talimatnameler konularına göre incelenmiştir. Böylelikle, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, hangi anayasal nitelikteki kaynaklara dayanarak, nasıl bir siyasi ve hukuki mücadeleden geçtiği açıklanmıştır. Bu mücadele sürecinde ve sonucunda TBMM adına yürütme gücünü kullanan İcra Vekilleri Heyeti'nin hangi ihtiyaçlara ne gibi çözümler bulduğu tespit edilmiştir. Yeni bir devletin kurucusu, aynı zamanda kurtuluşu da gerçekleştiren Birinci Dönem TBMM Hükümeti'nin, kamu hukuku açısından değerlendirmesi yapılmıştır.

TBMM nasıl bir siyasal düzlemde kurulmuştur? 23 Nisan 1920'de Meclis'in kuruluşundan hemen sonra, 24 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal Paşa hükümet kurulması için Meclis'e bir önerge sunmuştur. Bu önergede, önce ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşullar tespit edilmiştir. Bu koşullardan kurtulabilmenin koşulu, hükümet oluşturmak olarak açıklanmıştır. Hükümet kurulmazsa TBMM amacına ulaşamayacaktır. Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın kapatılmasından sonra bütün Anadolu'ya yayılan, yerel ve bölgesel kongrelerde belirlenen amaca ulaşamayacaktır. En son tek merkeze, TBMM'ye taşınan kurtuluş amacı gerçekleşmeyecektir. Türk Kamu Hukuku'nun temelini atan, egemenliğin kaynağını değiştirerek o döneme kadarki anayasal sistemi değiştiren bu önergede şu esaslar yer almıştır:

- . Hükümet kurmak zorunludur.
- . Hilafet ve saltanat makamı her türlü dış etkilerden kurtarılmalıdır. Daha sonra bu makamlar, Meclisin belirleyeceği yasalar çerçevesinde yerini almalıdır.
- . Meclis, sadece denetleyen bir yasama organı olarak kalmamalıdır. Bütün milli işlere doğrudan doğruya bizzat el koymalıdır.
- . Yürütme işleri için meclisin kendi içinden seçeceği vekiller görevlendirilmelidir. Meclise karşı vekillerin her biri ayrı ayrı ve birlikte sorumlu olmalıdır.

. Meclise başkanlık eden kişi hem meclisi temsil etmeli hem de oluşturulacak icra heyetine başkanlık etmelidir. Meclis Başkanı da diğer “icra heyeti” üyeleri gibi meclise karşı sorumlu olmalıdır.

. Geçici olma koşulu olsa bile bir devlet başkanı olmamalıdır. Saltanat kaymakamlığı (vekilliği) gibi bir kurum da oluşturulmamalıdır.

. TBMM, milli iradeyi temsilen olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Bütün kuvvetleri kendisinde toplamış ve milletin kaderine el koymuştur. TBMM’den daha üstün güç yoktur.

Bu önerge, Meclis’teki sert tartışmalara rağmen kabul edilmiştir. Böylece, başta 1921 Anayasası olmak üzere, Meclis’in bütün eylem ve işlemlerine yansıyan ilkeler hayata geçmiştir: milli egemenlik, meclis üstünlüğü ve kuvvetler birliği ilkeleri.

Hükümet kurulması ve bunun şekli konusundaki tartışmalar sonucunda 5 sayılı “Kuvve-i İcraiyeye Teşkiline Dair Karar” verilmiştir. Önce geçici bir yürütme kurulu oluşturulmuştur. Ardından çıkarılan 3 sayılı Yasa ile İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur. Buna göre vekiller Meclis tarafından ve Meclis içinden tek tek seçilecektir. Bu vekâletler arasında uyumsuzluk çıkarsa sorunu TBMM çözecektir. Vekiller Meclise karşı hem birlikte hem de ayrı ayrı sorumlu olacaktır. Ancak bu yöntem vekiller arasında uyumsuzluğa neden olmuştur. Vekâletlerde sık sık değişiklikler gündeme gelmiştir. Bu nedenle 47 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Bu kanunla, vekiller Meclis Başkanı’nın göstereceği adaylar arasından Meclis tarafından seçilecektir. Fakat muhalif milletvekilleri bu yönteme hep karşı çıkmışlardır. 1922 yılında 244 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Böylece vekillerin yine Meclis tarafından doğrudan seçilmesi yöntemi benimsenmiştir.

1921 Anayasası’nın kabul edilmesi ile önemli bir adım atılmıştır. Öncelikle siyasal rejim köklü bir şekilde değiştirilmiştir. Egemenliğin kaynağı değişmiştir. Egemenlik, Osmanlı soyundan alınarak kayıtsız şartsız millete verilmiştir. Halkın, kendi kendini idare etmesi esası benimsenmiştir. Millet adına egemenliği kullanmaya yetkili makamın TBMM olduğu ilan edilmiştir. Yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM’de toplandığı ve yeni bir devletin kurulduğu ifade edilmiştir. Bu yeni devletin adı, Türkiye Devleti’dir. Türkiye Devleti’nin TBMM Hükümeti tarafından idare edileceği düzenlenmiştir. Anayasa’da hükümetin, Meclis’in emrinde hareket eden vekillerden oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca yerel yönetimlere çok geniş yer verilmesi bu anayasanın en önemli özelliklerinden biridir. Devletin kuruluş felsefesinde yer alan halkçılık ilkesi bu anayasanın temelini oluşturmuştur. Milli egemenlik ve meclis üstünlüğü ilkeleri anayasal boyutta düzenlenmiştir. Anayasada yargıya ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenleme yer almamıştır. Bu niteliği ile çerçeve bir anayasadır. Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun düzenlemediği bu konularda Kanunu Esasi uygulanmıştır. Kanunu Esasi, resmi olarak ortadan kaldırılmamıştır. Fakat TBMM kendisini kurucu bir meclis olarak görmüştür. Bu nedenle anayasal düzenini hiçbir kayıtle bağlı olmaksızın yeniden kurmuştur.

Bu bağlamda siyasal rejime değinmekte fayda vardır. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir mecliste birleştiği yönetim biçimi meclis hükümeti rejimidir. Bu rejime konvansiyonel rejim de denir. İlk defa Fransa’da uygulanan bu rejim, anayasal demokratik hükümet biçimi olarak düşünülmüştür; 1793 Fransız Anayasasında öngörülmüştür. Bu rejimin temeli, Rousseau’nun millet egemenliğinin bölünmezliği ilkesine dayanır. Konvansiyonel rejim, çoğunlukla olağanüstü dönemlerde uygulanır.

1921 Anayasası'nın benimsediği rejim de meclis hükümeti rejimidir. İkinci maddesinde, yasama ve yürütme kuvvetlerinin TBMM'de toplandığını ifade etmiştir. Bağımsız ve ayrı bir yürütme hukuki açıdan yoktur. Meclis'te yüzlerce milletvekili vardır; yürütme görevini yüzlerce kişi ile yapamayacağı için Meclis kendi içinden bir kurul seçer. Bu kurul, onun adına ve emrinde hareket eder. Bu rejim, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesi gereğinden kabul edilmiştir. Bir yandan Kurtuluş Savaşı verilmiş, bir yandan da eski düzenin yerine yeni bir düzen kurulmuştur.

Ancak, genelde meclis hükümeti sisteminde karşılaşıldığı gibi, TBMM'de de meclis hükümeti sisteminden bazı sapmalar olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti, Meclis'te siyasal çoğunluğu elde etmiştir. Böylece liderlik ve otoriteyi de elde etmiştir. Giderek uyumlu çalışılabilecek kişiler vekil olmuştur. Meclis, yürütme işlerini vekillerin siyasal sorumluluğunu harekete geçirerek denetleyebilmiştir. Yürütmenin bireysel ve ortak sorumluluğu kabul edilmiştir. Bu da parlamenter rejimlere özgü bir özelliktir. Uygulamada, İcra Vekilleri Heyeti, yasama organından daha çok yasa önermiştir. İcra Vekilleri Heyeti, birlikte ya da tek tek Meclis'ten güvenoyu istemiştir.

Parlamenter rejimlerdeki anlamda bir devlet başkanının olmaması da bu döneme özgü bir özelliktir. Saltanat makamının varlığını koruması nedeniyle devlet başkanı makamı oluşturulmamıştır. Çünkü TBMM'yi oluşturan milletvekilleri içerisinde saltanat yanlıları da vardı. Bunlar, kurtuluştan sonra eski rejimin devam edeceğini düşünüyorlardı. TBMM'nin geçici olduğunu düşünüyorlardı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın verildiği dönemde mücadelenin bölünmemesi için bu yöntem benimsenmiştir.

Ancak Meclis Başkanı devlet başkanının kullandığı yetkileri kullanmıştır. Meclis Başkanı'na Meclis adına imza atma yetkisi verilmiştir. Yani TBMM Başkanı, devlet başkanı gibi devleti temsil etme yetkisine sahip kılınmıştır. Ayrıca Meclis Başkanı, yürütmenin aldığı kararları onaylama yetkisine de sahip olmuştur. Bu özellik de parlamenter rejimlere özgüdür. Meclis Başkanının vekillerin doğal başkanı olduğu kabul edilmiştir.

14 Nisan 1923'de alınan 384 sayılı karar ile İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanının, Meclis ile vekiller arasında vasıta olduğu kabul edilmiştir. İcra Vekillerinin danışmacısı konumuna da getirilen başkan, merkezi bir konuma taşınmıştır. Başkan, vekillerle birlikte gördüğü görevden dolayı birlikte sorumlu olacaktır. Bu birlikte sorumluluk ve başkanın merkezi konuma taşınması kabine sistemine doğru bir yöneliştir.

Burada hükümetin Meclis tarafından denetlenmesinden biraz bahsetmek gereklidir. Meclis hükümeti sisteminden ayrı bir şekilde yürütmenin birlikte sorumluluğuna gidilmiştir. Birçok kez hükümet birlikte güvenoyu istemiştir. Meclis, hükümetin hem birlikte hem de vekillerin tek tek sorumluluğuna giderek üstünlüğünü gerçekleştirmiştir. Bu denetimi soru, gensoru ve meclis araştırması gibi parlamenter rejimlerde görülen denetleme mekanizmalarını kullanarak yapmıştır. Bazı vekiller, gensoru sonucunda Meclis'ten güvenoyu alamadığı için vekillikten düşürülmüştür. Bazı vekiller ise Meclis'ten güvenoyu aldığı halde istifa etmiştir. TBMM, yürütmeyi denetleme yollarını sıkı bir şekilde kullanmıştır.

Yasama ve yürütme TBMM’de toplanmıştır. Peki, yargı yetkisi? Yargı yetkisi de TBMM’nindir. Asker kaçaklarını yargılamak için kurulan İstiklal Mahkemeleri, Meclis içinden seçilen heyetler halinde çalışmıştır. Meclis, af konusunda kendisini yetkili görmüştür. Özellikle milletvekilleri ile ilgili iddialarda yargılama kurulları oluşturmuştur. Konumuz açısından TBMM Hükümeti’nin yargısal işlemleri de önemlidir. Örneğin, Sivas’ta bir temyiz mahkemesi kurulmuştur.

Çalışmanın özünü oluşturan TBMM Hükümeti’nin kamu hukuku açısından önemli görülen kararlarını anmak bu özet açısından en önemli kısım olacaktır.

TBMM Hükümeti’nin aldığı ilk kararlar, kendi meşruiyetini ve güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Meşruiyet ve güvenlik sağlandıktan sonraki düzenlemelerin konusu çok çeşitlidir. Adli, askeri, idari düzenlemeler başta olmak üzere eğitim, sağlık ve ekonomi alanlarında da birçok karar alınmıştır.

Öncelikle İstanbul Hükümeti’nin egemenliğini bertaraf edecek adımlar atılmıştır. Aynı zamanda güvenlikle ilgili kararlar da verilmiştir. Bu doğrultuda, alınan ilk karar İstanbul Hükümeti ile her türlü haberleşmenin yasaklanmasına ilişkindir. Bu kararla, İstanbul’dan gelen resmi yazıların ve yayınların iade edilmesi emredilmiştir. Bu nedenle de telgraf ve telefon haberleşmesi ve mektuplar üzerinde sıkı denetim uygulanmıştır. Buna uymayanlar hakkında vatana ihanet suçlamasıyla soruşturma başlatılacağı uyarısında bulunulmuştur. Her ilde haberleşme sansür merkezleri oluşturulmuştur. Haberleşme dili sadece olarak sadece Türkçe kabul edilmiştir. Yabancı dilde haberleşme ise sadece Fransızca kabul edilmiştir; ancak bu da istisnai hallerde uygulanabilecektir. Bu denetimin tek istisnası Meclis’e ait postalar olmuştur. Casusluk faaliyetlerini engellemek için şifreli haberleşme yapılmasına karar verilmiştir. Ancak bu şifreler, sadece yetkili kişilere verilmiştir.

İlk kararlardan biri de güvenliğin sağlanması için genel seferberliğin devam ettiği hakkında karardır. Bu karar, olağanüstü bir dönemin gerekli kıldığı bir karardır. Bu nedenle, birçok yerde İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Özellikle kamu düzeninin ciddi bir şekilde sarsıldığı yerlerde, sıkıyönetim uygulaması uzun süre devam etmiştir. Bu dönemde çıkan başkaldırıları, bu türden bir uygulamayı zorunlu kılmıştır.

İşgal altında kalan yerlerle ilgili birçok düzenlemeye gerek duyulmuştur. Bu yerlerde görülmekte olan davalara ait dosyalarla ilgili kararlar verilmiştir. Yine işgal altındaki bölgelerden -özellikle İstanbul ve İzmir’den- gelen memurların hangi koşullarla, nerede görevlendirileceği düzenlenmiştir. İşgal nedeniyle oluşan maddi zararlara ilişkin kararlar da verilmiştir.

TBMM, kuruluşundan sonra düzenli ordu oluşturmak istemiştir. Düzenli ordu kurulana kadar işgallere karşı direniş temel itibariyle, Müdafaa-i Hukuk örgütleri ve onun askeri gücü olan Kuvayı Milliye tarafından gerçekleştirilmiştir. Kuvayı Milliye esas itibariyle, eşraf tarafından maddi olarak desteklenen bir gerilla gücüydü. Bunlar içinde bazı kuvvetler sayıca dikkat çekecek kadar önemliydi. Bu birlikler milli amaca yönelik ciddi yararlıklar göstermekteydiler; ancak zaman zaman hukuk dışı fiili durumlar yaratmaktan da çekinmiyorlardı. Hatta ilerleyen zamanlarda Kuvayı Milliye’nin bazı tutumları açıkça keyfiliğe kadar vardırmıştı.

Bunun üzerine TBMM Hükümeti, Kuvayı Milliye üyelerinin işledikleri suçlarla ilgili son derecede önemli bir kararname yayınladı. Buna göre Kuvayı Milliye güçleri düzenli ordu mensubu olmasalar bile asker gibi muamele görecektirdi. Suç işlemeleri halinde askeri mahkemelerde yargılanacaklardı. Zaten bir süre sonra, Hükümet, Kuvayı Milliye birliklerini düzenli orduya bağlama kararı verecekti. Bunun dışında kalan silahlı güçlerin işlemiş olduğu suçlar ise olağan mahkemelerin yetkisi alanında olacaktı.

Önemli bir karar da tehcir suçlarına ilişkindir. Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri'ne tehcir suçlularını yargılama ve cezalandırma taahhüdünde bulunmuştu. Osmanlı Devleti, bu tutumun barış masasında Osmanlı Hükümeti'ne iyi muamele edilmesine olanak sağlayacağını tahmin etmekteydi. Bu amaçla adil yargılama yapılmadan suçlananlar olmuştu. TBMM Hükümeti, suçlulukları ispatlanmamış sanıkların tehcir yargılamalarının tutuksuz devamına karar vermiştir.

Başka bir kararla, bazı hükümlülerin cezalarını ziraat işlerinde çalışarak çekmeleri düzenlenmiştir. Asker ihtiyacından dolayı da askerliğini yapmamış olanların cezaları ertelenmiştir. Bir başka karar da Zonguldak kömür madeninde çalışan işçilerin askerlik görevlerinin ertelenmesi hakkında alınmıştır. Hatta öğretmenlerin askerlik görevlerinin ertelenmesi de dönemin olağanüstülüğüne rağmen eğitime verilen önemi göstermektedir.

Alınan birçok kararla, adli bürokrasi de her anlamda yeniden düzenlenmiştir. Yargıç ve savcıların atanmaları, meslekte yükselmeleri Ankara Hükümeti Adliye Vekâleti tarafından yeniden düzenlenmiştir. Adliye memurlarının kadrosunun atanma ve özlük hakları da ayrıca düzenlenmiştir. Özellikle seçimleriyle ilgili nizamnameler çıkarılmıştır. Avukatlık mesleği ile ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. Kimlerin, hangi koşullarla dava vekâleti ve ruhsat alabilecekleri düzenlenmiştir. Resmi Gazete çıkarılması kararı ile TBMM tarafından çıkarılan bütün kanunların, kararların ilan edilmesi sağlanmıştır.

TBMM egemenliğini ilan eden ve eski rejimin kalıntılarını ortadan kaldıran kararlar da verilmiştir. Örneğin, arazi senetlerine, pasaportlara "TBMM Hükümeti" ibaresinin yazılması ve saltanat ibarelerinin kaldırılması hakkında kararlar verilmiştir.

Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşıncaya, savaşa katılanlara İstiklal Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Hatta bu madalyanın iki yüzünde nasıl bir resim olacağı da karara bağlanmıştır.

Sağlıkla ilgili olarak, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için bir düzenleme yapılmıştır. Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı laboratuvarlarca alınacak ücret ve bedeller belirlenmiştir.

Çalışma yaşamıyla ilgili olarak da kararlar verilmiştir. Öğle tatili uygulaması buna örnektir. Memurların çalışma saatleri de düzenlenmiştir.

Bütün bu araştırmanın sonucu olarak varılabilecek en kesin yargı, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Türk Kamu Hukuku'nun temelini oluşturduğudur. Bir yandan kurtuluş mücadelesi verilirken bir yandan da başta anayasal olmak üzere hukuki düzenlemelerle yeni bir devlet yaratılmıştır. TBMM

Hükümeti, bu yeni devletin lokomotifi görevini görmüştür. Bu dönemin en önemli özelliği ise hukuka sıkı sıkıya bağlı bir yönetim anlayışının sergilenmesidir. TBMM ve Hükümeti'nin bunu başarabilmesinin nedeni ise TBMM'nin haklı mücadelesinin ona yüklediği meşru görevdir.

GİRİŞ

Birinci Meclis döneminin siyasal rejimini ve özellikle 1920 ile 1923 yılları arasında yürütme erkini inceleyen bu çalışma, Türk Kamu Hukuku'nun kaynağını oluşturan bu dönemin yürütme gücünü, TBMM Hükümeti'ni ele almıştır. Bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda Birinci TBMM dönemi tarihi, siyasi ve hukuki olarak ele alınmıştır. Özellikle meclis hükümeti sistemi, milli egemenlik ilkesi, Teşkilatı Esasiye Kanunu gibi dönemin kendine özgü deneyimleri merak uyandırmıştır. Bu çalışma ise TBMM Hükümeti'nin bugüne kadar derli toplu bir şekilde incelenmeyen karar ve uygulamalarını incelemek, kurtuluşu ve kuruluşu gerçekleştiren kadronun feodal kalınlardan yeni Türkiye Devleti'ne ve geleceğe siyasi ve hukuki anlamda nasıl bir merdiven uzattığını tespit etmek amacı ile yapılmıştır.

Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra gelişen işgallere karşı verilen yerel mücadelenin, bölgeselleşmesi ve giderek merkezileşmesi ile yeni bir siyasal ve anayasal rejimi doğurmuştur. Bu rejimin temeli, milletin kendi kaderini kendi eline alması ve ulusal bağımsızlık ilkeleridir. Saltanat ve hilafeti elinde bulunduran Osmanlı soyunun tanrısal kaynaklı egemenliğinin, millete ait olduğu ilan edilmiş ve dünyasallaştırılmıştır. İşte bu milli iradenin ortaya çıkardığı siyasal ve anayasal kurumlar ve ilkeler özellikle yürütme erki çerçevesinde incelendikten sonra, çalışmaya özgünlüğünü kazandıran araştırmaya, TBMM Hükümeti'nin kendi dönemine ait adli, idari, askeri, mali, eğitim ve sağlıkla ilgili kararlarının incelendiği bölüme geçilmiştir.

Çalışmada, öncelikle TBMM öncesindeki siyasi ve hukuki durum tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemi, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Ankara'da kurulan TBMM'ye geçişi sağlayan siyasi, hukuki ve meşru zemin açıklanmıştır.

Çalışmanın devamında, TBMM'nin anayasal nitelikteki kararları, kanunları ve 1921 Anayasası, Meclis gündemine gelişi, görüşülme aşamaları ve kabul edilen esasları incelendikten sonra, bu aşamaya bağlı olarak TBMM'nin birinci döneminde uygulanan siyasal rejim konusu tartışılmıştır. Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin özellikleri genel çerçevede açıklanmaya çalışılmış ve TBMM örneği incelenmiştir. TBMM'nin kabul ettiği ve uyguladığı esasların, meclis hükümeti sistemi ile örtüşen ve örtüşmeyen yanları ele alınmıştır.

TBMM, yasama, yürütme ve hatta yargı yetkisini elinde bulunduran, olağanüstü yetkilerle donatılmış ve milli iradenin tek temsilcisi olarak, kendi otoritesi üzerinde hiçbir otorite tanımamıştır. Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin bir yansıması olarak, olağanüstü bir dönemde amacına ulaşmak için sürekli toplantı halinde bulunma esasını kabul etmiştir. “Gayenin husulüne değin müstemiren inikad” ilkesi uygulanmıştır. Ayrıca fikir yelpazesi oldukça geniş bir milletvekili tablosuna sahip olması nedeniyle, fiili olarak eski rejimi değiştirmesine rağmen kesin başarı elde edene kadar resmi olarak yeni rejimi ilan etmemiştir. Örneğin, bir devlet başkanı makamı oluşturulmamıştır; çünkü saltanat makamının geleneksel manevi otoritesinin etkili olduğu muhafazakâr milletvekillerinin gücü, TBMM'den koparılmak istenmemiştir.

TBMM'nin “kuvvai icraiye teşkili” kararı ile yürütme kurulu oluşturmaya karar vermesi, yürütme kurulu ile ilgili öneriler ve hemen ardından yürütmenin esaslarını belirleyen 3 sayılı İcra Vekilleri Heyetinin Sureti İntihabına Dair Kanun'un kabul edilmesi incelenmiştir. Meclis, 3 sayılı Kanun ile on bir kişilik bir İcra Vekilleri Heyeti oluşturmuştur. Bu kurulun Meclis'in kendi içinden tek tek seçtiği ve aralarında dayanışma ve siyasi bir birlik olmama özelliğini taşıyan üyeleri, icrai işleri Meclis'in memuru konumunda yürüteceklerdir. Meclis, icrai işlerle ilgili olarak bu kurula “veçhe” tayin edecektir; kurul, Meclis'in talimatlarıyla hareket edecektir. Kabul edilen bu esaslar, TBMM'nin yürütme işlerini doğrudan eline aldığı, hem yasama hem de yürütme kuvvetlerini kendinde toplayarak, genelde olağanüstü dönemlerde uygulanan meclis hükümeti sistemini benimsediğini göstermektedir.

İcra Vekilleri Heyeti'nin daha kolay seçilmesini sağlamak için 47 sayılı Kanun ile Meclis Başkanı'nın aday gösterdiği adaylar arasından vekillerin seçilmesi

yönünde bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik, başta Meclis iradesinin kısıtlandığı yönündeki görüşlerin ortaya atıldığı yoğun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Ancak aday gösterme yöntemi, 1922 yazında 244 sayılı Kanun ile kaldırılarak yeniden 3 sayılı Kanun'un düzenlemesine dönülmüştür. Bu arada 1921 yılının başında Teşkilatı Esasiye Kanunu da kabul edilecek ve işgallere karşı direnişin başladığı günlerden beri kabul edilen anayasal ilkeler metne dönüşecektir. Teşkilatı Esasiye Kanunu da yürütmeye ilişkin önemli maddeler içermektedir. 1921 Anayasası ile TBMM, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini benimsediğini anayasal boyutta da ilan etmiştir.

Siyasal rejim konusuna değinildikten sonra TBMM Hükümeti özelinde, vekâletler incelenmiştir. Bu vekâletlere Meclis içinden kimlerin, hangi koşullarda seçildiği; seçilen kişilerin vekâletlerde ne kadar süreyle kaldığı ve görevden ayrılma süreçleri incelenmiştir. Görevden ayrılmalar çeşitli şekillerde olmuştur. İstifaların bazen sağlık nedenleriyle, bazen sağlık nedeni bahanesiyle özünde siyasal nedenlerden gerçekleştiği görülmüştür. Meclis tarafından vekâletlere verilen gensoru ve soruların da vekilleri istifaya sürüklediği tespit edilmiştir. Meclis de bazen bir vekile güvenoyu vermeyerek onu görevinden almıştır. Vekillerin göreve gelmesi ve görevden ayrılması, özellikle siyasal rejim konusunda değinilen meclis hükümeti sistemine uyan ve uymayan yanları ile ele alınmıştır. Örneğin, 3 sayılı Kanun'un ilk biçiminin uygulandığı dönemde Meclis tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne seçilen Tokat milletvekili Nazım Bey, sakıncalı bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın baskısı sonucunda seçimden hemen sonra istifa etmiştir.

Vekâletlerin seçimlerinden sonra Meclis'in yürütmeyi denetleme yöntemleri somut örneklerle incelenmiştir. Bu denetleme yöntemleri soru, gensoru ve meclis araştırması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Vekâletlerin bazen toplu bir şekilde bazen de ayrı ayrı denetlenmesi yoluna başvurulmuştur. Güvenoyu alamadığı için görevden alınan vekiller olduğu gibi, güvenoyu aldığı halde istifa eden vekiller de olmuştur. TBMM'nin Hükümeti denetlerken kullandığı yöntemlerin, meclis hükümeti sisteminden çok parlamenter rejimlerde kullanılan yöntemlere benzediği tespiti yapılmıştır. Çünkü vekiller arasında siyasi bir uyumun olmamasına ve parlamenter rejimlerdeki gibi siyaseten sorumluluk esasının kabul edilmemesine rağmen, İcra

Vekilleri Heyeti'nin topluca sorumluluğunun gündeme geldiği veya kurulun kendisinin Meclis'ten güvenoyu istediği durumlar yaşanmıştır.

Bu aşamalardan sonra TBMM Hükümeti'nin, 1920 ile 1923 yılları arasında, kuruluş ve kurtuluş sürecinden geçerken aldığı kararlar incelenmiştir. Bu kararların ilişkili olduğu askeri, adli, mali, idari, sosyal sorunlara TBMM Hükümeti'nin nasıl çözüm ürettiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede eski siyasi ve anayasal rejimin kalıntılarından yeni rejimin doğuşu gözlemlenmiştir.

1. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE GEÇİŞ

1.1. Mütareke Dönemi Gelişmeleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve ardından başlayan işgaller, Türklerin yeni ve milli bir devlet kurmak üzere harekete geçmelerinin başlangıcıdır.¹ Osmanlı Devleti'nin ve müttefiklerinin Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgi sonrası yapılan antlaşmalar, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını öngören ağır maddeler içermekteydi. Mondros Ateşkesi bunun Osmanlı Devleti özelinde somut başlangıcının ifadesiydi. Antlaşma sonrası İtilaf devletlerinin doğrudan toprak paylaşımını gündeme getiren Sevr gibi antlaşmaları dayatması, sürecin doğal sonucuydu. Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağını düzenleyen Sevr Antlaşması, milli mücadeleyle birlikte masaüstünde imzalanan, ancak kendisine maddi hayatta bir karşılık bulamayan bir antlaşma olarak kalacaktır. Çünkü TBMM, daha antlaşma imzalanmadan önce İstanbul Hükümeti'nin yapacağı antlaşmaları tanımayacağını kesin olarak ilan etmişti.² TBMM, Sevr'i imzalayanlar hakkında meclis genel kurulunda aldığı kararda şunları belirtmiştir:

“ Şûrayı Saltanatta muahedenin imza edilmesine karar ve rey verenlerle muahedeye vaz'ı imza edenlerin ihaneti vataniye ile ittiham olunması ve haklarında hükmü gıyabi verilmesi ve isimlerinin her yerde lanetle yadedilmesi takarrür edilmiştir.”³

Mustafa Kemal ve milli mücadele önderliğinin Samsun'a çıkışı ve sonrasında yaşanan gelişmeler ülkenin artık yeni bir döneme girdiğinin işaretlerini vermekteydi.

¹ Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, **Muammer Raşit Seviğ'e Armağan**, İstanbul: Akgün Matbaası, 1956, s. 373.

² Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi 3, 1920**, İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2010, s. 246.

³ **Düstur**, 3. Tertip, c.1, 19 Ağustos 1920, Şûrayı Saltanat ve Sevr Muahedesi hakkında Heyeti Umumiye Kararı, No:37, s. 36.

Özellikle işgallerin başlaması ülkenin genelinde direniş odaklarının ve milli kongrelerin örgütlenmesini hızlandırmıştır. İstanbul Hükümeti bu yaşananlar karşısında boş durmamış, önce Mustafa Kemal Paşa'yı askerlik görevinden aldığını ilan etmiş, daha sonra ise hakkında idam kararı çıkartmıştır. Öyle ki, bu dönemde Sivas Kongresi'nin toplanmasını önlemek için bizzat dönemin sadrazamı Damat Ferit tarafından Elâzığ Valisi Ali Galip'e, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yaptırılması için talimat verilmiştir.⁴

Birinci TBMM'nin oluşumunu sağlayan olgular değerlendirildiğinde, öncelikle onu oluşturan irade ve ruh birliğinin üzerinde durulmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, ülke genelindeki direniş odaklarını birleştirmek, ancak aynı zamanda bunu milletin meşru temsilini sağlayacak bir organla taçlandırmaktı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi, ülkedeki milli uyanışın artmasında ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni bir araya getirme fikrinin oluşmasında belirleyici gelişmelerden biri olmuştur. Yunan işgalinin nefretle karşılandığı bir zeminde, kurtuluş fikrinin yaygınlaşması ve tek bir çatı altında toplanma düşüncesi kuvvet kazanmıştır.

Milli mücadelenin artık kurumsal bir liderliğe ve kumanda merkezine kavuştuğu Birinci Meclis dönemine kadar ülke çapındaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve yerel kongreler bu sürece ilerlenmesinde tayin edici olmuştur. Tanör'ün aktarımıyla işgaller sonrası yapılan kongrelerin üçü olan Sivas, Afyon ve Pozantı kongreleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleşmiş, diğerlerinin tamamı yerel direniş merkezleri tarafından toplanmıştır. Özellikle Sivas Kongresi'nden önce on üç kongrenin toplanmış olması, yerel inisiyatifin ve halkta işgallere ve emperyalist saldırganlığa karşı oluşan dinamizmin açık ifadesidir. Öyle ki, Sivas Kongresi'yle kongrelerin birleşmesine rağmen, bu inisiyatif yer yer devam etmiş, sonrasında on bir yerel kongre daha toplanmıştır.⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasından sonraki faaliyeti, esas olarak milli mücadelenin hangi rotada ve hangi strateji ve taktiklerle yürütüleceği esasının planlanması süreciydi. Paşa, kendisine verilen “olağanüstü yetkiler”i Havza'dan itibaren “Kuvayı milliyeyi amil irade-i milliyeyi hâkim kılmak” ilkesi

⁴ Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Amlarla**, Ankara: 1997, s. 146-148.

⁵ Bülent Tanör, **Kurtuluş Üzerine On Konferans**, İstanbul: Der Yayınları, 1995, s. 96-97.

doğrultusunda kullandı.⁶ Amasya Genelgesi ise zaten başlamış olan halktaki uyanışı somut olarak ayaklanma çağrısına dönüştüren bir belgeydi. Özellikle “ulusun kurtuluşunu yine ulusun azim ve mücadelesinin kurtaracağı”nın ifade edilmesi, milli iradenin her şeyin üstünde olduğunu gösteriyordu. Ulusun kurtuluşu için Sivas’ta her livadan seçilecek üçer temsilci ile oluşturulacak ulusal bir kongrenin hazırlıkları, aslında yeni bir meclise nasıl gidildiğinin de sinyallerini vermektedir. Genelge ülkenin dört bir yanına gönderilmiş ve kongre hazırlıkları başlatılmıştır.⁷

Amasya Genelgesi’nin yayımlanması ülke genelinde milli mücadeleyi küçük direniş hareketleri seviyesinden daha merkezi bir mücadele mevzisine girmeye doğru yöneltmişti. Bu doğrultuda toplanmaya başlayan kongrelerin en önemlileri şunlardı: Erzurum (23 Temmuz 1919), 1. Balıkesir (31 Temmuz 1919), Nazilli (7 Ağustos 1919), Alaşehir (16 Ağustos 1919), Sivas (4 Eylül 1919), 2. Balıkesir (22 Eylül 1919), Lüleburgaz (31 Mart 1920), Edirne (9 Mayıs 1920).⁸

Ülke genelinde bu gelişmeler yaşanırken İstanbul’da ise iktidar ikili bir hal almıştı. Bunlar, bir yanda İngilizlerin işbirliğini koşulsuzca kabul eden Vahdettin-Damat Ferit Hükümeti, bir yanda ise gönlü Anadolu’daki mücadeleden yana olan unsurlardı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi bu koşullarda toplandı. Mustafa Kemal usta bir taktisyen olarak İstanbul Hükümeti’nin gücünü kırmak ve İstanbul’dan milli mücadeleye gerekli desteği sağlamak için Osmanlı Mebusan Meclisi’nin toplanmasını istiyor ve Ankara’da Temsil Heyetinin başlatacağı çalışmalara buradan delegelerin katılmasını vurguluyordu. Mustafa Kemal’in Meclis’i İngilizlerin işgali ve baskı altında olan İstanbul dışında bir şehirde toplama çabaları yeterli desteği bulamamış, bunun üzerine Paşa İstanbul’da yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti’ni olabildiğince Kuvayı Milliye saflarına çekmeye gayret etmişti. Bu hükümetin kadrosu görece siyasal eğilimi milli mücadeleden yana olan kadrolardan oluşuyordu. Bu avantajı iyi değerlendiren milli mücadele önderliği, padişah ve çevresindeki kurumların arasındaki siyasal çatlağı daha da derinleştirmeye başladı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin toplanması bunun en önemli adımlarından biriydi. Mustafa Kemal yeni hükümete Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarının benimsenmesini, düşman kuvvetlerine karşı herhangi bir yükümlülüğe girilmemesini, barış

⁶ Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi**, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2010, s. 96.

⁷ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001, s. 116.

⁸ Akın, **Türk Siyasal**, s. 98.

konferansına gidecek temsilcilerin ulusun isteklerini bilen ve onun güvenine sahip kişilerden oluşmasını şart koşmuştu.⁹ Heyeti Temsiliye sonuçta karşı olmasına rağmen meclisin İstanbul’da toplanmasını uygun bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, meclis toplanana kadar seçilen milletvekilleriyle gruplar halinde Ankara’da görüşmeler yapmış onlara Kuvayı Milliye’nin mecliste izlemesi gereken yolu göstermiş ve şu isteklerde bulunmuştu:

*“1- Demokratik-ulusçu hareketin barış hedeflerini belirleyen ve adı Misak-ı Milli olacak olan programın kabul edilip ilan edilmesi. 2- Mebusan Başkanlığı’na kendisinin seçilmesi. 3- Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinden seçilenler, Müdafaa-i Hukuk grubu adıyla bir grup kurmalıydılar. 4. Var olan hükümetin devrilip harekete daha yakın bir hükümetin oluşturulmasına çalışılmalıydı.”*¹⁰

TBMM’nin toplanması öncesinde milli mücadelenin kurumsal olarak güçlenmesinde ve milli iradenin Osmanlı’dan kalan sınırların korunması konusunda attığı en ciddi adım olan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920’de toplandı. Alınan kararlar ile Mustafa Kemal Paşa’nın istekleri arasında belli ölçülerde ayrımlar olmasına rağmen, bu, genel itibariyle Heyeti Temsiliye’nin hedefine ulaşmasında önemli bir aşamayı. Mecliste şu kararlar alındı:

“1- Osmanlı Devleti’nin, özellikle Arap çoğunluğun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli ateşkesin imzalandığı sırada düşman ordularının işgali altında bulunan topraklarının geleceği, halkın özgürce açıklayacağı oylarına uygun olarak belirlenmelidir. Adı geçen ateşkes kapsamında din, ırk ve soyca bir olan, birbirine karşı karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu, geleneksel ve toplumsal hukukla, çevre koşullarına tümüyle saygılı olan Osmanlı İslâm çoğunluğunun bulunduğu toprakların tümü, gerçek ya da varsayım olarak hiçbir nedenle ayırım kabul etmez bir bütündür. 2- Genel oylamayla ana vatana katılmış olan Elviye-i Selâse’de (Üç liva: Kars, Ardahan ve Artvin) halkın ilk özgür kaldığı zaman yeniden özgür oya başvurmasını kabul ederiz. 3- Türkiye barışına bağlılığın Batı Trakya’nın hukuksal durumunun saptanması da burada oturan halkın tam bir özgürlükle açıklayacakları oylarla belirlenmelidir. 4- İslâm halifeliğinin merkezi, yüce saltanatın başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul kentiyile Marmara Denizi’nin güvenliği

⁹ Akşin, a.g.e., s. 129-130.

¹⁰ A.g.e., s. 131.

her türlü güvenlik bozucu tehlikeden uzak bulunmalıdır. Bu kural saklı tutulmak koşuluyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın ticaret ve ulaşımına açık tutulması hakkında ilgili devletlerin bizimle birlikte verecekleri karar geçerlidir. 5- İtilaf Devletleri ile hasımları arasında ve kimi devletlerin katılımı ile kabul edilen azınlıklar hukuku ilkeleri, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı hukuktan yararlanmaları koşuluyla tarafımızdan desteklenecek ve uygulanacaktır. 6- Ulusal ve ekonomik gelişmenin gerçekleşebilmesi ve daha çağdaş düzenli bir yönetimin kurulmasında başarılı olabilmek için her devlet gibi bizim de gelişmenin gereklerini yerine getirmede özgürlük ve tam bağımsızlığa ulaşmamız yaşam ve var olma temelimizdir. Bu nedenle, siyasal, adli, malî gelişmemize engel olan kayıtlara karşıyız. Ortaya çıkacak borçlarımızın ödenme koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır.”¹¹

Metnin mecliste kabul edilmesiyle birlikte Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında kabul edilen “Kuvayı Milliyeyi amil, irade-yi milliyeyi hâkim kılmak” ilkesi, bildiriye damgasını vurmuştur.”¹²

1.2. İstanbul'un İşgali ve TBMM'nin Açılışı

Mebusan Meclisi'nin milli kongrelerde milli irade yönünde kararlar alması, İstanbul'da İngilizlerin padişaha ve hükümete dönük baskılarını arttırmıştı. Bundan sonra Kuvayı Milliye yanlıları üzerinde tutuklamalara başlandı. 19 Şubat 1920 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiği notada yeni şartlar ve düzeltmeler istiyordu.¹³ Bu bildiri ile gelişmeler karşısında Avrupalı emperyalistlerin kaygıları ve Osmanlı Devleti'nin, Avrupa emperyalistlerinden bağımsız davranamayacağı dile getiriliyordu. İstanbul, Boğazlar serbest bırakılmak koşuluyla Osmanlı Devleti'ne kalıyordu; ancak Osmanlı Devleti'nden Yunanlılara ve İtilaf devletlerine karşı tutumunu değiştirmesi ve Ermeni “kırımını” durdurması bekleniyordu. Aksi halde önceki ateşkes şartları değişecekti. Aslında kastedilen Anadolu'da gelişen milli mücadele hareketinin durdurulması, aksi halde İstanbul'un işgal edileceği

¹¹ Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kaynak Yayınları, İstanbul: 1999, s. 7-8; ayrıca bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009, s. 88.

¹² Akın, **Türk**, s.102-103.

¹³ Prof. Dr. İlhan Akın, **Türk Devrimi Tarihi**, İstanbul: 1992, s. 130.

tehdidiydi.¹⁴ Mustafa Kemal İngilizlerin bu tehditleri karşısında öngörülü davranarak İstanbul'da tutuklanma tehdidi olan “millici” önderlerin Anadolu'ya geçmesini sağlamaya girişmişti. Hatta bunun için Rauf Orbay'a Osmanlı Bankası aracılığıyla 2000 lira göndermişti. Bu esnada İngilizler İstanbul'un işgali için gerekli hazırlıkları tamamlamışlardı. Anadolu'daki bazı birlikleri hazırlıklar için İstanbul çevresine çekmişti. 14 Mart'ta İngiliz askerleri telgrafhaneyi denetim altına aldılar ve 15 Mart'ta yeni tutuklamalara giriştiler. Ve nihayet 16 Mart sabahı saat 10'da Harbiye Bakanlığı yakınına yerleşmiş olan İngiliz deniz piyadeleri, bakanlık binasını işgal ederek bütün odalara nöbetçiler yerleştirmiş, rastladıkları subayların tabancalarını almışlardı. Bakanlığa ait olan silah ve cephaneye de el konmuştu.¹⁵

İşgal netleştikten sonraki süreç aslında işgal güçleri ve Anadolu güçleri arasındaki hem fiili hem de yoğun bir psikolojik savaş dönemini içermektedir. Anadolu'nun işgale karşı sert tepkisi İngilizlerin, İstanbul Hükümetine, Anadolu karşısında baskı ve yeni tedbirler almaya zorlamasıyla karşılık bulmuştu. İngilizler bu baskının görece Anadolu'ya daha yakın olan Salih Paşa Hükümeti'yle başarıya ulaşamayacağını anladıklarından onun yerine Damat Ferit'i padişah Vahdettin eliyle hükümeti kurmakla görevlendirmişlerdi. Bundan sonraki süreç ise beklenen yönde ilerlemiş Kuvayı Milliye güçleri “asi” ilan edilmiş ardından haklarında yakalama kararları ve şeyhülislama fetvalar çıkartılmış, son olarak da Vahdettin tarafından Osmanlı Meclisi dağıtılmıştır. Vahdettin'in bu son uygulaması ise Mustafa Kemal'in İstanbul'un meşruiyeti ile ilgili öngörülerini kanıtlar nitelikteydi. İstanbul her yönüyle milleti temsil yeteneğini yitirmiş, var olan hükümet ise işgal güçlerinin icra organı haline gelmişti. Bu koşullarda elbette tek yapılması gereken milleti gerçekten temsil eden ve ülkeyi işgallerden kurtarabilecek bir organın kurulmasıydı. Ankara'da “olağanüstü yetkileri haiz” bir meclisin toplanması bu yakıcı ihtiyaçtan ortaya çıkmıştı. İşte Mebusan Meclisi'nin kapatılması Ankara'da yeni meclisin kuruluş ilanı için önemli bir fırsat yarattı. Mustafa Kemal meclisin toplanma çağrısını 20 Mart 1920'de bir telgrafla sivil ve askeri makamlara bildirmişti. Bildiride işgaller karşısında ulusun temsil gücünü yitirdiği; Mebusan Meclisi'nin artık görev yapamayacağı; devletin, başkentin ve ulusun bağımsızlığının kurtarılması için Ankara'da yeni bir meclisin kurulması ve hızla seçimlerin yapılması zorunluluğu

---

¹⁴ A.g.e., s. 130.

¹⁵ Turan, a.g.e., s. 104-105.

belirtilmişti.¹⁶

Heyeti Temsiliye'nin bildirisinde seçimlere kimlerin katılacağı şu şekilde belirtilmişti:

“1- Kazalardan çağrılacak ikinci seçmenler, 2- liva merkezlerindeki ikinci seçmenler, 3- liva idare meclisi ve belediye meclisi üyeleri, 4- Müdafai- Hukuk idare heyeti üyeleri, 5- vilayet merkez heyeti üyeleri, vilayet idare meclisi üyeleri ve belediye meclisi üyeleri, 6- vilayet, merkez kazası ve merkeze bağlı kazaların ikinci seçmenleri.”¹⁷

Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinden önce iller ve bağımsız mutasarrıflıklar seçim hazırlıklarını yürütmüş, Ankara'da millet adına görev yapacak milletvekillerinin seçilmesini sağlamış ve seçimleri gerçekleştirmişlerdir. 23 Nisan 1920'de Sinop milletvekili şerif Bey'in açılış konuşmasıyla açılan meclisin ilk üye kompozisyonu ise son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen üyeler, biri Yunanistan'dan diğerleri Malta'dan olmak üzere sürgünden gelen üyeler ve seçim bölgelerinden gelen üyelerden oluşuyordu.¹⁸

---

¹⁶ Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul: 1999, s 12-13.

¹⁷ Akın, **Türk**, s. 104-105.

¹⁸ **A.g.e.**, s. 107.

2. BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE SİYASAL REJİM

2.1. Meclis Hükümeti Sistemi

Devletin fonksiyonları üzerine yapılan araştırmalar, milattan önce yaşamış Aristoteles'e (M.Ö. 384-322) kadar geri gitmektedir. Aristoteles, Politika adlı eserinde, bütün anayasalarda meşveret, yürütme ve yargı öğelerinin en iyi şekilde düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu fonksiyonlarla ilgili olarak John Locke da (1632-1704) yasama, yürütme ve federatif iktidar ayrımı yapar; yargı kuvvetini yürütme içinde ele alır ve bu üç fonksiyonun uyumlu çalışması gerektiğini öngörür.¹⁹ Kuvvetler arasındaki ilişkiyi çağdaş anlamda ilk defa Montesquieu ifade etmiştir.²⁰

Montesquieu, yasama ve yürütme yetkilerinin aynı kişide ya da aynı toplulukta olmak üzere tek bir elde toplanmasını, özgürlüklerin gerçekleşememe tehlikesi açısından eleştirir. Yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devletin üç kuvvetinin üç farklı organ tarafından kullanılması gerektiğini savunur.²¹ Özgürlüğü, “kanunların müsaade ettiği her şeyi yapmaktır” diye tarif eden Montesquieu, siyasal özgürlüğün ancak yetkilerin kötüye kullanılmadığı bir sistemde mümkün olacağını ve bunun için kuvvetlerin birbirini frenlemesi gerektiğini savunmuştur.²²

Devletin “yasama-yürütme” fonksiyonları arasındaki ilişki, hükümet biçimini belirler. Bu belirlemede, özellikle yasama ve yürütme arasındaki ilişkiye göre, bunların oluşumları, birbirini etkilemeleri ve denetlemeleri gibi ilişkiler ön plana

¹⁹ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Y., Ekim 2009, s. 167-171.

²⁰ Mehmet Turhan, **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, Diyarbakır: DÜHFY, No: 9, 1989, s. 4.

²¹ Montesquieu, “İngiltere'nin Esas Teşkilatı, Kanunların Ruhu XI. Kitap, 6. Bölüm”, Çeviren: Asistan Mukbil Özyörük, **A.Ü.S.B.F.D.**, 1947, c. 2, S. 1-2, s. 75-83, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/2/1/9_Montesquie.pdf

²² Recai Galip Okandan, “Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi”, **İ.Ü.H.F.M.**, c. 2, 1936, s. 507.

çıkılmaktadır. Çünkü hukuk devleti gereği yargı kuvvetinin, yasama ve yürütme kuvvetlerinden bağımsız olması bir zorunluluktur.²³

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirleriyle olan ilişkileri noktasından hareketle yapılan ayrıma göre klasik hükümet şekilleri, başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve meclis hükümeti sistemi olmak üzere üçe ayrılır. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir kişi veya kurulda birleşmesi gibi tek bir elde, tek bir organda birleşmesi “kuvvetler birliği” sistemini doğurmuştur. Yasama ve yürütme kuvvetleri, ayrı organlarda toplanmışsa “kuvvetler ayrılığı” sisteminden bahsedilir. Bunlar kendi içerisinde de ayrılmışlardır. Yasama ve yürütme kuvvetleri birbirinden kesin ve sert bir biçimde ayrılmışsa başkanlık rejimi, daha ılımlı ve dengeli bir ayrım söz konusu ise parlamenter rejimler söz konusu olur. Kuvvetler birliği sistemlerinde, kuvvetlerin seçilmemiş bir organda veya tek bir kişide birleşmesi durumunda diktatörlük veya mutlak monarşiden bahsedilir; iki kuvvetin halk tarafından seçilmiş bir organda birleşmesi durumunda ise meclis hükümeti sistemi ortaya çıkar.²⁴

Meclis hükümeti sistemi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin seçilmiş bir mecliste birleştiği, “konvansiyonel rejim” de denen bir hükümet biçimidir. Ancak yasama ve yürütme kuvvetlerinin tam anlamıyla birbirine karışması değil, yürütme işlerinin meclisin içinden oluşturulmuş bir kurula gördürülmesi söz konusudur.²⁵

Meclis hükümeti sistemi, ilk kez Fransa’da 1793 Anayasası’nda öngörülmüştür. Fransız devrimi sonrasında konvansiyon tarafından anayasal demokratik bir yönetim olarak kurulan meclis hükümeti sistemi, “gouvernement conventionnel” olarak da bilinmektedir.²⁶ Fransa’da 1792-1795 yılları arasında yeni bir anayasa yapmak amacıyla kurulan Ulusal Kurultay, iktidarı kullanan tek organ konumuna geçmiştir. Bu dönem terör çağı olarak bilinmektedir. “Tiranlığa karşı özgürlüğün despotluğu”nun kurulması için, bütün yetkiler ihtilal meclisine geçmiştir; meclisin kendi içinden seçtiği Kamu Kurtuluşu Komitesi bu dönemin yürütme görevini yerine getirmiştir. Bu dönemden sonra, yasama, yürütme ve yargı

²³ Turhan, **Hükümet**, s. 21.

²⁴ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 51; Turhan, **a.g.e.**

²⁵ Özbudun, **a.g.e.**

²⁶ Mehmet Turhan, “Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, **Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan**, Ankara: A.Ü.S.B.F., 1991, s. 457.

kuvvetlerinin bir mecliste toplandığı sistemlere “meclis hükümeti sistemi” denilmektedir.²⁷

Meclis hükümeti sisteminin temelini Rousseau'nun ulusun ve milli iradenin bölünmezliği ilkesinin oluşturduğu bilinmektedir. Bu ilkeye göre ulus, onu oluşturan insanlardan ayrı bir manevi kişiliktir ve milli iradenin tek sahibidir. Kendine özgü bir iradesi olan ulusun sahip olduğu egemenlik, sınırsızdır, tektir, bölünemez ve devredilemez. Bu özellikleri ile ulus egemenliği, yasama organı mecliste ortaya çıkar; yürütme ise yasamaya bağımlıdır.²⁸

Rousseau'nun egemenlik anlayışının temsili demokrasilerde uygulanabilmesi ise ulus iradesinin yansıdığı meclislerde mümkün olmuştur. Ulusal egemenlik ilkesi çerçevesinde, meclis, yasama ve yürütme kuvvetlerini kendisinde toplar ve yürütme yasamaya bağlı ve onun talimatlarıyla hareket eden bir kurul olarak görev yapar.²⁹

Yasama ve yürütmenin bir arada bulunduğu meclis hükümeti sisteminin özellikleri şu şekildedir.³⁰

1- Yürütme yasamaya bağlıdır; yasamadan ayrı bir varlığı yoktur. Tamamen yasamanın emirleri doğrultusunda hareket eden yürütme, büyük bir güç oluşturmaması için tek bir kişiye değil bir kurula verilir. Bu kurulu oluşturanlar, meclis tarafından tek tek seçilir ve aralarında siyasi bir bağ ve dayanışma yoktur; kolektif bir şekilde hareket edemezler. Meclisin ajanı konumundaki yürütme kurulunun işlemleri meclis tarafından bozulabilir, değiştirilebilir; çünkü karar alma yetkileri yoktur. Bu şekilde bir yürütme kurulu oluşturma ihtiyacı, meclisin yüzlerce kişiyle yürütme görevini yerine getirmesinin işlevsel olmamasından kaynaklanmıştır.

2- Meclis hükümeti sisteminde devlet başkanı yoktur. Bunun sistemin mantığına uygun olmadığını savunanlar olduğu gibi, bunu meclis hükümetinin zorunlu şartı saymayanlar da vardır. Fakat meclis hükümeti sisteminin kabul edildiği

²⁷ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997, s. 29.

²⁸ Soysal, **a.g.e.**

²⁹ Turhan, **Hükümet**, s. 25.

³⁰ Ergun Özbudun, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukuki Niteliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 2, c. 1, Mart 1985, s. 475-503; Özbudun, **1921**, s. 52-57; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları, Eylül 2003, s. 402- 403; Turhan, **a.g.e.**, s. 26-29; Turhan, Meclis Hükümeti, 456-458;

ülkelerde, devlet başkanının işlevlerini yerine getiren bir kişi olabilmektedir. Örneğin, birinci Dünya Savaşı sonrasında meclis hükümeti sistemini uygulayan Avusturya, Letonya, Polonya, Litvanya anayasalarında devlet başkanlığı vardır.³¹

3- Meclis içinden ve meclis tarafından seçilerek oluşturulan yürütme kurulu, Meclis tarafından her zaman azledilebilir. Parlamenter rejimlerdeki siyasal sorumluluk esasından farklı olarak, bir memur konumunda olan kurul üyeleri, yasama organının siyasal programına veya onun talimatlarına uymamaları durumunda azledilirler. Meclis hükümeti sistemini, parlamenter rejimlerden ayıran en belirgin özellik budur.³² Kurul üyelerinin istifa edip edemeyeceği yönünde ise bakanların istifa edemeyeceğini, aksi halde meclise baskı yapılmış olacağını savunan düşünürler mevcuttur. Örneğin İsviçre’de bakanlarla meclis arasında bir uyumsuzluk çıkması durumunda, meclis güvensizliğini belirtse de bakanlar meclisin isteği doğrultusunda hareket eder ve görevi terk etmez.³³ Meclis hükümeti sisteminde, yürütme kurulunu oluşturan kişiler arasında uyum ve dayanışma olmaması nedeniyle bakanlar müşterek ve müteselsil sorumluluk taşımazlar.

4- Meclis hükümeti sisteminin bir diğer önemli özelliği de istimrar ilkesinin kabul edilmiş olmasıdır. Bu ilke gereğince meclis sürekli toplanık durumdadır. Çünkü bütün kuvvetler kendisinde toplandığından yasamanın sadece yasa yapma ve yürütmeyi denetleme görevi yoktur; yürütme de bizzat meclis tarafından icra edilir. Yürütme görevinin doğası gereği sürekli olmasından dolayı meclis de sürekli çalışır. Meclis hükümeti sisteminde yürütme ile yasama arasında sadece görevsel açıdan bir ayrım vardır; kuvvetler ayrılığı yoktur.

5- Meclis hükümeti sisteminin ayırt edici özelliklerinden biri de yürütmenin, meclisi etkileme araçlarının olmamasıdır. Parlamenter rejimlerde görülen meclisi feshetme veya tatil etme, çalışma süresini kısaltma veya uzatma gibi yetkiler meclis hükümeti sisteminde yürütme organının sahip olmadığı yetkililerdir.

³¹ Orhan Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul: 1960, s. 21, Özbudun, **1921**, s. 53.

³² Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, c. 1, İstanbul: 1960, s. 299.

³³ Özbudun, **1921**, s. 54.

6- Meclis hükümeti sistemi, tarihsel süreçte uygulandığı dönemlere ve koşullara bakıldığında daha çok olağanüstü dönemlere özgü bir sistemdir. Türkiye örneğinde olduğu gibi, yeni bir devlet kurulurken veya rejim değişikliğinin söz konusu olduğu durumlarda oluşturulan konvansiyon, amacına ulaşmaya dek bütün iktidarları kendinde toplar. Buna “devrimci konvansiyon” denilmektedir.³⁴

7- Son olarak meclis hükümeti sisteminin bir özelliği de uygulamada yasamaya bağlı bir yürütme organı olmasına rağmen, yürütmenin ön plana çıkmasıdır. Kısa sürede yürütme organının, yasama organının üstünde bir konuma gelerek diktatörlüğe sebep olduğu da uygulamada görülmüştür. Örneğin, devrimci Fransa’da konvansiyon rejimi bir düre sonra Robespierre diktatörlüğüne dönüşmüştür.

Anılan özelliklerin meclis hükümeti sistemini parlamenter rejimden ne kadar ayırdığı tartışmalıdır. Belki de en son değinilen yasamaya bağlı bir yürütme yerine yürütmenin kısa sürede yasamaya üstün konuma gelmesi, sistemleri birbirine yakınlıktır. Meclis hükümeti sisteminin de parlamenter rejim gibi çoğunluğun hükümeti olması nedeniyle, onu parlamenter rejimin bir türü sayanlar vardır. Hatta 1792-1795 Fransız Konvansiyon rejiminin gerçek bir parlamenter rejim gibi işlediği iddia edilmiştir. Fakat bu görüşe karşı olan düşünürler, meclis hükümeti sisteminin her uygulamada farklılık gösterdiğini savunmakta ve bu nedenle kesin bir tanım yapılmasını tehlikeli bulmaktadırlar. Hatta meclis hükümeti sisteminin ayırt edici özelliklerinin, devlet başkanının yokluğu, meclisin sürekliliği, bakanların azledilebilirliği gibi özellikler değil de bir yönelim farkından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu yönelim farkı ise yürütme organının, parlamento karşısında daha özerk ve yetki sahibi olmasından kaynaklıdır. Meclis hükümetinin ortaya çıktığı olağanüstü koşullar ise böyle bir özerkliğin olduğu ve yetkilerin paylaşıldığı ortamda değil merkezi ve güçlerin birleştiği tek elden idare edildiği bir sistemi gerekli kılmaktadır.³⁵

Meclis hükümeti sistemi, bugün sadece İsviçre’de uygulanan bir sistemdir. İsviçre’de “Federal Parlamento”, yürütme görevini yerine getirmek üzere yedi kişiden oluşan “Federal Konsey”i seçer. Aralarında siyasi görüş birliği ve dayanışma bulunmayan bu kurul, aynı zamanda sembolik yetkileri olan devlet başkanlığı

³⁴ Turhan, **Hükümet**, s. 28.

³⁵ Özbudun, **1921**, s. 56-57.

görevini de gerçekleştirir. Kurulun parlamentoya karşı ortak siyasi sorumluluğu yoktur; federal meclis ile kurul arasında bir çatışma olması durumunda, kurul meclisin emirlerine uymaktadır.³⁶ Ancak meclis hükümeti sisteminin hala demokratik bir şekilde işlediği İsviçre’de bile, Federal Konsey hukuken meclise bağımlı olsa da, uygulamada meclise karşı otorite sahibi olmuştur.³⁷

2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Meclis Hükümeti Sistemi

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilk dönemimde, bağımsızlık savaşını başarıya ulaştırabilmek ve yeni bir devlet kurabilmek için meclis hükümeti sistemi siyasal rejim olarak benimsenmiş ve Fransa’daki konvansiyondan daha uzun süreyle uygulanmıştır.³⁸

Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini elinde bulunduran TBMM, yürütme işlerini yüzlerce kişi ile görmesi mümkün olmadığından 25 Nisan 1920’de üyelerini kendi içinden seçtiği bir yürütme kurulu oluşturmaya karar vermiştir. 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı “İcra Vekilleri’nin Sureti İntihabına Dair Kanun”un ile oluşturulan bu kurul, TBMM adına ve onun vekili, ajanı konumunda yürütme işlerini görecektir. Bu süreçte, bakanların meclis tarafından doğrudan seçildiği meclis hükümeti sisteminin saf biçimi uygulanmıştır.³⁹

Yeni Türkiye Devleti’nin kuruluşunda devrimin bir zorunluluğu olarak uygulanan meclis hükümeti sisteminin TBMM’ye özgü özellikleri nelerdir ve hangi noktalarda bu sistemden uzaklaşıldığı bu başlık altında incelenecektir.

2.2.1. “Selâhiyeti Fevkaladeyi Haiz Bir Meclis”

Meclis hükümeti sisteminin olağanüstü dönemlerde uygulanmasının nedeni, kuvvetlerin bölünmemesi ve merkezi ve tek elden bir yönetim ile meclisin kuruluş

³⁶ Turhan, Meclis Hükümeti, s. 460.

³⁷ Özbudun, a.g.e., s. 57.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, “Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, S. 3, Nisan 1997, s. 24.

³⁹ İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları I, Cumhuriyet’in Temel Kuruluşu**, Ankara: Mars Matbaası, 1965, s. 66; Recai Galip Okandan “Milli Hâkimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. 27, S. 1-4, 1961, s. 26; Paul Bastid, Le Gouvernement d’Assemblée’den aktaran Özbudun, **1921**, s. 58; Soysal, **100 Soruda**, s. 29; Turhan, **Hükümet**, s. 26.

amacının gerçekleştirilmesidir. Bu doğrultuda, İstanbul'un işgal edilmesinden üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa, o günlerde henüz ifade edemediği “müessesan meclis” - kurucu meclis- yerine “selâhiyeti fevkaladeyi haiz bir meclis” oluşturmak amacıyla yaptığı çağrıda TBMM'nin olağanüstü bir meclis olacağını duyurmuştu.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde kuvvetler birliği ve meclis hükümetini savunmasının nedeni 1 Aralık 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmada daha açık bir şekilde temellenmektedir. Bu konuşmada, meşrutiyet teorisi ile savunulan kuvvetler ayrılığı ilkesi ile farklı ellerde toplanan kuvvetlerin istibdatı engellediği iddiasının bir göz boyama olduğunu; meşrutiyetin -kuvvetler ayrılığının- halk için bir aldatmaca olduğunu savunmuştur. Doğru olan kayıtsız ve şartsız millet egemenliğini gerçekleştirmektir. Bunu gerçekleştirmek ise ancak kuvvetler birliğinin kabulü ile mümkündür. Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi, milli irade özgürlüğünün, milli egemenliğin biricik güvencesi olan hükümet sistemidir.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa dışında da Meclis'teki birçok milletvekilinin konuşmalarından meclis hükümeti sisteminin benimsendiği ve konvansiyon vurgusunun yapıldığı bilinmektedir.⁴²

Milli iradenin ve milli egemenliğin temsilcisi TBMM, normal zamanların değil olağanüstü bir dönemin meclisidir; yeni bir devleti kurma amacıyla yola çıkmıştır ve dolayısıyla kuruculuk görevini üstlenmiştir.

2.2.2. Yasama ve Yürütme Erklerinin TBMM'de Toplanması

TBMM, kurulduğu günden itibaren yasama ve yürütme yetkisini kendi bünyesinde toplamıştır. Ancak, yüzlerce kişinin toplandığı bir mecliste acil ve sürekli görülmesi gereken yürütme işlerinin, pratik zorunluluklar nedeniyle bir kurula verilemesi kararlaştırılmıştır. 25 Nisan 1920'de 5 sayılı Genel Kurul Kararı ile “kuvve-i icraiye” teşkiline karar verilmiştir. 2 Mayıs 1920 tarihinde ise 3 sayılı “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun” ile on bir

⁴⁰ Özbudun, 1921, s. 59.

⁴¹ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2010, s. 25-30.

⁴² Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İstanbul: İletişim Yayınları, İkinci Baskı, 2008, s. 218-219.

kişilik bir yürütme kurulu oluşturulmuştur. Heyeti Vekile veya İcra Vekilleri Heyeti adlarıyla anılan bu kurulun üyeleri vekil diye adlandırılacak ve meclisin memuru konumunda çalışacaklardı.⁴³ Böylece Meclis, daha kolay çalışma imkânlarına kavuşmuştur.⁴⁴ Bu kanunun üçüncü maddesiyle de her vekilin, mensup olduğu vekâletin işleriyle ilgili olarak ifa aşamasında, Meclis'te oluşturulan ilgili komisyonun istişari oyunu alacağı da düzenlenmiştir; böylece TBMM'nin yürütme işlerinde doğrudan etkili olabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle kuvvetler birliği ilkesi anayasal boyutta benimsenmiştir. İkinci maddedeki “icra kudreti ve teşrii salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde temerküz eder” hükmü ile kuvvetler birliği açıkça belirtilmiştir. Üçüncü maddede ise “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti, ‘Büyük Millet Meclisi hükümeti’ unvanını taşır” hükmü ile de hükümetin, “meclisin yürütme vasıtası” konumu vurgulanmıştır.⁴⁵ Sekizinci maddede ise meclis hükümetinin en ayırt edici özelliklerinden, vekilleri yönlendirme esası düzenlenmiştir. Buna göre Meclis, yürütme konusunda vekillere “veçhe tayin edecek”, vekiller Meclis'in emirleri doğrultusunda çalışacaktır.

2.2.3. İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis Tarafından Seçilmesi

3 sayılı Kanun'a göre İcra Vekilleri Heyeti, Meclis'in kendi içinden doğrudan doğruya ve mutlak çoğunlukla tek tek seçeceği kişilerden oluşacaktır. Ancak, bu seçim yöntemi çok kısa bir süre sonra işlememeye başlayacaktır. Özellikle sakıncalı kişilerin, -örneğin Mustafa Kemal Paşa'nın uygun görmediği Tokat milletvekili Nazım Bey'in Dâhiliye Vekâleti'ne seçilmesi- vekil seçilebilmesi nedeniyle bu sistemin değiştirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu doğrultuda, 4 Kasım 1920 tarihinde 47 sayılı Kanun kabul edilmiş ve 3 sayılı Kanun'un vekillerin seçimini düzenleyen maddesi değiştirilmiştir. Bu değişikliğe göre İcra Vekili Heyeti'ni oluşturacak kişiler, TBMM başkanı tarafından aday gösterilen kişiler arasından Meclis tarafından seçilecektir. Bu değişikliği Meclis iradesinin sınırlanacağı

⁴³ Özbudun, 1921, s. 59.

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, **İ.Ü.H.F.M.**, c. 23, S. 3-4, 1957, s. 236.

⁴⁵ Tahsin Bekir Balta, **Türkiye'de Yürütme Kudreti**, A.Ü.S.B.F., Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1960, s. 9.

gerekçesiyle eleştirenler olduysa da, Meclis'te yürütme işlerinin sağlıklı yürüyebilmesi ve seçimin kolayca gerçekleştirilmesinin gereği olduğu yönündeki görüş ağır basmıştır.

47 sayılı Kanun'un kabulünden sonra İcra Vekilleri ile ilgili düzenleme 1921 Anayasası'nda yapılmıştır. Ancak Anayasa'da seçimle ilgili bir düzenleme yoktur; sadece sekizinci maddede, seçimin bu konudaki özel kanuna göre yapılacağı düzenlenmiştir.

Temmuz 1922'de ise İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmış, vekillerin aday gösterme yöntemi olmaksızın doğrudan Meclis tarafından seçileceği kararlaştırılmıştır. Böylece ilk sisteme geri dönmüştür.

Bu düzenlemelerin temelinde, Meclis'in yürütme kuvvetini de elinde bulundurması ve yürütmenin ona karşı bir kuvvet olarak ortaya çıkmaması amacı vardır. Heyet arasında bir siyasi dayanışma ve uyumun oluşması engellenmeye çalışılmıştır.

2.2.4. Yürütmenin Yasamayı Etkileme Aracından Yoksun Olması

İcra Vekilleri Heyeti, meclis hükümeti sisteminin özelliklerinin gerektirdiği bir şekilde Meclis'i denetleme olanaklarından yoksundur. Hükümetle ilgili düzenlemelerin hiçbirinde, Meclis'in çalışma süresini kısaltma veya Meclis'i tatil etme, parlamentoyu feshetme gibi yetkiler yer almamıştır. Hatta parlamenter rejimlerde rastlanan bu tarz denetim yollarının benimsenmemesinin nedeni, Meşrutiyet döneminin kötü tecrübeleridir.⁴⁶ Ayrıca TBMM zaten kendi iradesinin üzerinde üstün bir irade görmediğinden hükümetin Meclis'i denetlemesi söz konusu olamazdı.

2.3.5. Devlet Başkanı Makamının Yokluğu

TBMM, siyasi ve düşünsel yelpazesi geniş bir meclisti. Meclis içinde TBMM rejiminin geçici olduğunu düşünen saltanat yanlısı muhafazakâr milletvekilleri de

---

⁴⁶ Özbudun, 1921, s. 63.

mevcuttu. Bu nedenle, saltanat makamı varlığını sürdürdükçe, bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmamıştır. Hatta başlangıçta İcra Vekilleri Heyeti'nin de bir başkanı yoktur; 1921 Anayasası'nın kabulü ile İcra Vekilleri Heyeti Reisliği makamı oluşturulmuştur. Bunun nedeni padişahın geleneksel manevi otoritesinin Meclis'te ve ülkede devam etmesidir.⁴⁷ TBMM'nin devlet başkanlığı makamı oluşturulmaması da meclis hükümeti sisteminde görülen bir özelliktir.

2.2.6. İstirrar İlkesi

Bütün yetkileri kendinde toplayan TBMM, hem olağanüstü bir dönemde olması hem de yürütme işlerinin asli sahibi olması nedeniyle sürekli çalışma esasını benimsemiştir. Meclisin sürekliliği ilkesi (istirrar ilkesi), hem 5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı Nisabı Müzakere Kanunu ile hem de Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ek maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre TBMM, gayesine ulaşınca ya da aralıksız toplantı halinde olacaktır.⁴⁸ Sürekli çalışma ilkesi de olağanüstü dönemlerin rejimi meclis hükümeti sisteminin bir özelliğidir.

2.3. TBMM Hükümeti Uygulamasında Meclis Hükümeti Sisteminden Sapmalar

Meclis hükümeti sistemi, parlamenter rejimlerde olduğu gibi uygulandığı dönemin ve ülkenin koşullarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Hatta meclis hükümeti sisteminin tamamen değiştiği, Fransa örneğinde yaşanan Robespierre'in iktidara tek başına egemen olması gibi bambaşka rejimlere yol açtığı gerçektir.

TBMM de kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini benimsemiştir; ancak uygulamada bu sistemden önemli sapmalar olmuştur.

Öncelikle, kuvvetler birliği ilkesi çerçevesinde düşünüldüğünde, Meclis'in yürütme işlerini bizzat yapacağı benimsenmiş olmasına rağmen, yürütme işleri İcra Vekilleri Heyeti aracılığıyla yapılmıştır.⁴⁹ Meclis, önüne gelen bazı işleri, yürütmeye

⁴⁷ Balta, a.g.e.

⁴⁸ Recai Galip Okandan, "Pozitif Amme Hukukumuz Bakımından Milli Mücadele Devri ve Onu Takip Eyleyen Merhale", **Muammer Raşit Seviğ'e Armağan**, İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi, 1956, s. 125.

⁴⁹ Özbudun, 1921, s. 63.

ait saymış ve bu konuda işlem yapmamıştır; isyanlar nedeniyle kurulan meclis araştırma komisyonlarına “heyeti icraiye'nin vazifesine müdahale etmemek” üzere ve sadece aydınlatma görevi vermiştir.⁵⁰ Devletin dış işlerinde ve temsilci gönderme işlemlerinde yürütmeye yetki ve sorumluluk tanımıştır. Meclis, bazen memurların atanması ve görevden alınması işlemlerini gerçekleştirmeyip bu işleri de yürütmeye bırakmıştır. Memurların atanması veya azledilmesi konusunda ilgili vekâletlere gensoru verilmiştir. Oysa Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun sekizinci maddesine göre TBMM'nin, vekillere “veçhe” tayin edeceği düzenlenmiştir. Uygulamada yürütmenin, komisyonlara danıştığı ya da Meclis'in yürütmeye yön gösterdiği görülmemiştir. Bu konu, Meclis'te bazı milletvekillerinin eleştirilerine bile sebep olmuştur. Meclis, yürütme işlerini, ancak gensoru verme veya güvensizlik oyu ile vekillerin sorumluluğu yolunu kullanarak etkileyebilmiştir. Bu uygulama parlamenter rejim uygulamasından farksızdır.⁵¹

Meclis hükümeti sisteminden farklı olarak TBMM'de, İcra Vekilleri Heyeti'nin hem bireysel hem de siyasal sorumluluğu ilk günlerden itibaren kabul edilmiştir. Bu çerçevede, Meclis'in İcra Vekilleri Heyeti'ne gensoru önergesi verdiği ve hükümetin güvenoyu aldığı birçok örnek yaşanmıştır. Hükümetin de aynı şekilde toplu olarak Meclis'ten güvenoyu istediği ve aldığı örnekler de olmuştur. Ayrıca Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun İcra Vekilleri Reisi'nin makamı yaratması, ardından 244 sayılı Kanun ile İcra Vekilleri Reisi'nin de vekillerle birlikte ayrı ayrı Meclis tarafından seçilmesinin kabulü bir başbakanlık kurumu yaratmıştır. İcra Vekilleri Heyeti, ortak sorumluluk taşıyan bir kurul haline dönüşmüştür. Bu düzenleme ile sistem zaten parlamenter rejime yakınlaşmıştır.⁵² 14 Nisan 1923 tarihli, 384 sayılı Meclis Genel Kurul Kararı ile de İcra Vekilleri Reisi'nin Meclis ile vekiller arasında vasıta ve vekillerin danışmanı olduğu, ayrıca vekillerle beraber müşterek vazifeden dolayı sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Tıpkı parlamenter rejimlerdeki başbakan gibi bir konuma gelen İcra Vekilleri Heyeti Reisi, yürütme organının başı konumuna gelmiştir. Meclis Başkanı da Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre vekillerin doğal

⁵⁰ Akın, **TBMM**, s. 224.

⁵¹ Özbudun, **a.g.e.**, s. 64-66; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, Mart 2011, s. 270.

⁵² Yavuz Abadan, Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara: AÜSBFY, 1950, s. 63.

başkanı olduğuna göre, devlet başkanı konumunda bir Meclis Başkanı ve başbakan ile iki başlı yürütme oluşturulmuştur.⁵³

İcra Vekilleri Heyeti'nin, Meclis Genel Kurulu'na hükümet programı sunması da ortak sorumluluk esasının kabul edildiğini göstermektedir. İcra Vekilleri Heyeti, seçildikten kısa bir süre sonra 9 Mayıs 1920'de Meclis'e bir program sunmuş ve eğitim, sağlık, adalet gibi işlerde nasıl bir politika izleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca 3 sayılı Kanun'un dördüncü maddesi ile kabul edilen Meclis'in İcra Vekilleri arasındaki uyuşmazlığı çözmesi kuralı neredeyse hiç işlememiştir. Genelde parlamenter rejim uygulamalarında olduğu gibi uyumsuzluğa neden olan vekilin istifası gündeme gelmiştir.⁵⁴ Ortak sorumluluk esasının kabulü, ortak program ile İcra Vekilleri Heyeti dayanışma ve uyum ile çalışmış; ilk oluşturulduğu günlerde uyumsuz vekillerin istifası bile gündeme gelmiştir. Bu verilerle, İcra Vekilleri Heyeti'nin parlamenter rejimlerdeki hükümet gibi çalıştığı tespiti çok gerçekçidir.⁵⁵

İcra Vekilleri Heyeti, bu dönemde sadece yürütme işlerinde ve genel politikada değil yasama konusunda da siyasal liderlik rolü üstlenmiştir. Kanunların yapılması konusunda hükümet, yasamanın dört katı bir oranda teklifte bulunmuştur.⁵⁶

TBMM'de bir devlet başkanlığı makamının oluşturulmamasına rağmen, Meclis Başkanı, devlet başkanlığı makamına ait bazı işlemleri gerçekleştirmiştir. Anayasaya göre Meclis Başkanı, meclis adına imza koymaya, yürütmenin kararlarını onaylamaya yetkiliydi. Bu esaslar parlamenter rejimlere özgüdür. Devlet başkanlığı makamının yok olması, çok kereler değinildiği gibi saltanatçılara karşı geliştirilmiş bir yöntemdi.⁵⁷

İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis içindeki belirli bir siyasal çoğunluğa dayanması, parlamenter hükümet niteliğini göstermektedir. TBMM'de fırkacılık reddedilmiştir; siyasal parti grupları olmamıştır. Zaten çok farklı siyasi görüşlerin bir arada olması Meclis'in karar almasını zorlaştıran etkenlerdendi. Ancak, Mustafa

⁵³ Özbudun, 1921, s. 69.

⁵⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 271.

⁵⁵ Özbudun, 1921, s. 70-71.

⁵⁶ **A.g.e.**, s. 272.

⁵⁷ Burak Çelik, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Aralık 2007, s. 83; Özbudun, **a.g.e.**, s. 66-68; Tanör, **a.g.e.**, 272.

Kemal Paşa önderliğinde oluşan Birinci Grup, hükümete çoğunluk sağlamış ve gücünü artırmıştır. “Misakı Milli ilkeleri çerçevesinde, memleketin bütünlüğü ve milletin istiklali” hedefini açıklayan bu grup, karşısında kurulan İkinci Grup’a rağmen çoğunlukla İcra Vekilleri Heyeti’ne siyasal destek sağlamıştır.⁵⁸

Bu olgular, TBMM’de meclis hükümeti sisteminin kabul edilmiş olmasına rağmen, uygulamada parlamenter rejime ait özelliklere yaklaşıldığını göstermektedir.

---

⁵⁸ Özbudun, 1921, s. 73-74; Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 272.

3. YENİ DEVLETİN ANAYASASI TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU

3.1. Ulus Devlet İnşasında Halkçılık Ögesi

Yeni devletin kuruluş kaynağında etkili olan en önemli siyasal akımlardan biri de halkçılıktır. Kuruluş felsefesinin dayanağı olan halkçılık ilkesi, kuruluş metni 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun özünü oluşturmuştur. Hatta henüz anayasa kabul edilmeden önce anayasa taslağının ilk dört maddesinin Halkçılık Beyannamesi şeklinde kabul edilmesi, ilkenin kaynak niteliğinin de ötesinde Meclis'in eylemsel tavrını ortaya koymuştur. Bu nedenle anayasa taslağı, "Halkçılık Programı" olarak anılagelmiştir.

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminin en önemli ilkelerinden olan halkçılık düşüncesi, İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Jön Türk hareketi ile doğmuştur; bu hareketin düşünsel ve eylemsel gelişimi ile paralellik göstermiştir. Halkçılık düşüncesinin kaynağı Rus Narodnik Hareketi'dir. Rusya'da 1870 yılında gelişen halkçılık (Narodnichestvo) hareketi, devrimi gerçekleştirebilmek için aydın ile halkın birleşmesi düşüncesine dayanmaktaydı. 1890 yılına kadar süren hareket, önce aydının halka giderek onu aydınlatması olarak doğdu; sonra aydının halkı tanınması ve toplumsal sorunları halktan öğrenmesi şeklinde gelişti. Son olarak Rus toplumunun köy komünü şeklinde örgütlenmesi davası şekline dönüşerek Rus sosyalist hareketinin de temellerini oluşturdu. Bu düşünce, Rusya'dan Türkiye'ye gelen Türkler, Balkanlar'daki halkçılar ve Meclis'i Mebusan'da temsilcisi olan nasyonalist Taşnak hareketinden ayrılan Ermeni halkçılar tarafından Türk aydınlarına taşınmıştır. İlk defa Avrupa dışında, başka bir kaynaktan gelişen bir düşünce, Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur.⁵⁹ Rus Narodnik Hareketi'nin İkinci

⁵⁹ Niyazi Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Basım, Mart 2007, s. 80-82.

Meşrutiyet döneminin⁶⁰ aydınları üzerindeki bu etkisinden kaynaklanan halkçılık ilkesi, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu oluşturan Halkçılık Programı'na da yansımıştır.

Halkçılık düşüncesinin -Rus halkçılığı kadar ağırlıklı olmasa da- gelişimini etkileyen diğer kaynak ise Fransız Devrimi'nin estirdiği eşitlik ve özgürlük rüzgârıdır. Mutlak monarşiye karşı gerçekleştirilen bu devrim, halkı birleştirici bir rol oynamıştır. Ahmad'a göre, *“Halkçılık kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'na muhtemelen Rusya ve köylüyü yücelten Narodnik hareketi aracılığıyla girmiştir. Kemalistler de, kendi açılardan, Anadolu köylüsünü ülküselleştirmiş olabilirler. Ancak onların dilinde 'halk' terimi, Narodniklerin kullanımına göre daha geniştir. Bu terimin tanımı, modern Türk siyasi düşüncesine olan etkisi henüz incelenmemiş bulunan Fransız Devrimi'nin erken dönemlerindeki 'Üçüncü Sınıf' (Third Estate) tanımına daha yakındır. Dolayısıyla 'halk' terimi, çeşitli toplumsal güçlerin eski düzene karşı birliğini çağrıştırmaktaydı. Bu birliğin başlıca görevi, eski düzeni yenilgiye uğratmak, yıkmak ve yeni bir düzen yaratmaktır. Bu görev ise, bu birliğin, yani 'halk'ın bütün unsurları arasında dayanışma beraberliği gerektirdiği için aralarında çıkar çatışmasına (yani sınıf çatışmasına) yer yoktu.”*⁶¹ Bununla bağlantılı olarak halkçılığı etkileyen bir diğer akım olan Fransız sosyolog Durkheim'in solidarizm (tesanütçülük, dayanışmacılık) düşüncesini anmak gereklidir. Özellikle 1908 Devrimi sonrasında etkisini gösteren bu düşünce, halkçılık ilkesinin gelişimine katkı sağlayarak siyasal, toplumsal ve ekonomik boyuttaki etkilerini Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemine taşımıştır. Siyasi olarak ulus devlet kuruculuğunu amaçlayan, bireylerin siyasal hak ve özgürlüklerini gözeten ve siyasal bağımsızlığı benimseyen dayanışmacılık, ekonomik boyutta da devletin ekonomiye müdahale etmesini, sosyal politikalarla sınıf çelişmesini ortadan kaldırmasını amaç edinerek, liberal ile sosyalist devlet arasında bir düzeni öngörmüştür.⁶²

⁶⁰ Halkçılık İlkesi, Meşrutiyet döneminde üç farklı halkçılık anlayışını doğurmuştur ve bu üç anlayış üzerinden gelişmiştir: 1) Ziya Gökalp Halkçılığı, 2) Halka Doğru Cemiyeti Halkçılığı, 3) Yusuf Akçura Halkçılığı. Bu dönemdeki halkçılık anlayışı ve Kemalist Halkçılık anlayışına etkileri için bkz. Evren Haspolat, “Meşrutiyet'in Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 47, Bahar 2011, s. 558-582.

⁶¹ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Basım, 1996, s. 164.

⁶² Solidarizmin Türkiye'de ortaya çıkışı ve gelişimi için bkz. Zafer Toprak, “İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, S. 1, Bahar 1977, s. 92-123.

Esas kaynağı Rusya olan ve gelişimini etkileyen Fransız kaynaklı unsurlar ile halkçılık, Meşrutiyet döneminden Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemine gelirken Türk Halkçılığı şeklinde kendi özgün yapısını alacaktır. Bu özgün yapı, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu incelerken daha berrak bir şekilde görülecektir.

3.2. Halkçılık Programı ve Halkçılık Beyannamesi

Anayasa çalışmaları aslında, 15 Mayıs 1920’de Kanunu Esasi Encümeni’nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu komisyon, Büyük Millet Meclisi’nin Şekil ve Mahiyetine Dair Kanun Tasarısı ve Nisabı Müzakere Kanunu gibi anayasal nitelikteki kanunları Meclis gündemine taşımıştır.⁶³ Ancak esas anayasa metnini Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi oluşturacaktır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis’e sunulan 24 Nisan 1920 tarihli Hükümet Teşkiline Dair Teklif’in kabulü ile yeni devletin kurucu temelleri atılmıştır. Dolayısıyla bu belge, aslında Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun esaslarını belirleyen geçici bir anayasa niteliğindedir.⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta belirttiği gibi Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısı, bu önerge ve onun uzantısı olan 13 Eylül 1920 tarihinde yine Mustafa Kemal Paşa tarafından Hükümet adına Meclis’e sunulan Halkçılık Programı’ndan oluşmaktaydı.⁶⁵

“Maksat ve meslek”, “mevaddı esasiye” ve “idare” olmak üzere üç bölüm ve otuz bir maddeden oluşan Halkçılık Programı 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis Genel Kurulu’nda okunmuştur.⁶⁶

Halkçılık Programı Meclis’te okunduğu ilk gün, bu metnin hükümetin siyasi programı olduğunu iddia edenler olduğu gibi bir yasa tasarısı niteliği taşıdığını iddia edenler de olmuştur. Metnin hukuki niteliği ile ilgili tartışmada, bunun bir hükümet

⁶³ Tefik Bıyıklıoğlu, “Birinci Türkiye büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve İhtilalci Karakteri”, **Belleten**, c. 24, S. 96, Ekim 1960, s. 657.

⁶⁴ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**; Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 235.

⁶⁵ “...ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu’muza kök teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis’e takdim etmişim. Bu programın Meclis’te 18 Eylül’de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi’nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis’in açılışını müteakip okunup kabul olunan önergem de, bu kısım ile beraber, ‘Halkçılık Programı’ adı altında bastırılmış ve yayımlanmıştır.”, bkz. **Nutuk II (1927) Atatürk’ün Bütün Eserleri**, c. 20, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ocak 2007, s. 131 ve 132.

⁶⁶ **TBMM ZC**, c. 4, 18.09.1920, s. 201-203.

programı olması durumunda hemen görüşülüp hükümete “itimat veya ademi itimat” verilmesi fikri ortaya atılmıştır. Ancak Mentеше milletvekili Doktor Tevfik Rüştü Bey, hükümetin Meclis tarafından görevlendirilmiş bir kurul olduğunu ve Meclis namına hareket ettiğini dile getirerek meclis üstünlüğü ilkesini vurgulamıştır. Bu ilkedan hareketle, Heyeti Vekile’nin hazırladığı bu çekirdek programın Meclis’in göreceği bütün işlerde esas olabilmesini önermiş, ancak bunun Meclis tarafından oluşturulacak geçici ve özel bir komisyonda bütün Meclis’in istek ve eğilimi doğrultusunda geliştirilecek bir yasa olarak kabul edilmesi koşuluna bağlamıştır. Bu tartışma, Tevfik Rüştü Bey ve İzmit milletvekili Hamdi Bey tarafından Meclis’e sunulan, programın özel komisyona gönderilmesi yönündeki önerenin kabul edilmesiyle son bulmuştur.⁶⁷ Programın incelenmesi, aynı gün her şubeden seçilecek üçer kişiden kurularak oluşturulan, başkanlığını İzmir milletvekili Yunus Nadi Bey’in ve raportörlüğünü Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey’in yaptığı özel ve geçici bir komisyona bırakılmıştır.⁶⁸

Özel komisyon tarafından hazırlanan Halkçılık Programı’na ilişkin rapor, 18 Kasım 1920 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanunu Tasarısı adı altında Meclis Genel Kurulu’nda görüşülmeye başlanmıştır. Ancak özel komisyon tarafından hazırlanan tasarıda, programın “maksat ve meslek” başlıklı bölümü -ilk dört maddesi- beyanname şekline getirilmiştir. Komisyon adına konuşan Burdur milletvekili İsmail Suphi Soysallı bunun nedenini, programın bu bölümünün, Meclis’in daha önce de farklı sebeplerle birçok kere ilan ettiği “mukaddes gayesini” barındıran ve kanuna sığmayan esasları içermesi olarak açıklamıştır.⁶⁹ Gerçekten de programın birinci maddesinde TBMM’nin, ulusal sınırlar içerisinde “temini hayat ve istiklal” ve hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılması amacıyla kurulduğu ifade edilmişti. İkinci maddede, bu amacın ancak emperyalizmin ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtulan halkın, egemenliğin gerçek sahibi olmasıyla gerçekleşeceği belirtilmişti. Üçüncü maddede ise iç ve dış düşmanın tecavüzüne karşı orduyu sağlamlaştırmanın önemi vurgulanmıştı. Meclis, orduyu milli bağımsızlığın dayanağı olarak kabul etmiştir. Son olarak, dördüncü maddede, amacın gerçekleşmesinden sonra ne

⁶⁷ TBMM ZC, c. 4, 18.09.1920, s. 204-208.

⁶⁸ TBMM, 8 Temmuz 1920 tarihinde milletvekillerinin, Meclisi Mebusan’da olduğu gibi, komisyonların dışında beş şubeye ayrılmasını kabul etmiştir; 10 Temmuz 1920’de yapılan kura ile milletvekilleri şubelere ayrılmışlardır, İsmail Arar, **Atatürk’ün Halkçılık Programı**, İstanbul: Baha Matbaası, 1963, s. 11, 40.

⁶⁹ TBMM ZC, c. 5, 18.11.1920, s. 407-410.

olacağına dair bazı ipuçları veriliyordu: TBMM Hükümeti, toplumun toprak, eğitim, hukuk, iktisat gibi alanlardaki sorunlarını çözerek sefaleti ortadan kaldırmayı, çağın gereklerine göre toplumun gerçek ihtiyaçları doğrultusunda yenilikler yapmayı ve kuruluşu gerçekleştirmeyi görev saymıştır. TBMM Hükümeti, gayesine ulaşmak için yapacağı her işte, milli birlik ve dayanışmayı bozabilecek veya savunma ve savaşma gücünü zayıflatabilecek her şeyden kaçınacaktır. Bununla birlikte, siyasi ve toplumsal ilkeleri milletin ruhundan almaya önem veren TBMM Hükümeti, bu ilkeleri gerçekleştirmek için milletin gerçek eğilimini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduracaktı.⁷⁰

Bu maddelerde göze çarpan önemli bir özellik vardı. Daha önce BMM'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadı Kanuniye Layihası'nda⁷¹ ve Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda⁷², TBMM'nin amacı “ulusun bağımsızlığının sağlanması ve padişah ve halifenin kurtarılması” şeklinde belirtilmişti. Teşkilatı Esasiye Kanunu Tasarısı'nda ise TBMM'nin amacı, “ulusun, egemenliğin tek sahibi kılınması” şeklinde genişletilmiştir.⁷³ Bu değişim, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na milli egemenlik esası olarak yansımıştır.

Yukarıda belirtilen ilk dört madde, “*Anayasa hükümleri niteliğini taşımaktan çok, ...bir bakıma bir anayasa başlangıcı (dibace) olarak düşünülebilecek ifadeleri*”⁷⁴ içermesi nedeniyle tasarıdan tamamen çıkarılmıştır. Ancak bu kısmın, Meclis tarafından bir bildiri şeklinde ilan edilmesinin gerekliliğine inanan komisyon, bu gerekliliği şu şekilde gerekçelendirmiştir:

“... *Büyük Millet Meclisinin nereye gittiği, hangi gayeyi istihdaf ettiği (hedeflediği) ve ne gibi esasata müsteniden (dayanarak) yürüdüğü dahil ve hariçte bazılarınca cayı sual görülebileceği (sorulabileceği) ve bu gibi suallere cevap vermek de zaruri ve lazım bulunduğu için «maksat ve meslek » serlevhası (başlığı) altındaki dört madde ruhunun ancak beyanname şeklinde tahrir (yazılması) ve neşri*

⁷⁰ **TBMM ZC**, c. 4, 18.09.1920, s. 201.

⁷¹ Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadı Kanuniye Tasarısı'nın önce gerekçesinde, sonra açıkça ikinci maddesinde, TBMM'nin amacı “hilafet ve saltanat ve istiklali millet ve vatanın istihsal ve teyidi” şeklinde ifade edilmiştir, **TBMM ZC**, c. 3, 18.08.1920, s. 314.

⁷² Nisabı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesine göre “Büyük Millet Meclisi, Hilâfet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.”, **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, s. 42.

⁷³ Çelik, **a.g.e** s. 58.

⁷⁴ Özbudun, **1921**, s. 21.

(dağıtılması) muvafık gibi mütalaa kılınmış ve o maddeler bu hale ifrağ olunmuştur (şekillendirilmiştir).”⁷⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda kabul edilen ve aynı zamanda basılıp dağıtılması da onaylanan bildiri şu şekildedir:⁷⁶

“Emperyalist devletlerin, Devlet ve milletimizin hayatına açıkça kasdetmeleri neticesinde müdafaa için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnen ilan ettiği maksat ve meslekini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşreylemeye lüzum görmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milli hudutlar dâhilinde hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı kanaatindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salahiyeti Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyeti maneviyesindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeyi başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh, toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimai uhuvvet ve teavünü hâkim kılarak, halkın ihtiyacatına göre teceddüdat ve tesisatı vücade getirmeye çalışacaktır. Bunun için de siyasi ve içtimai umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülât ve ananatını gözetmek fikrindedir.

Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi, memleketin idari, iktisadi içtimai umum ihtiyacatına göre müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vazeylemeye başlamıştır. Veminillahüttetfîk.”⁷⁷

⁷⁵ TBMM ZC, c. 5, 18.11.1920, s. 413; parantez içindeki sözcükler yazar tarafından çevrilmiştir, bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 26. Baskı, 2010.

⁷⁶ TBMM ZC, c. 5, 18.11.1920, s. 417.

⁷⁷ TBMM ZC, c. 5, 18.11.1920, 414-415.

Halkçılık Beyannamesi, Halkçılık Programı'nın hukuki niteliğine yönelik bir tartışmanın sonucunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mal olmuştur. Meclis kararı ile Halkçılık Programı'nın en önemli bölümü, tasarı olmaktan çıkıp, resmi bir anlam kazanmıştır.⁷⁸ Beyannamenin öne çıkardığı en önemli esaslar şunlardır: İlk olarak, TBMM, Türkiye halkını emperyalizmin ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtarmakla onu egemenliğin sahibi kılmış olacaktır. Ulusal egemenlik ilkesinin, emperyalizm ve kapitalizm yenilmeden sağlanamayacağı vurgulanmıştır. Tanör'e göre Halkçılık Beyannamesi'nde bahsi geçen "kapitalizm", dış sömürü ve saldırı olarak algılanmalıdır. Çünkü beynamede her ne kadar sosyalist kavramlara yer verilse de TBMM bir ekonomik sistem olarak kapitalizme karşı ve sosyalizmden yana değildir; bu ifadeye yer verilmesinin nedeni Bolşevik Devrimi'nin etkisidir. Ayrıca beyname, Meclis içinde sol grupların etkin olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır.⁷⁹ Kanımızca, TBMM'nin kapitalist ekonomik sisteme karşı olmadığı ve kapitalizmi sadece dış saldırı ve baskı olarak algıladığı yargısı dönem için erken bir yargıdır. Çünkü Halkçılık Programı'nı ve 1921 Anayasası'nı o dönemin diğer siyasi girişimleri ve açıklamaları ile değerlendirmek gerekir. Örneğin, o dönemde yayınlanan Hâkimiyeti Milliye başyazılarında "Türk Komünizmi" veya "Devlet Sosyalizmi" savunulmaktadır.⁸⁰ Bu yazılarda, Avrupa kapitalizmine karşı bir duruş vardır; kapitalizm, emperyalizmi ortaya çıkaran ekonomik sistem olarak görülmektedir. Bununla birlikte, sosyalizm anlayışı da Rusya'daki sosyalizm ile aynı değildir. Rusya'dan farklı bir komünizmden, Anadolu Komünizmi'nden bahsedilmektedir. Bu yazılarda, emperyalizme ve kapitalizme karşı, kendine özgü, kendi toprağının üzerinde yetişebilecek bir sistem arayışı hâkimdir.⁸¹ Yine Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edildikten sonra 22 Ocak 1921 tarihli oturumda Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, milletvekillerinin zihinlerini meşgul eden "hangi kapitalizm, iç mi dış mı?" sorusunu, Rusya ile Türkiye'nin iki bağımsız devlet olarak emperyalizme karşı mücadelede işbirliği yaptıklarını vurgular; Türkiye'de büyük sermayenin gelişmemiş olmasından dolayı iç kapitalizmin olmadığından, emperyalizme ve dış kapitalizme karşı mücadeleden bahseder.⁸² Sovyet idaresinin, şuralar sisteminin birçok niteliğinin anayasaya yansdığı ve benimsendiği görülür.

⁷⁸ Doğu Perinçek, **Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006, s. 87.

⁷⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 248.

⁸⁰ Doğu Perinçek, **Türkiye'nin Anayasa Birikimi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, s. 115.

⁸¹ **Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi-Hâkimiyeti Milliye Yazıları**, Çevrimyazı: Hadiye Bolluk, İstanbul: Kaynak Yayınları, İkinci Basım, Nisan 2004, s. 79-81, 135-136.

⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 1, 22.01.1921, s. 340.

Mustafa Kemal Paşa da birçok konuşmasında bunu vurgulamıştır.⁸³ Hatta Atatürk döneminde 15 yıl boyunca Dışişleri Bakanlığı yapan Tevfik Rüştü Aras, dönemin ideolojik yöneliminin sosyalizm olduğunu, emek ve kabiliyete göre gelir sisteminin benimsendiğini açıklar.⁸⁴ Dolayısıyla, Halkçılık Programı'nın tartışıldığı ve Halkçılık Beyannamesi'nin ilan edildiği dönemlerde, sosyalizm Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik şartları içerisinde yorumlanmaya çalışılmıştır. TBMM Hükümeti kendine özgü bir sistem arayışı içindedir. Bu gelişmeler ve yönelimler, bu arayışın ürünüdür. Bu arayışın, bütün mücadele boyunca sapmadığı temel felsefesi *hâkimiyeti milliyedir*: “*Milletin hâkimiyeti ne sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlara, ikbal ve geleceklere yönelik geçici heveslerin oyuncağı olamaz. Millet yaşamaya, hür ve bağımsız yaşamaya, yaşadıkça da mesut ve olgun bir ilerleme unsuru olmaya muhtaçtır. Hâkimiyetini bunun için kullanacaktır.*”⁸⁵

Halkçılık Beyannamesi'nin bir diğer önemli esası, ordunun, sarayın emir ve egemenliğinden çıkması ve TBMM'nin ordusu olarak kabul edilmesidir. Bu çerçevede antiemperyalist ve ulusal savunma amacına hizmet eden ordu, artık cihat ve fetih ideolojisinden ayrılacaktır.⁸⁶ Beyannamede, sivil ve demokratik bir yapısı olan TBMM'nin ordu üzerindeki hâkimiyeti vurgulanmıştır.⁸⁷ Meclis, kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkesince ülkeyi ilgilendiren bütün işlerde olduğu gibi orduyu da kendi emir ve komutası altında kabul etmiş ve onu amacına ulaşmada en önemli vurucu güç olarak görmüştür.⁸⁸

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, karışık sosyal yapısı ve dış engellemelere rağmen devletin halkçı temellere oturtulmasını sağlamıştır.⁸⁹

⁸³ “Milletimizin bugünkü idaresi, hakiki mahiyetiyle bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı, esasî danışma olan şûra idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi derler.”, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 12, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 2005, s. 200.

⁸⁴ Perinçek, **Türkiye'nin...**, 115.

⁸⁵ **Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi**, s. 18.

⁸⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 249.

⁸⁷ Akın, **TBMM Devleti...**, s. 206.

⁸⁸ Rıdvan Akın, “Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin Üstünlüğü ve Ordunun Yönetimi Tartışması”, **Köksal Bayraktar'a Armağan**, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, c. 1, s. 439.

⁸⁹ Anıl Çeçen, “Atatürk ve Halkçılık”, **Tahsin Bekir Balta'ya Armağan**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s. 25.

3.3. Teşkilatı Esasiye Kanunu Layihası Üzerindeki Tartışmalar

Türk kamu hukukunun gelişimi açısından son derece önemli tarihsel kararların alındığı⁹⁰ Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminin anayasası Teşkilatı Esasiye Kanunu, Meclis'in bütçe kanunları dışında en çok zaman harcadığı iki kanundan biri olmuştur.⁹¹

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun görüşmelerinde, saltanat ve hilafet sorunu, mesleki temsil ilkesi, küçültülmüş meclis önerisi, yerinden yönetim ilkesi ve Meclis Başkanı'nın yetkileri tartışmaların yoğunlaştığı konular olmuştur.⁹²

3.3.1. Saltanat ve Hilafet Sorunu

Meclis'in kuruluşundan itibaren alınan bütün kararlarda görüldüğü gibi onu oluşturan üyelerin farklı siyasi yaklaşımları, Teşkilatı Esasiye Kanunu görüşmelerine de yansımıştır. Özellikle saltanat ve hilafet makamları konusunda görüş ayrılığı çok net ortaya konmaktaydı.

Daha önce anayasal nitelikteki kanunların kabul edilişi sırasında sergilenen tavır, bazı milletvekillerinin TBMM'yi saltanat ve hilafet makamlarının kurtarılmasından sonra varlığını yitirecek geçici bir kurul olarak gördüğünü kanıtlamıştır. Nisabı Müzakere Kanunu'nun ilk maddesinde Meclis'in gayesi "Hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklali" şeklinde maddesel olarak yer almıştır. Bu gayeye ulaşan milli egemenliğin tek temsilcisi Meclis, o güne kadar gerçekleştirdiği bütün eylem ve işlemleriyle ortadan kalkacak mıydı? Gayedeki bu ikircikli durumun nedeni, muhafazakâr kesimin gücünü kaybetmemek için devrimci kesimin onları tatmin etmek amacıydı.⁹³

Saltanat ve hilafet konusu, Hükümet'in Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı'nın beşinci maddesinde "Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine

⁹⁰ Özbudun, 1921..., s. 1.

⁹¹ Akın, TBMM Devleti..., s. 205; diğer kanun ise İcra Vekilleri'nin Sureti İntihabına Dair Kanun'dur, TBMM Birinci Devre Umumi Fihristi, Ankara: TBMM Basımevi, 1962, s. 74.

⁹² Çelik, a.g.e., s. 67.

⁹³ Abadan- Savcı, a.g.e., s. 59.

muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i müslümin kavanin-i esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini ahzeder” şeklinde düzenlenmişti. Bu madde komisyonun hazırladığı tasarıda yer bulmamıştır; ancak ek maddede Nisabı Müzakere Kanunu’nun birinci maddesindeki gayeye atıfta bulunulmuştur. Ayrıca, TBMM Beyannamesi’nde TBMM’nin “*milli hudutlar dâhilinde hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle*” kurulduğu şeklindeki beyan, saltanat ve hilafet sorununu ele almıştı.⁹⁴

Bu düzenlemeye rağmen saltanat ve hilafet makamlarının Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda nasıl yer bulacağı sorunu gizli bir oturumda ele alınmıştır.⁹⁵ Muhafazakâr üyelerden Karesi milletvekili Hasan Basri Bey, “...*makamı riyasete takdim ettiğimiz bir tahrir de mazbatanın münasip bir yerine; «Makamı hilâfet, esaretten tahlisinden sonra, vazı meşruunu ahzeder.» tarzından bir madde ilâvesini rica etmiş idik.*” sözleri ile saltanat ve hilafet makamlarını doğrudan düzenleyen bir madde konmasını önermiştir. Hilafet ve halifeliği ayırmak gerektiğini, müslümanı müslümana kırdıran bir halifenin meşru olmadığını dile getirmiştir. Hasan Basri Bey’in sözleri şu şekilde devam etmiştir:

“Takdim ettiğimiz tahrirde «makamı hilâfet badettahlis vaz’ı meşruunu ahzeder» demekle biz asrın icabatına, şer’in muktaziyatına muvafık bir hilâfet kastediyoruz ki buna lehtar, aleyhtar olmak üzere ikiliği gösteren hiçbir cereyan yoktur. Bu kere efendiler, makamı hilâfet tabiriyle biz hilafet namı altında icrayı saltanat ve tasaltun eden zâtı kastetmediğimiz için bu maddenin ona matuf olmadığı anlaşılıyor. Saniyen; vaz’ı meşruunu ahzeder, dediğimiz bu maddeyi programa dercetmekten mütevellit bütün dedikodular nihayet bulmuş olur ve aynı zamanda hukuku esasiye icabatına göre bir tesir icra etmeyeceği gibi, âlemi islâm üzerinde de pekiyi bir tesir icra edeceği muhakkaktır. Binaenaleyh bu maddeyi biz programa koymakla hem memleket dahilinde ve hem âlemi islâmiyette vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vermiş ve bir ucubeden ibaret olan şimdiki müşküle karşı bir darbe vurmuş olacağız. Binaenaleyh bu maddenin ilâvesi vukuu muhtemel

⁹⁴ TBMM ZC, c. 4, 18.09.1920, s. 201-202 ve c. 5, 18.11.1920, s. 414, 416.

⁹⁵ TBMM gizli oturum tutanağında, bu görüşmenin tarihi 25 Eylül 1920 olarak belirtilmiştir. Ancak Ömür Sezgin ve onu doğrulayan Ergun Özbudun’a göre 25 Eylül 1920 tarihinde anayasa görüşmelerine henüz başlanmamıştır ve bu nedenle gizli oturumun yapıldığı tarih 7 Aralık 1920’dir; bkz. Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s. 60 ve Özbudun, **1921...**, s. 24.

dedikodulara nihayet vereceği ve pek iyi bir tesir icra edeceği için bunun programa aynen ithalini heyeti umumiyeden rica ederim.” Bu sözlerde İslam âleminin tepkisinin önemsendiği gözlemlenmektedir.

Konuya daha gerçekçi yaklaşan Mustafa Kemal Paşa, Meclis’in milletin biricik temsilcisi olduğunu vurgulayarak saltanat ve hilafeti üç yönden ele almıştır. Birincisi, İstanbul’daki halife sultan, bir haindir ve Meclis’in kurduğu sistem içerisinde anayasal bir konumda yer alırsa, millet onun isteği ve dolaylı olarak düşmanın isteği doğrultusunda hareket etmiş olur. İkincisi, halife sultan, düşmanın elindedir ve TBMM’nin bugüne kadar aldığı kararlarla üstü kapalı bir şekilde kabul ettiği gibi, halife sultan Kanunu Esasi’ye dayanan yetkilerini kullanmaktan yasaklıdır. Üçüncüsü, bu konumda olan bir kişinin padişah ve halife olması kabul edilemez. Onun yerine bir başkasının getirilmesi ise mümkün değildir. Saltanat ve hilafet sorunu birinci meseledir; ancak bugün acil gerçekleştirilmesi gereken iş, vatanın ve milletin varlığını ve bağımsızlığını kurtaracak olan TBMM’yi ve onun Hükümeti’ni desteklemektir.⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın açıklamalarından sonra Teşkilatı Esasiye Kanunu metninde TBMM’nin amacına, dolayısıyla saltanat ve hilafet makamlarına yer vermekten vazgeçen Meclis, Anayasa’nın kabul edildiği 20 Ocak 1921 günü sorunu tekrar ele almıştır. Bu görüşmelerde Meclis’in yetkilerinin yer aldığı yedinci maddenin tartışmasına katılan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, Meclis’in yetkilerinin sınırsızlığından bahsederek, bu yetkilerin tek tek sayılmasının aslında kısıtlayıcı olduğunu, sayılmayan yetkilerin Meclis’e ait olmadığı anlamı çıkabileceğini iddia etmiştir:

*“Meclisin salâhiyetini değil, vekillerinin salâhiyetini takyit etmelisiniz. Mukadderatı milletın, hâkimiyetin üzerine kanun olmaz. Sen yalnız vekillerine ne salâhiyet veriyorsun, reisine ne salâhiyet veriyorsun, onu tespit et. O salâhiyet dâhilinde hareket etmesini emret.”*⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın Hüseyin Avni Bey’e yanıtı şöyledir:

⁹⁶ Abadan-Savcı, **a.g.e.**, s. 60.

⁹⁷ **TBMM ZC**, c.7, 20.01.1921, s. 328.

“Fakat tamamen Kanunu Esasiyi kökünden yıkarak yerine diğer bir Kanunu Esasi koymağa salâhiyeti var mıdır? Halbuki Meclisi Âliniz aynı zamanda bir meclisi müessesan salâhiyetini haizdir. Mevcut kanunu Esasiyi kaldırır, yerine yenisini koyabilir. Binaenaleyh bunu ifade etmezsek henüz mevadının bir çoğu cari olan Kanunu Esasiye göre Kanunu Esasiyi tebdile cesaret bulamayız. Bundan dolayı bunu ifade etmek lâzımdır ve bu zan olunduğu gibi Meclisi Âlinizin salâhiyetini tahdit değil, tevsî ediyor. Meclisi Âlinizin aynı zamanda bir de Meclisi müessesan mahiyetinde olduğunu dahi tamamen ispat ediyor. Ondan sonra muahede ve sulh akdi, vatan müdafaası ilânı, yani ilâm harp gibi salâhiyetlerin mevcut olan Kanunu Esaside kime ait olduğu malûmu Âlinizdir. O kanuna göre kime ait ise bu madde o aidiyeti izah eder. Hâlbuki zannediyorum ki milletin hakiki vekillerinden mürekkep olan Meclisi Âliniz artık bu salâhiyetleri bir şahsa bırakmak istemiyor. Kendi yapmak ve tamamen üzerine almak istiyor. Binaenaleyh bunu ifade etmek lâzımdır.”⁹⁸

Görüldüğü gibi saltanat ve hilafet sorunu tekrar tekrar gündeme gelmektedir. Burada Çelik’in tespit ettiği bir olguya değinmeden saltanat ve hilafet konusunu kapatmak mümkün görünmemektedir. Çünkü bu tespit, TBMM içinde liberal ve muhafazakâr grupların, Mustafa Kemal Paşa ve onun yanında yer alan “yenilikçi” kanada karşı yeri geldiğinde birlik yapabildiğinin, muhalif olabildiğinin göstergesidir. Muhaliflerin birleşmesinde, Mustafa Kemal Paşa ve diğer ilericilerin artık Meclis’i “kurucu meclis” olarak nitelemesinin de payı olduğu düşünülmektedir. Çelik’in tespitinde şu olgular yer almaktadır: Ahmet Demirel, Goloğlu’dan atıfla, Hüseyin Avni Bey’in sözlerinden, padişahın bütün yetkilerinin Meclis’e verilmesini istediğinin anlaşıldığını ifade etmektedir; Ömür Sezgin’in Hüseyin Avni Bey’in saltanatçı olduğu hakkındaki yorumunu ise garipsemektedir. Demirel, Goloğlu’na katılmakta ve onun eksik bıraktığını ifade ederek sorunun, yasama üstünlüğünün katı bir şekilde uygulanıp uygulanmayacağı olduğunu açıklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın yasama üstünlüğü ilkesini katı bir şekilde uygulamak istemediğini iddia etmektedir.⁹⁹ Çelik’in yorumunu “sağlam” bulduğu Sezgin ise Hüseyin Avni Bey’in görünürde bir savunma yaptığını iddia etmektedir. Çünkü Meclis’in halife sultanın bütün yetkilerini geçici olarak elinde bulundurduğu benimsendiğinde, halife sultanın

⁹⁸ A.g.e., s. 330.

⁹⁹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet-İkinci Grup**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, Nisan 1995, s. 205-206.

kurtarılmasıyla yetkiler Meclis'ten "hâkimiyeti milliye" adına padişaha geçebilecektir. Zaten birkaç gün sonra Hüseyin Avni Bey, Hükümeti komünistlikle ve hatta Londra Konferansı ile ilgili görüşmelerde padişaha saygısızlıkla suçlamıştır; bu da onun görünürde bir savunma yaptığının kanıtıdır.¹⁰⁰

Bu tartışmalar sonucunda Teşkilatı Esasiye Kanunu, saltanat ve hilafet makamlarını açıkça ifade eden bir maddeye yer vermeden kabul edilmiştir; sadece "madde-i münferide"de, Nisabı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen Meclis'in gayesine atıfta bulunularak dolaylı olarak hilafet ve saltanat makamları anılmıştır. Ancak saltanat ve hilafet sorunu bir neticeye bağlanmamıştır.¹⁰¹

3.3.2. Mesleki Temsil İlkesi

Teşkilatı Esasiye Kanunu görüşmelerinde en çok tartışılan konulardan biri de halkçılık ilkesinin bir yansıması olan mesleki temsil esasıdır. Halkçılık Programı'nın dokuzuncu maddesinde "Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca rey-i âm ile müntehap âzâdan mürekkeptir." şeklinde bir esas belirtilmişti. Komisyon tasarısının dördüncü maddesinde ise "Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir." düzenlemesiyle mesleki temsil esasını düzenlemişti.¹⁰² Hükümet'in sunduğu Halkçılık Programı'ndan komisyon tasarısını ayıran en temel fark mesleki temsil esası olmuştur.¹⁰³

Bürokrasinin doğurduğu memur otoritesinin kötü sonuçları ortadan kaldırmak, halkın ve işçilerin bürokrasi karşısında güçlü kılınmasını sağlamak amacıyla bu maddenin düzenlendiğini ifade eden komisyon, böylelikle halkçılık ilkesinin hayata geçirileceğini savunmaktaydı. Ancak mesleki temsilin uygulanmasının mümkün olmadığını savunanlar ise her meslek grubunun aynı siyasi temsil gücünü bulamayacağını, özellikle de yerelde güçlü konumda olanların Meclis'te de güçlü ve ayrıcalıklı konuma geleceğini ve dolayısıyla aslında halkçılık ilkesinin bu şekilde

¹⁰⁰ Çelik, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁰¹ Arsel, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁰² **TBMM ZC**, c. 4, 18.09.1920, s. 202 ve c. 5, 18.11.1920, s. 415.

¹⁰³ Rıdvan Akın, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Layihasını Müzakeresi", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul: Yaylacık Matbaası, Nisan 1992, s. 346.

uygulanamayacağını savunmuşlardır. İlginç bir öneri ise Tunalı Hilmi Bey'den gelmiştir. Rusya'daki uygulamaya benzeyen öneriye göre “şuradan şuraya seçim sistemi” uygulanmalıdır. Köyler köy şuralarını seçecektir; bu şuradan nahiye şurasına seçim yapılarak nahiye şurası oluşturulacak ve nahiye şuraları vilayet şuralarını, vilayet şuraları da TBMM üyelerini seçecektir. Böylece halk iradesi TBMM'ye en iyi şekilde yansiyacaktır. Bu öneriye “eşraf meclisi”ne yol açabileceği gerekçesiyle sıcak bakılmamıştır.¹⁰⁴ Yine Karahisar-ı Şarki milletvekili Mesut Bey'in “halkoylaması” ve “halkın kanun teklif etme hakkı” önerileri de reddedilmiştir. Tartışmalar sonucunda ne şuradan şuraya seçim sistemi ne de mesleki temsil sistemi kabul edilmiştir.¹⁰⁵

Komisyonun geri gönderilen dördüncü madde değişiklik önerilerinin değerlendirilmesinden sonra Meclis gündemine tekrar geldiğinde, komisyonun mesleki temsil esasından vazgeçmediği görülmüştür. Ancak tartışmalar sonucunda Meclis, hem komisyon tasarısında yer alan halkın “doğrudan doğruya” -tek dereceli seçimle- milletvekillerini seçmesine ilişkin esas hem de mesleki temsil esasını reddetmiştir. Temsil esasıyla ilgili olarak, “Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir” hükmü kabul edilmiştir.¹⁰⁶

3.3.3. Küçültülmüş Meclis Önerisi

Halkçılık Programı'nın on üçüncü, komisyon tasarısının yedinci maddesinde yer alan düzenlemeye göre TBMM, toplandıktan sonra dördüncü ayın sonunda (tasarıda ikinci ayın sonunda) kendi içinden gizli oylama yöntemiyle üye sayısının üçte biri oranında bir kurul seçerek dağılacak, bu kurul Meclis'in yerine geçerek ona ait bütün yetkileri kullanarak görevine devam edecektir.¹⁰⁷

Akın'a göre, Hükümet'in ve komisyonun “musaggar meclis” önerisi, Meclis'in ilk dört ayının “kongre” olarak değerlendirildiğini göstermektedir.¹⁰⁸ Gerçekten de TBMM, yerelden bölgele kongre süreçlerinden geçerek oluşmuştur. Bu yöntemin olağanüstü bir dönemde Meclis'in daha kolay toplanarak çalışmaya ve karar almaya

¹⁰⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 251.

¹⁰⁵ Özbudun, 1921..., s. 26-35.

¹⁰⁶ **TBMM ZC**, c. 7, 17.01.1921, s. 312.

¹⁰⁷ **TBMM ZC**, c. 4, 18.09.1920, s. 202 ve c. 5, 18.11.1920, s. 415.

¹⁰⁸ Akın, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin..., s. 344.

hız kazandırmak için benimsenmiş olabileceği düşünülmektedir. Küçültülmüş meclis önerisi, Yüksek Sovyet Prezidyumu olarak bilinen, Sovyet Rusya’da yasama meclisinin kısa süre çalıştıktan sonra kendi içinden seçtiği ve yetkilerini devrettiği uygulamaya da benzemektedir.¹⁰⁹

Küçültülmüş meclis önerisinin görüşülmesinde Mustafa Kemal Paşa söz almış ve mesleki temsil ilkesi benimsenmiş olsaydı çok kalabalık bir mecliste ancak küçültülmüş bir kurul seçerek karar alınabileceğini, mesleki temsil reddedildiğine göre küçültülmüş meclis önerisinin kabul edilmesine gerek kalmadığını ifade etmiştir. Meclis de küçültülmüş meclis önerisini reddetmiştir.¹¹⁰

Tartışmaların yoğunlaştığı saltanat ve hilafet sorunu, mesleki temsil ilkesi, küçültülmüş meclis önerisi başlıkları dışındaki yerinden yönetim ilkesi ve Meclis Başkanı’nın yetkileri konuları Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda düzenlendiğinden, bu konular “Yeni Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası” başlığı altında incelenecektir.

3.4. Yeni Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası

23 Nisan 1920’de TBMM’nin kuruluşundan Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 20 Ocak 1921 ‘de kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesine kadar geçen dokuz aylık süre, Türk Anayasa Hukuku’nda “geçici anayasa dönemi” olarak adlandırılır.¹¹¹ 85 sayılı yasayla kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu¹¹², Amasya Tamimi’nden başlayarak gelişen ulusal kurtuluş hareketinin ortaya çıkardığı dönemin anayasal ilkelerini esas alarak sistematik halde toplayan bir metindir.¹¹³

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun ilk bakışta, adı ile bir yenilik getirdiği görülmektedir. Osmanlı döneminde anayasa, “Kanunu Esasi” terimi ile ifade edilmekteydi. Bu terim, ana kanun, ana yasa anlamına gelmekteydi. “Teşkilatı Esasiye” terimi ise temel örgütlenme anlamına gelmektedir. Yeni Türkiye Devleti’nin ilk anayasası Teşkilatı Esasiye Kanunu (Temel Örgütlenme Yasası)

¹⁰⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 252.

¹¹⁰ **TBMM ZC**, c. 7, 20.01.1921, s. 327.

¹¹¹ Necmi Yüzbaşıoğlu, “Cumhuriyetin 75 Yılına Devletin Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyet’in 75. Yıl Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 251.

¹¹² **Düster**, 3. Tertip, c. 1, s. 138.

¹¹³ Cem Eroğul, **Anatüzeeye Giriş**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2010, s. 245.

adıyla benimsenmiştir.¹¹⁴ Kanunu Esasi'nin yürürlükte olduğu bir dönemde TBMM'nin aynı ad ile yeni bir anayasa kabul etmesinin beklenemeyeceğini savunan Tanör'e göre, Teşkilatı Esasiye deyiminin benimsenmesi, ana kuruluşu kasetmesi bakımından daha uygundur.¹¹⁵ Ayrıca, bu adın tarihsel bir kaynaktan, Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmadan önce Kars'ta Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti adı ile kurulan yönetimin anayasasından esinlendiği düşünülmektedir.¹¹⁶ 17-18 Ocak 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Büyük Kars Kongresi'nin kurduğu bu siyasi oluşum kendine özgü bir anakuruluş oluşturmuştur. Devletin siyasi organlarının, unsurlarının, ülke ve egemenlik esaslarını belirlediği bu anakuruluş metni Teşkilatı Esasiye Kanunu'dur. Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun isim babası olmuştur.¹¹⁷

23 madde ve 1 ek madde olmak üzere toplam 24 maddeden oluşan Teşkilatı Esasiye Kanunu, sadece devletin ana kuruluşu ile ilgili temel ilkeleri içermektedir; kişi hak ve özgürlükleri ve yargı gibi temel anayasa kurumları düzenlenmemiştir. Bu özellikleri ile Türkiye'nin en kısa anayasasıdır ve çerçeve anayasa niteliğindedir. Ancak, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yanında anayasal nitelikte birçok kanun ve karar bulunmaktadır. Kişi hak ve özgürlükleri ile ilgili olarak ise Kanunu Esasi'nin ilgili hükümlerinin geçerli olacağı kabul edilmiştir.¹¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa'ya 1909 Anayasası'nın yeni anayasa ile çatışmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu bildiren bir telgraf göndermiştir.¹¹⁹ Teşkilatı Esasiye Kanunu ile çatışmayan Kanunu Esasi maddelerinin geçerli olacağını kabul edilmesi, 1921 Anayasası'nın Meclis'teki farklı siyasi grupların uzlaşısı sağladığı bir metin olmasından, bu Anayasa'yla yalnızca "geçiş döneminin asgari ortak noktalarının" belirlenmesinden kaynaklanmaktadır.¹²⁰

Kısa bir anayasa olmasına ve çağdaş anayasalarda bulunan bazı kurumlara yer vermemiş olmasına rağmen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun çağdaşlarına göre çok ileri bazı düzenlemeleri de vardır. Anayasanın yedinci maddesinde Meclis'in hak ve

¹¹⁴ Çelik, *a.g.e.*, s. 67.

¹¹⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 252.

¹¹⁶ *A.g.e.*, s. 253.

¹¹⁷ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2009, s. 163-164.

¹¹⁸ Çelik, *a.g.e.*, s. 78; Yüzbaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 251.

¹¹⁹ Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif*, İÜSBF, İstanbul: Güray Matbaası, 1982, s. 109.

¹²⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 253.

yetkileri düzenlenirken, bunlar içerisinde yer alan “vatan müdafaası ilanı” yetkisi, çağdaşlarının çok ilerisinde kullanılmış bir ifadedir. Devletlerin yetkileri arasında sayılan savaş ilanına karar verme yetkisi, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda “vatan müdafaası” olarak ifade edilmiştir. Oysa yirminci yüzyıla kadar savaş açmak her egemen devlet için “hak” sayılmıştır. Teşkilatı Esasiye Kanunu ise Amasya Tamimi’nden itibaren vatan müdafaası ifadesini kullanan ve bunun için savaşan bir örgütlenmenin anayasasıdır; bu nedenle de “çağdaş uygarlık, çağdaş anayasacılık ve çağdaş milletlerarası hukuk” anlayışlarına örnek bir düzenlemeye yer vermiştir.¹²¹

Teşkilatı Esasiye Kanunu, görüşülme usulü, kabul yeter sayısı ve sonradan yapılacak anayasa değişiklikleri bakımından diğer yasalardan farklı bir usul öngörmemiştir. Bu özelliği ile de anayasa tarihimizin tek esnek anayasasıdır.¹²² Kanunu Esasi’deki düzenlemeye göre anayasa değişiklikleri, Mebusan ve Ayan meclislerinin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte ikisinin oyu ve padişahın onayı ile gerçekleştirilebilirdi.¹²³ TBMM bu düzenlemeye uymamıştır. Bunun hem pratikten hem de teoriden doğan iki nedeni vardı. Birincisi, Meclis’in kâğıt üzerinde yüksek olan üye sayısının uygulamada düşük olması, nitelikli bir görüşme ve kabul yeter sayısı belirlemesine imkân vermemişti. Eğer nitelikli bir yeter sayı belirlenirse, bu uygulamaya geçirilemeyecekti. Örneğin, anayasal nitelikteki İcra Vekilleri’nin Sureti İntihabı’na Dair Kanun, üye tamsayısının değil oylamaya katılanların üçte ikisinin oyu ile kabul edilmişti. Bu kanunun ikinci maddesinin değişikliğinde ve Nisabı Müzakere Kanunu’nun kabul edilmesinde ise bu yeter sayı aranmamıştır. Yeter sayı ile ilgili olarak Nisabı Müzakere Kanunu’nda anayasa değişikliklerinde uygulanacak özel bir yeter sayı düzenlenmemiştir.¹²⁴ İkinci olarak teorik bağlamda, Meclis kendisini kurulduğu günden itibaren “kurucu meclis” (meclis-i müessisan) olarak tanımlıyordu ve üstün yetkilere sahipti. Bu nedenle kendisini hiçbir kurulla bağlamamıştır.¹²⁵ Ayrıca yedinci maddede yer alan “...umum kavanin vazı, tadili, feshi... gibi hukuk-u esasiye Büyük Millet Meclisi’ne aittir” hükmündeki, “umum” kanunlara anayasal kanunların da dahil olduğunu kabul etmek gerekir ki, bu da bu

¹²¹ Tuncer Karamustafaoğlu, “20 Ocak 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununun 7. Maddesi üzerine Bir İnceleme”, Prof. Dr. Mahmut Koloğlu’ya 70. Yaş Armağanı, AÜHFY, No: 367, s. 320-321, 324.

¹²² Özbudun, 1921..., s. 47; Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 249.

¹²³ Kanunu Esasi’nin anayasa değişikliği ile ilgili 116. maddesi için bkz. Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2006, s. 51.

¹²⁴ Özbudun, 1921..., s. 48.

¹²⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 250.

anayasa değişikliği yetkisinin TBMM'ye ait olduğu görüşünün pozitif kaynağıdır.¹²⁶ Bu gerekçelerle, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, hem maddelerinin tek tek görüşülmesinde ve kabul edilmesinde hem de bütünün oylanıp kabul edilmesinde özel bir yeter sayı aranmamıştır. Oylama, ad okuma (tayini esami) yöntemi önerilse de el kaldırma yöntemi (rey-i işari) ile gerçekleştirilerek anayasa kabul edilmiştir.¹²⁷

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yapış şeklinden çıkarılan en önemli özellik, anayasa ve toplum ilişkileri açısından tam bir kaynaşma örneği olmasıdır. Kabul edildiği dönemde, “*anayasal yapılanma ile ülkenin dinamik siyasal güçleri arasında tam bir uyum*” sağlanmışır. Bağımsızlık ve yurtseverlik gibi iki önemli temel konuda birleşen güçler, bir yandan savaşırken bir yandan da bu savaşın sivil ve anayasal kültürle kazanıldığını göstermiştir.¹²⁸

Teşkilatı Esasiye Kanunu, sadece fiili örgütlenişi hukuksallaştıran bir metin gibi görünse de, aslında çok önemli ilkeleri açıklamaktadır.¹²⁹ Bu önemli ilkeler sırasıyla aşağıda incelenecektir.

3.4.1. Türkiye Devleti

Türkiye Cumhuriyeti'nin “kurucu anayasası”¹³⁰ Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun en devrimci yanlarından biri, yeni bir devlet kurulduğunu ilan etmesidir.¹³¹ Üçüncü maddedeki “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.” hükmüyle, “Türkiye Devleti” kavramı ilk kez anayasal bir metne girmiştir. Anayasa'da ne padişahın ne de Osmanlı Devleti'nin adı geçer.¹³² Yeni devletin ilan edilmesi karşısında, henüz Osmanlı Devleti ortadan kalkmamıştır. Osmanlı Devleti'nin resmi olarak son bulması 30 Ekim 1922 tarihli, “Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup, TBMM Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i

¹²⁶ Cem Eroğul, **Anayasayı Değiştirme Sorunu**, AÜSBFY, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s. 131-132.

¹²⁷ **TBMM ZC**, c. 7, 20.01.1921, s. 339.

¹²⁸ Bülent Tanör, “Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model”, **Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 216.

¹²⁹ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 271, 1969, s. 159.

¹³⁰ Tanör, **Cumhuriyet...**, s. 213.

¹³¹ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 253.

¹³² Perinçek, **Türkiye'nin...**, s. 116.

Umumiye Kararı” Meclis kararı ile gerçekleşecektir.¹³³ Bu resmi bir ilandı. Ancak Osmanlı Devleti’nin fiili olarak ortadan kalktığı tarihin 1921 Anayasası’nın kabulü olduğu bir gerçektir; Meclis de bu fiiliyatı 1-2 Kasım 1922 tarihli “TBMM’nin Hukuki Hâkimiyet ve Hükümrininin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı” ile resmen ifade etmiştir.¹³⁴

Teşkilatı Esasiye Kanunu, devletin adını koyan ilk anayasadır.¹³⁵ Devlet, Halkçılık Programı’nda “Türkiye Halk Hükümeti” olarak ifade edilmiş, Anayasa’da ise “Türkiye Devleti” olarak tanımlanmıştır. “Türkiye Devleti” deyiminin benimsenmiş olmasının, Türk ve Türk olmayan unsurların emperyalizme karşı bağımsızlık savaşında birlikte hareketinden kaynaklı olduğu savunulmaktadır.¹³⁶ Bu deyim etnik köken, din, dil ve kültür ayrımı gözetmeksizin Misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşayan bütün insanları kucaklamaktadır. Yeni devletin kuruluşuna katılmak esas alınarak, hem bu devlet ile kurulan siyasal bağ hem de Misak-ı Milli’nin ortak vatan anlayışına dayanan bir deyim benimsenmiştir.¹³⁷

“Türkiye Devleti” adlandırmasının kaynağı, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun isim babalığını da yapan Kars’taki mini devletin -Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti’nin- Esas Teşkilat Kanunu’nun 8. ve 9. maddelerinde kullanılan *Türkiye* ya da *Türkiye Devleti* terimleridir.¹³⁸ Bu anayasa, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu’na sadece anayasanın ve ulusal devletin adı açısından değil kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi özellikleri ile de örnek bir model oluşturmuştur.¹³⁹

3.4.2. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.”

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun tartışmasız kabul edilen birinci maddesi ile milli egemenlik ilkesi kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Egemenliğin millete ait olması, bu aidiyetin

¹³³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, s. 99.

¹³⁴ **A.g.e.**, s. 102.

¹³⁵ Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 251.

¹³⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 254.

¹³⁷ Doğu Perinçek, **Kemalist Devrim 4-Kurtuluş Savaşı’nda Kürt Politikası**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Temmuz 2010, s. 335.

¹³⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s. 254.

¹³⁹ Tanör, **Türkiye’de...**, s. 169.

¹⁴⁰ Özbudun, s. 23.

kayıtsız şartsız olması, halkın kendi egemenliğini kendi eliyle bizzat kullanması ilkeleri, ilk defa bir anayasa kuralı haline gelmiştir.¹⁴¹

Halkçılık ilkesinin özünü oluşturan, halkı kendi geleceğine egemen kılmak esasının benimsenmesi ile yeni devletin meşruiyet temeli değişmiştir; egemenlik, artık tanrısal bir kaynağa değil -saltanata değil- dünyasal bir kaynağa, ulusa dayanmaktadır.¹⁴² Bu değişim, Osmanlı Türk anayasacılık tarihinin kesin bir dönüm noktasıdır; Kurtuluş Savaşı döneminden beri siyasal ve anayasal meşruluğun temeli olan milli egemenlik, anayasal boyut kazanmıştır.¹⁴³ Çünkü Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan çok önce egemenliği kendi eline alan millet, işgallere karşı yerelden bölgele ve sonunda Kemalist önderliğin Amasya Tamimi ile ulusal boyutta kurtuluş mücadelesi başlatmıştır. Amasya Tamimi, bu anlamda ilk anayasal belgedir.¹⁴⁴

Anayasada açık hükümlerle belirtilmesi de fiilen saltanat ve hilafet yıkılmıştır. Gerçi ek maddede Nisabı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesindeki gayeye yapılan gönderme dolaylı olarak saltanat ve hilafet kurumlarını anyordu; fakat bu göndermenin dışında saltanat ve hilafet makamlarının konumunu belirleyen başka bir hüküm de yoktu. Bu kurumların konumu ancak Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra belirlenecektir.¹⁴⁵ Çekinceler nedeniyle adı belirtilemediği de bu rejim geniş anlamda bir cumhuriyet rejimidir.¹⁴⁶

Fiilen 23 Nisan 1920'de kurulan cumhuriyet, artık hukuken de anayasaya girmiştir; fakat cumhuriyet rejimi ile bağdaşmayan saltanat ve halifelik kurumları sistemden aşama aşama ayıklanacaktır.¹⁴⁷

7 Şubat 1921'de Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle saltanat ilga edilmiştir.¹⁴⁸ Bunun resmi ilanı ise 30 Ekim 1922 ve 1-2 Kasım 1922

¹⁴¹ Okandan, "Milli Hâkimiyet", s. 25.

¹⁴² Çeçen, *Atatürk...*, s. 15; Eroğul, *Anatüze Giriş*, s. 245.

¹⁴³ Çelik, *a.g.e.*, s. 80; Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 225.

¹⁴⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 256; Eroğul, *Anatüze Giriş*, s. 237.

¹⁴⁵ Tanör, *a.g.e.*

¹⁴⁶ Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul: Tan Matbaası, 1960, s. 150; Özbudun, 1921, s. 69; Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 150.

¹⁴⁷ Yüzbaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 252.

tariflerinde alınan Meclis Genel Kurul kararları ile olmuştur. 307 sayılı Heyeti Umumiye Kararı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve TBMM Hükümeti'nin kurulduğu, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile milletin egemenlik hakkına sahip olduğu bir kez daha saptanmıştır.¹⁴⁹

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesine göre millet egemenliğinin tek ve gerçek temsilcisi TBMM'dir ve üçüncü maddesine göre de Türkiye Devleti'ni TBMM idare edecektir. 308 sayılı Heyeti Umumiye Kararı ile egemenliğin millet adına TBMM tarafından kullanılacağı bir kez daha ifade edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır:

“...Türk milleti saray ve Babîâlinin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanunu isdar ederek onun birinci maddesi ile hakimiyeti Padişahıtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile icrai ve teşrii kuvvetleri onun yed-i kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuk-ı hükümraniyi milletin nefsinde cem eylemiştir.

Binaenaleyh; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve milli bir Türk Devleti yine o zamandan beri padişahlık merfu olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayri ecnebi kuvvete ve muzaharet-i Milliyeye malik olmayıp bir zıll-i zail halindedir. Millet Şahsi hükümranlık ve saray halkı ve etrafının sefahati esası üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk idaresi tesis ve vaz etmiştir.”¹⁵⁰

3.4.3. Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesindeki “İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli

¹⁴⁸ Vasfi Raşit Seviğ, “23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri”, **A.Ü.H.F.D.**, c. 8, Ankara, 1951, s. 4, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1951-08-01-02/AUHF-1951-08-01-02-Sevig.pdf>

¹⁴⁹ Düstur, 3. Tertip, c. 3, 30 Kasım 1922, Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyeti Umumiye Kararı, No: 307, s. 99.

¹⁵⁰ Düstur, 3. Tertip, c. 3, 1-2 Kasım 1922, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı, No: 308, s. 102-103.

ve temerküz eder” hükmü ile üçüncü maddesinde düzenlenen “Türkiye Devleti, ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ unvanını taşır” hükümleriyle kuvvetler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemi benimsemiştir.

Yürütme görevini gören İcra Vekilleri Heyeti, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun kabul edilmesinden önce de Meclis’e bağlı ve onun talimatları doğrultusunda çalışan bir kuruldur. Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde de yürütmenin Meclis ile ilişkisi ortaya konmuştur. İcra Vekilleri Heyeti, TBMM tarafından vekillerin seçimini düzenleyen özel kanuna göre seçilecektir. İcra Vekilleri Heyeti, kendi içlerinden bir başkan seçecektir. Meclis Başkanı da İcra Vekilleri Heyeti’nin doğal başkanı sayılacaktır. Meclis, yürütme işleri için vekillere “veçhe” -yön- tayin edecektir; gerektiğinde onları denetleyecek, azledebilecektir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu, bir devlet başkanlığı makamı düzenlememiş olması nedeniyle de meclis hükümeti sisteminin özelliklerini taşımaktadır. Meclis içindeki muhafazakâr kesimin tepkisini çekmemek amacıyla henüz saltanat kaldırılmadan bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmamıştır.¹⁵¹

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun düzenlemediği bir kurum da yargı teşkilatıdır. Ancak, bir düzenleme olmamasına rağmen Meclis’in yargı yetkisinin de kendisine ait olduğunu benimsediği, İstiklal Mahkemeleri uygulamaları ile açıktır. Asker kaçaklarını yargılamak göreviyle oluşturulan ve daha sonra TBMM ve milli mücadele aleyhine gerçekleştirilen eylemleri de yargılama yetkisine sahip olan İstiklal Mahkemeleri’nin üyeleri, Meclis’in kendi içerisinde seçtiği üyelerden oluşuyordu.

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun yedinci maddesinde Meclis’in yetkileri düzenlenmiştir. Bu yetkiler arasında düzenlenen antlaşma yapma yetkisi de meclis hükümeti sistemine uygun şekilde düzenlenmiştir. Bu hükümde geçen “muahede ve sulh akdi” ifadesi, bir anlaşmanın görüşülmesinden kabul edilmesine kadar geçen imzalanma ve onaylanma gibi bütün aşamaları kastetmektedir.¹⁵²

¹⁵¹ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 260.

¹⁵² **A.g.e.**

3.4.4.Yerinden Yönetim

Teşkilatı Esasiye Kanunu kısa ve çerçeve bir anayasa olmasına rağmen on dört maddesi yerinden yönetimle ilgili esasları düzenlemiştir. Yerinden yönetime bu derece ağırlık vermesi onu diğer Türk anayasalarından ayıran en önemli özelliklerden biridir. Ayrıca, ülke unsurunun “Türkiye” olarak ifade edilmesi de önemli bir yeniliktir ve bu unsur, feodal imparatorluğun toprakları olarak değil ulus devlet, anavatan anlayışına göre şekillenmiştir.¹⁵³

Yerinden yönetim ilkesi Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun onuncu maddesinden itibaren düzenlenmiştir. İdare başlıklı onuncu maddede, Türkiye’nin coğrafi ve iktisadi olarak vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların nahiyelere bölüldüğü düzenlenmiştir. On bir ve on dördüncü maddeler arasında, TBMM’nin çizdiği çerçevede eğitim, sağlık, imar, vakıflar, iktisat, tarım ve sosyal yardım işlerini düzenleme yetkisi verilen vilayetler düzenlenmiştir. Vilayet halkı tarafından doğrudan doğruya seçilen vilayet şurası, bu doğrultuda özerk idari birimler olarak düzenlenmiştir; ancak iç ve dış siyaset, şeriye, adliye ve askeriye, birden fazla vilayeti oluşturan konularda ve uluslararası ekonomik ilişkilerde yetkisizdir. On dördüncü maddede ise vilayetlerde TBMM’nin vekili ve temsilcisi konumunda valinin bulunacağı ve valinin devletin genel görevleri ile yerel görevler arasında bir çatışma çıkması durumunda müdahale etme yetkisi ve görevine sahip olacağı öngörülmüştür.

Vilayet şurasının idare biçimi ve iç örgütlenme yapısı, TBMM’nin küçük bir modeli olarak düşünülmüş, idari işlerin, idare heyeti aracılığıyla ve idare heyetinin başkanının eliyle görülmesi düzenlenmiştir. Ancak on üçüncü maddeye göre icra yetkisi idare heyetine verilmiştir.¹⁵⁴

Kaza ise TBMM’nin atadığı ve valinin emrinde görev yapacak kaymakam tarafından idare edilen, tüzel kişiliği olmayan bir idari birim olarak on beşinci maddede düzenlenmiştir.

¹⁵³ A.g.e., s. 263.

¹⁵⁴ Yayla, a.g.e., s. 125.

Nahiyeler, köylünün ayağına kadar gidecek tüzel kişiliği olan idari birimler olarak düzenlenmişlerdir. Nahiyenin bir şura, bir idare heyeti ve bir de müdürden oluşacağı düzenlenmiştir. Şura, nahiye halkı tarafından doğrudan doğruya seçilecektir; şura ve onun içinden seçilecek idari heyet “hususî hayatında” özerk, kazai, iktisadi ve mali konuları kapsayan yetkilere sahip kılınmıştır.¹⁵⁵

Vilayetlerin ekonomik ve sosyal ilişkiler bakımından bir araya gelerek oluşturduğu “umumî müfettişlik” kurumu ise vilayetler üstünde düzenlenen bir birimdir. Yirmi ikinci maddeye göre umumî müfettişlik, vilayetler arasında uyumu, genel güvenliği ve devletin genel görevleri ile yerel birimlerin görevlerini, alınan kararları denetleyecektir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda düzenlenen yerinden yönetim, halkçılık ilkesinin hayata geçirilebileceği bir biçimde düzenlenmiştir. Halkın kendi kaderini doğrudan doğruya ve kendi eliyle yönetmesi, ancak en küçük idari birimden başlaması ile mümkündür. TBMM, bunun için hem yerel idari birimlerin seçimle oluşumunda hem de karar ve uygulama aşamalarında, en küçük yerel birimden merkeze doğru genişleyen bir yönetim düzenlemiştir. Bu yönetim tarzı zaten TBMM’nin oluşumundan önce ve onu oluşturan bir siyasi ve düşünsel yapıdan, yerel kongre iktidarlarının hazırladığı yerel katılım anlayışından doğmuştur.¹⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın, “*Milletimizin bugünkü idaresi, hakiki mahiyetiyle bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı, esasî danışma olan şûra idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi derler*”¹⁵⁷ sözleri, halkçı idare biçiminin Sovyet idaresinden esinlendiğini göstermektedir.

Ağırlıkta olan görüşe göre Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun benimsediği yerel yönetim esasına göre, merkeziyet usulü sınırlı ve istisnai, ademimerkeziyet asli ve geneldir.¹⁵⁸ Osmanlı Devleti’ndeki merkeziyetçi sistem yerine özekliğe ağırlık verilmiştir. Aksi görüş ise şuralar sisteminin, merkeziyetçi olduğunu, devrimin itici gücü halk ile öncü gücü arasındaki ilişkinin canlı tutulması için oluşturulan bir siyasi

¹⁵⁵ Yayla, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁵⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 265-267; Yayla, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁵⁷ **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, c. 12, s. 200.

¹⁵⁸ Tanör, **a.g.e.**; Yayla, **a.g.e.**; Çelik, **a.g.e.**, s. 85.

ve hukuki araç olduğunu savunmaktadır; çünkü yereldeki feodal yapının yıkılması halkın seferber edilmesiyle ve merkezi bir politikayla mümkündür.¹⁵⁹

Bu yönetim sisteminin, emperyalizme karşı Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren bütün unsurları (Türk, Kürt ve diğer unsurları) birleştirmeyi ve demokratik bir halk idaresini hedeflediği açıktır.¹⁶⁰

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun düzenlediği şuralar sistemine dayanan halkçı idare sistemi, hayata geçirilememiştir. Gerçi anayasanın kabulünden hemen sonra İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası gündeme gelmiştir. Anayasa ile kabul edilen yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi için düzenlenen bu tasarı, Meclis tarafından çok önemsenmiştir. Ancak bu tasarı da kanunlaşamayacaktır.¹⁶¹ Çünkü içinde bulunulan koşullar, TBMM'yi öngördüğü toplum düzenini kurabilmek için merkeziyetçi olmaya zorlamıştır.¹⁶²

3.5. Mustafa Kemal'in Anayasal Gelişmelere ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'na Bakışı

Milli egemenlik ilkesi, ilk defa Teşkilatı Esasiye Kanunu ile anayasal bir boyut kazanmıştır. Egemenliğin kaynağı değişmiştir ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu anayasanın birinci maddesi ile en başta ilan edilmiştir. Bu ilanda Mustafa Kemal'in büyük ve önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle Mustafa Kemal'in kuruluş dönemi ve öncesinde gerçekleşen anayasa hareketlerini, anayasal çerçevede nasıl anlamlandırdığına değinmek gerekmektedir.

Mustafa Kemal'in İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkileri ile ilgili kanun tasarısının görüşülmesi sırasında yaptığı konuşma, Osmanlı anayasal hareketlerine bakışını ve özellikle Kanuni Esasiye ilişkin düşüncelerini yansıtmaktadır:

¹⁵⁹ Doğu Perinçek, **Kemalist Devrim 4-Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, s. 367.

¹⁶⁰ **A.g.e.**

¹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akın, "1920'ler Anadolu'sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 32, Ağustos 1996, s. 31-41.

¹⁶² Çelik, **a.g.e.**, s. 86.

“Efendiler, bu kitap yapıldığı sırada Hariciye Nâzırı olan zatın Avrupa devletleri süferasına (elçilerine) yazdığı bir tahriratta (yazıda) dediği gibi, padişah ile milletin taahhüdatı mütekabilesine (karşılıklı tahhütlerine) müstenit bir kitaptır, mukavelenamedir. İnsaf edelim. Bu kitabı yazan heyetin kimlerden ibaret olduğunu söyledim. Ve bu heyetin içinde bir âzanın esnayı tahrirdeki kanaati vicdaniyesini söyledim. Binaenaleyh bu kitapla millet arasında ne alâka ve münasebet vardır? Efendiler bu kitap, üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldatıkça girivei izmihlale sevk eden bir kitaptan başka bir şey değildir. (Paçavra sesleri) Bir paçavradır efendiler.(Alkışlar)”¹⁶³

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı dönemi anayasacılığını toplumun etkisinin olmadığı ve yöneticilerin isteklerine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler olarak görmektedir. Yöneticilerin bu girişimleri ise güçlü devletleri taklit etmek veya onların gözlerini boyamak, iç ve dış baskılara karşı koyabilmek içindir. Bu dönem anayasacılığını seçkinci anayasal hareketler olarak görmüştür. Fakat yirminci yüzyıla doğru anayasa hareketlerinde millet unsuru öne çıkar. Mustafa Kemal Paşa, TBMM öncesi gerçekleştirilen kongreleri, TBMM'nin kuruluşunu ve 1921 Anayasası'nın yapılışını millet iradesinin ürünü olarak görmüştür:

“Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vazıulyed olmuşlardı (elkoymuşlardı); bu tasallûtlarını altı asırdan beri idâme eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütejavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor.” Mustafa Kemal Paşa, İkinci Meşrutiyet dönemi gelişmeleri dışındaki on dokuzuncu yüzyıl anayasal gelişmelerini kaynağında milli unsur olmaması nedeniyle “hakiki” hukuki kaynaklar olarak görmemektedir.¹⁶⁴

¹⁶³ TBMM ZC, c. 14, 01.12.1921, s. 435.

¹⁶⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, s. 14-25.

3.6. Teşkilatı Esasiye Kanunu ve Kanunu Esasi – İki Anayasalı Dönem

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi ile iki anayasalı bir döneme girilmiştir. Çünkü ne Teşkilatı Esasiye Kanunu ne de daha önceki yasal düzenlemeler Kanunu Esasi'yi yürürlükten kaldıran bir hükme yer vermiştir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edilmeden önceki dönemde TBMM rejiminin geçici olduğunu düşünen bir kısım milletvekili, Kanunu Esasi başta olmak üzere saltanat ve hilafet hukukunun amaca ulaşıldıktan sonra tekrar geçerli olacağını düşünüyordu. Ancak Meclis'in kuruluşundan beri ilan edilen milli egemenlik ilkesinin savunucuları, Kanunu Esasi'yi artık geçerliliği olmayan bir belge olarak görüyordu.¹⁶⁵

Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edildikten sonra Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tefik Paşa'ya 30 Ocak 1921'de bir telgraf göndererek yeni anayasanın hükümlerini ve ayrıca Kanunu Esasi'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁶

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun düzenlediği yeni rejim adı konulmamış bir cumhuriyettir; ancak bu gerçek açıkça ifade edilememektedir. Çünkü içinde bulunulan durum buna uygun değildir.¹⁶⁷ Fakat zaten Kanunu Esasi'nin padişahı kutsal sayan beşinci maddesi gibi eski rejimi düzenleyen en önemli maddeleri ortadan kaldırılmıştır; cumhuriyet kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, anayasanın kabulünden birkaç gün sonra Doğu Halkları Propaganda ve Harekat Konseyi yetkilisi Eşba ile görüştüğünde cumhuriyet yönetimi kurulduğunu ifade etmiştir; 1923 yılı boyunca yaptığı çeşitli konuşmalarda da 1921 Anayasası ve milli egemenlik vurgusu vardır.¹⁶⁸

¹⁶⁵ TBMM ZC, c. 5, 04.11.1920, s. 300.

¹⁶⁶ Kubalı, a.g.e., s. 151.

¹⁶⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 267.

¹⁶⁸ Çelik, a.g.e., s. 86-88.

Bu fiili olgunun resmi olarak ilanı ise 29 Ekim 1923'te "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Tavzihan Tadiline Dair Kanun" ile gerçekleşir; cumhuriyet ilan edilir. Kanunu Esasi ise 1924 Anayasası'nın kabulü ile hukuken de ortadan kalkacaktır.¹⁶⁹

---

¹⁶⁹ 29.10.1923, Kanun No: 364, Kili-Gözübüyük, s. 119.

4. TBMM HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞUNUN SİYASAL EVRİMİ

4.1. Hükümete Doğru

TBMM'de hükümet kurma düşüncesi, meclisin açılışını takip eden 24 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal Paşa'nın "Teşkilatı Hükümet hakkında Teklifi" ile ilk defa gündeme gelmiştir. Teklifte, ülkenin içinde bulunduğu o günkü siyasal koşullar hakkında önemli tespitler yapılmıştır. Ülke yönetimi dağılmış; devlet işleri yürütülemez hale gelmiştir. Müdafaa-ı Hukuk hareketi, ülkeyi dağılmaktan kurtarmak için tarihte benzer koşullar nedeniyle yıkılmış milletlerin tecrübelerinden yararlanarak milli kuvvetleri merkezi bir teşkilat ile birleştirmiş, Dördüncü Dönem Meclisi Mebusan'ının dağıtılmasından yararlanarak Heyet-i Temsiliye'nin duyuruları ile Ankara'da olağanüstü yetkilerle TBMM'ni toplantıya çağırmişti. Ancak, bu birleşmenin amaca ulaşması için bir hükümete ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacın doğurduğu hükümet işleri Mustafa Kemal Paşa'nın önergesinde şu şekilde tespit edilmişti:¹⁷⁰

1. Hükümet kurmak zorunludur.

2. Hilafet ve saltanat makamı her türlü dış etkilerden kurtarıldıktan sonra Meclisin belirleyeceği yasalar çerçevesinde yerini almalıdır.

3. Meclis, sadece denetleyen (murakıp ve müdekkik) bir yasama organı olarak kalmamalı, "teşrii ve taknin" görevini aşarak bütün milli işlere doğrudan doğruya bizzat el koymalıdır.

4. Yürütme işleri için meclisten seçilip görevlendirilecek vekillerin her biri ayrı ayrı ve birlikte meclise karşı sorumlu olmalıdır.

¹⁷⁰ TBMM ZC, c.1, 24.04.1336, s. 30-32.

5. Meclise başkanlık eden kişi hem meclisi temsil edecek hem de oluşturulacak icra heyetine başkanlık edecektir. Meclis Başkanı da diğer “icra heyeti” üyeleri gibi meclise karşı sorumlu olmalıdır.

6. Geçici olma koşuluyla olsa bile bir devlet başkanı makamı oluşturulmamalıdır. Saltanat kaymakamlığı (vekilliği) gibi bir kurum da oluşturulmamalıdır.

7. TBMM, milli iradeyi temsilen olağanüstü yetkilerle donatılmış, bütün kuvvetler kendisinde toplamış ve milletin kaderine el koymuştur. Meclisin üstünde güç yoktur.

Hükümet teşkili konusunda yapılan bu tespitlerde siyasi rejim modeline ilişkin ipuçlarını ve bu modelin karşılaşılabileceği olası itirazlara karşı düşünülen önlemleri görmekteyiz. Amaç olarak “padişah ve halifenin kurtarılması” tespiti, TBMM’nin amacında hem ikilik hem de zıtlık olduğunu göstermektedir. Çünkü bir yandan da “milli hâkimiyet” ilkesi benimsenmiştir.¹⁷¹ Yukarıda altıncı maddede belirtilen geçici veya kalıcı başka bir makama devlet başkanının yetkilerini verme düşüncesinin benimsenmemesi, Meclis’in üzerinde başka bir kuvvetin kabul edilmemesi, padişah ve halifenin hukuki konumlarının kurtuluştan sonra Meclis’in belirleyeceği yasalara göre şekilleneceği ifadeleri, saltanatın reddedildiği düşüncesinin somut göstergesidir.¹⁷² Meclis başkanının aynı zamanda İcra Heyeti’nin başkanı olması ve İcra Heyeti’nin üyeleri gibi Meclis’e karşı sorumlu olması da 1876 Anayasası’nın düzenlediği yürütmenin başı olan “padişahın mutlak sorumsuzluğu” ilkesinden uzaklaştırıldığını göstermektedir.¹⁷³

Yeni bir devletin kuruluşuna giden yolda önemli bir adım olan hükümet oluşturma düşüncesi, Meclis içinde önemli tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar karşısında Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye’nin İstanbul’un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden Büyük Millet Meclisi kurulana kadar geçen zamanda, bütün maddi ve manevi sorumluluğu üstlenerek üstün bir çaba sarf ettiğini,

¹⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım 2007, s. 239 ve 245.

¹⁷² **A.g.e.**, s. 239, dp. 21.

¹⁷³ **A.g.e.**, s. 238.

sorumluluğun ağır olduğunu ve birkaç kişiye yüklenemeyecek derecede önemli görevler bulunduğunu ifade ederek bütün Meclis’i memleketin kaderini değiştirmek için sorumluluk almaya çağırmıştır. Önerge, daha ayrıntılı müzakere edilmiştir ve kabul edilmesine ilişkin şekli itirazlara rağmen oyçokluğu ile kabul edilmiştir.¹⁷⁴ Böylece Meclis, kurucu iktidar kimliğini kuşanarak 1921 Ocak’ında kabul edeceği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun temel esaslarını da daha ilk günlerde belirlemiştir.¹⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın önergesi kabul edildikten sonra Meclis, Birinci ve İkinci Başkanları ile birinci ve ikinci başkan vekillerini seçmiştir. Toplam 120 oyun 110’unu alarak Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı, 109 oy alan Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey Meclis İkinci Başkanı seçilmiştir.¹⁷⁶

4.2. Hükümetin Kuruluşu

Ankara Meclisi’nde milletvekilleri, kurtuluş gerçekleşikten sonraki rejim konusunda fikir ayrılığı yaşamaktaydı. Saltanat ve hilafet makamları kurtarıldıktan sonra eski rejime dönülmesini isteyenlerin ve şimdiki durumun geçici olduğuna inananların sayısı az değildi; bunlara göre geçici siyasi kurumlar oluşturmak yeterliydi. Ancak bir yandan da Anadolu “başsız bir vücut gibi” idaresiz kalmıştır, bu nedenle hükümet kurularak “millet kendi kudreti siyasiyesini ispat etmek” durumundaydı.¹⁷⁷

TBMM’nin 25 Nisan 1920 tarihli birleşiminde, icrai işleri yürütecek bir heyetin oluşturulması konusunda üç farklı eğilim ortaya çıkmıştı:¹⁷⁸

- Tokat milletvekili Nazım Bey ve arkadaşlarının, yürütme işlerinin ilgili encümenler aracılığıyla yerine getirilmesi önerisi.
- Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey’in, “muvakkat bir heyet-i icraiye” ve bir de “Layihâ Encümeni” seçilmesi önerisi.

¹⁷⁴ TBMM ZC, c.1, 24.04.1336, s. 36 ve 37.

¹⁷⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s.235.

¹⁷⁶ TBMM ZC, c.1, 24.04.1336, s. 38.

¹⁷⁷ TBMM ZC, c. 1, 25.04.1336, s. 53 ve 54.

¹⁷⁸ TBMM ZC, c. 1, 25.04.1336, s. 52-58.

- Mustafa Kemal Paşa'nın, yürütme işlerini yürütecek sorumlu vekillerin doğrudan meclis içinden seçilmesi önerisi.

Hükümet kurulması ve bunun şekli konusundaki tartışmalar sonucunda Celalettin Arif Bey'in geçici bir yürütme kurulu seçilmesi ve bir Layiha Encümeni kurulması şeklindeki önerisi kabul edilerek, 5 sayılı "Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Karar" verildi.¹⁷⁹

Celalettin Arif Bey'in kabul edilen önerisi doğrultusunda iki encümen kurulacaktı. Birinci encümen, "Meclis'in muameleatını tanzim, Heyeti icraiyesini teşkil ve heyet ile Meclis'in münasebatını tayin" edecek Layiha Encümeni'ydi ve 15 kişiden oluşacaktı. İkincisi ise beş altı kişiden oluşan, yürütme işlerini geçici olarak yerine getirecek ve hemen göreve başlayacak olan Muvakkat İcra Encümeni'ydi.¹⁸⁰

Önerinin kabul edilmesinden hemen sonra Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın doğal başkanı olduğu "Muvakkat İcra Encümeni" üyelerinin seçimi yapıldı. Seçime katılan 107 kişinin oyları ilk turda, Celalettin Arif Bey'e 71, Cami Bey'e 66 ve Bekir Sami Bey'e 58 oy olmak üzere ekseriyet-i mutlaka sayısı olan 54'ü geçecek şekilde dağılmıştır. Diğer üyeler için ikinci tur oylamaya geçilmeden önce Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin de İcra Heyeti'ne dâhil olması konusunda Mustafa Kemal Paşa öneride bulunmuştur. Öneri kabul edildikten sonra ikinci tur seçim gerçekleştirilmiş ve 103 kişinin katıldığı bu oylamada seçilme yeterliliği 52 olarak belirlenmiştir. Bu aşamada sadece Fevzi Paşa 58 oy almıştır. Seçimin üçüncü turunda ise göreceli çoğunluk (ekseriyet-i izafiye) ilkesi benimsenmiş ve Hamdullah Suphi Bey 47, Hakkı Behiç Bey 40 oy alarak geçici icra encümenine (komisyon) seçilmişlerdir.¹⁸¹ Geçici olarak oluşturulan bu komisyon, "hükümet" olarak isimlendirilmese de gerçekte TBMM'nin ilk hükümetiydi.¹⁸²

¹⁷⁹ **TBMM ZC**, c. 1, 25.04.1336, s. 58; **Düstur**, Başvekâlet Devlet Matbaası, 2. Basım, Ankara, 1953, 3. Tertip, c. 1, s. 2.

¹⁸⁰ **TBMM ZC**, c. 1, 25.04.1336, s. 58.

¹⁸¹ **TBMM ZC**, c. 1, 25.04.1336, s. 59-61

¹⁸² Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 236.

4.3. Geçici İcra Encümeni'nden İlk Hükümete: İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun

Geçici İcra Encümeni seçiminden sonra aynı gün devam eden oturumda, Layiha Encümeni'ni oluşturacak milletvekilleri, daha önce Meclis-i Mebusan'da ve Meclis-i Ayan'da uygulanmış açık oylama ile seçilerek göreve başlamışlardır. Meclis Genel Kuruluna sunulan listeye göre Layiha Encümeni Rıza Nur Bey, Celalettin Arif Bey, Yusuf Kemal Bey, Yunus Nadi Bey, Hamdullah Suphi Bey, Hakkı Behiç Bey, Sırrı Bey (İzmit), Refik Bey (Kütahya), Şeyh Servet Efendi, Haydar Bey (Kütahya), Emir Paşa, Hilmi Efendi, Besim Atalay Bey, Ferit Bey (maliyeci) ve Abdülkadir Kemali Bey'den oluşacaktı.¹⁸³

Layiha Encümeni (Kanun Tasarıları Komisyonu), 1 Mayıs 1920 tarihinde hükümetin oluşturulması konusunda yaptığı çalışmayı Meclis'e sundu. Komisyon Başkanı Celalettin Arif Bey, İcra Heyeti sorununun önceliğinden bahsettikten sonra, hazırladıkları tasarıya Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihinde sunduğu ve oy çokluğu ile kabul edilen önergesini temel aldıklarını açıkladı.¹⁸⁴ Bu önergeye göre Meclis Başkanı, hem yasama ve yürütme işlerinin birleştirildiği Meclis'in Başkanı hem de Meclis tarafından yürütme işlerini yerine getirmek üzere seçilecek "vekillerin" başkanı olacaktı.

Milletvekilleri uzmanlık alanlarına göre çeşitli komisyonlara ayrılacaktı. Kurulacak on komisyon sırasıyla şunlardı: Şeriye ve Evkaf (Diyanet İşleri ve Vakıflar), Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisadiye (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüşumat, Nafia (bayındırlık işleri), Dâhiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye. Layiha Encümeni'nin belirlediği ihtisas komisyonları TBMM Hükümeti'nin -İcra Vekilleri Heyeti'nin- teşkilat şemasını da ortaya çıkarmış oluyordu.

¹⁸³ TBMM ZC, c. 1, 25.04.1336, s. 62 ve 63.

¹⁸⁴ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 156 ve 157.

4.4. İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun Tartışmaları

Celalettin Arif Bey, İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun Tasarısı'na ilişkin açıklamalarının devamında¹⁸⁵, Meclis'in ismi konusunda Hıyanet-i Vataniye Kanunu görüşmelerinde Meclis tarafından benimsenen "Büyük Millet Meclisi" isminin benimsendiğini, yürütme kuruluna seçilecek milletvekillerine "vekil" sıfatının verilmesi konusunda ise Mustafa Kemal Paşa tarafından önerilen ve Meclis tarafından da kabul edilen ismin uygun görüldüğünü belirtmiştir.

Açıklamada değinilen önemli konulardan biri, encümenler tarafından yönetim usulünün benimsenmemiş olmasıdır. Çünkü herhangi bir sorun karşısında sorumluluğu üstlenecek bir kişiye ihtiyaç olacaktır; ancak encümen üyeleri "Heyet-i Umumiye'den arzu ve hevesleriyle ayrılmış" kişilerdir ve onların sorumluluğu salt milletvekili sorumluluğudur. İcra Vekilleri Heyeti üyesi olan kişi ise doğrudan doğruya siyasal sorumluluğun altına girecektir ve "adem-i itimat reyî" ile görevden alınabilecektir. Vekiller yine de görevleriyle ilgili konularda kendileri gerekli görürlerse encümenlere danışabilecektir ve yine encümenlerin sunduğu fikre uyup uymama konusunda serbest olacaklardır.

Bir diğer önemli konu ise icrai işlerin niteliği gereği devamlılık gerektiren işler olması nedeniyle, Meclis'in toplantı halinde olmadığı zamanlarda görevine devam edecek olan İcra Heyeti üyelerinden birinin istifa etmesi sorunu olmuştur. Tasarının 5. maddesine göre bu durumda, Meclis Başkanı bir milletvekilini geçici olarak görevlendirecektir; Meclis toplandığı zaman bu görevlendirme Meclis'e bildirilecektir; bu kişinin görevde kalmasını ise Meclis ya onaylayacak ya da reddederek yerine başka bir kişiyi görevlendirecektir.

Tasarı madde madde okunduktan sonra, Celalettin Arif Bey, son olarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin hem Harbiye hem de Bahriye nezaretlerinin birleştirilmiş hali olduğuna ilişkin bir açıklama yapmıştır ve tasarı, açıklamalar bittikten sonra Meclis'e sunulmuştur.

¹⁸⁵ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 157 ve 158.

4.4.1. Vekâletler

Tasarıyla ilgili Meclis'teki ilk tartışmalar, kanunun kabul edilme usulü, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Heyet-i İcraiye'ye katılması, İcra Heyeti Reisi'nin birlikte çalışacağı vekilleri kendisinin seçmesi konularında yoğunlaşmıştır.

İlk olarak şekli sorun çözümlenmiştir. İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un, Kanun-ı Esasi değişikliği niteliğinde olması nedeniyle kabul edilmesine ilişkin oylama usulünün "sülûsan-ı ekseriyet ve tayini esami" ile olması önerisi benimsenmiştir. Böylesine önemli bir "kavanin-i esasiye" her gün değiştirecek kanunlardan olmamalı düşüncesi ile Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey'in kanunun üçte iki çoğunluk ve Meclis Genel Kurulu'nda açık oylama usulü ile oylanması önerisi kabul edilmiştir.¹⁸⁶

Kanunun ismi "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁷

Tartışmalar, vekâletlerin ismi, sayısı ve görevleri konusunda devam etmiştir. Özellikle, Müdafaa-i Milliye Vekâleti olmasına rağmen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin varlığı ve Heyet-i İcraiye'ye katılması konusunda sorular ve itirazlar çoğalınca, Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili açıklama yapmak zorunda kalmıştır:

"Müdafaa-i Milliye doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne karşılık kullanılan bir kavramdır. Harbiye Nezareti'nin görevi ordunun beslenme, barınma, giyinme ve donanımı gibi konulardır; orduyu kumanda etme görevi yoktur. Bizim memleketimizde Harbiye nazırları harp harekâtını ve kumandasını bile kendi görevlerinden saymışlardır. Bu nedenle memleketimizde Erkan-ı Harbiye Riyaseti yoktur; doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'nın arzusu dâhilinde hareket eder bir Erkan-ı Harbiye Reisi vardır. Doğal olarak Harbiye Nezaretine, Harbiye Nazırına bağlı olan bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin mesuliyeti de Harbiye Nazırı olan zata münhasırdır. Bazen bu iki makam bir şahısta birleşmiştir, Enver Paşa da olduğu gibi. Fakat kural olarak hiçbir zaman harbiye işleriyle Erkan-ı Harbiye-i

¹⁸⁶ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 159-162.

¹⁸⁷ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 163.

Umumiye-i birleştirmek uygun değildir ve Batı memleketlerinde ve her yerde Harbiye-i Umumiye-i Riyaseti bağımsızdır. Çünkü Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin görevi, ordunun kuruluşunu, düzenlemesini, fenni olarak düşünmek ve memleketin savunulma sebeplerini nazarı dikkate almak ve bunlarla iştiğal etmektir... Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin uygun bulduğu yahut onun planına göre teşkil ve tensik edilen bir orduyu iaşe eder, ilbas eder ve saire. Fakat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, nasıl harbedecek, nasıl müdafaa edecek ve nasıl hazırlanmak lazım geldiğini düşünür ve onunla iştiğal eder... müstakildir ve bütün ef'al (işler) ve hareketından Millet Meclisi'ne karşı mesuldür."¹⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Heyet-i İcraie'ye katılmasını ise şu sözlerle açıklamıştır:

"... Teşkilatı askeriye, vatanımızın esbabı müdafaa ve muhtelif cephelerde icra edilecek harekâtı askeriye ve siyaseti dâhiliye ve hariciye ile yakından alakadar bulunuyor ve bu mesailde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin mütalaası bulunmak ve diğer haizi mesuliyet olan zevatın nokta-i nazarlarına yakından vakıf olmak için onlarla bir arada çalışmak ve bir mesele hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin rey ve mütalaası da bulunmak üzere, diğer haizi mesuliyet olan zevat gibi İcra Vekilleri meyanında ifayı hizmet etmesi arz ve teklif edilmişti. şu mütalaatımla şunu temhidetmek istiyorum ki, Müdafaa-i Milliye'yi deruhde edecek zevat emri kumandayı deruhde etmeyeceği içindir ki, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin diğerleri meyanında bulunarak bu suretle emir ve kumandanın yine Heyet-i Aliyeniz üzerinde kalması daha muvafıktır. ...diğerlerinin düşmeleri için nazarı dikkate alınacak esbabın bunun üzerinde dahi bulunmasında hiçbir beis yoktur. Bilakis daha kuvvetli olur."¹⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa'yı bu açıklamaları yapmak zorunda bırakan ve sorumlu bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti oluşturulmak istenmesinin arkasındaki neden, Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihat ve Terakki önderliğinde yaşanan askeri politikaların doğurduğu kötü sonuçlardır. Özellikle ordunun iaşesinin sağlanması konusunda ciddi sorunlar yaşanması karşısında Milli Müdafaa

¹⁸⁸ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 163-164.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 163-164.

Vekâleti'nin çoğunlukla lojistik destek ve cephe gerisinin sağlam tutulması ile ilgili işlerde görevlendirilmesi; Erkan-ı Harp Riyaseti'nin ise savaş yönetimine yoğunlaşması düşüncesi o yıllarda ortaya çıkan savaş yönetiminin neden olduğu sorunlardan yola çıkılarak öne sürülmüştür. Buradaki asıl amaç ise ordunun tamamen TBMM'nin denetiminde olmasını sağlamaktır.

Tasarının birinci maddesinde yer alan vekâletler arasında, sağlık ve sosyal yardım konularında çözüm üretecek bir teşkilat oluşturulmak istenmiştir. Uzun yıllar boyunca ülkenin içinde bulunduğu siyasi-ekonomik-sosyal koşullar ve savaşlar nedeniyle, sağlıksız ve muhtaç bir toplum ile yeniden doğuş mücadelesi veren TBMM, bazı milletvekillerinin bu sorunların ülkenin kurtarılmasından sonra çözülmesi yönündeki önerilerine rağmen, çözüm üretmek için Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ni oluşturmayı gerekli görmüştür.¹⁹⁰

Birinci maddeye ilişkin tartışmalar yeterli görüldükten sonra, maddenin tasarındaki biçimi neredeyse hiç değiştirilmeden kabul edilmiştir. Maddeye göre, Şer' iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisi'nin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.¹⁹¹

4.4.2. Vekillerin Seçimi

Birinci maddenin kabulünden sonra vekil seçimini düzenleyen “İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyeti mutlakasiyle intihabolunur.” şeklindeki ikinci maddesinin müzakeresine geçilmiştir.¹⁹²

Bu maddenin müzakeresi, siyasal rejim konusunda bazı ipuçlarını barındırmaktadır. İcra Vekilleri'ni hangi makam aday gösterecektir; hangi makam seçecektir? Bir kabine mi oluşturulacaktır? Yoksa İcra Vekilleri, vekil-müvekkil ilişkisi ile mi görev yapacaktır? Bu sorular, ileride bahsedileceği gibi tasarı, kanun

¹⁹⁰ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 164-166.

¹⁹¹ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 170.

¹⁹² TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 170-173.

olarak kabul edildikten sonra bile Meclis gündemine tekrar gelecektir ve hatta konuyla ilgili yeni düzenlemeler yapılacaktır. Bu konu, İcra Vekillerinin Sureti İntihabı'na Dair Kanun Tasarısı'nın en çok tartışılan maddelerinden biri olmuştur.

İkinci maddeye yönelik ilk öneri, İsmail Şükrü Efendi'nin (Karahisarı Sahib), maddeye “aralarından veya içlerinden” kelimesi eklenerek, “İcra Vekilleri BMM'nin ekseriyeti mutlakaıyla ‘içlerinden/aralarından’ intihabolunur.” şeklinde düzenlenmesi önerisi olmuştur.

Bundan sonraki tartışmalarda, bir yandan Meclis Başkanı ile birlikte çalışacağı vekiller arasında uyum olması gerektiği savunulmuş, bir yandan Meclis'in icrai yetkisi nedeniyle vekilleri de kendisinin seçmesi gerekliliği savunulmuştur; çalışma uyumu ve yetki kaygılarının etkisiyle vekil seçimine ilişkin önergeler üç farklı biçimde gündeme taşınmıştır:

- Meclis Başkanı'nın birlikte çalışacağı vekilleri kendisinin seçmesi önerisi.¹⁹³
- Encümenlerin gösterdiği üç veya beş vekil adayından birisini Meclis Başkanı'nın seçmesi önerisi.¹⁹⁴
- Meclis Başkanı'nın her vekâlet için gösterdiği üç adaydan birinin Meclis Genel Kurulu tarafından seçimi önerisi.¹⁹⁵

Öneriler bu üç maddede yoğunlaşmakla birlikte başka önergeler de Meclis'e sunulmuştur. Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Meclis Başkanı'nın oluşturacağı kabineyi Meclis'in onayına sunmasını önermiştir. Komisyon ise tasarıdaki görüşünde direnmiştir.

Önergelerin tek tek onaya sunulmasından sonra İsmail Şükrü Bey'in “İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyet-i mutlakaıyla aralarından intihap olunur.” şeklindeki önergesi kabul edilmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Antalya milletvekili Hamdullah Suphi Bey'in taraftar bulan ilk önerisidir. Tartışmalar devam ederken sonradan bu önerisini, “İcra Vekilleri, Millet Meclisi tarafından namzet gösterilen beşer zat arasından Reisin intihabıyla taayün eder.” biçimiyle önerge olarak Meclis'e sunacaktır. **TBMM ZC**, c. 1, 1.05.1336, s. 172.

¹⁹⁴ Bursa milletvekili Muhittin Baha Bey'in önergesidir.

¹⁹⁵ Çorum milletvekili Ferit Bey'in önergesidir.

4.4.3. Komisyonlar İle Vekiller Arasındaki İlişki

Komisyonlar ile vekiller arasındaki ilişkiler o dönemde çok önemsendiğinden, bunlar arasında siyasi ve hukuki bir bağ kurulmak istenmiştir.¹⁹⁷ Bu ilişki, tasarının üçüncü maddesinde düzenlenmişti. Buna göre İcra Vekilleri, mensup oldukları encümenlerin görüşünü (rey-i istişari) alabilecekti.

Vekilin görevini yerine getirmesi sırasında, komisyona istişarede bulunmasının zorunlu olmasını savunan görüşlere karşılık, sadece “mütalaa alma” seviyesinde danışma yapılmasını veya böyle bir zorunluluk olmamasını savunan görüşler de olmuştur. Komisyon adına söz alan Abdülkadir Kemali Bey, İcra Vekillerinin Osmanlı Devleti dönemindeki nazırlara benzememesi için vekil olarak kabul edildiğini, icra vekilleri ile komisyonların birbirine yabancı kalmamasını ve komisyonların icra haklarını genişletmek istediklerini açıklamıştır.¹⁹⁸ Tasarı Komisyonu’nun bu isteminin amacı, hükümetin aşamalı da olsa Meclis’in üstünde bir kuvvet olarak belirmesini engellemektir.¹⁹⁹ Bu doğrultuda, üçüncü madde Tasarı’daki ilk haliyle kabul edilmiştir.²⁰⁰

4.4.4. Vekiller Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümü

Tasarı’da İcra Vekilleri arasında çıkacak uyuşmazlıkları Meclis’in çözeceği düzenlenmişti. Buna karşılık olarak, bu tür bir uyuşmazlığı İcra Vekilleri Heyeti Başkanı’nın çözmesi ve çözüm bulunamadığı halde istifa yolunu gösteren bir öneri ortaya atılmıştır. Bir başka öneri ise Divan-ı Riyaset ile komisyon başkanlarından oluşan bir kurulun İcra Vekilleri’nin arasını bulması ve yine çözüm olmaz ise sorunun Meclis’e taşınmasıdır.²⁰¹

TBMM, uyuşmazlıkları çözme yetkisini de kendisinde görerek önerileri benimsememiştir ve Tasarı’nın dördüncü maddesinde düzenlenen “İcra Vekilleri

¹⁹⁶ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 173.

¹⁹⁷ Akın, TBMM Devleti, s. 102 ve 103.

¹⁹⁸ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 174.

¹⁹⁹ Akın, TBMM Devleti, s. 103.

²⁰⁰ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 175.

²⁰¹ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 176.

arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.” düzenlemesini ilk haliyle kabul etmiştir.²⁰²

4.4.5. Tasarının Kabul Edilmeyen Maddesi

Tasarı'nın beşinci maddesine göre Meclis'in toplanmadığı zamanlarda, İcra Vekilleri Heyeti'nden istifa eden bir vekil olması durumunda, Meclis Başkanı daha sonra Meclis'in onayına sunmak üzere milletvekillerinden birini boş kalan vekâlet için görevlendirebilecekti.

Bu madde de tasarının çok tartışılan maddelerinden biri olmuştur. Çünkü “Meclis'in toplanık olmayacağı zaman” ifadesi milletvekillerinin tepkisine neden olmuştur. Kimisi zaman konusunun kanunda belirlenmesini istemiştir; kimisi ise Meclis'in dağılmasından bahsetmenin Meclis'in şerefiyle bağdaşmayacağını savunmuştur. Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi, Meclis'in amacına ulaşmıncaya kadar, “halife esaretten kurtuluncaya kadar” dağılmıyacağını dile getirmiştir. Tasarı Komisyon'u adına söz alan Abdülkadir Kemali Bey ise Şeyh Servet Efendi'nin sözlerinin de ötesinde, hem Meclis'in amacını hem de gelecekteki rejime dair ipuçlarını barındıran sözcüklerle maddenin amacını açıklamıştır:²⁰³

“Meclis'in devamı içtimainı menedecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. ...Maksat ve gayemize vusul için bazı esasat tespit edildikten ve ortalıkta bir dereceye kadar sükûn hâsıl olduktan veya ahvali fevkalade dolayısıyla Meclis'e on beş, yirmi gün, bir ay tatil kararı verildikten sonra hâsıl olacak bir mecburiyet üzerine Heyet-i İcraiye'deki arkadaşlarımızdan birisi istifa veya vefat ederse bu müddet zarfında Heyet-i İcraiye'nin Reisi vaziyetinde olan mesul zat mütereddit kalmasın, yine aza meyanından münasip birisini intihap ederek işi tedvir etsin ve aynı mesuliyeti mutlaka ile toplanmadığımız zaman bize gelsin, vaziyeti söyleyerek tasvip kararı alsın. Maksadımız bu idi. Hatta Padişahımız Efendimiz Hazretlerini kurtardıktan sonra ve hatta biz karar vermedikçe Meclisimizi feshedecek hiçbir kuvvet yoktur.”

²⁰² TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 177.

²⁰³ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 178.

Tunalı Hilmi Bey'in "Mecliste bir ihtilâlcilik husule gelmezse emin olmalıyız ki, arkadaşlar, hiçbirimiz iş göremeyiz." sözleri de Meclis'in ihtilâlcilik niteliğini göstermesi bakımından önemlidir.²⁰⁴

Bütün tartışmalardan çıkan sonuç Meclis'in amacına ulaşmada, karşısında ve üstünde hiçbir gücü tanımamasıdır ve kararlılığıdır. Bu doğrultuda, tasarının beşinci maddesinin genel oylamaya sunulacak metinden çıkarılmasına karar verilmiştir.²⁰⁵

4.4.6. Kanunun Özellikleri

"Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun", 2 Mayıs 1920'de Meclis tarafından kabul edilerek yasalaşmıştır.²⁰⁶ Böylece, 5 Sayılı "Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Karar"dan sonra yürütme alanında önemli bir adım daha atılmıştır.²⁰⁷

Kanun'un önemine ve taşıdığı özelliklere değinecek olursak; öncelikle yürütme açısından ilk defa geçicilik statüsünden *kalıcı* bir statüye geçildiğini ve bunun hukuki dayanağının oluşturulduğu söylenebilir.²⁰⁸

Kanun'un, icra vekillerini Meclis üyeleri arasından ve mutlak çoğunlukla seçilmesini düzenleyen 2. maddesi; her vekilin mensubu olduğu encümene göreviyle ilgili işler konusunda danışabileceğini düzenleyen 3. maddesi ve icra vekilleri arasında çıkacak uyuşmazlıkları Büyük Millet Meclisi'nin çözeceğine ilişkin 4. maddesi göstermektedir ki, TBMM'nin kuruluşundan beri benimsediği meclis hükümeti sistemi ve kuvvetler birliği ilkesi iyice belirginleşmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulması yolunda alınan "Kuvve-i İcraiye" kurulması kararı, ayrı bir yürütme organı oluşturmamış olmakla birlikte meclis adına hükümet edecek bir heyet ortaya çıkarmıştır. Meclis, kuvvetler birliği ilkesini benimsemiştir; ileride bu ilkedeki bazı sapmalar olacaktır. Fakat İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabına Dair Kanun ile Meclis tarafından doğrudan doğruya ve ayrı ayrı

²⁰⁴ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 179.

²⁰⁵ TBMM ZC, c. 1, 1.05.1336, s. 184.

²⁰⁶ Düstur, 3. Tertip, c. 1, s.

²⁰⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 236.

²⁰⁸ Çelik, *a.g.e* s. 46.

seçilen, Meclis'in öngördüğü işleri gören, Meclis'in "memur"u veya "vekil"i sıfatıyla görevlendirilen ve gerektiğinde bu görevden alınabilen İcra Heyeti Vekilleri ayrı bir güç değildi. Bu nedenle "kuvve-i icraiye" deyiminin yerinde kullanılmadığı savunulmuştur.²⁰⁹ Soysal ise "kuvve-i icraiye", "İcra Vekilleri Heyeti" ve "vekil" deyimlerinin kullanılmasını, Heyet'in hukuksal, özel durumunun açıklanması için bilinçli olarak kullanıldığını savunmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki "nazır" yerine vekil sözcüğünün tercih edilmesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis'in adına, onun vekili sıfatıyla iş göreceğini açıklamak için kullanılmıştır.²¹⁰ Aslında "kuvve-i icraiye" deyimini, yerinde kullanılmıştır. Çünkü meclis üstünlüğü ilkesinin bütün devlet idaresine hâkim olduğu kabul edilmekle birlikte, başından itibaren fiilen bir yürütme gücü var olmuştur. Yeni devletin kurulmasında alınan kararlara ve çıkarılan düzenlemelere İcra Vekilleri Heyeti damgasını vurmuştur. İlerleyen dönemde uygulama ve hukuki düzenlemelerle bu kuvvet daha da belirginleşmiştir. Hatta yürütmenin toplu sorumluluğu gündeme gelmiştir. Kuvve-i icraiye teriminin bilinçli olarak benimsendiğini söylemek de mümkündür; çünkü TBMM'nin, yeni devletin adından anayasasına, meclisin kendi ismine kadar her türlü ifadeyi özenle seçtiği ve kullandığı tespit edilmiştir.

Kanun tartışmalarında değindiğimiz, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin İcra Vekilleri Heyeti üyesi olması da önemli ve dikkate değer bir konudur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi de diğer vekiller gibi Meclis tarafından seçilecek, Milli Müdafaa Vekâleti'nden bağımsız ve Meclis'e karşı sorumlu olacaktır. Mustafa Kemal'in yukarıda aktardığımız sözleri doğrultusunda, siyaseten düşürülme yaptırımını altında çalışacak bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin olmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.²¹¹

Son olarak Kanun'un kabul ediliş yöntemine değinmek gerekmektedir. Tartışmalarda Kanun'un kabul edilmesinin bir anayasa değişikliği niteliğinde olduğu ve bu nedenle salt çoğunlukla değil üçte iki çoğunluk ile ve ad okunarak oylanıp kabul edilmesi gerektiğinden bahsedilmişti. Ancak TBMM'nin ilk döneminde çoğunlukla karşılaşılan müzakere ve karar yeter sayısı sorunları nedeniyle oylama yeter sayısı, Kanunu Esasi'de düzenlenen üye tamsayısının üçte ikisinin oyu yerine,

²⁰⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 237.

²¹⁰ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, s. 157.

²¹¹ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 238.

oylamada hazır bulunanların üçte ikisinin oyu olarak kabul edilmiştir. Bu pratik sebepten başka teorik bir sebep de oylama yeter sayısının Kanunu Esasi'den farklı olmasına neden olmuştur. Zaten Kanunu Esasi TBMM'nin kendisini bağlı kabul ettiği bir metin değildir. TBMM'nin kuruluş süreci ve aldığı her karar, Osmanlı Anayasası'na aykırıdır. Kanunu Esasi, varlığı zımnen kabul edilen ancak ne kadar bağlı olduğu muğlâk olan bir belgedir.

Koşulların dayattığı bu çözüm ile anayasa değişikliği niteliğinde olan kanun, oylamaya katılan 130 milletvekilinin adlarının tek tek okunması yöntemiyle, 5 çekimser oy, 15 ret oyu ve 110 kabul oyu ile adi kanunların kabul ediliş usulü ile kabul edilmiştir.²¹²

4.5. Hükümet İşlerinden Sorumlu Olacak Kişiler ve Bunların Yetkileri

TBMM, İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'u kabul ettikten sonra 3 Mayıs 1920 tarihinde vekillerin seçimi işine girişmiştir. Vekillerin hepsinin bir listede açıklanarak oylanması usulü kabul edilmiştir. Kanun'un belirlediği esaslara göre yapılan oylama sonucunda, seçime katılan 137 milletvekilinin mutlak çoğunluğu olan 69 ve üzerinde oy alarak ilk İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturan vekiller şu kişilerdi:²¹³

Şeriye Vekili Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi (Bursa milletvekili, 80 oy), Dâhiliye Vekili Cami Bey (Aydın milletvekili, 96 oy), Adliye Vekili Celalettin Arif Bey (Erzurum milletvekili, 83 oy), Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa (Yozgat milletvekili, 79 oy), Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Amasya milletvekili, 121 oy), Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey (İstanbul milletvekili, 127 oy), İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Kastamonu milletvekili, 99 oy), Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan-Adana milletvekili, 118 oy), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey (Edirne milletvekili, 129 oy), Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Kırşehir milletvekili, 74 oy), Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey (Sinop milletvekili, 65 oy).²¹⁴

²¹² TBMM ZC, c. 1, 2.05.1336, s. 185 ve 186; Akın, TBMM Devleti, s. 104.

²¹³ TBMM ZC, c. 1, 3.05.1336, s. 198.

²¹⁴ Oylamanın ilk turunda Maliye ve Maarif vekâletleri için yeterli oy sağlanamamıştır. 4 Mayıs 1920'de yapılan ikinci tur oylamada, oylamaya katılanların sayısı 127'dir. Mutlak çoğunluk sayısı

5. YÜRÜTMENİN (TBMM İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN) YAPISINDA GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİKLİKLER

5.1. Vekil Seçiminde Aday Gösterme Yönteminin Kabulü-47 Sayılı Kanun

İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un ikinci maddesine göre milletvekillerinin kendi aralarından seçtikleri kişiler Heyet-i Vekile'yi oluşturuyordu. Ancak bu yöntem, maddenin oylamaya sunulduğu dönemde ciddi tartışmalara neden olup kabul edilmesine rağmen, uygulamada yaşanan aksaklıklar nedeniyle yeniden gündeme gelmiştir. Vekiller arasında dayanışmanın sağlanamaması ve bu durumun çalışmaları olumsuz etkilemesi, buna bağlı olarak vekâletlere sık sık yeni vekil seçilmesi ve en önemlisi İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanı konumundaki Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerine aykırı vekillerin de heyete seçilebilmesi seçim yöntemini değiştirmeyi gerektirmiştir.

5.2. 47 Sayılı Kanunla Yapılan Değişikliğe Kadar Vekâlet Seçimleri ve Siyasi İstikrarsızlık

3 sayılı İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un kabul edilmesinden 47 sayılı Kanun'la yapılan değişikliğe kadar vekâletlerdeki değişikliklere baktığımızda, değişikliklerin bir kısmının idari, adli ve askeri gibi çeşitli görevlendirmeler sonucunda veya sağlık sorunlarından dolayı izinli sayılmalar nedeniyle yapıldığını görmekteyiz. Bu gibi durumlarda Heyet-i Vekile, ya boş kalan vekâletlere vekillerden birini, hem kendi görevini hem de boş kalan vekâletin görevini geçici olarak yerine getirmesi için atayarak sorunu çözmüştür ya da Meclis geçici olarak bir vekâlet vekili seçmiştir. Diğer bir kısım değişiklikler ise -üzerinde özellikle duracağımız ve konumuzu ilgilendiren- siyasi nedenlere bağlı olarak gerçekleşen değişikliklerdir.

64'ü aşarak Maliye Vekâleti'ne Hakkı Behiç Bey, Maarif Vekâleti'ne de Dr. Rıza Nur Bey seçilmiştir; TBMM ZC, c. 1, 4.05.1336, s. 202 ve 203.

Meclis'in açılmasından itibaren geçen kısa sürede devlet egemenliğinin henüz tam anlamıyla kurulamamış olması, kısıtlı olanaklar, uzun süren savaşların yetişkin ve eğitilmiş insan sayısını azaltması, denetim mekanizmasının gelişmemiş olması, bazı şehirlerin de Yunan işgaline uğraması gibi nedenlerle siyasi sarsıntı giderek artmıştır. Bu sorunlara kısa sürede çözüm bulunamamasına bağlı olarak Hükümete yönelen eleştiriler -ki bunlar çoğu zaman fikri farklılıkları aşır kişisel ve grupsal çıkarlara dayanıyordu- İcra Vekilleri Heyeti üyelerini yıpratma ve sonunda istifa etme noktasına getirmiştir.

Bu sıkıntıların getirdiği siyasi sarsıntıdan en çok etkilenen Dâhiliye Vekâleti, yeni bir devlet otoritesi kurulana kadar siyasi nedenlerle gerçekleşen vekil değişikliklerinin odağı olmuştur. Öyle ki 47 sayılı Kanun'un kabulüne kadar geçen altı aylık süreçte Dâhiliye Vekâleti'nde dört vekil değişmiş²¹⁵ ve aynı dönemde hiçbir vekâlet bu sayıya ulaşmamıştır.²¹⁶ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Şeriye, Sıhhiye, Nafia vekilleri değişmeden görevlerine devam etmiştir. Yapılan toplam on seçimin üçü de Adliye Vekâleti vekilliği için yapılmıştır. Bir seçim Maliye Vekâleti için, birer seçim de İktisat ve Hariciye Vekâletleri vekilliği için gerçekleştirilmiştir.²¹⁷ Dâhiliye Vekâleti'ne ilişkin seçimleri inceledikten sonra, 47 sayılı Kanun'un hemen öncesinde yaşanan ve süreci etkileyen bir vekâlet vekilliği seçimi de Adliye Vekâleti'nde gerçekleşmiştir; bu değişikliği de incelemek yerinde olacaktır.

5.2.1. Nazım Resmor'un Dâhiliye Vekilliği

3 sayılı İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabı'na Dair Kanun'un yürürlüğünden 47 sayılı Kanun'un kabulüne kadar geçen süreçte ilk Dâhiliye vekili, aynı zamanda 3

²¹⁵ İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk Dâhiliye Vekili Cami Bey (Aydın) 14 Temmuz 1920 tarihinde istifa etmiştir. Cami Bey'in istifasından sonra Hakkı Behiç Bey (Denizli) 17 Temmuz 1920'de göreve gelmiştir ve 2 Ağustos 1920'de istifa etmiştir. Hakkı Behiç Bey'in istifasından sonra 4 Eylül 1920'de yapılan seçimle Dr. Nazım Bey (Tokat) Dâhiliye Vekâleti'ne seçilmiştir. Nazım Bey'in istifasından sonra ise İzmir milletvekili Refet Bey (Bele) seçilmiştir. **TBMM ZC**, c. 2, 14.07.1920, s. 310-314; **TBMM ZC**, c.2, 17.07.1920, s.347-354; **TBMM ZC**, c. 3, 02.08.1920, s. 64-68; **TBMM ZC**, c. 3, 04.09.1920, s. 518; **TBMM ZC**, c. 3, 06.09.1920, s. 589-592.

²¹⁶ TBMM Birinci Dönem İcra Vekilleri Heyetleri'nin ayrıntılı listesi için bkz: Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, c. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No: 4, 1995, s. 818-833.

²¹⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 179-180.

sayılı Kanun öncesinde oluşturulan “Muvakkat İcra Encümeni”ne de seçilmiş²¹⁸ Aydın milletvekili Cami Bey’dir.²¹⁹

Cami Bey, Dâhiliye Vekilliği görevinden istifa ederek ayrılacaktır. Onu istifaya götüren süreç, 47 sayılı Kanun’un kabul edilmesine de neden olacaktır. Yukarıda değinilen nedenlere bağlı olarak, özellikle TBMM’nin kurmaya çalıştığı yeni idare ile ilgili sorunlar ile cephe ve cephe gerisindeki askeri sorunlar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’nden ve Dâhiliye Vekâleti’nden yanıtlanması beklenen gensoruların sıklığını ve sayısını artırmıştır; dolayısıyla bu vekâletler gensorulara karşı günlerce beyanda bulunmuşlardır.²²⁰

Refik Bey ve arkadaşlarının önergesi, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ni, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ni ve Dâhiliye Vekâleti’ni görevlerini yerine getirmemekle suçlayarak doğrudan Hükümeti hedef almıştır. Hatta bu üç vekâlete yöneltilen önerge, eleştirilerin devam etmesi üzerine Hükümete gensoru olarak yöneltilmiştir.²²¹ Suçlamalar giderek Dâhiliye Vekâleti üzerinde toplanmış²²² ve Dâhiliye Vekili görevini bırakma baskısı ile karşı karşıya kalmıştır.²²³

²¹⁸ TBMM ZC, c. 1, 25.04.1920, s. 59.

²¹⁹ Cami Bey, 1877 İstanbul doğumludur ve Mehmet Münir Paşa’nın oğludur. Harbiye Mektebi’ni bitirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye olmuş, Trablusgarp Şubesi’nin kurucusu olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde İstanbul Mebusan Meclisi’nde Trablusgarp/Fizan milletvekili olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası’nın sol kanadı olan Hizbi Terakki’nin kurucularındandır. Birinci Dünya Savaşı’na katılmış; İzmir Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde çalışmalar yapmış ve Mebusan Meclisi’nin ikinci ve üçüncü dönemlerinde de milletvekilliği yapmıştır. Mebusan Meclisi’nde Felah-ı Vatan Grubu’nun başkanlığını yapmıştır; bu grup Anadolu’daki hareketi desteklemiştir. Cami Bey, İstanbul’un işgalinden hemen sonra Ankara’ya geçmiş ve TBMM’de Aydın milletvekili olarak yer almıştır; daha ayrıntılı bilgi için bkz: Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, c. 2, s. 127-129.

²²⁰ TBMM ZC, c. 2, 05.07.1920, s. 185-192; TBMM ZC, c. 2, 08.07.1920, s. 221-228; TBMM ZC, c. 2, 10.07.1920, s. 249-251; TBMM ZC, c. 2, 12.07.1920, s. 269-286; TBMM ZC, c. 2, 13.07.1920, s. 289-303; TBMM GCZ, c. 1, 03.07.1920, s. 52-74.

²²¹ TBMM ZC, c. 2, 13.07.1920, s. 292.

²²² İddialara göre Dâhiliye Vekâleti, kendi memurlarını tanımadan, kimin hangi görevi daha iyi yapacağını hiç düşünmeden onları göreve atmış ve bu memurlar görevlerini gereği gibi yerine getirmediğinden ve idari zafiyet nedeniyle Konya, Yozgat gibi yerlerde isyanlar çıkmıştır. Önergede askeri bakımdan, Yunan taarruzunun nedenleri, yüksek rütbeli subaylardan oluşan birliklerin oluşturduğu bir ordu teşkilatına neden gidilmediği; böyle bir teşkilat ile yakın zamanda yaşanan Yunan taarruzunun başarılı olmasının engelleneceği iddia edilmiştir. Rusya’da oluşturulan Yeşil Ordu birliklerinden ya da “hariçten bir kuvvetten” neden askeri destek alınmadığı sorgulanmıştır. TBMM ZC, c. 2, 12.07.1920, s. 271-273.

²²³ TBMM ZC, c. 2, 13.07.1920, s. 297.

Gensoru vekâletlerce yanıtlandıktan sonra Hükümete güvenoyu verilmiştir.²²⁴ Ancak ilk Dâhiliye Vekili Cami Bey, yorgunluğunu bahane ederek 14 Temmuz 1920’de istifa etmiştir. Bu istifa, İcra Vekilleri arasında “ademi tecanüs” tartışmasını başlatmıştır.²²⁵

Cami Bey’in istifasından sonra Dâhiliye Vekâleti’ne Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey²²⁶ seçilmiştir.²²⁷ Hakkı Behiç Bey, göreve geldiği günden itibaren yanıtlaması istemiyle sorulan idari sorunlarla ilgili çok sayıdaki önerge ve gensoruya²²⁸ yanıt verirken, vekâletlere bir türlü güven duyulmadığından ve en çok güvene ihtiyaç duyan Dâhiliye Vekâleti’nin bu şartlarla başarılı bir görev icra edemeyeceğinden bahisle, sağlık sorunlarını da gerekçe göstererek istifa etmiştir.²²⁹ İstifayı öğrendiğinde Ankara dışında olan Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı’ndan Ankara’da bulunacağı güne kadar Dâhiliye Vekâleti sorununun çözümünün ertelenmesini istemiştir.²³⁰

4 Eylül 1920’de gerçekleştirilen Dâhiliye Vekili seçiminin ilk turunda yeterli oy sayısına ulaşılamadığından ikinci tura geçilmiştir.²³¹ İkinci turda ise Tokat milletvekili Dr. Nazım Bey²³² (Resmor), 187 oydan 98’ini alarak Dâhiliye Vekili seçilmiştir.²³³

²²⁴ **TBMM ZC**, c. 2, 13.07.1920, s. 303.

²²⁵ **TBMM ZC**, c. 2, 14.07.1920, s. 310 ve 311.

²²⁶ Hakkı Behiç Bey, 1882’de İstanbul doğmuştur. İlk ve orta öğrenimden sonra Mülkiye Mektebi’ne girmiş ve buranın yüksek kısmını da bitirmiştir. Maliye Nezareti Muhasebe Kalemî, Adana ve Manastır Merkez Sancak Tahrirat Müdürlükleri, Edirne Mektupçuluğu görevlerinden sonra Mülkiye Müfettişliği görevine atanmıştır. Isparta, Ertuğrul (Bilecik), Nablus ve Akka Mutasarrıflıklarını yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Akka’yı işgali üzerine burayı terk etmiş ve İstanbul’a dönmüştür. Milli mücadelenin başlamasından sonra Anadolu’ya geçmiştir. Sivas Kongresi’ne Aydın-Denizli delegesi olarak katılmış ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. Mebusan Meclisi’ne Denizli milletvekili olarak seçilmiş, fakat İstanbul’a hiç gitmeden TBMM’nin açılışına katılmıştır. İlk İcra Vekilleri Heyeti’nde Maliye Vekili olmuştur. Dâhiliye Vekâleti’nden istifa ettikten sonra Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Türkiye Komünist Partisi’nin Genel Sekreterliği görevini yapmıştır. Bu fırkanın yayın organı “Yenigün” gazetesinin başyazarlığını yapmıştır. TKP dağılınca siyasi hayatına son vermiştir; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, c. 3, s. 271 ve 272.

²²⁷ **TBMM ZC**, c. 2, 17.07.1920, s. 354.

²²⁸ **TBMM ZC**, c. 3, 31.07.1920, s. 8-12; **TBMM ZC**, c. 3, 02.08.1920, s. 42-52.

²²⁹ **TBMM ZC**, c. 3, 02.08.1920, s. 61-64.

²³⁰ **TBMM ZC**, c. 3, 07.08.1920, s. 122.

²³¹ Mutlak çoğunluk esasına göre seçilme yeterliliği olan 93’e hiçbir vekil ulaşamamıştır; Refet Bey 65, Nazım Bey 66 oy almıştır; **TBMM ZC**, c. 3, 04.09.1920, s. 514.

²³² Nazım Bey, 1867 Erzurum doğumluydu. Babası 4. Ordu Kurmayı’nda memurdu. Nazım Bey ilk ve orta öğrenimini Erzincan İptidai Mektebi ve Rüştiye’sinde, lise öğrenimini Mülkiye Mektebi İdadisi’nde tamamlayıp yüksek öğrenimini de burada tamamlamıştır. Seraskerlik Muhasebe Kalemî’nde katip olarak memurluğa başlamış, Babıali mühime Kalemî’nde de görev yaptıktan sonra

Hükümet karşıtlarının desteğini alan Halk Zümresi adayı Nazım Bey'in²³⁴ Dâhiliye Vekâletine seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından “vekillerin seçilmesine ilişkin kanunun değiştirilmesini gerektiren bir sebep” olarak yorumlanmıştır. Çünkü bu seçim, zaten görüş birliğinin sağlanamadığı hükümet içinde siyasi bir kriz yaratmıştır. Bu nedenle, seçilir seçilmez göreve başlayan Nazım Bey'in İcra Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşme istemi, kabul edilmemiştir. “Meclisi Ali'nin itimat ve seçimine mazhar olan bir vekili kabul etmemekle” yaptığı davranışın niteliğini bilen Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'i istifaya zorlamıştır.²³⁵

İcra Heyeti Başkanı tarafından kabul görmeyen Nazım Bey, seçildikten iki gün sonra sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 6 Eylül 1920'de Dâhiliye Vekâleti'nden istifa ettiğini Meclis'e bildirmiş ve bu beyanı Meclis tarafından kabul edilmiştir.²³⁶

---

sırasıyla Adana Vilayeti Mektupçuluğu, İşkodra ve Yanya Vilayeti mektupçuluklarında görev yapmıştır. Gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek 2. Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuştur. 1908 yılından itibaren Ergiri ve Hama mutasarrıflıklarını yapmış, bu görevlerden sonra Van Vali Vekilliğine ve Harput Vali Vekilliğine atanmıştır. TBMM'nin birinci döneminde Tokat milletvekili olarak seçilmiş, İçişleri, Dışişleri, Orman-Madenler, Tasarı ve PTT komisyonlarında çalışmıştır. Meclis'te hükümete karşı grubun oyları ile Dâhiliye Vekili seçilmiş, Mustafa Kemal'in karşı çıkması nedeniyle istifa etmiştir. Daha sonra Halk İştirakiyyun Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. Bu örgüt Yeşil Ordu ve gizli Türkiye Komünist Partisi'nin birleşmesinden oluşmuştu ve Çerkez Ethem'in hükümetle anlaşamayıp Yunanlılar'a teslim olmasından sonra kapatılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılama sonucunda “TBMM Hükümeti'ni devirerek milletin arzusu hilafına bir hükümet tesisine teşebbüs” suçundan firka yöneticilerinden olan Nazım Bey'in dokunulmazlığı kaldırılmış ve kendisi tutuklanmıştır. Yargılama sonucunda 15 yıl kürek cezasına mahkûm edilen Nazım Bey'in milletvekilliği düşürülmüştür; cezasını yaklaşık beş ay çektikten sonra TBMM tarafından çıkarılan 155 sayılı Kanun ile affedilmiştir; daha ayrıntılı bilgi için bkz: Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, c. 3**, s. 917-918.

²³³ Refet Bey yine 65 oy almıştır; **TBMM ZC**, c. 3, 04.09.1920, s. 518.

²³⁴ Nazım Bey hakkında Ankara İstiklal Mahkemesi'nde açılan dava nedeniyle, mahkeme tarafından Meclis'e gönderilen dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin tezkere görüşülürken, Nazım Bey'in Meclis'in amacına aykırı şekilde gerçekleştirdiği davranışları söz konusu edilmiştir; **TBMM ZC**, c. 8, 01.02.1921, s. 356-363.

²³⁵ Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden itibaren iletişim içinde olduğu Nazım Bey'i istifaya zorlama nedenini Nutuk'ta şu şekilde açıklamıştır: “...memleketin büyük menfaati beni bu yolda hareket etmeye mecbur tutuyordu. ...Meclis üyeleri arasından aykırı birtakım prensiplere eğilim gösterenler çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nazım Bey ve arkadaşları en çok nazarı dikkatimi çekmişti. ...her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her siyasi hiziple temas fırsatını kaçırmıyordu. ...yabancı mahfillerden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve yardıma da mazhariyetini temin etmişti. ...gayri milli faaliyet sevdasında... yabancı mahfillere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. ...bu Nazım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı devamlı propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, milletin yüce menfaatlarını unutarak yaptıkları yardımlarla Dâhiliye Vekâleti'ne geçirilmişti. Bu suretle Nazım Bey, hükümetin bütün dâhili idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti yapabilecek vaziyete gelebilmişti. ...buna asla razı olamazdım. Onun için Dâhiliye Vekili Nazım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim.” , **NUTUK II, Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt 20, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ocak 2007, s. 68.

²³⁶ **TBMM ZC**, c. 3, 6.09.1920, s. 589.

Nazım Bey'in Dâhiliye Vekâleti'ne seçilmesi ve istifası, Özbudun'a göre bir "anayasal bunalım"dır.²³⁷ Tanör ise Nazım Bey olayını, "görev yapabilmek için gerekli ve yeterli şart olan meclisin güvenini almış bir bakanı adeta azleden Mustafa Kemal Paşa'nın eyleminden doğan bir siyasal bunalım ya da tıkanma" olarak yorumlamıştır.²³⁸ Dönemin kendine özgü olağanüstü koşulları göz önünde bulundurulduğunda, hem Meclis'in hem de İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın sergilediği davranış, "tutarlı bir bakanlar kurulu yaratılması" ihtiyacını gidermiştir; çünkü bu ihtiyacın ne derecede zorunlu olduğunu en iyi tartabilecek konumdaki kişi Mustafa Kemal Paşa'dır.²³⁹ Tanör'ün görüşüne katılmamak imkânsızdır; kendi aralarında dayanışma olmaksızın bir arada bulunan İcra Heyeti'nin yapacağı işlerde başarı sağlayamayacağı açıktır.

Nazım Bey'in istifa ettiği günkü oturumun devamında hemen Dahiliye Vekaleti seçimi yapılmış ve oylamaya katılan 187 kişiden 131'inin oyunu alan İzmir milletvekili Refet Bey²⁴⁰ Dahiliye Vekili seçilmiş²⁴¹ ve bu görevini 21 Mart 1921'e kadar sürdürmüştür.

²³⁷ Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 16.

²³⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 242.

²³⁹ Tanör, **a.g.e.**, s. 243.

²⁴⁰ Refet Bey, 1881 yılında Selanik'te doğmuştur. İlk ve orta öğrenimden sonra Harbiye Mektebi'ne girmiş, 1898'de buradan Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. 3. Ordu, 67. ve 65. Alaylarda görev yapmıştır. 1903'te üsteğmen rütbesiyle Redif 107. Alayı'na atanmıştır. 1904'te ise Selanik Merkez Jandarma Taburunun Vodine Bölüğü'ne geçmiştir ve 2 yıl sonra yüzbaşı olmuştur. 1909'da Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne başlamıştır; 3. sınıf öğrencisiyken Trablusgarp ve sonra Balkan Savaşı'na katılmıştır. Kurmay olduktan sonra binbaşı görevine yükseltilmiştir. 1913'te Edirne Jandarma Alay Komutanı olmuştur. Sırasıyla Alman Askeri İslah heyeti Kurmayına, 2. Ordu Müfettişliği Kurmayına ve 1. Dünya Savaşı'nda 4. Ordu Haber Alma Şubesi Müdürlüğü'ne verilmiştir. 1915'te yarbaylığa, 1916'da albaylığa yükselmiştir. 1919'da 3. Kolordu Komutanlığı görevi ile Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkmıştır. 23 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni imzalamıştır. Milli Mücadeleye katılmasından dolayı İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınmıştır. Erzurum Kongresi'nde Heyeti Temsiliye üyesi olmuştur. Sivas Kongresi'nde Amerikan mandasını savunanların tarafındaydı, ancak bu fikirde ısrarcı olmamıştır. Aydın Kuvayı Milliye Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Mebusan Meclisi'ne İzmir milletvekili olarak seçilmiş ancak İstanbul'a gitmemiştir. Bolu ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında rol almıştır. 18 Ağustos 1920'de İzmir milletvekili olarak TBMM'ne katılmıştır. Dâhiliye vekili seçildikten sonra birçok cephede de görev yapmıştır. Düzenli ordu içerisinde yer almak istemeyen çetelere karşı başarı sağlamıştır. Cephelerdeki başarılarından dolayı tümgeneralliğe yükseltilmiştir. 18 Mart 1921'de Dâhiliye Vekâleti'nden istifa etmiştir; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c. 3, s. 519-521.

²⁴¹ **TBMM ZC**, c. 3, 06.09.1920, s. 592.

5.2.2. Celaleddin Arif Bey'in Adliye Vekilliği

Değişiklik sürecini etkileyen diğer önemli bir gelişme ise Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in Meclis'ten iki ay izin alarak Erzurum'a gitmesi üzerine yaşanmıştır. Celalettin Arif Bey dönene kadar yerine bir vekâlet vekilli seçme önerisi²⁴² üzerine gerçekleşen seçimde oylamaya katılanların mutlak çoğunluğu sağlanamadığından seçim tekrar edilmiştir.²⁴³ İkinci seçimde de mutlak çoğunluk sağlanamamış²⁴⁴ ve üçüncü seçime geçilmiştir. Üçüncü turda artık göreceli çoğunluk esası uygulanmıştır ve 64 oy alan Abdülkadir Kemali Bey²⁴⁵ seçilmiştir.²⁴⁶

Hükümet üyelerinin desteklediği Osman Nuri Bey yerine Abdülkadir Kemali Bey'in Adalet Vekâleti vekili olması, seçim usulünün değişmesi için son olay olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Abdülkadir Kemali Bey'e birlikte çalışamayacağını bildirince²⁴⁷, Abdülkadir Kemali Bey sağlık sorunlarını gerekçe göstererek görevinden istifa etmiştir.²⁴⁸

5.3. 47 Sayılı Kanun

Uyumlu bir İcra Vekilleri Heyeti oluşturma ihtiyacından doğan, 3 sayılı Kanun'un Heyet-i Vekile üyelerinin seçimini düzenleyen ikinci maddesine ilişkin değişiklik önerisi, Dâhiliye Vekâleti ve Adliye Vekâleti vekilliği seçimlerinde yaşanan istenmeyen sonuçlardan hemen sonra Çorum milletvekili Fuat Bey ve 44 arkadaşı tarafından 4 Kasım 1920 tarihinde Meclis'e sunulmuştur. Önergede, İcra Vekilleri'nin Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Meclis üyelerinden göstereceği

²⁴² TBMM ZC, c. 5, 27.10.1920, s. 210.

²⁴³ Oylamaya katılan toplam 113 kişiden Bursa milletvekili Osman Nuri Bey 43, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey 41, diğer adaylar ise daha az oy almıştır.

²⁴⁴ Oylamaya 117 kişi katılmış, Abdülkadir Kemali Bey 54, Osman Nuri Bey 47 oy almıştır; TBMM ZC, c. 5, 01.11.1920, s. 271.

²⁴⁵ TBMM'nin hukukçu milletvekillerinden ve daha öğrencilik yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Abdülkadir Kemali Bey TBMM'de Hükümet karşıtlarındandı ve muhaliflerin oyu ile Adliye Vekâleti vekili olmuştu. Hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c. 3, s. 615-617.

²⁴⁶ TBMM ZC, c. 5, 01.11.1920, s. 272.

²⁴⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 182.

²⁴⁸ TBMM ZC, c. 5, 04.11.1920, s. 288.

adaylar arasından mutlak çoğunluk ile seçilmesi önerilmişti.²⁴⁹ Aslında bu öneri, 3 sayılı Kanun'un kabul edildiği ilk tarihte Çorum milletvekili Ferit Bey tarafından Meclis'e sunulmuştu.²⁵⁰

Önergeye karşı Meclis İkinci Başkan Vekili Vehbi Efendi, değişiklik önerisinin bir kanun teklifi olduğu gerekçesiyle Layiha Encümeni'ne gönderilmesi için oylamaya başvurmuştur. Ancak oylama sonucunda önerenin komisyona gitmeden o gün görüşülmesi kararlaştırılmıştır.²⁵¹

Önerge hakkındaki görüşmeler ikinci oturumda başlamıştır. Cebelibereket milletvekili İhsan Bey, İcra Vekilleri arasında tam bir dayanışma ve uyum olmadan çalışmaların olumlu olmayacağını ve gereksiz zaman kaybına yol açtığını ifade etmiştir. Çözüm olarak da Heyet-i Vekile'nin göstereceği adaylar arasından Meclis'in seçtiği kişilerin vekil olmasını önermiştir. Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey de İhsan Bey'in belirttiği gibi İcra Vekilleri arasında dayanışma ve uyum olması gerektiğine değinmiştir; ancak farklı olarak önerenin bir kanun değişikliği niteliğinde olduğunu savunarak komisyonda incelenmesini ya da özel komisyonda görüşülen Teşkilatı Esasiye Kanunu²⁵² ile birlikte düzenlenmesini önermiştir.²⁵³

Değişiklik önerisinde bulunan Fuat Bey tekrar söz alarak, değişikliğin Teşkilatı Esasiye Kanunu görüşmelerine bırakılmayacağını savunmuştur; çünkü hem Teşkilatı Esasiye Kanunu İcra Vekilleri'nin seçimini düzenleyen kanuna göre daha ayrıntılıdır hem de önergeye ilişkin görüşmeler ertelenemeyecek derecede hayati önemdedir.²⁵⁴

Görüşmeler sırasında söz alan Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey başka bir öneri ile görüşlerini bildirmiştir. Bu görüşe göre Heyet-i Vekile'nin aday göstermesi Meclis'i sınırlama anlamına gelecektir; bu nedenle Heyet-i Vekile üyelerinin, Meclis Başkanı tarafından seçilmesi ve seçilen kişilerin Meclis tarafından güvenoyu alması

²⁴⁹ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 291-292.

²⁵⁰ TBMM ZC, c. 1, 01.05.1920, s. 170.

²⁵¹ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 292.

²⁵² Tartışmaların yaşandığı sırada, İcra Vekilleri Heyeti'nin programı olarak 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis'e sunulan ve "Halkçılık Programı" adıyla anılan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu tasarısı özel komisyonda düzenlenme aşamasındaydı.

²⁵³ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 293.

²⁵⁴ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 294.

yöntemi benimsenmelidir.²⁵⁵ Bu öneri, başbakanın hazırlayıp Meclis'e sunduğu bakanlar kurulu listesinin Meclis tarafından onaylanarak hükümetin kurulmasıdır ki parlamenter rejimlerdeki hükümetin kurulması şeklinin aynısıdır.²⁵⁶

Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey ise önergeyi destekleyerek Meclis'in kendi iradesiyle İcra Heyeti'ni oluşturduğunu ve bazı yürütme yetkilerini bu kurula bıraktığını, dolayısıyla seçim yönteminin değişmesiyle Meclis iradesinin kısıtlanmayacağını savunmuştur.²⁵⁷

Karesi milletvekili Vehbi Bey, Meclis Başkanlığı ile Heyet-i Vekile Başkanlığı arasındaki birlik veya ayrılık sorunu çözülene kadar görüşmelerin ertelenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.²⁵⁸

Lazistan milletvekili Dr. Adnan Bey'in görüşü ise Başkan'ın birlikte çalışmak istediği kişilerden göstereceği iki üç adaydan birinin Meclis tarafından seçilmesi yönünde olmuştur. Hakkâri milletvekili Mazhar Müfit Bey de Dr. Adnan Bey'in ardından söz alarak onunla aynı görüşü paylaşmıştır.

Değişiklik önerisine karşı çıkanlardan biri de Karesi milletvekili Hasan Basri Bey'dir. Ona göre aday gösterme yolunun benimsenmesi Meclis'in kayıtsız şartsız taşıdığı hukuku tecziyeye uğratmak anlamına gelecektir; hükümet ve meclis birlik halindeyse aday göstermeye gerek yoktur.²⁵⁹

Önergeye ilişkin tartışmaların yeterli olduğuna ve önergenin ivedilikle karara bağlanmasına karar verildikten sonra İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un ikinci maddesinin ne şekilde değiştirileceğine dair önergeler tek tek okunup oylamaya sunulmuştur.²⁶⁰

Maddeye ilişkin önergelerden ilki Tunalı Hilmi Bey'e aittir; İcra Vekilleri'nin eskisi gibi Meclis tarafından seçilmesini ve güvenoyu almasını önermiştir.

²⁵⁵ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 295.

²⁵⁶ Parlamenter rejimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Teziç, **a.g.e.**, s. 405-427.

²⁵⁷ **A.g.e.**

²⁵⁸ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 296.

²⁵⁹ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 297.

²⁶⁰ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 298-300.

İkinci önerge Erzurum milletvekili Necip Bey'in her vekâlet için gösterilecek aday sayısının en az üç olması şartıyla madde değişikliğinin yapılması önerisidir.

Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey ise vekillerin, Meclis'in kendi üyelerinden belirleyeceği en az beş aday arasından, yine Meclis tarafından mutlak çoğunlukla seçilmesini önermiştir.

Kastamonu milletvekili Suat Bey'in önerisi, her vekâlet için Meclis tarafından seçilecek iki kişiden birinin Heyet-i Vekile tarafından tercih edilmesi şeklinde olmuştur.

Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, İcra Vekilleri'nin komisyon başkanlarının önereceği ve Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından Meclis tarafından seçilmesini önermiştir.

Son olarak Maraş milletvekili Hasip Bey, vekillerin Heyet-i Vekile Başkanı ile encümen başkanlarının birlikte görüşüp göstereceği adaylar arasından seçilmesi önerisinde bulunmuştur.

Meclis'e sunulan bu önergeler kabul edilmemiştir. Bundan sonra şekle ilişkin olarak da bazı öneriler yapılmıştır. Hasan Bastri Bey, Vehbi Bey, Haydar Bey (Kütahya), Nebil Efendi (Karahisarı Sahip) ve Yusuf Ziya Bey (Bitlis) önerenin Kanunu Esasi değişikliği niteliğinde olduğunu ve bu nedenle oylamanın ad belirleme yöntemiyle (tayini esami) yapılması ve üçte iki çoğunluk oyu ile kabul edilmesi gerekliliği üzerinde ısrarla durmuşlardır. Ayrıca Nebil Efendi, Yusuf Ziya Bey ve Mehmet Vehbi Bey oylamanın ad belirleme yöntemi ile yapılmasını Meclis oyuna sunmuşlardır; ancak bu öneri de reddedilmiştir.²⁶¹

Tartışmaların yoğunlaştığı, Meclis'in Kanunu Esasi'ye bağlı kalma sorununa burada değinmek faydalı olacaktır. TBMM'nin ilk döneminde sıklıkla karşılaştığımız bu sorun, İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un gerek ilk kabul edilişi döneminde gerek ikinci maddesini değiştirecek olan önerenin görüşüldüğü

²⁶¹ TBMM ZC, c. 5, 4.11.1336, s. 300.

dönemde yine gündeme gelmiştir. Meclis'in Kanunu Esasi'ye bağlılığının ne derecede olduğunu, önerge görüşmelerinde son konuşmacı olarak söz alan Hakkâri milletvekili Mazhar Müfit Bey'in sözlerinden anlamak mümkündür:

*"... Kanunu esasiden bahsediliyor. Kanunu esasinin bu Mecliste zaten yeri yoktur. Kanunu Esasi Hükümeti, bugün sulhü kabul eden İstanbul Hükümetidir, bu Hükümet değildir. İhtilal Hükümetinin Kanuni esasisi değildir. İhtilal hükümetinin Kanuni esasisi yoktur."*²⁶²

Bu sözler ve İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un ikinci maddesinin tartışmalara rağmen büyük çoğunlukla kabul edilmesi, Kanunu Esasi'nin varlığı kabul edilen ancak bağlayıcılığını büyük oranda kaybetmiş bir belge olduğunun kanıtıdır.

İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muaddil 47 sayılı Kanun²⁶³, 4 Kasım 1920 tarihli oturum sonunda kabul edilmiştir. Değişiklik sonucunda ikinci madde "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyeti mutlaka ile intihap olunurlar." şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile vekil seçiminde yaşanan aksaklıkların giderilmesi, İcra Vekilleri arasında dayanışmanın ve çalışma uyumunun sağlanması amaçlanmıştır.

İcra Vekilleri Heyeti arasındaki çalışma uyumu, 47 sayılı Kanun'un yürürlükte olduğu süre içerisinde zaman zaman siyasi fikir ayrılıkları nedeniyle bozulabilmiştir. Anlaşmazlıkların artması nedeniyle, vekiller arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümü için 5 Ocak 1922'de 1294 sayılı Kararname²⁶⁴ kabul edilmiştir. Bu kararnameye göre, İcra Vekilleri Heyeti herhangi bir konuyu müzakere ederken anlaşma sağlanamazsa, muhalif olan vekil ya da vekiller isterlerse muhalefet şerhi ile konuyu Meclis'e taşıyabilecektir; bu konu Meclis tarafından çözümlenmediği sürece yürürlüğe konulmayacaktır. İkinci maddede ise muhalif vekillerin anlaşmazlık konusunu Meclis'e taşımak istememeleri halinde çoğunluk

²⁶² A.g.e.

²⁶³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, s. 88.

²⁶⁴ İcra Vekilleri Heyeti arasında çıkacak ihtilafın sureti halli hakkında Kararname, **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, No: 1294, s. 124.

kararına uyulacağı düzenlenmiştir. Bu kararname ile meclis hükümeti siteminden parlamenter rejime gittikçe yaklaşıldığı gözlemini yapmak mümkündür.²⁶⁵

5.4. Aday Gösterme Yönteminin Terki: 244 Sayılı Kanun

İcra Vekilleri Heyeti'nin seçim usulü ile görev ve yetkilerine ilişkin tartışmalar, 47 sayılı Kanun'un kabulünden kısa bir süre sonra yeniden gündeme gelmişti. 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve sorumlulukları ayrı bir kanunla düzenlenecekti. Fakat bu konuda henüz bir hazırlık yapılmamış olması ve Meclis'in muhalif kesiminde yer alanların İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis adına yürütme yetkilerini kullanırken Meclis'in bilgisi dışında davranmakla veya Meclis'i sonradan bilgilendirmekle yetki ve görev sınırının dışına çıktığını iddia etmesi, bu tartışmaları artırmıştır. Bu nedenlere bağlı olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi de dâhil olmak üzere heyeti oluşturan vekillerin birbiri ile ilişkilerini, Meclis'e karşı sorumluluklarını, bunların görev ve yetkilerini kesin sınırlarla belirleyecek bir kanun hazırlanmalıydı.

Bu doğrultuda ilk olarak Hüseyin Avni Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulünden sonra, Heyeti Vekile'nin görev ve yetkilerini tespit edecek olan kanun tasarısını düzenlemek üzere her şubeden seçilerek oluşturulacak on beş kişilik özel bir komisyon kurulması önerisinde bulunmuş, bu önerge Meclis tarafından kabul edilmiştir.²⁶⁶

Daha sonra Meclis, kanun tasarısını hazırlamak için çalışacak özel komisyonu seçip görevlendirmiştir.²⁶⁷ Özel komisyona seçilenler arasında Meclis'in muhalif kanadında yer alan Hüseyin Avni Ulaş ve Selahattin Bey (Mersin) gibi isimlerin de olması meclis içindeki iktidar-muhalefet gruplaşmasının keskinleştiğinin göstergesidir.²⁶⁸

Özel komisyon kanun tasarısı üzerinde çalışmaya devam ederken Karahisarı Şarki milletvekili Mustafa Bey tarafından önerilen, Meclis Başkanı ve başkan

²⁶⁵ Akın, **TBMM Devleti**, s. 106.

²⁶⁶ **TBMM ZC**, c.7, 30.01.1921, s. 438.

²⁶⁷ **TBMM ZC**, c. 8, 08.02.1921, s. 133; 03.02.1921, s. 69.

²⁶⁸ Akın, **TBMM Devleti**, s. 107.

vekillerinin aynı zamanda Heyeti Vekile’de vekil olarak görevlendirilmemesine ilişkin kanun teklifi Meclis tarafından özel komisyona gönderilmiştir.²⁶⁹ Bu teklifi, biraz sonra 244 sayılı Kanuna ilişkin tartışmalarda da sıklıkla karşılaştığımız “kuvvetler ayrılığı” tezinin savunulması şeklinde değerlendirmek mümkündür.²⁷⁰

Özel komisyonun görevlendirilmesinden sonra yaklaşık on ay boyunca üzerinde çalışılan kanun tasarısı ve mazbatası Meclis’te görüşmeye açılmıştır.²⁷¹ Birazdan ayrıntılarını sunacağımız tasarımın göze çarpan ilk özelliği, Kanuni Esasi’ye ve dolayısıyla saltanat ile hilafet hukukuna atıf yapmış olmasıdır. Komisyonunda yer alan ve tasarıya şerh koyan üyelerin de öncelikli itirazları bu yönde olmuştur.²⁷² Bu özelliği ile ciddi tartışmalara neden olacak tasarı, on sekiz maddeden oluşmuştu. Bu maddelerde Meclis’in doğrudan doğruya yapabileceği işler, İcra Vekilleri Heyeti’nin Meclis’in önceden bilgisine başvurarak ve sonradan bilgisine sunarak yapabileceği işler ve görevleri, Heyeti Vekile’nin çalışma usulü, vekillerin seçim yöntemi, sorumluluğu ve sorumluluğun doğması durumunda haklarında yargılama yapacak makam ve yargılama usulü düzenlenmişti.²⁷³ Aşağıda bu düzenlemelere ait tartışmaları konu başlıkları ile vereceğiz ve iktidar ve muhalefet kanatlarında yer alan bazı milletvekillerinin temel tartışma noktalarını ortaya koyan görüşlerine özellikle değineceğiz. Şu hususu da belirtmek gerekir ki, TBMM’nin ilk döneminde, özellikle anayasa değişikliğine ilişkin görüşmelerde sıkça karşılaştığımız görüşme ve kabul yeter sayısı tartışmasına, bu kanun değişikliği görüşmelerinde de rastlamaktayız. Tasarının Kanunu Esasi ve Teşkilatı Esasiye Kanunu değişikliği taşıdığı görüşünde olan bazı milletvekilleri, içtüzük gereği üçte iki çoğunluk ile yapılmadığı gerekçesiyle görüşmelerin ertelenmesini önermişse de bu görüş Meclis tarafından kabul edilmemiştir.²⁷⁴

²⁶⁹ TBMM ZC, c. 9, 14.03.1921, s. 102-103.

²⁷⁰ Demirel, **a.g.e.**, s. 234.

²⁷¹ TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 321.

²⁷² TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 331-333.

²⁷³ Kanun teklifinin ilk metni için bkz. TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 321-324.

²⁷⁴ TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 329-331.

5.4.1. Kuvvetler Ayrılığı Sorunu: Sorumlu İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve Kabine Önerisi

Tasarının düzenlediği en önemli konu, siyasal rejime ilişkin olarak yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden ayrılarak bir kabine sistemine geçilmesiydi. Onuncu maddedeki düzenlemeye göre Heyeti Vekile başkanı Meclis tarafından doğrudan doğruya seçilecekti. Heyeti Vekile’yi oluşturacak diğer vekiller ise milletvekilleri arasından Heyeti Vekile başkanınca seçilecek ve bu kurul Meclis’ten güvenoyu alarak göreve başlayacaktı.

Komisyon adına tasarı hakkında açıklamalarda bulunan Mersin milletvekili Selahattin Bey, yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir arada olduğu sistemlerde “mutlakiyet ve istibdat” olmasının kaçınılmaz olduğu görüşü ile zaten fiilen yürütme ve yasama kuvvetlerinin TBMM’de ayrıldığını, ancak uygulamadaki bazı eksiklikleri bu kanunla gidermeye çalıştıklarını dile getirmiştir. Bu eksikliklere, özellikle Heyeti Vekile’nin Meclis Başkanının gösterdiği adaylar arasından Meclis tarafından doğrudan seçilmesi yönteminin ve yürütme görevini yerine getiren Heyeti Vekile’nin sorumluluğunun tam olarak belirlenmemesinin neden olduğu görüşü savunulmuştur. Eğer Heyeti Vekile, uyumlu ve dayanışmacı bir yapı ile adeta kabine gibi Meclis’e programını sunarak çalışmaya başlarsa, bunların kişisel ve birlikte sorumluluğu da doğabilecektir.²⁷⁵

Kuvvetler ayrılığı ve kabine sisteminin bir unsuru olarak tasarının ortaya koyduğu önemli bir husus da Meclis Başkanı’nın sorumsuzluğuna ilişkindir.²⁷⁶ Selahattin Bey tarafından şiddetle savunulan görüşe göre Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 9. maddesinde düzenlendiği üzere Meclis Başkanı yürütmenin de doğal başkanıdır; ancak bu hüküm yetersiz kalmaktadır. Meclis Başkanı, Heyeti Vekile’nin doğal başkanı olmakla sorumlu olmamaktadır; sadece denetleyici konumundadır. Meclis başkanı siyaseten sorumsuz olacaksa, vekillerle birlikte siyaseten doğrudan doğruya sorumlu olacak bir İcra Vekili Başkanı olmalıdır. Çünkü sorumsuz başkan, yürütme görevinin uyumlu bir şekilde gerçekleşmesini engellemektedir.²⁷⁷ Meclis’e sunulan tasarı ise bu engeli kaldırarak, birbirine yakın görüşte ve dayanışma içinde

²⁷⁵ TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 328.

²⁷⁶ TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 326.

²⁷⁷ TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 327.

çalışabilecek kişilerden oluşan arkadaşları ile İcra Heyeti Başkanı'nın, sorumlu olmayı göze alarak belirli bir hükümet programı ile Meclis'in karşısına çıkmasını, Meclis'ten güvenoyu aldıktan sonra icra görevini yerine getirmesini sağlayacaktır. Meclis başkanı ise bu heyetin yürüttüğü işleri denetleyecektir; gerekirse Meclis'in "amal ve efkarına muvafık olmayan" işleri Meclis'e sevk edecektir.²⁷⁸

5.4.2. Heyeti Vekile'nin Sorumluluğu ve Görevleri

Tasarı, Meclis'in doğrudan doğruya yapabileceği işleri, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 7. maddesinde düzenlenen hukuk ve görevlere ek olarak ayrıca düzenlemiştir. Birinci maddeye göre Meclis'in doğrudan doğruya yapabileceği işler şunlardır: Kanunların gözetilmesi ve yürütülmesi, bütün kanunların yorumlanması, borçlanma ve imtiyaz anlaşmalarının onaylanması, olağanüstü rütbe, nişan ve devlet hizmeti verilmesi, Heyeti Vekile'nin oluşturulması, vekillerin birlikte veya ayrı ayrı görevden düşürülmesi ve sorumluluğunun belirlenmesi, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, genel veya özel seferberlik ilanı, Hükümetin imzalayacağı mütarekenin onaylanması, kanunlara göre cezalandırılanların ceza sürelerinin indirilmesi, ertelenmesi veya affedilmesi, genel af ilanı, askerlerin celbi ve terhisi, her türlü verginin tarh ve tevzi veya ilgası, sıkıyönetim ilanı, Meclis'in başlangıç ve toplanma zamanının belirlenmesi ve değiştirilmesi ve gerektiğinde feshedilmesi.

Tasarının Heyeti Vekile'nin görevleri ve yapabileceği işlere ilişkin maddelerinden üçüncü maddede, Heyeti Vekile'nin kesinleşen idam kararlarını incelemeye yetkili olduğu düzenlenmiştir. Yine dördüncü maddede, olağanüstü hallerde kırk sekiz saat içinde Meclis'e sunulmak üzere olağanüstü hal kanununa uygun olmak şartıyla sıkıyönetim ilan edebileceği düzenlenmişti. On birinci maddede, İcra Vekili Başkanı başkanlığında toplanan heyetin iç ve dış politikayı yürüten bir makam olarak tanımlanmıştır; ayrıca onaylanması gereken kararlar Meclis Başkanı'na sunulacaktı. Beşinci maddeye göre ise Meclis Başkanı, kendisine sunulan kararları Meclis adına kırk sekiz saat içinde "imza ve iade" edecek, bu süre içinde "imza ve iade" edilmeyen kararlar Heyet tarafından doğrudan doğruya yürütülebilecekti.

²⁷⁸ TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 328.

Tasarının on üçüncü maddesine göre vekiller, hükümetin genel siyasetinden birlikte, kendi vekâletlerine ilişkin işlerden dolayı ayrı ayrı Meclis'e karşı sorumlu olacaklardı. Meclis başkanının onayladığı Heyeti Vekile kararlarından yine Heyeti Vekile sorumlu olacaktı. Yukarıda değindiğimiz gibi tasarı, meclis başkanının sorumsuzluğunu düzenlemişti.

Sorumluluğu işletecek makam yine Meclis olacaktı. On dördüncü maddeye göre sorumluluk sürecinin başlaması için vekillerden biri veya birkaçı hakkında, Meclis'ten bir veya birkaç milletvekilinin şikâyetinde bulunması gerekmekteydi. Bu şikâyet üzerine Meclis'te bir soruşturma şubesinde oluşturulacak rapor ile şikâyet edilen vekil veya vekiller Genel Kurul'da savunma yapacaklardı. Daha sonra ise sorumluluğa ilişkin rapor, hazır bulunan üyelerin üçte iki çoğunluğu ile kabul edilirse vekiller Divanı Ali ismi ile oluşturulacak bir yargılama makamında yargılanacaklardı. Divanı Ali'nin vereceği kararlara karşı başka bir itiraz yolu düzenlenmemişti; verilecek kararlar kesin olacaktı.²⁷⁹ Bu makam, Osmanlı Kanuni Esasi'sinde düzenlenen, nazırların görevlerinden ötürü işlediği suçlara bakan yüksek yargılama makamına benzetilmişti.²⁸⁰

Vekillerin sorumluluğu konusunda tasarının on beşinci maddesinde, Meclis tarafından sorumlu olduğuna karar verilen vekil veya vekillerin İcra Vekâleti görevinden düşürüleceği düzenlenmişti. Tıpkı kabine sistemindeki gibi Yüce Divan'a sevk edilen vekilin, sorumluluğu ispat edilmemiş olsa da vekâletinden düşürülmesi, hükümet rejimini gittikçe kabine rejimine yaklaştırmaktadır.

5.4.3. Tasarıya Karşı Görüşler

Tasarıya karşı en önemli itiraz, kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemeyen, kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü sisteminin devamını isteyenlerden ve özellikle 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulmuş olan Birinci Grup üyelerinden gelmiştir.

²⁷⁹ Divanı Ali'yi oluşturacak kişiler, Meclis içinden ancak soruşturma raporunu hazırlayan şube dışından gizli oyla seçilecekti; ayrıca soruşturma raporunun okunup oylandığı Genel Kurul'a katılmayacaklardı. Yargılama sonucunda meclis, üçte iki çoğunluk ile karar verecekti. İlgili maddeler için bkz. TBMM ZC, c. 14, 24.11.1921, s. 324.

²⁸⁰ Aka, **TBMM Devleti**, s. 108.

26 Kasım 1921 tarihli oturumda söz alan Birinci Grup üyesi Müfit Efendi (Kırşehir), Meclis ile hükümet arasındaki görevsel ve yetkisel ilişkiyi sorgulamıştır; İcra Heyeti Başkanı'nın ve Şeriye vekilinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçilmesi ile oluşacak kabine sistemine “sadrızamlık ihdas edemeyiz” sözleriyle karşı çıkmıştır. Meclis Başkanı'nın Meclis adına kırk sekiz saat içinde onaylamadığı Heyeti Vekile kararlarının heyet tarafından icra edilebilmesini de Meclis'in yetkilerinin sınırlandırıldığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Namzetlik konusunda ise Meclis başkanı, ikinci başkan ve başkan vekilleri, şube başkanları ve ilgili vekâlete seçilecek komisyon başkanı da olmak üzere oluşturulacak on kişilik bir kurulun göstereceği en az üç adaydan birinin Meclis tarafından seçilmesini önermiştir.²⁸¹

Diğer eleştiriler de Müfit Bey'in değindiği noktalara temas etmiş, özetle, kuvvetler ayrılığının milli iradeye engel olacağı noktasında toplanmıştır.²⁸²

28 Kasım 1921 tarihli oturumda Hüseyin Avni Bey, tasarının o zamana kadar belirlenemeyen Heyeti Vekile'nin görev ve yetkilerini belirlemekten başka bir amacı olmadığını, düzenlemenin bu amacın dışına çıkmadığını savunmuştur.²⁸³

Aynı oturumda söz alan Aydın milletvekili Dr. Mazhar Bey ise Hüseyin Avni Bey'in tam aksi görüştedir; Meclis'in yürütme yetki ve görevini hükümete kesin bir şekilde devrini düzenleyen bu tasarı ile “bilakayıt ve şart hâkimiyet esasından” vazgeçmiş olacağını savunmuştur. Özel komisyonun Teşkilatı Esasiye Kanunu varken ayrı bir düzenleme yapmasını yetki aşımı olarak değerlendirmiştir. Saltanat ve hilafet hukukunu teyit etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir. Heyeti Vekile'nin Meclis'in izin verdiği ölçüde görebileceği işleri sınırlandırmamak gerektiği kanısında olan Dr. Mazhar Bey, kabine oluşturulmasına karşı çıkmıştır.²⁸⁴ Birinci Grup üyesi Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey de Dr. Mazhar Bey'in görüşlerini paylaşmıştır.²⁸⁵

²⁸¹ **TBMM ZC**, c. 14, 26.11.1921, s. 339-344.

²⁸² Edirne milletvekili Şeref Bey, Malatya milletvekili Lütfi Bey, Adana milletvekili Zekai Bey'in tasarı hakkındaki eleştirileri için bkz. **TBMM ZC**, c. 14, 26.11.1921, s. 347-359.

²⁸³ **TBMM ZC**, c. 14, 28.11.1921, s. 369-372.

²⁸⁴ **TBMM ZC**, c. 14, 28.11.1921, s. 372-375.

²⁸⁵ **TBMM ZC**, c. 14, 28.11.1921, s. 376 ve 377.

Tasarıya karşı görüş bildirenlerden biri olarak İzmir milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in görüşlerini burada ayrıntılı bir şekilde anmak gerekliliği doğmaktadır. Çünkü Mahmut Esat Bey görüşlerini ifade ederken hem hukukçu kimliği ile teorik bir yaklaşımı tercih etmiştir hem de Birinci Grup üyesi olarak grubun düşüncelerini sistematik biçimde sunmuştur. Öncelikle komisyon sözcüsü Selahattin Bey'in ifadeleri ile tasarının ve gerekçesinin çelişkili olduğu tespitinde bulunmuştur. Buna göre tasarı, kuvvetler ayrılığının ötesinde parlamenter sistemi düzenlemiştir. Kuvvetler ayrılığının uygulamada başarıya ulaşmadığını, İngiliz ve Amerikan örneklerinde olduğu gibi kısır kaldığını belirtmiştir. Ünlü Fransız kamu hukukçusu Duguít'nin, kuvvetler ayrılığının kanun sahasında ve tatbikat sahasında hayal olduğuna ilişkin sözlerini anmıştır. Kaynağını İngiliz Anayasa Hukuku'ndan alan ve çoğunluk partisinin iktidarına dayanan parlamenter sistemin o günün toplumsal ve siyasi koşullarında mümkün olmadığını açıklamıştır. Millet hâkimiyetinden başka ne bir padişahın ne de bir cumhurbaşkanının hâkimiyetinin kabul edilemeyeceğini, İcra Heyeti'nin yasamadan daha kuvvetli bir konumda olmasının hükümet darbesine neden olacağını ve milli hâkimiyetin bir partinin ihtirasına kurban edilemeyeceğini söylemiştir. Devletin biri genel biri özel olmak üzere iki siyaseti olduğunu, Meclis'in genel siyasetini Teşkilatı Esasiye Kanunu gereği özel komisyonlarda tespit ettirdikten sonra, her vekâletin göreceği işin de belirlenebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun sekizinci maddesindeki "Meclis yürütme işleri için vekilleri yönlendirir ve gerekli gördüğünde bunları değiştirir." düzenlemesinin de belirlenen işi ve görevi yerine getirmeyen veya aksatan vekillerin sorumluluğunun doğması açısından yeterli olduğunu savunmuştur.²⁸⁶

5.4.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Tasarıyla İlgili Görüşleri

Mahmut Esat Bey'in tasarıya karşı sözlerinin de etkisiyle Meclis'te, meclis üstünlüğünden vazgeçildiği, milli egemenlik ile kuvvetler ayrılığının bağdaşmayacağı ve komisyonun yetkilerini aştığı fikirleri güçlenmeye başlamıştır; hatta tasarının geri alınması yönünde istemler de olmuştur. Komisyon sözcüsü Selahattin Bey'in tasarıda kabine sisteminin değil sadece İcra Heyeti'nin görevlerini

²⁸⁶ TBMM ZC, c. 14, 28.11.1921, s. 377-381.

tanımlandığını ifade eden ve tasarının bütün maddelerini yeniden açıklayan kaldığı sözleri bile tasarı aleyhine gelişen tepkiyi azaltmaya yetmemiştir.²⁸⁷

Selahattin Bey, Heyeti Vekile'nin doğal başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Heyetin yetki ve görevleri konusunda gerçekleştirilen tartışmaların sürdüğü oturumlarda sıklıkla bulunmamasını, Meclis'in tasarı konusundaki yaklaşımından haberdar olamadığı gerekçesiyle eleştirmiştir.²⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa ise Selahattin Bey'in sözlerinin ertesinde, tasarıya ilişkin eleştiri niteliğindeki tespitlerini dile getirmiştir. 1 Aralık 1921 tarihli oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa, özel komisyonun kendisine verilen yetkiyi aşarak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu ihlal etmenin de ötesinde “hâkimiyeti milliye”yi sınırlandıran düzenlemeler yaptığını belirtmiştir. Eleştirilerini bu çerçevede sırasıyla şu esaslarla açıklamıştır:

1) Tasarıdaki düzenlemeler TBMM'nin yetkisini sınırlandırmaktadır. Meclis kendi hukuku ve yetkisi çerçevesinde yürütmeyi kendisi gerçekleştirir. Vekillerin ayrı ayrı veya birlikte ıskatı, zaten var olan bir düzenlemeyi, TEK m. 8'i tahrir etmektedir. Yine tasarının 3. maddesinde düzenlenen idam hükümlerinin Heyeti Vekile tarafından verilmesi Meclis'e ait bir yetkiyi Heyeti Vekile'ye devretmek anlamına gelmektedir. Meclisin feshine ilişkin düzenleme ise millet hâkimiyetini ortadan kaldırır niteliktedir; bu yetki hiç kimseye verilemez ve bu düzenleme TBMM hukukunda yer bulamaz.²⁸⁹

2) Tasarının Meclis başkanının yetkilerine ilişkin maddeleri de TEK'e aykırıdır. Meclis Başkanı'nın Heyeti Vekile kararlarını onaylayacağına ilişkin düzenleme, Heyeti Vekile'nin yerine getireceği işlerden doğacak hataları yalnız bir kişinin bertaraf etmesi demektir ki, bu imkânsızdır. Meclis hem kendisi hem de başkanı aracılığıyla Heyeti Vekile kararlarını denetler ve onaylar. Yine, “Reisin reyî ancak istişari olur” düzenlemesi gereksiz ve Meclis Başkanı'nın şeref ve haysiyetine zarar verir niteliktedir. “Reis gerek Meclisin gerek Heyeti Vekile'nin kararlarını makamâtı aidesine tebliğ ile mükelleftir.” düzenlemesi de Meclis Başkanını adeta

²⁸⁷ TBMM ZC, c. 14, 28.11.1921, s. 381-387; TBMM ZC, c. 14, 29.11.1921, s. 394-414.

²⁸⁸ TBMM ZC, c. 14, 29.11.1921, s. 404.

²⁸⁹ TBMM ZC, c. 14, 01.12.1921, s. 423-425.

postacı yerine koyan, gereksiz ve Heyeti Vekile'nin görev ve yetkisi ile alakasız bir düzenlemedir.²⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, hukuki eleştirilerinden sonra tasarıyı siyasi açıdan da eleştirecektir. Tasarıdaki Osmanlı hukukuna ve kurumlarına yapılan atıfları, Meclis'in aldığı kararlara aykırı bulacaktır; Meclis içinde siyasi olarak Pantürkizm ve Panislamizm düşüncelerini savunanları hayalci bulacaktır.²⁹¹

Yürürlükteki Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinden dördüncü maddesine kadar TBMM Hükümeti'nin tanımlandığını ve kim tarafından idare edileceği ile idare edenlerin kuvvet ve yetkisinin ne olduğunun açıklandığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti'ni demokratik ya da sosyalist olarak tanımlamamıştır; toplumsal ve siyasal açıdan TBMM Hükümeti'ni "Halk Hükümeti" olarak nitelendirmiştir. Hükümetin siyasetini ise Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen kararları da anarak, milli iradeyi hâkim kılma ve milli sınırlar içerisinde milli varlığı sağlama ve geleceğini sürdürme olarak açıklamıştır.²⁹²

Bu siyaset doğrultusunda, milli egemenliğin sadece kuvvetler birliği ile sağlanabileceğini, milli iradenin bir bütün olduğunu ve bölünemeyeceğini savunan Mustafa Kemal Paşa, yürütme yetkisi olmadan yasama yetkisine sahip olmanın yetersiz ve etkisiz kalacağını "...her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilakis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir... Tatbik eden, icra eden; karar verenden daima daha kuvvetlidir" şeklinde ifade etmiştir.²⁹³

Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti'ni tarihteki Roma, Isparta, Atina ve Kartaca gibi site devletlerindeki yasama-yürütme-yargı yetkilerini tek elde toplayan yönetime benzetmiştir; yasama-yürütme-yargı kuvvetlerinin doğrudan doğruya halk tarafından kullanılması gerektiğini belirtmiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ **TBMM ZC**, c. 14, 01.12.1921, s. 426.

²⁹¹ "...Kanunu Esasi... bu kitabın mahiyetinin millet ile, hakimiyet ile, irade-i milliye ile hiç alakası yoktur... Bu kitabın kuvvetini ya bir adam veya o adamı elinde kullanabilecekler kullanabilirler... Bu kitapla millet arasında ne alaka ve münasebet vardır?", **TBMM ZC**, c. 14, 01.12.1921, s. 428 ve 429.

²⁹² **TBMM ZC**, c. 14, 01.12.1921, s. 432-435.

²⁹³ **TBMM ZC**, c.14, s. 436-438.

²⁹⁴ "...Hâkimiyet yalnız bir şekilde tecelli eder. O da bu hâkimiyetin sahibi olan insanların doğrudan doğruya bir araya gelerek teşrii ve icrai ve adli vazai fi bizzat ifa etmeleriyle mümkündür."; **TBMM ZC**, c.14, s. 440.

Eleştirilerini bu çerçevede yapan Mustafa Kemal Paşa, vekillerin seçimi konusunda tasarındaki haliyle Meclis Başkanlığı'na aday gösterme yetkisinin verilmesini doğru bulmadığını, bu yetkinin bir şahsın tekelinden alınması gerektiğini belirtmiş ve vekillerin Meclis tarafından seçilmesini önermiştir.²⁹⁵

5.4.5. Tasarının Komisyona Geri Gönderilmesi

Meclis'te tasarı karşıtı görüşlerin giderek güçlenmesi sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın tasarı hakkındaki görüşlerini aktarmasının hemen ardından, otuz milletvekilinin imzasını taşıyan bir önerge Meclis'e sunulmuştur. Bu önergede, tasarının ve gerekçenin hem Meclis'in kuruluş amacına hem de Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğundan, hâkimiyeti milliye esasına dayanan yeni bir tasarı düzenlenmesi için Kanuni Esasi komisyonuna geri gönderilmesi istenmiştir. Meclis'te bulunanların sayısı, karar yeter sayısını oluşturmadığından önerge gelecek oturuma ertelenmiştir.²⁹⁶

3 Aralık 1921 tarihinde devam eden görüşmelerde, Selahattin Bey de tasarının özel komisyona gönderilmesine ilişkin bir önergeyi Meclis'e sunmuştur ve bu öneri kabul edilmiştir. Bu önerenin hemen ardından tasarı ile ilgili bir önerge de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının imzası ile Meclis'e sunulmuştur. Özel komisyon tarafından hazırlanan Heyeti Vekile'nin görev, yetki ve sorumluluğunu belirleyen kanun tasarısının, "İcra Vekillerinin sureti intihabı ve Heyeti Vekile Reisinin Meclisçe tasdikı" noktasından tekrar incelenmek üzere Anayasa Komisyonu ile Özel Komisyon'a gönderilmesi istemini içeren bu önerge, oy çokluğuyla kabul edilmiştir.²⁹⁷

5.4.6. Tasarının Yeniden Meclis Gündemine Alınması

TBMM Hükümeti'nin kuvvetler ayrılığı esasına göre yeniden düzenlenmesini içeren tasarı, uzun ve önemli tartışmalara neden olmuşsa da ilgili komisyonlara geri gönderildiği 3 Aralık 1921 tarihinden yaklaşık sekiz ay sonra Meclis gündemine gelebilmiştir. Bu tarihten önce konuyla ilgili olarak Hüseyin Avni Bey, Meclis'in

²⁹⁵ TBMM ZC, c.14, 01.12.1921, s. 442.

²⁹⁶ TBMM ZC, c. 14, 01.12.1921, s. 443-444.

²⁹⁷ TBMM ZC, c. 15, 03.12.1921, s. 4 ve 5.

yetkilerini sınırlayan kanunların TBMM hukukunda yer alamayacağına ve bu nedenle vekillerin seçiminde aday gösterme yönteminin değil doğrudan doğruya Meclis tarafından seçilme esasının kabul edilmesine yönelik önergesini sunmuş ve bu öneri ilgili komisyona gönderilmiştir.²⁹⁸ 1 Temmuz 1922 tarihli oturumda ise Mustafa Kemal Paşa, vekillerin seçimi ile görev ve yetkilerini belirleyen kanun tasarılarının artık Meclis gündemine taşınması gerektiğini söylemiştir ve Meclis tasarıları görüşmeye karar vermiştir.²⁹⁹

Komisyunun Meclis'e sunduğu tasarı İcra Vekilleri'nin seçimini düzenlemekteydi. Bazı komisyon üyelerinin muhalif kaldığı tasarı beş maddeden oluşmuştu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesiyle ilgili bir değişikliği de barındırıyordu. Tasarının kanunlaşması halinde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesinde yer alan "İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine Reis intihabederler" hükmü çıkarılacaktı.

Tasarının gerekçesinde, halkçılık ilkesinin hayata geçirildiği en önemli örnek olan İsviçre Anayasası'nın örnek alındığı belirtilmiştir. Halkçılık ilkesinden hareketle milli hâkimiyete aykırı olmayacak ve onu millet adına kullanan TBMM'nin yetkilerini sınırlandırmayacak bir uyumlu yürütme organının nasıl oluşturulacağı sorusuna yanıt aranmıştır. Bu yanıt aranırken siyasi rejimler karşılaştırması yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki haliyle başkan tarafından atanan, parlamento karşısında sorumsuz olan vekillerden oluşan yürütme organından -sert kuvvetler ayrılığı sisteminden- bahsedilmiştir. Yine İngiltere'de ortaya çıkan, Fransız Devrimi'nden sonra bütün Avrupa devletlerinin anayasalarında etkisi pekişen, kral veya cumhurbaşkanı tarafından seçilen başvekilin oluşturduğu heyetin parlamentodan güven alarak ve parlamentoya karşı sorumlu olarak yürütme görevini yerine getirdiği yumuşak kuvvetler ayrılığı sisteminden de bahsedilmiştir. Yürütmenin diktatörlüğünün önüne geçmeyi sağlayan sistem olarak ise İcra Vekilleri Heyeti'nin doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Millet Meclis tarafından seçildiği, yürütmenin daima Meclis'in kontrolünde olduğu kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi en doğru sistem olarak tasarıya esas alınmıştır.³⁰⁰

²⁹⁸ TBMM ZC, c. 19, 29.04.1922, s. 444.

²⁹⁹ TBMM ZC, c. 21, 01.07.1922, s. 176 ve 177.

³⁰⁰ TBMM ZC, c. 21, 06.07.1922, s. 278 ve 279.

İcra Vekilleri Heyeti diktasının önüne geçmek ve Meclis'in yetkilerini sınırlandırmamak esastan hareketle tasarının birinci maddesinde, TBMM başkan ve başkanvekillerinin, devlet teşkilatını oluşturan encümen başkanlarının ve İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın oluşturduğu bir heyet oluşturulması öngörülmüştü. "Yüksek Teklif Kurulu"³⁰¹ olarak nitelendirilebilecek bu heyetin her vekâlet için göstereceği üç adaydan biri Meclis tarafından seçilecekti. Tasarının ikinci maddesine göre ise İcra Vekilleri Heyeti'nin seçiminden sonra vekillerin de katılacağı genişletilmiş seçici heyet, İcra Vekilleri Heyeti içerisinde veya Meclis'ten İcra Vekilleri Heyeti Başkanı için iki kişiyi aday gösterecekti ve bu iki kişiden biri Meclis tarafından İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olarak seçilecekti. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı eğer vekiller arasından seçilmişse Meclis kararı ile kendi vekâletini koruyabilecekti. Gizli oyla gerçekleştirilecek seçim için karar yetersayısı mutlak çoğunluk olarak öngörülmüştü. Vekillerden biri herhangi bir sebep ile belirli bir süre için görevinden ayrılırsa, yerine yine Meclis tarafından vekil seçimine uygun yöntemle "geçici vekil" seçilecekti ve bu kişi yerine vekâlet ettiği vekil gibi görev ve yetkiye sahip olmakla birlikte Meclis'e karşı sorumlu olacaktı.³⁰²

5.4.7. Eleştiriler

Tasarıya karşı eleştiriler, "namzetlik usulünün" Meclis'in yetkilerini sınırlandırdığı, bu usulün kaldırılmayarak sadece şeklinin değiştirilmesinin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğu noktasında toplanmıştır.³⁰³

Tasarıya muhalif Hüseyin Avni Bey, yürütme içinde tesanüt aramanın başka bir kuvvet aramak anlamına geldiğini ve dolayısıyla bu durumun Teşkilatı Esasiye Kanunu'na da aykırı olacağını ifade etmiştir. Ona göre eğer Meclis "veçhe" meselesinden de öte uyumlu bir kabine yaratmak isteseydi bunu Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda düzenleyebilirdi. Bu nedenle namzetlik usulünün tamamen kaldırılması ve Meclis'in asla herhangi bir kayıt altında bulundurulmaması gereklidir; aksi halde meşru bir hükümet oluşturmak mümkün değildir.³⁰⁴

³⁰¹ Akın, **TBMM Devleti**, s. 115.

³⁰² **TBMM ZC**, c. 21, 06.07.1922, s. 281.

³⁰³ Ali Şükrü Bey (Trabzon), Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Mehmet Şükrü Bey (Karahisarı Sahip) gibi isimler tasarıya karşı ilk itirazları yapan isimlerdir; bkz. **TBMM ZC**, c. 21, 06.07.1922, s. 282-289.

³⁰⁴ **TBMM ZC**, c. 21, 06.07.1922, s. 286-289.

Maddelere ilişkin tartışmaların yaşandığı sırada söz alanlardan Lazistan milletvekili Ziya Hurşit Bey, Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey, Karesi milletvekili Hasan Basri Bey Meclis'in vekillerini doğrudan doğruya seçtiği eski yöntemin yeniden uygulanmasını, aday göstermenin tek kişiden alınıp bir kurula verilmesi ile aynı siyasi yaklaşımı devam ettiren tasarının reddini istemişlerdir.³⁰⁵

5.4.8. Tasarının Amacı: Mahmut Esat Bey'in Açıklamaları

Milli hâkimiyeti, “milletin doğrudan doğruya mukadderatı siyasiye, mülkiye ve idariyesini bilfiil idare etmesi” olarak tanımlamış, dünya anayasalarının da milli hâkimiyeti aynı şekilde kabul ettiğini vurgulamıştır. Ancak, gerçekçi olmayan ve ülkelerin ihtiyaçlarına yanıt vermeyen soyut siyasi yaklaşımların milli hâkimiyete engel olduğunu Polonya örneği üzerinden anlatmıştır. Polonya'daki Meclis'in milli hâkimiyeti tamamen uygulamak istemesi nedeniyle yürütmeyi oluşturamadığından ve sonunda ülkenin Rus Çarlarına esir olduğundan bahsetmiştir. Bu doğrultuda, zorunlu ve gerektiği ölçüde hâkimiyeti milliye kayıt altına alınmalıdır, aksi halde ülke hükümete kalır ve millet yok olur.³⁰⁶

Namzetlik usulü hâkimiyeti kayıt altına almamaktadır; siyasi partilerin olmadığı TBMM gibi meclislerde vekil seçimi konusunda yaşanan sıkıntıları gidermektedir. Üstelik namzetlik usulünün sakıncalarını giderecek, istenmeyen seçimleri önleyecek fren mekanizması da mevcuttur. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın iki ayda bir Meclis'e izahat vermesi, gensoru önergesi, güvenoyu ve veçhe verme gibi düzenlemeler Meclis'in yürütmeyi sürekli denetlemesini sağlayan düzenlemelerdir. Bu temelde açıklamalarını sonlandıran Mahmut Esat Bey, namzetlik usulünü düzenleyen tasarının tek amacını “memleketin şu firkasız zamanında memleketi hükümete bırakmamaktır” şeklinde açıklamış ve tasarının aynen kabulünü önermiştir.³⁰⁷

³⁰⁵ TBMM ZC, c. 21, 06.07.1922, s. 291-302.

³⁰⁶ TBMM ZC, c. 21, 06.07.1922, s. 302 ve 303.

³⁰⁷ TBMM ZC, c. 21, 06.07.1922, s. 304 ve 305.

5.4.9. Tasarının Değiştirilerek Kabulü

Uzun tartışmalar sonucunda, tasarının birinci maddesindeki adayların seçici kurul tarafından gösterilmesi usulü, Meclis'in yetkilerini sınırlandırdığı yönünde oluşan çoğunluğun görüşü ile lağvedilmiştir.³⁰⁸

Birinci madde ile bağlantılı olduğu gerekçesi ile birinci maddenin lağvının tasarının ikinci maddesinin reddini gerekli kılıp kılmadığı; birinci maddenin lağvedilmesi ile tasarının da lağvedilmiş olup olmadığı tartışmaları arasında ikinci maddeye ilişkin üç önerge sunulmuştur.³⁰⁹ Bu önergelerden ikisinde namzetlik usulü değişik şekilde düzenlenmiştir ancak Meclis tarafından kabul görmemişlerdir. Üçüncü önerge ise ikinci maddeyi tamamen değiştiren bir düzenlemedir. Meclis tarafından kabul edilen bu önerge, Sivas milletvekili Vasıf Bey ve arkadaşlarının sunduğu, tasarıya muhalif Hüseyin Avni Bey, Selahattin Bey, Ali Şükrü Bey gibi isimlerin de imzasını taşıyan, hem İcra Vekillerinin hem de Vekiller Heyeti Başkanı'nın ayrı ayrı Meclis tarafından doğrudan doğruya gizli oy ve mutlak çoğunlukla seçileceğine ilişkin önergedir.³¹⁰ Daha önceki usulde yeterli oyun sağlanamaması durumunda üçüncü turda göreceli çoğunluk ile seçim yapılıyordu; ancak artık tur açısından bu fark kaldırılmış ve kesin olarak mutlak çoğunluk benimsenmiştir.³¹¹ Bu son önergenin kabulü ile tasarının ilk üç maddesi kaldırılmıştır.

5.4.10. İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'nın Vekâletle Bağdaşması Sorunu

Tasarıya göre İcra Vekilleri Başkanı'nın Meclis içinden veya vekiller arasından seçilmesi mümkündür. Heyet başkanının vekiller arasından seçilmesi durumunda, başkanlık ile vekâlet görevini bir arada sürdürebilmesi için Meclis'in onayı gerekli görülmüştü. Ancak Meclis'te her iki görevin bir arada sürdürülemeyeceği yönünde

³⁰⁸ TBMM ZC, c. 21, 06.07.1922, s. 307.

³⁰⁹ Bursa milletvekili Operatör Emin Bey ve Menteşe milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey'in önergeleri için bkz. TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 326.

³¹⁰ TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 327.

³¹¹ Aka, TBMM Devleti, s. 119.

fikirler ortaya atılmıştır.³¹² Mahmut Esat Bey maddenin amacını, İcra Vekilleri Başkanı'nı Meclis'in seçmesi olarak açıklamıştır. Meclis dilediği kişiyi heyete başkan olarak seçebilir; bu kişinin aynı zamanda vekil görevini sürdürmesi yine Meclis'in takdirindedir.³¹³

Vekillik ile Heyeti Vekile Başkanlığı'nın bir arada sürdürüleceğine ilişkin düzenlemeye ilişkin beş adet önerge Meclis'e sunulmuştur. Bu önergelerin hepsi Meclis'in onayı ile her iki görevin bir arada sürdürülebileceğini farklı ifadelerle düzenlemişlerdi; ancak hiçbiri kabul görmemiştir. Komisyonun önerisi ise aynen kabul edilerek İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın aynı zamanda vekil olabilmesi sağlanmıştır.³¹⁴

5.4.11. Vekili Muvakkat Tartışması

Tasarının çözmeye çalıştığı önemli konulardan biri de vekâlet vekilliği sorunudur. Vekillerin görevlerinden geçici olarak ayrılmak zorunda kaldıkları durumlarda, Heyeti Vekile bu vekâlete Meclis'e danışmadan geçici olarak başka bir vekilin atanmasına karar vermiştir. 21 Nisan 1921 tarihinde Heyeti Vekile Başkanı Fevzi Paşa, cepheyi teftiş için görevinden ayrıldığı dönemde yerine Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi'yi vekil atamıştır ve bunu İcra Vekilleri Başkanlığı tezkeresi olarak Meclis'e sunmuştur.³¹⁵ Yine 28 Mayıs 1921 tarihinde Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaleti Vekilliği'ne, Müdafaa-i Milliye vekili Fevzi Paşa'nın Heyeti Vekile tarafından seçilmiş olmasının Meclis'e bildirildiği oturumda konuyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Hariciye vekili Yusuf Kemal Bey'in görevi nedeniyle Ankara dışında bulunması durumunda yerine dönemin Heyeti Vekile Başkanı Fevzi Paşa'nın atanması örneği de hatırlatılarak, bu tarz uygulamalarla Heyeti Vekile'nin yetkisini aştığı, vekili ve vekilin vekilini ancak Meclis'in seçebileceği ifade edilmiştir. Kabine usulünde görülen müşterek sorumluluk esasının, meclis hükümeti sisteminde olmadığı ve dolayısıyla vekiller Meclis'e karşı tek tek sorumlu olduklarından ancak Meclis tarafından seçilir veya ıskat edilebilir, itirazları

³¹² TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 329.

³¹³ TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 330.

³¹⁴ Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Kırşehir milletvekili Müfit Bey, Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Karesi milletvekili Hasan Basri Bey, Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey önerge sunan milletvekilleridir; TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 330 ve 331.

³¹⁵ TBMM ZC, c. 10, 21.04.1921, s. 53.

yükselmiştir.³¹⁶ Konuya ilişkin bir başka örnek de 11 Şubat 1922 tarihli oturumda İcra Vekilleri Başkanı Fevzi Paşa'nın yine cepheye gitmesi nedeniyle yerine Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi'yi vekil atadığına dair tezkereyi Meclis'e sunması ile yaşanmıştır. Hüseyin Avni Bey, bir vekilin kendi yerine vekil atayamayacağı, bu yetkinin sadece Meclis'te olduğu itirazında bulunmuştur. Fakat bu konuda teamül olduğu gerekçesi ile itirazlar dikkate alınmamıştır.³¹⁷

Yukarıda örnekleriyle aktardığımız ve sürekli gündeme gelen sorun tasarıda çözülmeye çalışılmıştır. Tartışmalarda daha önce olduğu gibi Meclis'in iradesi ile İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkilerinin çatışmasına değinilmiştir. Sonuçta, komisyonun önergesi ile milletvekillerinden gelen üç önerge daha Meclis'e sunulmuştur. Komisyonun değiştirerek sunduğu önerge kabul edilmiştir. Buna göre vekillerden biri görevini yapmaya engel bir sebeple ayrılırsa görev başına dönünceye kadar Meclis yerine bir “vekili muvakkat” seçecekti. Vekil, görevinden kaynaklanan bir sebeple ve herhangi bir mazeret nedeniyle geçici olarak görevinden ayrılırsa, Meclis geçici bir vekil seçmeyecek, İcra Vekilleri Heyeti kendi içlerinden birini bu vekâlete atayacaktı.³¹⁸

5.4.12. Tasarı ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 9. Maddesi

Tasarının sonunda, kabul edilmesi halinde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 9. maddesine ilişkin bir değişiklik düzenlenmişti. Buna göre İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun ile çelişen 9. maddenin “İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine Reis intihabederler.” cümlesi maddeden çıkarılacaktı.

Bu noktada Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesinin gerekliliği ve anayasa değişikliği olacaksa hangi çoğunluk ile yapılacağı tartışılmıştır. Bazı milletvekilleri İcra Vekilleri Kanunu'nun kabulü ile 9. maddenin kendiliğinden lağvedildiğini savunmuştur; bazıları ise “vazife ve mesuliyet kanunu” ile İntihap Kanunu'nun alacağı şekil kesinlik kazanmadan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 9. maddesini tartışmanın gereksizliğini ifade etmiştir.³¹⁹ Bu tartışmalar bir kesinliğe

³¹⁶ TBMM ZC, c. 10, 28.05.1921, s. 327 ve 328.

³¹⁷ TBMM ZC, c. 16, 11.02.1922, s. 272 ve 273.

³¹⁸ TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 331-334.

³¹⁹ TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 335.

varamayınca, komisyon Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 9. maddesinin görüşülmesini erteleme yönünde bir teklif sunmuştur ve bu teklif Meclis tarafından kabul edilerek görüşme ertelenmiştir.³²⁰

5.4.13. Usul Tartışmaları

Tasarının maddelerinden sonra tümünün oylamasına geçilmeden önce anayasa değişikliği niteliği taşıdığı, dolayısıyla nitelikli çoğunluk ile kabul edilmesi gerektiği yönünde tartışma çıkmıştır. Bu arada kanunun isim belirterek oylanması için bir önerge sunulmuştur.³²¹

Tartışmaların devamında Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinde mutlak çoğunluğun esas alındığı ve üçte iki çoğunluğun aranmadığı, ayrıca isim belirterek oylama yapılmadığı hatırlatılmıştır. Çünkü nitelikli bir çoğunluk aranması durumunda Meclis'in bu sayıyı sağlayamaması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle isim belirtilerek ve açık oylama yapılmasına ilişkin önerge Meclis tarafından kabul edilmiştir.³²² Böylece anayasal nitelikte olan İcra Vekilleri'nin Sureti İntihabı hakkındaki Kanun³²³ oylamaya katılan 184 kişiden 124'ünün kabul oyu ile kanunlaşmıştır.³²⁴

5.5. Vekillerin İstifası ve İcra Vekillerinin Yeniden Seçimi

İcra Vekilleri'nin seçim kanunu değişince vekiller, İcra Vekilleri Heyeti'nin yeni usule göre oluşumu için kanunun kabulünden hemen sonra istifa etmişlerdir.³²⁵ Meclis, İcra Vekilleri Heyeti'ni yeniden oluştururken çoğunlukla aynı isimleri seçmiştir. İcra Vekilleri Başkanlığı'na Hüseyin Rauf Bey, Şeriye Vekâleti'ne yeniden Abdullah Azmi Efendi, Erkânı Harbiye-i Umumiye Başkanlığı'na yeniden

³²⁰ TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 336.

³²¹ A.g.e.

³²² TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 337.

³²³ Düstur, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1953, Üçüncü Tertip, c. 3, s. 61.

³²⁴ TBMM ZC, c. 21, 08.07.1922, s. 338.

³²⁵ O sırada izinli olan Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in yerine vekâlet etmesi için Ata Bey seçilmiştir. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane), Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Adliye Vekili Refik Şevket Bey (Saruhan), İktisat Vekili Hasan Hüsnü Bey, Nafia Vekâlet Vekili Dr. Adnan Bey, Şeriye ve Evkaf Vekili Abdullah Azmi Bey (Eskişehir), Maarif Vekili Mehmet Vehbi Bey (Karesi), Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Bey (Karesi), Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâlet Vekili Dr. Fuat Bey, İcra Vekilleri Başkanı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa istifa eden vekillerdir; TBMM ZC, c. 21, 10.07.1922, s. 349 ve 350.

Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yeniden Kazım Paşa, Hariciye Vekâleti'ne yeniden Yusuf Kemal Bey, Maliye Vekâleti'ne yeniden Hasan Fehmi Bey, Maarif Vekâleti'ne yeniden Vehbi Bey, İktisat Vekâleti'ne Mahmut Esat Bey, Adliye Vekâleti'ne Celalettin Arif Bey, Nafia Vekâleti'ne vekâleten Reşat Bey, Sıhhiye Vekaleti'ne vekaleten yeniden Dr. Fuat Bey seçilmiştir.³²⁶

Seçim gerçekleşmeden önce Malatya milletvekili Reşit Ağa, seçimin hükümete olan güven veya güvensizliği göstereceğini, Meclis'te çoğunluğun İcra Heyeti'ne güven duyduğunu ve yeni seçime gerek olmadığını dile getirmişti.³²⁷ Gerçekten de seçim, İcra Vekilleri Heyeti'ne olan güveni tazeleyecektir. Yeni İcra Vekilleri Heyeti'nin bir önceki ile hemen hemen aynı isimlerden oluşması hükümetin siyasi gücünü pekiştirmiştir.

5.6. İcra Vekilleri Heyeti'nin Görev ve Sorumlulukları: Tartışmalar ve Belirsizlik

İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkileri ve sorumlulukları, hükümet oluşturulduğundan beri tartışılmalıdır. 244 sayılı Kanun'un yapılış sürecinde de yürütmenin yetki ve sorumluluğunun belirlenmesinin önemli bir ihtiyaç olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. İcra Vekilleri'nin seçim usulü 244 sayılı Kanun ile belirlendikten sonra, özel komisyonda bekleyen Heyet'in yetki ve sorumluluğunu düzenleyen tasarı Meclis gündemine taşınmıştır.³²⁸

Görev, sorumluluk, soruşturma ve yargılama olmak üzere üç kısımdan oluşan tasarıda, İcra Vekilleri Heyeti'nin doğrudan ve Meclis'in onayı ile yerine getirebileceği görevleri, birlikte ve bireysel sorumlulukları, kanun teklif etme yetkisi, vekillerin mali, cezai ve siyasi sorumluluğu, ayrıca sorumluluk hallerinde soruşturma ve yargılamayı gerçekleştirecek mahkemenin yapısı ve yargılama usulü düzenlenmiştir.³²⁹ Tasarıyla ilgili tartışmalar, 244 sayılı Kanun'un görüşmelerinde de değinilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygunluk sorunu, millet egemenliğinin tek temsilcisinin TBMM olduğu ve bu yetkinin devredilmezliği esaslarında

³²⁶ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 358-362.

³²⁷ TBMM ZC, c. 21, 10.07.1922, s. 353.

³²⁸ TBMM ZC, c. 21, 15.07.1922, s. 387.

³²⁹ TBMM ZC, c. 21, 15.07.1922, s. 389-391.

toplanmıştır.³³⁰ Ancak sadece Meclis'e sunulduğu gün tartışılan bu tasarı, bir daha Meclis gündemine alınmamış ve kanunlaşmamıştır; çünkü Meclis, bulunduğu olağanüstü koşulların doğurduğu ve hemen çözülmesi gereken siyasi, askeri ve mali sorunlarla uğraşmıştır.³³¹

Görüldüğü gibi İcra Vekilleri'nin görev ve sorumlulukları konusu, TBMM'nin ilk döneminde bir kesinlik kazanamamıştır. Ancak konuyla ilgili bir düzenleme, ilk dönemin son günlerinde Meclis tarafından kabul edilmiştir.³³² 14 Nisan 1923 tarihinde alınan 384 sayılı TBMM kararı³³³ ile İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın Meclis ile İcra Vekilleri arasında aracı olduğu ve ayrıca vekillerin "istişare mercii" olduğu, başkanın da vekillerle "müşterek vazifelerinden" ötürü birlikte sorumlu olacağı kabul edilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın vekillerle birlikte siyasi olarak sorumlu olması, fiili olarak kabine sistemine benzemekte ve artık İcra Heyeti Başkanlığı da başbakanlık izlenimi uyandırmaktaydı.³³⁴

5.7. 244 Sayılı Kanun ve Siyasal Rejime Etkisi

Bir görüşe göre 244 sayılı Kanun'un kabul edilmesi, İcra Vekilleri Başkanının ve İcra Vekillerinin, doğrudan doğruya Meclis tarafından ve Meclis içinden ayrı ayrı seçilmesi, Meclis başkanının aday gösterme yetkisinin kaldırılması siyasal sistemi, meclis hükümeti sistemine daha fazla yaklaştırmıştır. Ayrıca bu düzenlemeyle Meclis, İcra Vekilleri Başkanı'nın İcra Vekilleri içinden seçilmesi durumunda, başkanın vekillik ile başkanlık görevlerini bir arada yürütebilmesine karar verme yetkisine de sahip olmuştur. Meclis kararı olmadıkça başkanlık ve vekillik bir arada yürütülemeyecektir. Bu unsur da meclis hükümeti sistemine özgüdür.³³⁵

Ağırlıkta olan görüşe göre, 244 sayılı Kanun'un kabul edilmesi, 47 sayılı Kanun öncesindeki ilk şekliyle, İcra Vekilleri Heyeti'nin seçiminde Meclis'in yetkilerinin daha geniş, Meclis Başkanı'nın ise yetkisiz olduğu saf meclis hükümeti sistemine dönüş gibi görünmektedir. Fakat 244 sayılı Kanun, İcra Vekilleri Heyeti

³³⁰ TBMM ZC, c. 21, 15.07.1922, s. 392-411.

³³¹ Bu dönemde özellikle Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonlandıracak Büyük Taarruz'a hazırlık yapılmaktaydı.

³³² TBMM ZC, c. 29, 14.04.1923, s.129.

³³³ *Düster*, Üçüncü Tertip, c. 4, s. 63.

³³⁴ Akın, *TBMM Devleti*, s. 123.

³³⁵ Okandan, "Pozitif Amme", s. 127.

Başkanı'nı "başvekil" konumuna taşımıştır. Özellikle 14 Nisan 1923 tarihli ve 384 sayılı Büyük Millet Meclisi kararıyla birlikte değerlendirildiğinde, başbakanın İcra Vekilleri içindeki otoritesi, seçilmenin verdiği güvenle daha da güçlenmiştir. Her ne kadar parlamenter rejimlerdeki gibi birlikte sorumluluğu olmayan bir yürütme olsa da baştan beri uygulamada var olan İcra Vekilleri Heyeti'nin birlikte sorumluluğu açıkça kabul edilmiştir. Ayrıca, tıpkı parlamenter rejimlerdeki başbakan gibi İcra Vekilleri Heyeti Başkanı, Heyet ile Meclis arasında bir vasıta ve vekillerin danışma mercii haline getirilmiştir. Meclis ile Heyet arasında vasıta olmak, yürütmenin fikirlerini Meclis önünde savunmak demektir; vekillerin danışma mercii olmak ise vekiller arasında eşgüdümü sağlamak demektir. Bu düzenleme ile yürütme iki başlı bir şekil almıştır. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı, yürütme organının başı konumuna getirilmiş; Meclis Başkanı da resmen olmasa da üstlendiği görevlerle devlet başkanı konumuna getirilmiştir. Sonuç olarak, İcra Vekilleri Heyeti'nin adeta bir kabineye dönüşmesini sağlayan 244 sayılı Kanun, siyasal rejimi, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminden, kuvvetler ayrılığı ve parlamenter rejime doğru çevirmiştir.³³⁶

---

³³⁶ Kubalı, a.g.e., s. 247.

6. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ SEÇİMLERİ

Döneminin ağır koşullarında hem kuruluşu hem de kurtuluşu gerçekleştiren TBMM’de, 25 Nisan 1920 tarihinden 3 Mayıs 1920’ye kadar görev yapan Muvakkat İcra Vekilleri Heyeti’nden sonra cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede, beş kere İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur. Birinci İcra Vekilleri Heyeti, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, 3 Mayıs 1920 ile 24 Ocak 1921 arasında çalışmıştır. İkinci İcra Vekilleri Heyeti, 24 Ocak 1921 ile 19 Mayıs 1921 arasında Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığında çalışmıştır. Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti, 19 Mayıs 1921 ile 9 Temmuz 1922 arasında yine Fevzi Paşa başkanlığında çalışmıştır. Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti, 12 Temmuz 1922 ile 4 Ağustos 1923 tarihleri arasında Hüseyin Rauf Bey (Orbay) başkanlığında çalışmıştır. Son İcra Vekilleri Heyeti ise 14 Ağustos 1923’ten 27 Ekim 1923’e kadar Ali Fethi Bey (Okyar) başkanlığında çalışmıştır.³³⁷

Meclis adına yürütme görevini üstlenen 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti’ne seçilen kişilerin kim olduğu, göreve gelmeleri ve ayrılmaları bu başlık altında incelenecektir.

6.1. Adliye Vekâleti Seçimleri

TBMM’nin ilk Adliye Vekilliği’ne Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey 137 kişiden 83’ünün oyuyla seçilmiştir.³³⁸ Celalettin Arif Bey’in izinli olarak Erzurum’a gitmesi üzerine yerine vekâleten bakmak üzere Abdülkadir Kemali Bey seçilmiştir.³³⁹ Ancak Abdülkadir Kemali Bey, sağlık sorunları nedeniyle görev yapamayacağını bildirerek istifa etmiştir.³⁴⁰ Meclis’te tekrar seçim yapılmıştır ve Adana milletvekili Zekai Bey vekâlet vekilliği görevine seçilmiştir. Zekai Bey de seçildiği günün ertesinde, zaten Celalettin Arif Bey’in birkaç gün içinde görevinin

³³⁷ <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinetRoot.aspx>.

³³⁸ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

³³⁹ TBMM ZC, c. 5, 01.11.1920, s. 272.

³⁴⁰ TBMM ZC, c. 5, 04.11.1920, s. 288.

başına döneceğini ve bu birkaç günü Hariciye Vekili Muhtar Bey'in idare edeceğini bildirerek istifa etmiştir.³⁴¹

Celalettin Arif Bey'in görevden ayrılması istifa etmesiyle gerçekleşmiştir.³⁴² İstifa etmesinin nedenini, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinde üçte iki çoğunluğa uyulmaması olarak açıklamıştır. Ancak Meclis kurulduğundan beri Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan Celalettin Arif Bey'in bu sebebi yeterince açıklayıcı değildir. Çünkü anayasa görüşmelerinde kabul yetersayısına hiç itiraz etmemiş, birçok görüşmeye de başkanlık etmiştir. Hem Adalet Vekilliği'nden hem de Meclis İkinci Başkanlığı'ndan istifa etmesi, daha açık ve keskin muhalefet yapmak istemesiyle açıklanabilir.³⁴³ Zaten İcra Vekâleti Heyeti'nin bir üyesi olarak daha keskin muhalefet etmesi beklenemezdi.

Celalettin Arif Bey'den boşalan vekâlete, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylar arasından Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Bey seçilmiştir.³⁴⁴ Yusuf Kemal Bey yurtdışında görevdeyken yerine vekâleten bakması için Meclis tarafından Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey seçilmiştir.³⁴⁵

İcra Vekilleri Heyeti'nin namzetlik usulünce yeniden seçilmesi gerektiğinde, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği üç aday arasından Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey en çok oyu alarak Adliye Vekili seçilmiştir.³⁴⁶

Namzetlik usulünün terk edilip tekrar doğrudan Meclis tarafından seçim usulüne dönülünce, İcra Vekilleri Heyeti'nin yeniden seçilmesi gerekmiştir. Bu seçimde önceden istifa eden Celalettin Arif Bey yeniden aday olmuş ve Meclis tarafından ikinci tur oylamada 194 kişiden 105'inin oyuyla Adliye Vekili seçilmiştir.³⁴⁷

Celalettin Arif Bey Adliye Vekili seçildikten sonra Roma'ya diplomatik temsilci olarak gitmiştir. Bu durumdan dolayı İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf

³⁴¹ TBMM ZC, c. 6, 20.12.1920, s. 433.

³⁴² TBMM ZC, c. 7, 24.01.1921, s. 361-370.

³⁴³ Özbudun, 1921, s. 49.

³⁴⁴ TBMM ZC, c. 7, 30.01.1921, s. 442.

³⁴⁵ TBMM ZC, c. 8, 01.02.1921, 49-57.

³⁴⁶ TBMM ZC, c.10, 19.05.1921, s. 320.

³⁴⁷ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 361.

Bey, Adliye Vekâleti'nin boş kalmaması için kanun gereği seçim yapılması gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁸ 8 Temmuz 1922'de kabul edilen İcra Vekilleri'nin Sureti İntihabı Kanunu'nun 3. maddesine göre, asıl vekilin vekâlet işlerini yürütmeye engel olan bir nedenle görevinden ayrıldığı durumlarda Meclis tarafından geçici olarak bir vekil seçilir. Vekil, vekâletle ilgili bir görev nedeniyle mazeretli olarak görevinden geçici olarak ayrılırsa, İcra Vekilleri Heyeti tarafından görevlendirilen bir başka vekil geçici olarak bu göreve bakar. Rauf Bey'in hatırlatması üzerine Meclis, birinci yolu tercih ederek Celalettin Arif Bey'in yerine bir Adliye Vekâlet Vekili seçmeye karar vermiştir. Kangırı milletvekili Behçet Bey, 178 kişiden 152'sinin oyuyla vekâlet vekili seçilmiştir.³⁴⁹ Celalettin Arif Bey, TBMM'nin Roma temsilcisi olması dolayısıyla Adliye Vekâleti görevini sürdüremeyeceğini ve istifa ettiğini bir telgraf göndererek Meclis'e bildirmiştir.³⁵⁰

Bu istifa sonrasında TBMM yeniden bir Adliye Vekili seçimi gerçekleştirmiştir. TBMM'nin birinci döneminin son Adliye Vekili Karesi milletvekili Rifat Bey olmuştur.³⁵¹

6.2. Dâhiliye Vekâleti Seçimleri

TBMM, ilk Dâhiliye Vekili olarak Aydın milletvekili Cami Bey'i seçmiştir.³⁵² Ancak Cami Bey göreve geldikten sonra Dâhiliye Vekâleti'ne sıklıkla yöneltilen soru ve gensoruların yanıtlanmasından sonra istifa etmiştir. Bu istifa nedeniyle boşalan vekâlete yeni vekil seçilinceye kadar İstanbul milletvekili Dr. Adnan Bey'in bakacağı Meclis'te ilan edilmiştir.³⁵³ Birkaç gün sonra Dâhiliye Vekâleti için tekrar seçim yapılmış ve Hakkı Behiç Bey 192 kişiden 112'sinin oyu ile vekil seçilmiştir.³⁵⁴

Dâhiliye Vekâleti'ne yöneltilen soru ve gensorular, Hakkı Behiç Bey'in istifasına neden olmuştur. Hakkı Behiç Bey, hakkındaki iddiaları sert bir dille yanıtladıktan sonra tedavi olması gerektiği için Meclis'ten hem izin istemiş hem de

³⁴⁸ TBMM ZC, c. 21, 15.07.1922, s. 380-381.

³⁴⁹ TBMM ZC, c. 21, 15.07.1922, s. 411.

³⁵⁰ TBMM ZC, c. 22, 14.08.1922, s. 112-113.

³⁵¹ TBMM ZC, c. 22, 16.08.1922, s. 71, 196.

³⁵² TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

³⁵³ TBMM ZC, c. 2, 14.07.1920, s. 310-315.

³⁵⁴ TBMM ZC, c. 2, 17.07.1920, s. 354.

aynı beyanda istifasını sunmuştur.³⁵⁵ Meclis'te kendisine güvenoyu verilmesi ve istifasını geri alması için verilen önergeye rağmen tekrar göreve dönmemiştir.³⁵⁶ Bu arada Ankara dışında olan Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Vekâleti seçiminin kendisi dönünceye kadar ertelenmesini istemiştir.³⁵⁷

Dâhiliye Vekâleti için yeni bir seçim yapıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği Refet Bey ile muhaliflerin desteklediği Tokat milletvekili Nazım Bey karşı karşıya gelmiştir. Birinci tur oylamada çoğunluk sağlanamamış, ikinci tur oylamada Nazım Bey 187 kişiden 98'inin oyuyla Dâhiliye Vekili seçilmiştir.³⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, siyasal eğilimlerini daha önceden bildiği ve bu nedenle Dâhiliye Vekâleti görevi açısından güvenmediği Nazım Bey'i istifaya zorlamıştır.³⁵⁹ Bu istifadan sonra Dâhiliye Vekâleti'ne Refet Bey seçilmiştir.³⁶⁰

Refet Paşa, Dâhiliye Vekilliği görevinden 18 Mart 1921 tarihinde istifa etmiştir.³⁶¹ Bunun üzerine yapılan seçimde Niğde milletvekili Ata Bey vekil seçilmiştir.³⁶² Ata Bey, İcra Vekilleri Heyeti'nin yenilendiği seçimde tekrar Dahiliye Vekilliğine seçilmiştir³⁶³; ancak sağlık sorunları nedeniyle istifa etmiştir.³⁶⁴ Bu istifa ile boşalan vekâlete Refet Paşa seçilmiştir.³⁶⁵ Dâhiliye Vekilliği görevine tekrar gelen Refet Paşa, bu görevinden yine ayrılınca yerine İstanbul milletvekili Ali Fethi Bey seçilmiştir.³⁶⁶

Dâhiliye Vekâleti'ne yöneltilen soru ve gensorular Ali Fethi Bey döneminde de devam etmiştir. 1922 yılında Meclis'te gruplaşmalar daha nettir ve iktidar muhalefet çatışması daha belirgindir. Ali Fethi Bey'e yöneltilen gensorular, İkinci Grup tarafından verilmiştir³⁶⁷. Bu gensoruların görüşülmesi sonrasında Ali Fethi Bey

³⁵⁵ TBMM ZC, c. 3, 02.08.1920, s. 64.

³⁵⁶ TBMM ZC, c. 3, 07.08.1920, s. 112.

³⁵⁷ TBMM ZC, c. 3, 07.08.1920, s. 122.

³⁵⁸ TBMM ZC, c. 3, 04.09.1920, s. 514, 518.

³⁵⁹ Nutuk II, Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 68.

³⁶⁰ TBMM ZC, c. 3, 06.09.1920, s. 589-592.

³⁶¹ TBMM ZC, c. 9, 21.03.1921, s. 169.

³⁶² TBMM ZC, c. 10, 21.04.1921, s. 64.

³⁶³ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

³⁶⁴ TBMM ZC, c. 11, 30.06.1921, s. 79.

³⁶⁵ TBMM ZC, c. 11, 30.06.1921, s. 85.

³⁶⁶ TBMM ZC, c. 13, 10.10.1921, s. 133-134, 136.

³⁶⁷ İkinci Grup milletvekilleri ve Meclis'teki iktidar muhalefet çatışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, a.g.e.

hakkında güven oylaması da gündeme gelmiştir. Ancak Ali Fethi Bey Meclis'te yapılan oylama sonucunda güvenoyu alarak görevine devam etmiştir³⁶⁸. Ali Fethi Bey sağlık nedenlerinden ötürü Avrupa'ya gitmek için izinli olarak görevinden ayrıldığında yerine Ata Bey vekâlet vekili olarak seçilir³⁶⁹.

Ata Bey, Dâhiliye Vekâleti Vekili seçilmesinden iki ay sonra sağlık sorunları nedeniyle istifa etmiştir.³⁷⁰ Bu istifanın ardından boşalan vekâlet vekilliği için yapılan seçimde sıkı bir çekişme yaşanmıştır. Seçim ancak üç turda gerçekleştirilebilmiştir. Birinci turda oylamaya 155 kişi katılmıştır. Sivas milletvekili Vasıf Bey 99 oy, Adana milletvekili Zekâi Bey 37 oy, Kayseri milletvekili Atıf Bey 1 oy almışlardır ve 18 kişi çekimser kalmıştır.³⁷¹ Kabul yeter sayısı sağlanamadığından ikinci tur gerçekleştirilmiştir. İkinci turda 192 kişi oylamaya katılmıştır. Mutlak çoğunluk 97 oy olarak kabul edilmiştir. 94 oy Mersin milletvekili Safa Bey, 92 oy Sivas milletvekili Vâsıf Bey almıştır; 5 kişi de çekimser kalmıştır. Yeniden seçim yapılması gerekmiştir. Ancak bu arada, bir yandan Fethi Bey'in Ankara'ya dönmek üzere İzmir'de olduğu bildirilmiş ve vekâlet vekili seçiminin daha önceki uygulamalarda olduğu gibi yapılmayabileceği önerilmiştir. Diğer yandan ise çekimserlerin karar sayısına katılmaması sonucunda elde edilen yeter sayının seçim için yeterli olduğu ve üçüncü tura gerek kalmadığı yorumu da yapılmıştır. Çekimserlerin içtüzük gereği karar yeter sayısına katılmayacağı tartışması, toplantıya katılan üye sayısının 192 olması nedeniyle karar yeter sayısının en az 97 olması gerektiği yönündeki itirazın Meclis tarafından kabul görmesi ile son bulmuştur.³⁷² Bundan sonra üçüncü tura geçilmiştir. 197 kişinin oylamaya katıldığı bu turda 100 oy alan İsmail Safa Bey kendisine en yakın (91 oy) alan Vasıf Bey'in önüne geçerek Dâhiliye Vekâleti Vekilliği'ne seçilmiştir.³⁷³

İsmail Safa Bey'in seçiminden iki hafta sonra Ankara'ya dönen Ali Fethi Bey, İcra Vekilleri Heyeti'nin Sureti İntihabına Dair Kanun'da gerçekleştirilen değişiklik nedeniyle Dâhiliye Vekâleti'nden istifa etmiştir.³⁷⁴ Boşalan vekâlet için yeniden aday

³⁶⁸ TBMM ZC, c. 20, 10.06.1922, s. 311-333.

³⁶⁹ TBMM ZC, c. 21, 03.07.1922, s. 242; TBMM ZC, c. 21, 10.07.1922, s. 349.

³⁷⁰ TBMM ZC, c. 23, 18.09.1922, s. 97-98.

³⁷¹ TBMM ZC, c. 23, 18.09.1922, s. 102.

³⁷² TBMM ZC, c. 23, 20.09.1922, s. 122-124.

³⁷³ TBMM ZC, c. 23, 20.09.1922, s. 130.

³⁷⁴ TBMM ZC, c. 23, 04.10.1922, s. 256.

olan Ali Fethi Bey oylamaya katılan 197 kişiden 131'inin oyu ile Dâhiliye Vekili seçilmiştir.³⁷⁵

6.3. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Seçimleri

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşum sürecinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de vekâlet olarak kabul edilmiştir. Önceden değinildiği üzere, Genel Kurmay Başkanlığı'nın hükümet içinde yer alması, hem Meclis'e karşı sorumluluğunu sağlayacak, denetimini mümkün kılacak hem de böylece Genel Kurmay Başkanı, Dâhiliye, Hariciye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri ile birlikte ve yakından çalışabilecekti.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne seçilen ilk milletvekili Edirne milletvekili İsmet Bey (İnönü) olmuştur.³⁷⁶ İsmet Paşa, 19 Mayıs 1921'de aday gösterme yöntemiyle yapılan seçimde İcra Vekilleri Heyeti'nin yenilenen vekilleri arasında olmamıştır.³⁷⁷

28 Mayıs 1921'de İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan Fevzi Paşa'nın Vekiller Heyeti'ne başkan seçildiği açıklanmıştır. Fevzi Paşa da aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Vekiller Heyeti'nce kendisinin seçildiğini Meclis'e bir tezkere ile sunmuştur. Fevzi Paşa aynı zamanda Meclis tarafından 19 Mayıs 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne de seçilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin Fevzi Paşa'yı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne seçmesi, Meclis'te ciddi eleştirilere neden olmuştur. Hüseyin Avni Bey, bu seçimle Meclis'in yetkisinin gasp edildiğini ifade etmiştir. Oturum başkanı Adnan Bey, İcra Vekilleri Heyeti'nin geçici olarak bir vekâlete aralarından birini atamalarının mümkün olduğunu ifade etmişse de tezkerenin reddedilmesi yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak Adnan Bey, hukuken tezkerenin reddedilemeyeceğini, ancak iade edilebileceğini açıklamıştır. Bunun üzerine Fevzi Paşa'nın katılacağı bir oturumda konuyu görüşme kararı alınmıştır.³⁷⁸

³⁷⁵ TBMM ZC, c. 23, 05.10.1922, s. 287.

³⁷⁶ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

³⁷⁷ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 318-320.

³⁷⁸ TBMM ZC, c. 10, 28.05.1921, s. 326-328.

Batı Cephesi'nde bulunan İsmet Paşa'nın istifa beyanının Meclis'e sunulmasından sonra Meclis'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti için seçim gerçekleştirilmiştir. Bu seçimde, oylamaya katılan 184 kişiden 183'ünün oyu ile Fevzi Paşa Genel Kurmay Başkanı olmuştur; Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevinden ise düşmüştür.³⁷⁹

244 sayılı Kanun'un kabulünden sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin yeniden seçimi gündeme gelmiştir. Fevzi Paşa bu seçimde, oylamaya katılan 208 kişiden 200'ünün oyu ile tekrar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne seçilmiştir.³⁸⁰ Bu görevini TBMM'nin birinci döneminin sonuna kadar sürdürmüştür. TBMM'nin ikinci döneminde Ali Fethi Bey başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti'nde ve Cumhuriyet'in ilanından sonra İsmet İnönü başkanlığında kurulan İcra Vekilleri Heyeti'nde de aynı göreve devam etmiştir.³⁸¹ Bu vekalet, 3 Mart 1924 tarihli Şeriye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile hükümetten ayrılarak başbakanlığa bağlanmıştır.³⁸²

6.4. Hariciye Vekâleti Seçimleri

TBMM'nin ilk Hariciye Vekili Bekir Sami Bey olmuştur. Bekir Sami Bey, oylamaya katılan 137 kişiden 121'inin oyunu almıştır.³⁸³

Bekir Sami Bey TBMM'yi temsilen 1921 yılında Londra Konferansı'na katıldığı zaman yerine, İstanbul milletvekili Ahmet Muhtar Bey vekâlet vekili seçilmiştir.³⁸⁴

Bekir Sami Bey, Londra'da Ankara Hükümeti'nin verdiği talimatlar doğrultusunda davranmadığından tepkileri üzerine çekmiştir. Bu tepkiler nedeniyle

³⁷⁹ TBMM ZC, c. 12, 05.08.1921, s. 19-21.

³⁸⁰ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 359.

³⁸¹ TBMM ZC, Devre 2, c. 1, 14.08.1923, s. 60; TBMM ZC, Devre 2, c. 3, 30.10.1923, s. 103.

³⁸² Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye vekâletlerinin ilgasına dair Kanun, Kanun No: 429, 03.03.1340, Kanunlar Dergisi c. 2, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf, 01.08.2013.

³⁸³ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

³⁸⁴ TBMM ZC, c. 8, 08.02.1921, s. 153-154.

istifa eden Bekir Sami Bey'den boşalan Hariciye Vekâleti'ne Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Bey oylamaya katılan 197 kişiden 174'ünün oyu ile seçilmiştir.³⁸⁵

244 sayılı Kanun'un kabulünden sonra yenilenen İcra Vekilleri Heyeti içinde Yusuf Kemal Bey yine Hariciye Vekili olarak görev almıştır. Bu seçimde de yine yüksek bir oy oranı ile -oylamaya katılan 203 kişiden 198'inin oyuyla- seçilmiştir.³⁸⁶

Yusuf Kemal Bey'in sağlık sorunları nedeniyle istifa etmesinden sonra Hariciye Vekâleti'ne Edirne milletvekili İsmet Bey seçilmiştir. İsmet Bey'in görev başına döneceği tarihe kadar yerine vekâleten bakmak üzere Rıza Nur Bey seçilmiştir.³⁸⁷

6.5. İktisat Vekâleti Seçimleri

TBMM'nin ilk İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey olmuştur.³⁸⁸ Yusuf Kemal Bey'in 30 Ocak 1921'de Adliye Vekili seçilmesi ile boşalan İktisat Vekâleti'ne Saruhan milletvekili Celal Bey (Bayar) seçilmiştir.³⁸⁹ Celal Bey, İcra Vekâleti Heyeti'nin yenilendiği 19 Mayıs 1921 seçimlerinde tekrar İktisat Vekili olmuştur.³⁹⁰

Celal Bey'in istifa etmesi³⁹¹ ile boşalan vekâlete İzmit milletvekili Sırrı Bey seçilmiştir.³⁹²

Sırrı Bey hakkında verilen gensorunun Meclis'te görüşülmesi sonrasında güven oylaması söz konusu olmuştur ve Sırrı Bey güven alamadığı için vekillikten düşürülmüştür.³⁹³

Sırrı Bey'den boşalan İktisat Vekâleti için yapılan seçimde oylamaya 164 kişi katılmıştır; 84 kişi çekimser kalmıştır ve en çok oyu alan aday Trabzon milletvekili Hasan Bey 57 oy almıştır. Bu seçimde çekimserlerin sayısının fazla olması nedeniyle

³⁸⁵ TBMM ZC, c. 10, 16.05.1921, s. 296-300, 301.

³⁸⁶ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 360.

³⁸⁷ TBMM ZC, c. 24, 25.10.1922, 183; c. 24, 26.10.1922, s. 208.

³⁸⁸ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

³⁸⁹ TBMM ZC, c. 8, 27.02.1921, s. 494.

³⁹⁰ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

³⁹¹ TBMM ZC, c. 16, 14.01.1922, c. 49-50.

³⁹² TBMM ZC, c. 16, 19.01.1922, s. 90.

³⁹³ TBMM ZC, c. 19, 25.04.1922, s. 494-495; TBMM ZC, c. 19, 27.04.1922, s. 430.

Hüseyin Avni Bey, aday gösterme yönteminin değiştirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir ve zaten Mustafa Kemal Paşa'nın değişiklik için Meclis'e bir önerge verdiğini anımsatmıştır. Bu arada İktisat Vekâletinin, genel müdürlüğe dönüştürülmesi yönünde öneriler de yapılmıştır.³⁹⁴ Hasan Bey'in karar yeter sayısının altında oy alması nedeniyle seçim tekrar gerçekleştirilmiştir. Hasan Bey, oylamaya katılan 201 kişiden 106'sının oyu ile İktisat Vekili seçilmiştir.³⁹⁵

İcra Vekilleri Heyeti'nin 244 sayılı Kanun gereği yeniden seçiminde, Saruhan milletvekili Mahmut Esat Bey, oylamaya katılan 195 kişiden 107'sinin oyunu alarak İktisat Vekili seçilmiştir.³⁹⁶

6.6. Maarif Vekâleti Seçimleri

İlk Maarif Vekili Sinop milletvekili Rıza Nur Bey, oylamaya katılan 127 kişiden 65'inin oyu ile seçilmiştir³⁹⁷; ancak bu oy sayısını yeterli bulmadığından istifa etmiştir. Bu durum karşısında Meclis, Rıza Nur Bey'e çoğunlukla destek vermiştir ve Rıza Nur Bey de Maarif Vekilliği'ni kabul etmiştir.³⁹⁸

Rıza Nur Bey'in görev dolayısıyla Ankara'dan ayrılması üzerine, aday gösterme yöntemiyle yeni seçim yapılmıştır. Bu seçimde adaylardan Hamdullah Suphi Bey Maarif Vekili seçilmiştir.³⁹⁹

Hamdullah Suphi Bey, İcra Vekilleri Heyeti'nin yeniden seçildiği 19 Mayıs 1921 tarihine kadar kendisine yöneltilen gensorularda Meclis'in güvenini alarak görevde kalmış; bu seçimde de tekrar seçilmiştir.⁴⁰⁰ Ancak Maarif Vekâleti'ne yöneltilen öğretmen atamalarında usulsüzlük yapıldığı ve Maarif Şurası'nın toplanmasıyla ilgili gensoru⁴⁰¹, Hamdullah Suphi Bey'in Meclis'ten güvenoyu almasına rağmen istifa etmesine neden olmuştur.⁴⁰²

³⁹⁴ TBMM ZC, c. 19, 29.04.1922, s. 441-445.

³⁹⁵ TBMM ZC, c. 20, 11.05.1922, s. 23-25.

³⁹⁶ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 361.

³⁹⁷ TBMM ZC, c. 1, 04.05.1920, s. 203.

³⁹⁸ TBMM ZC, c. 1, 06.05.1920, s. 217.

³⁹⁹ TBMM ZC, c. 6, 16.12.1920, s. 377, 392.

⁴⁰⁰ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

⁴⁰¹ TBMM ZC, c. 14, 10.11.1921, s. 157, 162-171.

⁴⁰² TBMM ZC, c. 14, 12.11.1921, s. 202.

Hamdullah Suphi Bey'den boşalan Maarif Vekâleti'ne Karesi milletvekili Vehbi Bey seçilmiştir.⁴⁰³ 244 sayılı Kanun'un kabulünden sonra yenilenen İcra Vekilleri Heyeti içinde, Vehbi Bey yine ve 203 kişiden 193'ünün oyu gibi büyük bir çoğunlukla Maarif Vekili seçilmiştir.⁴⁰⁴

Vehbi Bey seçildikten dört ay sonra, Ankara'da bulunmadığı süre içerisinde Maarif Vekâleti ile ilgili işlerin ihmale uğramaması için bir vekâlet vekili seçilmesi yerine yeni bir vekil seçilmesi için istifa etmiştir. Ondan boşalan vekâlet için yapılan seçimde 194 kişiden 102'sinin oyunu alan Mersin milletvekili İsmail Safa Bey Maarif Vekili seçilmiştir.⁴⁰⁵

6.7. Maliye Vekâleti Seçimleri

Hakkı Behiç Bey, 4 Mayıs 1920'de seçilerek TBMM'nin ilk Maliye Vekili olmuştur.⁴⁰⁶ Hakkı Behiç Bey'in Dâhiliye Vekâleti'ne seçilmesiyle boşalan Maliye Vekâleti'ne İstanbul milletvekili Ferit Bey seçilmiştir.⁴⁰⁷

İcra Vekilleri Heyeti'nin yeniden seçildiği 19 Mayıs 1921 tarihli seçimde Trabzon milletvekili Hasan Bey Maliye Vekili seçilmiştir.⁴⁰⁸ Beş yıllık arazi vergisi tutarını bir defada ödeyenlerin arazi vergisinden muafiyetlerini düzenleyen kanun tasarısının, Meclis Genel Kurul'unda reddine yönelik birçok önerge verilmesi sonucunda Hasan Bey istifa etmiştir.⁴⁰⁹ Boşalan Maliye Vekâleti'ne 191 kişiden 129'unun oyu ile Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey seçilmiştir.⁴¹⁰ Hasan Fehmi Bey Maliye Vekâleti görevini, 244 sayılı Kanun'un kabulünden sonra gerçekleştirilen seçimde yeniden seçilmesiyle TBMM'nin birinci döneminin sonuna kadar sürdürmüştür.⁴¹¹

⁴⁰³ TBMM ZC, c. 14, 17.11.1921, s. 252-254.

⁴⁰⁴ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 360.

⁴⁰⁵ TBMM ZC, c. 24, 06.11.1922, s. 399, 404-405.

⁴⁰⁶ TBMM ZC, c. 1, 04.05.1920, s. 203.

⁴⁰⁷ TBMM ZC, c. 2, 17.07.1920, s. 357.

⁴⁰⁸ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

⁴⁰⁹ TBMM ZC, c. 19, 22.04.1922, s. 388-345, 346.

⁴¹⁰ TBMM ZC, c. 19, 24.04.1922, s. 386.

⁴¹¹ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 360.

6.8. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Seçimleri

Kozan milletvekili Fevzi Paşa, İcra Vekilleri'nin ilk seçiminde oylamaya katılan 137 kişiden 118'inin oyunu alarak TBMM'nin ilk Müdafaa-i Milliye Vekili olmuştur.⁴¹² 19 Mayıs 1921'de yenilenen Heyet'te yine Müdafaa-i Milliye Vekili olarak yer almıştır.⁴¹³

Fevzi Paşa, İsmet Paşa'dan boşalan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne seçilince, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne oylamaya katılan 175 kişiden 167'sinin oyunu alarak Refet Paşa seçilmiştir.⁴¹⁴

Refet Paşa, lumbago denilen bel ve kas rahatsızlığı nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istifa etmiştir.⁴¹⁵ Bu istifanın ardından boşalan vekâlete Karesi milletvekili Kazım Paşa, oylamaya katılan 221 kişiden 147'sinin oyu ile seçilmiştir.⁴¹⁶

6.9. Nafia Vekâleti Seçimleri

İsmail Fazıl Paşa, TBMM'nin ilk Nafia Vekili olarak seçilmiştir.⁴¹⁷ İsmail Fazıl Paşa Nafia Vekilliği görevinden, demiryolu malzemesi alımlarında yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla hakkında verilen gensoru nedeniyle Meclis tarafından güvenoyu alamayıp azledilmiştir.⁴¹⁸

İsmail Fazıl Paşa'dan sonra Nafia Vekâleti seçimi aday gösterme yöntemiyle yapılmıştır. Gösterilen adaylar arasından Amasya milletvekili Ömer Lütfi Bey vekil seçilmiştir.⁴¹⁹ Aynı vekâlete 19 Mayıs 1921 seçiminde yine seçilen Ömer Lütfi Bey, bu görevinden istifa ederek ayrılınca yerine Rauf Bey seçilmiştir.⁴²⁰ Rauf Bey, bu

⁴¹² TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

⁴¹³ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

⁴¹⁴ TBMM ZC, c. 12, 05.08.1921, s. 21.

⁴¹⁵ TBMM ZC, c. 16, 12.01.1922, s. 16.

⁴¹⁶ TBMM ZC, c. 16, 14.01.1922, s. 49.

⁴¹⁷ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

⁴¹⁸ TBMM ZC, c. 7, 25.12.1920, s. 17-18.

⁴¹⁹ TBMM ZC, c. 7, 27.12.1920, s. 58.

⁴²⁰ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320; TBMM ZC, c. 14, 14.11.1921, s. 206.

seçimde oylamaya katılan 167 kişiden 84'ünün oyunu almıştır.⁴²¹ Lehte verilen oy sayısının azlığından ötürü Rauf Bey istifa edince, Meclis istifayı reddederek Rauf Bey'e 163 kişinin katıldığı oylamada 162'sinin oyu ile güvenoyu vermiştir; Rauf Bey görevi kabul etmiştir.⁴²²

Rauf Bey, sağlık sorunları dolayısıyla kısa bir süre sonra Nafia Vekilliği'nden istifa edince, yerine Diyarbakır milletvekili Fevzi Bey seçilmiştir.⁴²³ Fevzi Bey Malta sürgününden döndüğü için İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Fevzi Bey'in 3 ay izinli sayılması konusunda Meclis'e tezkere sunmuştur.⁴²⁴ Bu izin talebinin Meclis tarafından onaylanmasından sonra Nafia Vekâleti Vekili seçmek gerekmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen seçimde Vekâlet Vekilli olarak Dr. Adnan Bey seçilmiştir.⁴²⁵ Ancak Dr. Adnan Bey, lehinde verilen 97 oy ile seçimi kazanmasına rağmen çekimser kalanların 62 gibi önemli bir sayıya ulaşması nedeniyle görevi kabul etmek istememiştir. Meclis, Adnan Bey'in bu tutumuna karşılık ikinci tur oylama gerçekleştirerek büyük çoğunlukla güven beyanı sağlamış ve görevden çekilmesini engellemiştir.⁴²⁶

Dr. Adnan Bey Vekâlet Vekilliği görevinden ayrılınca yerine Saruhan milletvekili Reşat Bey seçilmiştir.⁴²⁷ Bu seçimden iki ay sonra Nafia Vekili Fevzi Bey izinden dönmüştür. Ancak 244 sayılı Kanun'un kabulü nedeniyle istifa etmiştir.⁴²⁸ Yapılan seçimde yine Fevzi Bey Nafia Vekili olmuştur⁴²⁹ ve bu görevini TBMM'nin birinci döneminin sonuna kadar sürdürmüştür.

6.10. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti Seçimleri

Dr. Adnan Bey, TBMM'nin ilk Sıhhiye Vekili olmuştur.⁴³⁰ Adnan Bey, TBMM İkinci Başkanı seçilince Sıhhiye Vekâleti'nden istifa etmiştir.⁴³¹ Boşalan

⁴²¹ TBMM ZC, c. 14, 17.11.1921, s. 254.

⁴²² TBMM ZC, c. 14, 21.11.1921, s. 286.

⁴²³ TBMM ZC, c. 16, 12.01.1922, s. 16; TBMM ZC, c. 16, 14.01.1922, s. 48-49.

⁴²⁴ TBMM ZC, c. 20, 15.05.1922, s. 38.

⁴²⁵ TBMM ZC, c. 20, 04.06.1922, s. 144, 162-163.

⁴²⁶ TBMM ZC, c. 20, 07.06.1922, s. 213-214.

⁴²⁷ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 362.

⁴²⁸ TBMM ZC, c. 22, 04.09.1922, s. 496-497.

⁴²⁹ TBMM ZC, c. 22, 09.09.1922, s. 570, 584-585.

⁴³⁰ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

⁴³¹ TBMM ZC, c. 9, 02.03.1921, s. 17.

vekâlete aday gösterme yöntemi usulünce yapılan seçimde 173 kişiden 105'inin oyuyla Beyazıt milletvekili Dr. Refik Bey seçilmiştir.⁴³²

19 Mayıs 1921'de yenilenen İcra Vekilleri Heyeti içinde Dr. Refik Bey yine Sıhhiye Vekili seçilmiştir.⁴³³ Ancak sağlık sorunları nedeniyle Refik Bey istifa edince⁴³⁴ yerine Rıza Nur Bey seçilmiştir.⁴³⁵

Rıza Nur Bey Rusya'ya gittiğinde dönünceye kadar yerine bakması için İktisat Vekili Celal Bey'in görevlendirdiği İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından Meclis'e bildirilmiştir.⁴³⁶ Bu bildirim ile Meclis'te, TBMM'nin yetkisinin, meclis üstünlüğü ilkesinin ihlal edildiği tartışmaları yaşanmıştır. Özellikle muhalif milletvekilleri İcra Vekilleri Heyeti'nin vekâlet vekili seçilmeden doğrudan görevlendirme yapmasına karşı çıkmışlardır. Tepkilerin artması üzerine Sıhhiye Vekâleti Vekili seçimi yapılmıştır; Bolu milletvekili Dr. Fuat Bey 187 kişiden 133'ünün oyu ile vekâlet vekili seçilmiştir.⁴³⁷ Fuat Bey, 244 sayılı Kanun'un kabulünden sonra gerçekleştirilen seçimlerden önce istifa etmiş, Meclis tarafından yine Sıhhiye Vekâleti Vekilliği'ne seçilmiştir.⁴³⁸

Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey, görev dolayısıyla gittiği Moskova'dan, 244 sayılı Kanun'un kabulünden birkaç ay sonra Ankara'ya dönmüştür ve döndüğünde istifa etmiştir.⁴³⁹ 244 sayılı Kanun gereği yapılan seçimde oylamaya katılan 185 kişiden 163'ünün oyuyla tekrar Sıhhiye Vekili seçilmiştir.⁴⁴⁰

Rıza Nur Bey, Lozan görüşmelerine giden heyete seçildiği için yerine bir vekâlet vekili seçilmiştir. Menteşe milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey, oylamaya katılan 204 kişiden 166'sının oyu ile bu göreve getirilmiştir.⁴⁴¹ Dr. Tevfik Rüştü Bey, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğrayıp 1923 yılının Nisan ayında tekrar başladığı

⁴³² TBMM ZC, c. 9, 10.03.1921, s. 47, 64.

⁴³³ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

⁴³⁴ TBMM ZC, c. 15, 20.12.1921, s. 162.

⁴³⁵ TBMM ZC, c. 15, 24.12.1921, s. 220, 221, 228.

⁴³⁶ TBMM ZC, c. 16, 12.01.1922, s. 41.

⁴³⁷ TBMM ZC, c. 20, 11.05.1922, s. 26.

⁴³⁸ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 361-362.

⁴³⁹ TBMM ZC, c. 23, 18.09.1922, s. 97.

⁴⁴⁰ TBMM ZC, c. 23, 25.09.1921, s. 180.

⁴⁴¹ TBMM ZC, c. 24, 06.11.1922, s. 391, 404.

dönemde Rıza Nur Bey'in yine Lozan heyeti içinde yer alması nedeniyle yapılan seçimde, yine Sıhhiye Vekâleti Vekili seçilmiştir.⁴⁴²

6.11. Şeriye Vekâleti Seçimleri

İlk Şeriye Vekili, Bursa milletvekili Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi'dir.⁴⁴³ İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk kez oluşturulduğu bu seçimde, 137 oyun 80'ini almıştır. Namzetlik Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra İcra Vekilleri Heyeti yenilenirken TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından aday gösterilen Mustafa Fehmi Efendi, Meclis tarafından yeniden seçilmiştir. Bu oylamada ise 149 oy almıştır.⁴⁴⁴

Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, vekillik görevinden istifa ederek ayrılmıştır.⁴⁴⁵ Bu istifaya, Edirne milletvekili Şeref Bey tarafından verilen soru önergesi neden olmuştur. Mustafa Fehmi Efendi'den boşalan vekâlet için yapılan seçimi Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi 116 oy alarak kazanmıştır.⁴⁴⁶

244 sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle aday gösterme usulü terk edilmiştir ve yeniden seçim yapılmıştır. Bu seçimde, Abdullah Azmi Efendi 186 oyla tekrar Şeriye Vekili seçilmiştir.⁴⁴⁷

Abdullah Azmi Efendi'nin görevinden ayrılmasının nedeni ise bir rahatsızlık dolayısıyla yurtdışına tedaviye gitmek zorunda kalmış olmasıdır. Meclis tarafından 6 ay izinli sayılmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından Abdullah Azmi Efendi görevinden istifa etmiştir.⁴⁴⁸

Abdullah Azmi Efendi'den sonra Konya milletvekili Mehmet Vehbi Efendi 102 oyla Şeriye Vekili seçilmiştir.⁴⁴⁹ Ancak ilmiye rütbelerini kendi seçim bölgesindeki ulemasına tahsis ettiği ve kayıncıbiraderini kayırarak, hak etmediği halde

⁴⁴² TBMM ZC, c. 29, 15.04.1923, s. 159.

⁴⁴³ TBMM ZC, c. 1, 03.05.1920, s. 198.

⁴⁴⁴ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 318-320.

⁴⁴⁵ TBMM ZC, c. 19, 29.04.1922, s. 438.

⁴⁴⁶ TBMM ZC, c. 20, 09.05.1922, s. 5-6.

⁴⁴⁷ TBMM ZC, c. 21, 12.07.1922, s. 359.

⁴⁴⁸ TBMM ZC, c. 24, 03.11.1922, s. 325-326, 334, 337, 381.

⁴⁴⁹ TBMM ZC, c. 24, 06.11.1922, s. 405.

Şurayı Evkaf'ta görevlendirdiği iddiası ile hakkında verilen gensoru önergesi ile vekillikten düşürülmüştür.⁴⁵⁰ Vehbi Efendi'den boşalan Şeriye Vekâleti'ne, daha önce TBMM Birinci ve İkinci Başkanvekilliği görevlerinde de bulunmuş⁴⁵¹ Konya milletvekili Musa Kazım Efendi oylamaya katılan 175 kişiden 154'ünün oyu ile seçilmiştir.⁴⁵²

---

⁴⁵⁰ TBMM ZC, c. 29, 14.04.1923, s. 107-123, 146-148.

⁴⁵¹ Akın, TBMM, s. 124.

⁴⁵² TBMM ZC, c. 29, 15.04.1923, s. 159.

7. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN SİYASAL DENETİMİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduğu günden itibaren bütün kararlarını büyük bir titizlikle almıştır. Bu titizlik, hem Meclis'in kendisini en üstün ve en yetkili konumda görmesinden hem de meşrutiyet döneminin deneyiminden kaynaklanıyordu. Meclis, yetkilerini bir başka organa devretmeyi, yetkilerinin kısıtlanmasını kesinlikle reddetmekteydi. Birinci dönemde uygulanan “kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi”nin benimsenmesinin nedenlerinden biri de bu yaklaşımdır.

Birinci Meclis döneminde, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin bir gereği olarak İcra Vekilleri Heyeti, Meclis adına ve onun emir ve talimatları doğrultusunda yürütme görevini yerine getirmekteydi. TBMM, daha önce de incelendiği gibi İcra Vekilleri Heyeti'nin yürütme görevini görmesiyle ilgili her zaman temkinli davranmıştır. Bunu, seçim usulünde yapılan değişikliklerden çıkarmak mümkündür. Bir diğer çıkarım da İcra Vekilleri Heyeti'nin denetimine ilişkin yollardır.

Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendi bünyesinde toplayan Meclis, parlamenter hükümet biçiminde kullanılan yürütmeyi denetleme yollarına benzer denetim yollarını İcra Vekilleri Heyeti'ni denetlemek için kullanmıştır.⁴⁵³ Sözlü ve yazılı soru önergesi (şifahi ve tahriri sual takrirleri), gensoru (istizah), bilgi vermeye davet ve meclis araştırması bu denetim yollarındandır.⁴⁵⁴ Meclis, bu denetim yollarını kullanırken İcra Vekilleri Heyeti'nin birlikte sorumluluğunu da gündeme getirmiştir. Oysa daha önce de değinildiği gibi İcra Vekilleri Heyeti, parlamenter rejimlerdeki hükümet gibi bir yapıda değildir; birlikte siyasi sorumluluk söz konusu değildir. Buna rağmen Meclis, Hükümeti, soru ve gensoru verme yöntemiyle sıkı bir

⁴⁵³ Akın, **TBMM Devleti**, s. 139.

⁴⁵⁴ Milli Mücadele Dönemi'ndeki meclis araştırmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Onar, **Meclis Araştırması**, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 419, 1977, s. 55-60.

denetime tabi tutmuş, güvenoyu verme, güvensizlik oyu ile vekil düşürme gibi yaptırımları uygulamıştır.⁴⁵⁵

Bu kısımda, hem İcra Vekilleri Heyeti'nin birlikte sorumluluğunun gündeme geldiği hem de tek tek vekâletlerle ilgili Meclis tarafından gerçekleştirilen denetim yollarından siyasi sorumluluk doğuran gensoruların (istizahların), konu bakımından önemli görülen ve sonuçları bakımından dikkat çekici olanlarına değinilecektir.⁴⁵⁶

7.1. İcra Vekilleri Heyeti'ne Yöneltilen Gensorular

Birinci Meclis döneminde benimsenen kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkelerinin gereği olarak, Meclis tarafından ayrı ayrı seçilerek oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti'nin birlikte siyasi sorumluluğu söz konusu değildi. Ancak İcra Vekilleri Heyeti'ne toplu şekilde yöneltilen soru ve gensorularla, Heyet'e yöneltilen güvenoyu istemleriyle yürütmenin Meclis tarafından sıkı bir şekilde denetlendiği görülmektedir.

İcra Vekilleri hakkında verilen ilk gensoru, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'yla ilgilidir. Konya milletvekili Refik Bey ve on arkadaşının imzasını taşıyan bu gensoruda, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın yapısının değiştirilmesi, sadece vatan savunmasının ön plana alınması ve savunma kuvvetlerinin güçlendirilmesi önerilmiştir. Bununla birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, görevlerini yapmamakla suçlanmaktaydı.⁴⁵⁷ Bu iddialara vekâletlerden yanıt verilmiştir. Meclis de İcra Vekilleri'ne güvenoyu vermiştir.⁴⁵⁸

İcra Vekilleri Heyeti'nin topluca güven oylamasını gerekli kılan bir başka durum, Heyet'in İstanbul'daki Tevfik Paşa Hükümeti ile haberleştiği iddiasıdır. Meclis'te büyük tartışmalara yol açan bu iddia nedeniyle İcra Vekilleri Heyeti, kendisine güvenin tam olmadığı bir durumda çalışamayacağını belirtmiştir. Sonuçta

⁴⁵⁵ Tahsin Bekir Balta, "Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti", **İncelemeler**, Ankara: A.Ü.S.B.F.Y., 1960, s. 21-22.

⁴⁵⁶ İstizah takrirlerinin tümü için bkz. **TBMM Birinci Devre Umumi Fihristi**, Ankara: TBMM Basımevi, 1962, s. 58-62.

⁴⁵⁷ **TBMM ZC**, c. 2, 12.07.1920, s. 270-286.

⁴⁵⁸ **TBMM ZC**, c. 2, 13.07.1920, s. 292-303.

görüşemeye katılan 134 milletvekilinin hepsinin oyu ile hükümete güven beyan edilmiştir.⁴⁵⁹

Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in İcra Vekilleri Heyeti'ne yönelttiği bir gensoru, Albayrak Gazetesi sahibi ve aynı zamanda öğretmen olan Mithat Bey'in gazetede yazdığı başyazıdan dolayı Erzurum Mevki Kumandanı Emin Bey tarafından tutuklanmasıyla ilgilidir. Bu kişinin serbest bırakılması için işlem başlatıldığı halde hukuksuz bir şekilde tutulmasının neden engellenmediği hükümetten sorulmuştur.⁴⁶⁰ Adliye Vekâleti'nin konuyu araştırdığını öğrenen Hüseyin Avni Bey'in gensoruyu erteleme istemi reddedilmiştir. Adliye Vekâleti, başyazının hükümet aleyhinde olduğunu, bu nedenle yazarın tutuklandığını, ancak Erzurum'un harp bölgesi olması nedeniyle yargısal yetki sorunu doğmasından dolayı tutukluluk süresinin uzadığını açıklamıştır. Fakat başyazının suç oluşturmadığını iddia eden Hüseyin Avni Bey'in yazının okunması ısrarı üzerine hükümet gizli oturum istemiştir.⁴⁶¹ Sorun aslında yetki sorunu olduğundan çözümü komisyona bırakılmıştır; tutuklu yazar için ise Adliye Vekâleti'nin girişimlerinin yeterli olacağı düşünülerek konu kapatılmıştır.⁴⁶²

Savaş döneminde İcra Vekilleri Heyeti'nin seçime gitmesine neden olacak önemli bir gelişme yaşanmıştır. Eskişehir ve Kütahya'nın düşman tarafından işgal edilmesi, hatta düşmanın Ankara'ya dayanması nedeniyle ve diğer idari sorunlar nedeniyle Heyeti Vekile, görevini gereği gibi yapamadığı suçlamasıyla ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti topluca istifaya etmiştir.⁴⁶³ Bu istifanın ardından seçim yapılarak yeni İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur.⁴⁶⁴

Hükümetin topluca güven beyanı aldığı bir başka durum, dış siyasetle ilgilidir. Londra Konferansı'na gönderilen Bekir Sami Bey'in kendisine verilen talimatları aşarak, yetkisi dâhilinde olmayan itilafnameleri imzalamasıyla, hükümet yine dikkatleri üzerine çekmiştir. Hem bu olayı aydınlatan hem de genel dış siyasetle ilgili

⁴⁵⁹ TBMM ZC, c. 8, 31.01.1921, s. 27-32.

⁴⁶⁰ TBMM ZC, c. 9, 13.04.1921, s. 465-466.

⁴⁶¹ TBMM ZC, c. 10, 18.04.1921, s. 32-36.

⁴⁶² TBMM GCZ, c. 2, 18.04.1921, s. 38-45.

⁴⁶³ TBMM ZC, c. 10, 16.05.1921, s. 306.

⁴⁶⁴ TBMM ZC, c. 10, 19.05.1921, s. 320.

bilgiler veren Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey açıklamalarından sonra güven oylaması yapılmış ve hükümet bir kez daha güven tazelemiştir.⁴⁶⁵

Meclis'in, İstanbul konusundaki titizliğini yansıtan ve İcra Vekilleri'ne güvenoyu verilmesine neden olan bir olay daha yaşanmıştır. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in görüşmelerde bulunmak için Avrupa'ya giderken İstanbul'a uğramıştır ve İstanbul'da Ahmet Tevfik Paşa hükümetinin bakanlarından İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey'i Vahdettin ile görüştürmek istemiştir. İstanbul'daki yönetim, düşmanla işbirliği yapan ve hesap vermesi gereken bir makam olarak görüldüğünden en ufak bir temas bile TBMM milletvekillerince kabul görmemektedir. Bu nedenle, ilk olarak Aydın milletvekili Tahsin Bey ve arkadaşları, ikinci olarak Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey tarafından, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyin İstanbul'daki görüşmelerini İcra Vekilleri Heyeti'ne gensoru olarak vermişlerdir.⁴⁶⁶ Görüşmelerden sonra Yunus Nadi Bey tarafından hükümet hakkında güven oylaması istemi Meclis'e sunulmuştur.⁴⁶⁷ Oylama sonucunda ilk olarak 10 çekimser, 5 ret ve 102 lehte oy verilmiştir. Hükümet verilen güvenoyunu yeterli görmeyip ikinci bir oylama istemiştir. İkinci oylama sonucunda da önemli bir çoğunluk hükümete güven beyanı vermiştir.⁴⁶⁸

İcra Vekilleri Heyeti'ne yöneltilen gensorulardan ikisi Refet Paşa hakkındadır. Birincisi, Beyazıt milletvekili Şevket Bey ve arkadaşları tarafından Refet Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu dönemde verdiği beyanatlarla ve yetkisiyle ilgilidir. Refet Paşa, Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak saltanat makamının kaldırıldığını Vahdettin'e bildirmiş, İstanbul idaresine el koymuş ve yeni halife seçilmesi ile ilgili olarak Abdülmecit Efendi ile görüşmüştür. Meclis'te bu olaylarla ilgili bir gizli oturum gerçekleştirilmiştir. İkincisi ise Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey tarafından verilmiştir. Bu gensoru da Refet Paşa'nın Gümrük Tarife Kanunu'nun tadil edildiğine dair beyanının Meclis'in yetkilerine tecavüz olarak algılanması sonucunda verilmiştir. Bu gensorular da, görüşmelerden sonra güven oylamasına gerek kalmaksızın yanıtlanmıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ TBMM ZC, c. 11, 27.06.1921, s. 61-61.

⁴⁶⁶ TBMM ZC, c. 18, 06.03.1922, s. 60-73.

⁴⁶⁷ TBMM ZC, c. 18, 06.03.1922, s. 74.

⁴⁶⁸ TBMM ZC, c. 18, 06.03.1922, s. 80-81, 108-109.

⁴⁶⁹ TBMM ZC, c. 24, 18.11.1922, s. 551-552; TBMM GCZ, c. 3, 18.11.1922, s. 1042-1065.

7.2. Dâhiliye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

İcra Vekilleri Heyeti içerisinde en çok gensoru ile muhatap olan vekâlet Dâhiliye Vekâleti olmuştur. Verilen gensorular, genel olarak iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır: Birincisi, hükümet görevini ihmal etmekte midir? İkincisi, hükümet, görevini kötüye kullanmakta mıdır? Bu ikinci soru ise daha çok göreve getirilen memur, komutan, kaymakam gibi kişilerle ilgili olmuştur.

İlk gensoru, İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk Dâhiliye Vekili Cami Bey'e yöneltilmiştir. Yozgat milletvekili Ahmet Bey ve arkadaşları, memur olarak atanan kişilerin göreve getirilirken veya bir üst göreve atanırken yeterliliklerinin ölçülmemesi, haksız bir şekilde atama ve azil işlemi yapılması iddiasıyla gensoru vermişlerdir. Ayrıca, bu şekilde yapılan atama işlemlerinin geri alınmasını, bundan sonra yapılmaması için de karar alınmasını istemişlerdir. Meclis görüşmelerinde, döneme özgü bir sorundan, memurluk görevine getirilebilecek kişi sayısının az olmasından ve bu nedenle tam donanımlı kişilerin tayin edilememesinden bahsedilmiştir. Memurluk konusundaki titizliğin nedeni olarak, geçmiş yönetimlerde yaşanan suistimaller gösterilmiştir. Sonuç olarak gensorunun görüşülmesi yeterli görülmüş ve önerge kabul edilmemiştir.⁴⁷⁰ Ancak daha önceden değinildiği gibi Cami Bey, kendisine yöneltilen eleştirilerden birkaç gün sonra, yorulduğunu gerekçe göstererek görevinden istifa etmiştir.⁴⁷¹

Dâhiliye Vekâleti'ne görevlendirmelerle ilgili olarak birçok gensoru verilmiştir. Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey'in, adliye müsteşarlığı sırasında yolsuzluk yapmasına rağmen Siirt mutasarrıflığına tayin edilmesi hakkındaki gensorusu bunlardan biridir. Aynı zamanda Adliye Vekâleti'ne de yöneltilen bu gensoruyu, Adliye Vekili Celalettin Arif Bey yanıtlamıştır. İstifanamesi okunurken Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Bey de gerekçeli yanıtlar vermiştir.⁴⁷² Aynı konuda başka bir gensoru, Genç milletvekili Şeyh Fikri Efendi tarafından, Elâziz Vali vekilinin

⁴⁷⁰ TBMM ZC, c. 2, 05.07.1920, s. 185-188.

⁴⁷¹ TBMM ZC, c. 2, 14.07.1920, s. 310.

⁴⁷² TBMM ZC, c.3, 02.08.1920, s. 42-52, 63.

halktan haksız para toplamasıyla ilgilidir.⁴⁷³ Dâhiliye Vekâleti Vekili Adnan Bey'in yanıtlanması ile Meclis, açıklamaları yeterli bulup bu konu kapatmıştır.⁴⁷⁴

Dâhiliye Vekâleti'ne yöneltilen önemli bir gensoru ise milletvekillerinin mektuplarının sansürlenmesi ile ilgilidir. Canik milletvekili Nafiz Bey ve arkadaşlarının verdiği bu önerge aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne de yöneltilmiştir.⁴⁷⁵ Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Bey, kendisine yöneltilen soru ve gensorulara toplu bir şekilde, sitemli ve sert bir dille yanıt verdikten sonra istifasını etmiştir.⁴⁷⁶ Milletvekilleri daha sonra 114 oyla verdikleri bir önerge ile Hakkı Behiç Bey'e "beyan-ı itimat" vererek istifasının geri alınması yolunu denemişlerdir, ancak bu girişim ise işe yaramamıştır.⁴⁷⁷

Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Bey döneminde hem Dâhiliye Vekâleti'ne hem de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yöneltilen ve Erkân-ı Harbiye Vekâleti tarafından yanıtlanan bir gensoru da Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey tarafından verilmiştir. Mehmet Şükrü Bey, Bursa ve Alaşehir'de Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen olaylardan Bursa kumandanı Bekir Sami Bey'in, vali Hacim Muhittin Bey'in ve Alaşehir kumandanı Aşir Bey'in sorumlu olduğunu iddia etmiştir. Bu kişilerin görevlerinden azledilmesinin nedeni sorulmuş ve azil işlemi ile sorumlu olduklarının doğrulanmasına rağmen neden Divan-ı Harbe gönderilmedikleri sorusunun yanıtlanması istenmiştir.⁴⁷⁸ Hakkı Behiç Bey, istifasını da içeren yazılı beyanında bu kişilerin suç işlediklerinin kanıtı olmadığını dile getirmiştir.⁴⁷⁹ Bu iddialara gerekçeli yanıtı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey vermiştir. Bu açıklamada, bahsi geçen illerin düşman eline geçmesi ve halkın uğradığı zararın nedeni olarak vali ve komutanların tek başına sorumlu tutulamayacağı açıklanmıştır. Çünkü bu kaybın ve zararın, mütareke sonrası artan ve özellikle İzmir'in işgalinden sonra bütün yurda yayılan dış ve iç düşman saldırısının bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Bu kişilerin bağlı oldukları Garp Cephesi Komutanlığı'ndan gönderilen rapor Meclis'te okunmuştur. Bu rapora göre, söz konusu kişilerin azledilmesinin nedeni Bursa ve Alaşehir'de meydana gelen kayıplar

⁴⁷³ TBMM ZC, c. 8, 08.02.1921, s. 131.

⁴⁷⁴ TBMM ZC, c. 8, 22.02.1921, s. 372.

⁴⁷⁵ TBMM ZC, c. 3, 31.07.1920, s. 11-12.

⁴⁷⁶ TBMM ZC, c. 3, 02.08.1920, s. 61-64.

⁴⁷⁷ TBMM ZC, c. 3, 07.08.1920, s. 112-117.

⁴⁷⁸ TBMM ZC, c. 3, 31.07.1920, s. 8-9.

⁴⁷⁹ TBMM ZC, c. 3, 02.08.1920, s. 62.

değildir; Alaşehir kumandanı Aşir Bey ise zaten azledilmemiş, başka bir göreve atanmıştır. Cephe komutanlığı bu kişilerin azlini istememiştir; ayrıca yapılan araştırmada Divan-ı Harbe gönderilmelerini gerektirecek bir neden de bulunmadığını belirtmiştir. Açıklamada, İcra Vekilleri Heyeti'nin bu kişilerin görevlerindeki değişikliği, savaşın en önemli zamanında en ağır görevlere getirilmiş bu kumandanlar hakkında asılsız birçok söz söylenmesinin onları ve makamlarını yıpratmaması amacıyla yaptığı vurgulanmıştır. Divan-ı Harbe ancak ordunun sevk ve idaresinde hata yapılması veya milli kurtuluş hareketine ihanet edilmesi nedeniyle başvurulabileceği, söz konusu kişilerin ise hareketin başından beri kurtuluşa büyük özveri ile hizmet ettikleri açıklanmıştır. Tartışmalarda Mustafa Kemal Paşa da söz almıştır. Bir askeri harekâtı kendi koşulları içerisinde ve yerinde değerlendirmenin doğru olacağını ifade etmiştir. Bütün harekâtın kendi bilgisi dâhilinde olduğunu ve yalan yanlış duyumlara dayanarak yapılan iddiaları yıpratıcı bulduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak yaptığı konuşmanın sonucunda Meclis bu tartışmayı yeterli görerek kapatmıştır.⁴⁸⁰

Diyarbakır milletvekili Kadri Ahmet Bey'in verdiği gensoru, Milli Aşireti'nin durumu ile ilgilidir. Aşiretin Diyarbakır'da isyan başlatmasının nedeni olarak memurların halka karşı sert davranması gösterilmiş ve bu durumdan hükümetin sorumlu olduğu iddia edilmiştir. Dâhiliye Vekili Refet Bey'in verdiği yanıt ile Meclis konuyu kapatmıştır.⁴⁸¹

Bir diğer önemli gensoru, Dersim'le ilgilidir. Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey ve arkadaşları tarafından verilen bu gensoruda, Dersim'in idari ve güvenlik sorunları gündeme getirilmiştir. Bölgede meydana gelen adli olaylar, TBMM aleyhine Kürdistan propagandası yapanlarla ilgili işlem yapıp yapılmadığı, görevlendirilen memurların yetkinliği başlıklarıyla ilgili olarak Hükümet'in hesap vermesi istenmiştir.⁴⁸² Bu sorular, dönemin Dâhiliye Vekâleti vekili Dr. Adnan Bey tarafından yanıtlanmıştır ve konu kapanmıştır.⁴⁸³ Dersim'le ilgili benzer sorunları konu edinen bir gensoru daha, yine Hasan Hayri Bey tarafından verilmiştir.⁴⁸⁴ Elazığ sabık valisi Abdülkadir Bey ve jandarma alay kumandanı Hamdi Bey'in yolsuz

⁴⁸⁰ TBMM ZC, c. 3, 14.08.1920, s. 217-231.

⁴⁸¹ TBMM ZC, c. 4, 22.09.1920, s. 264, 265; 25.09.1920, s. 342; 29.09.1920, s. 416.

⁴⁸² TBMM ZC, c. 5, 11.11.1920, s. 355-356.

⁴⁸³ TBMM ZC, c. 5, 18.11.1920, s. 428-438.

⁴⁸⁴ TBMM ZC, c. 18, 16.03.1922, s. 237-238.

icraatlarıyla ilgili 9 maddelik bu gensoru, Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey tarafından yanıtlanmıştır ve güvensizlik söz konusu olmamıştır.⁴⁸⁵

Dönemin genel sorunlarını yansıtan bir diğer önemli gensoru, Tokat milletvekili Rıfat Bey ve Hamdi Bey tarafından verilen Pontus sorunu ile ilgilidir. Rum isyanı nedeniyle Samsun, Amasya ve Tokat illerinde meydana gelen olaylar irdelenerek, hükümetin olaylara zamanında müdahale etmediği, gerekli önlemleri almadığı düşünülerek gensoru verilmiştir.⁴⁸⁶ Daha önce de benzer sorunları içeren bir gensoru, Lazistan milletvekili Osman Bey tarafından verilmiştir. Bu gensoru da bölgedeki Rum eşkıyaların eylemlerinin sorumlularının ve bunlara yardım edenlerin bulunmasında ihmal olup olmadığını konu edinmiştir. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan bazı kişiler hakkında uygulanan şehirden çıkış yasağı sorgulanmıştır.⁴⁸⁷

Dikkat çeken bir başka gensoru, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgilidir. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey ve arkadaşları tarafından verilen 11 maddelik bu gensoruda, Trabzon'un bazı yerlerinde gerçekleştirilen hukuka aykırı işlemlerden bahsedilmiştir. Yerel otoritelerin halka baskı tehdit uyguladığı, görevini kötüye kullanarak baskılara boyun eğmeyenleri keyfi tutuklama ve hapis ile cezalandırdığı, mahkeme kararlarına uymadığı iddia edilmiştir. Ayrıca Dâhiliye Vekâleti'nin, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında yaptırdığı işlemlerden bahsedilmiş ve bu işlemleri gerçekleştirmekle görevli heyetin adil davranmadığı ileri sürülmüştür.⁴⁸⁸ Dâhiliye Vekili Fethi Bey, bu gensoruya verdiği 11 maddeyi tek tek yanıtlamış ve hukuka aykırı hiçbir işlem yapılmadığını ileri sürmüştür. Özellikle Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin halktan topladığı vergilerin denetlenmesinin halkın şikâyetinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Fethi Bey, Ali Şükrü Bey'in hükümeti ısrarla baskıcılıkla suçlamasına karşılık, "*birtakım adamların halka karşı yaptıkları zulmü menetmek istibdat değildir. Bilakis buna 'Halkın hukukunu muhafaza etmek' tabir olunur.*" diyerek, asıl olaylara müdahale edilmezse görevini ihmal etmiş olacağını vurgulamıştır.⁴⁸⁹ Tartışmalar, merkez ile yerelin başta mali olmak üzere yetki paylaşımı konusuna kadar genişlemiştir. Uzun ve hararetli geçen tartışmaların sonucunda, Dâhiliye Vekili Fethi Bey hakkında güven oylaması yapılmıştır.

⁴⁸⁵ TBMM ZC, c. 19, 08.04.1922, s. 60-72.

⁴⁸⁶ TBMM ZC, c. 20, 18.05.1922, s. 67-68

⁴⁸⁷ TBMM ZC, c. 13, 22.10.1921, s. 229.

⁴⁸⁸ TBMM ZC, c. 20, 18.05.1922, s. 77-78.

⁴⁸⁹ TBMM ZC, c. 20, 08.06.1922, s. 260-305.

Oylamaya katılan 163 milletvekilinden, 11'i çekimser kalmış, 36'sı güvensizlik oyu vermiştir; 117 güvenoyu ile Fethi Bey görevine devam etmiştir.⁴⁹⁰

7.3. Adliye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

Adliye Vekâleti'nin muhatap olduğu gensoru önermeleri sayı bakımından Dâhiliye Vekâleti kadar çok değildir; bir kısım gensoru ise birlikte yöneltildiğinden zaten Dâhiliye Vekâleti'nce yanıtlanmıştır. Konu bakımından ise daha çok atamalar ve azillerle ilgili gensoru verilmiştir.

Sinop Mebusu Şerif Bey, memurların kanunsuz azledilmelerinin sebebine dair Adliye Vekâleti'ne gensoru vermiştir.⁴⁹¹ Malatya milletvekili Reşit Ağa, Besni ceza reisi Hakkı Beyin, görevini suistimal etmesiyle ilgili bir gensoru vermiştir.⁴⁹² Bir başka örnek, Kayseri milletvekili Atıf Bey tarafından verilen Sivas'taki Temyiz Mahkemesi'nin Şeriye Dairesi Başkanlığı'na atanan kişinin bu görevi hak etmediği ile ilgili gensorusudur. Ancak bu gensoru, vekâletlerin atamalarda serbest olduğunun hatırlatılmasıyla reddedilmiştir.⁴⁹³ Reddedilen bir başka gensoru, Malatya milletvekili Sıtkı Bey tarafından, Adliye Vekili'nin adliye teşkilatının işlemleri ile ilgili olarak Meclis'in yetkisine giren işlemlerde bulunduğu iddiasıyla verilmiştir.⁴⁹⁴

Adliye Vekâleti'yle ilgili en önemli gensoru, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve 16 arkadaşı tarafından verilen 18 maddelik gensoru önergesidir. Bu gensoru, özellikle atamalarla ilgili işlemler hakkındadır. Elâziz savcısı Mustafa Efendi'nin, hakkında tahkikat ve muhakeme sürerken iki derece terfi ettirilerek Beyazıt istinaf savcılığına atanması, Ergani ceza reisi Salih Efendi'nin Adliye Müfettişliği tarafından hakkında tahkikat yapılmasına rağmen beş derece terfi ettirilerek Elâziz Adliye Müfettişliği'ne atanması, Çemişgezek savcılığından azledilen Salih Efendi'nin dört derece terfi alarak Elâziz Merkez Savcılığı'na atanması gibi atamalar gündeme taşınmıştır.⁴⁹⁵ Atamalarla ilgili benzer birçok örnek verildikten sonra, önerenin dördüncü maddesinde Sivas'taki Temyiz Heyeti'nin başsavcısı Osman

⁴⁹⁰ TBMM ZC, c. 20, 10.06.1922, s. 311-336.

⁴⁹¹ TBMM ZC, c. 2, 05.07.1920, s. 188-192.

⁴⁹² TBMM ZC, c. 5, 27.10.1920, s. 208-209.

⁴⁹³ TBMM ZC, c. 8, 01.02.1921, s. 38.

⁴⁹⁴ TBMM ZC, c. 15, 06.12.1921, s. 41-42.

⁴⁹⁵ TBMM ZC, c. 18, 18.03.1922, s. 270-272; 23.03.1922, s. 340-368.

Bey'in rütbesinin düşürülerek Temyiz Mahkemesi üyeliğine getirilmesi ve yerine İstanbul'dan İhsan Bey isimli birisinin atanması konusunun tartışılması için gizli oturum düzenlenmiştir. Bu oturumda, neden İstanbul'dan bir kişinin atandığı, atanan kişinin daha önce İstanbul'da Damat Ferit Paşa'nın kabinesinin Adalet Bakanı'nca görevlendirildiği ve bu kişinin tehcir mahkemelerinde görev almayı reddetmediği gündeme getirilmiştir. Aynı gizli oturumda, Kayseri İstiklal Mahkemesi tarafından mahkûm edilen Yozgatlı Çapanoğlu Salih Bey'in Kırşehir Savcısı olarak atanması da gündeme taşınmıştır. Adliye Vekili Refik Şevket Bey, ataması yapılan bu kişilerin geçmişinin yeterince araştırılmadan görevlendirilmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Refik Şevket Bey hakkında güven oylaması isteminde bulunulmuştur.⁴⁹⁶ Refik Şevket Bey'in iddiaları yanıtlamasından sonra yapılan güven oylamasında, 16 çekimser oy ve 58 aleyhte oya karşılık 112 lehte oyla Refik Şevket Bey hakkındaki gensoru reddedilmiş ve Refik Şevket Bey Meclis'in beyan-ı itimadını almıştır.⁴⁹⁷

7.4. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne (Riyaseti'ne) Yöneltilen Gensoru Önergeleri

TBMM, en üstün sivil otorite olarak bütün yetkileri kendisinde toplamış bir meclisti. Bu nedenle, ordunun hâkimiyeti de Meclis'e aitti. Savaş koşullarında dahi bu otoritenin üstünlüğü söz konusu olmuştur. Meclis'teki tartışmalardan çıkarılabilecek iki sonuç vardır: TBMM, bir yandan kendi otoritesini sıkı bir şekilde ordu üzerinde uygulamıştır; bir yandan da çok zor koşullarda görev yapan ordunun ve komutanların yıpratılmamasını sağlamaya çalışmıştır.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, ordu ile ilgili az sayıdaki gensoruların muhatabı olmuştur. Ancak az sayıda gensoru verilmiş, hatta bazıları geri alınmış olsa da, özellikle cephedeki komutanların kanuna aykırı eylem ve işlemleriyle ilgili konularda çok ciddi tartışmaların yaşandığı gözlemlenmektedir. Bunlara sırasıyla değinilecektir.

İlk gensoru önergesi, Kângırı milletvekili Neşet Bey tarafından, Kuvayi Tedibiye Kumandanı Miralay Refet Bey'ce idam edilen kişiler hakkında Müdafaa-i

⁴⁹⁶ TBMM GCZ, c. 3, 27.03.1922, s. 150-161.

⁴⁹⁷ TBMM ZC, c. 15, 27.03.1922, s. 378-386.

Milliye Vekâleti'ne verilmiştir; ancak tartışmaya geçilmeden önce Neşet Bey önergesini geri çekmiştir.⁴⁹⁸

Ordunun ihtiyaçlarıyla ilgili bir gensoru önergesi, Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey ve arkadaşları tarafından verilmiştir. Askerin, giyim başta olmak üzere temel ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda firar vakalarının artacağı ve bu durumun da savaşı kaybetmeye neden olacağı endişesiyle verilen önergeyi, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa yanıtlamıştır. Cephelelerdeki askerin durumu ile ilgili bilgi verildikten sonra konu kapanmıştır.⁴⁹⁹

Karahisarı Sahip milletvekili Mustafa Hulusi Efendi'nin verdiği gensoru önergesi ise bir suistimali konu edinmiştir. İddiaya göre Kütahya mevki kumandanı Abdullah Bey, hâkim Ahmet Asım Efendi'ye firari askerlerin ailelerinin tehciri ile ilgili bir dosya gönderir; Ahmet Asım Efendi ise yetkinin İstiklal Mahkemeleri'nde olmasından dolayı işlem yapmaz. Bunun üzerine kendi emrine uyulmadığından dolayı kumandan, hâkimin evine asker gönderir ve onu cepheye, kendi ayağına getirir.⁵⁰⁰ Bu gensoruyu yanıtlayan Dâhiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan Bey, hâkim ile görüşüldüğünü, sorunun halledildiğini Meclis'e açıklamıştır ve bu açıklamalardan sonra konu kapanmıştır.⁵⁰¹ Ordudaki bu tarz davranışların nedeni olarak Kuvayi Milliye birliklerinin o dönemde henüz tam anlamıyla düzenli orduya geçirilmemiş olması görülebilir. Kumandan Abdullah Bey'in, düzenli orduya geçmeyi reddeden Çerkez Ethem'in kurduğu Kuvayi Seyyare mensubu olması da bunun işaretidir.⁵⁰²

Cephelelerdeki askeri durumlarla ilgili gensoru önergeleri de verilmiştir. Örneğin, Antep'in durumu ile ilgili bir gensoru önergesi, Antep milletvekili Abdurrahman Lâmi Efendi tarafından verilmiştir. Antep'teki askeri duruma ilişkin soru, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından yanıtlanmıştır.⁵⁰³

Dönemin en önemli olaylarından Koçgiri İsyanı da Meclis'in ciddi tartışmalarına konu olmuştur. Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasında görevlendirilen

⁴⁹⁸ TBMM ZC, c. 3, 03.08.1920, s. 82-83.

⁴⁹⁹ TBMM ZC, c. 5, 21.10.1920, s. 134-135; TBMMGCZ, c. 1, 21.10.1920, s. 190-196.

⁵⁰⁰ TBMM ZC, c. 6, 09.12.1920, s. 274-275.

⁵⁰¹ TBMM ZC, c. 6, 09.12.1920, s. 292.

⁵⁰² Kuvayi Seyyare ve Çerkez Ethem ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009, s. 233-240.

⁵⁰³ TBMM ZC, c. 6, 20.12.1920, s. 447-449.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa ile TBMM Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman, harekât sırasında Kürt köylerini adeta yok edici eylemler sergilemişlerdir. Bunun üzerine Meclis, bölgede yaşananları tespit etmek üzere bir araştırma komisyonu oluşturmuştur. Komisyonun yaptığı araştırmalar sonucunda, harekâtın çok şiddetli olduğu, TBMM adına TBMM hukukunun çiğnendiği dile getirilmiş, hatta harekât Yunan ordusunun Batı'daki eylemlerine benzetilmiştir. Meclis tarafından oluşturulan Koçgiri Tahkik ve Dersim Tetkik Heyeti, bölgede yaşanan zararı tespit ederek Meclis'e bu zararların giderilmesi için çözüm yolları önerilmiştir. Ayrıca harekâtın baş sorumlusu Nurettin Paşa açığa alınmıştır.⁵⁰⁴

Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâletlerinin birlikte muhatap olduğu konu bakımından örtüşen iki gensoru önergesi, Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey ve Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey tarafından verilmiştir.⁵⁰⁵ Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa tarafından kanun hilafına vergi alınması ve mevkisini kullanarak halktan haksız yere para toplanması hakkındaki bu gensorular, Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâletlerinin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Nihat Paşa'nın görevinden el çektirilerek savunmasının alınması için Ankara'ya çağrıldığı ve hakkında meclis tahkikatı başlatıldığı açıklaması ile Meclis durulmuştur.⁵⁰⁶

Adliye Komisyonu, Nihat Paşa hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Nihat Paşa, nüfuzunu kötüye kullanmak, hükümet adına halktan para toplayıp bu paraları kendi şahsına kullanmak başta olmak üzere on yedi veya on sekiz suçtan sorumlu tutulmaktadır.⁵⁰⁷

Nihat Paşa, hakkında hazırlanan rapora karşı Meclis'e yazılı bir savunma sunmuştur. Savunmada, halktan toplanan paraların silah temini ve ordu için harcandığını, elde ettiği silahları bölge halkına dağıtarak onları Kuvayi Milliye hareketine kazanmayı amaçladığını söylemiştir. Mal sandıklarına el koymasının nedenini yine ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak olarak açıklamış ve aksi halde TBMM'nin otoritesinin sağlanmayacağını iddia etmiştir. Kendisine verilen

⁵⁰⁴ **TBMM GCZ**, c. 2, 11.08.1921, s. 205; 04.10.1921, s. 262-265; **TBMM ZC**, c. 17, 25.02.1922, s. 129-133.

⁵⁰⁵ **TBMM ZC**, c. 14, 03.11.1921, s. 39-42.

⁵⁰⁶ **TBMM ZC**, c. 14, 07.11.1921, s. 121-125.

⁵⁰⁷ **TBMM GCZ**, c. 3, 22.07.1922, s. 550.

hediyeleri orduda başarı gösteren askerlere mükâfat olarak verdiğini açıklamıştır. Elcezire bölgesinin feodal mirasının, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra burada merkezi bir otoritenin sağlanmasını engellediğini ifade eden Nihat Paşa, davranışlarının nedenini, bölgedeki Kürt aşiretlerini kazanmak olarak ifade etmiştir.⁵⁰⁸

Nihat Paşa'nın savunmasının okunmasından sonra Meclis'te eleştiriler daha çok artmıştır. Özellikle Siverek milletvekili Lütfi Bey, Kürdistan bölgesinin tamamen isyankâr olmadığını, Nihat Paşa'nın bu iddiaları doğru olsaydı, bu bölgede TBMM'nin iradesi tanınmasaydı, kendisinin de bu bölgeden seçilmesinin mümkün olmayacağını söylemiştir. Cephedeki askerlerin firarını engellemeyi, İngiliz ve Fransız politikalarını engellemeyi Nihat Paşa'nın tek başına yapamayacağını ifade eden Lütfi Bey, Adliye Komisyonu'nun araştırmasını ve raporunu yetersiz bularak, Nihat Paşa hakkında yargılama yapılmasını Meclis'e bir önerge ile sunmuştur.⁵⁰⁹

Görüşmeler sonucunda Adliye Komisyonu dışındaki önergeler kabul görmemiştir. Adliye Komisyonu'nun raporu ise Nihat Paşa'nın TBMM'nin amacına uygun davranması nedeniyle yargılamaya sevk edilmemesini öneriyordu.⁵¹⁰ Komisyonun önergesi, ilk oylamada katılan 153 kişiden 87 kabul, 33 ret ve 10 çekimser oy sayılmıştır; karar yetersayısı oluşmadığından ikinci oylama yapılmasına karar verilmiştir.⁵¹¹ İkinci oylamada ise katılan 146 kişiden 86'sının olumlu oyu ile Adliye Komisyonu raporu kabul edilmiştir.⁵¹²

7.5. Maliye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

Maliye Vekâleti, Milli Mücadele döneminin kıt kaynaklarının kullanılmasıyla ilgili çok sayıda olmasa da önemli birkaç gensoru önergesiyle meşgul olmuştur.

Canik milletvekili Nafiz Bey ve arkadaşları, Anadolu'ya gelen subaylara ve memurlara verilen harcıraha ve bunlara bağlanan maaşlara dair bir gensoru önergesi vermiştir. İstanbul'dan Anadolu'ya geçen subay ve memurlarla ilgili bu durum

⁵⁰⁸ TBMM GCZ, c. 3, 22.07.1922, s. 559-564.

⁵⁰⁹ TBMM GCZ, c. 3, 22.07.1922, s. 572.

⁵¹⁰ TBMM GCZ, c. 3, 22.07.1922, s. 550.

⁵¹¹ TBMM ZC, c. 21, 22.07.1922, s. 477.

⁵¹² TBMM ZC, c. 21, 24.07.1922, s. 487.

birkaç kez gündeme getirilmiştir. Sorun, bu kişilere neden yolluk verildiği, neden maaş bağlandıydı. Maliye Vekâleti'nin, İstanbul'da esirken kaçan, türlü zorluklarla Milli Mücadele'ye katılan bu kişileri mağdur etmemek için ödeme yapıldığı, iddia edildiği gibi herkese değil belli araştırmalardan geçen kişilere maaş bağlandığı açıklaması ile konu kapanmıştır.⁵¹³

Bir başka gensoru, Maliye Vekili Ferit Bey'in usulsüz işlemler gerçekleştirdiği iddiasıyla, Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi tarafından verilmiştir. Eskişehir'de halktan toplanan mal ve paranın usulsüz ve haksız yere alındığı iddiasını kendisi yanıtlayan Ferit Bey, Meclis'ten güvenoyu alarak görevine devam etmiştir.⁵¹⁴

Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey ve Ertuğrul milletvekili Necip Bey, ayrı ayrı olmak üzere aynı konuda Maliye Vekâleti'ne gensoru önergesi vermişlerdir. Maliye Vekili Hasan Bey aleyhine verilen gensoruda, Rus altınlarının değerinin ani artışının nedeni sorulmuştur. Hasan Bey'e gerekçeli yanıtından sonra güvenoyu verilmiştir.⁵¹⁵

Maliye Vekâleti'nin, çok büyük fedakârlıklarla elde edilen parayı gerektiği gibi kullanmadığını düşünen Isparta milletvekili Nadir Bey, malî işlere ilgili yedi maddelik bir gensoru önergesi vermiştir. Bu gensoruda, maliye veznesinde gereğinden fazla kişi çalıştırılması ve bu kişilere bir de gereksiz yere mesai yaptırılması ile paranın gereksiz harcanması eleştirilmiştir. Maliye Vekili Hasan Bey'in otomobil ve at gibi araçlarının ihtiyaçtan fazla olduğu, bu araçlar bakımı için para harcanmanın gereksiz olduğu, Kayseri'ye göreve gidecek memurlara verilen yolluğun gitmemelerine rağmen bu ödemelerin geri verilip verilmediği gibi mali işlerle ilgili birçok eleştiri yapılmıştır.⁵¹⁶ İddiaları yanıtlayan Maliye Vekili Hasan Bey'e meclis tarafından güvenoyu verilmiştir.⁵¹⁷

Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Reji Müdürü Mithat Bey'in hazineyi 400.000 lira zarara uğrattığını iddia ederek, Mithat Bey'in görevden

⁵¹³ TBMM ZC, c. 7, 10.01.1921, s. 242-247.

⁵¹⁴ TBMM ZC, c. 9, 11.04.1921, s. 445-446, 13.04.1921, s. 467-473.

⁵¹⁵ TBMM ZC, c. 13, 06.10.1921, s. 98-99; 08.10.1921, s. 113-126.

⁵¹⁶ TBMM ZC, c. 15, 31.12.1921, s. 271-272.

⁵¹⁷ TBMM ZC, c. 15, 02.01.1922, s. 296-303.

alındığını gazetelerden duyduğunu ve neden hakkında yargılama yapılmadığını içeren bir gensoru önergesi vermiştir.⁵¹⁸ Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, memurların yargılanmasını düzenleyen kanuna göre davranarak hareket ettiğini, yargılamanın ancak tahkikat komisyonun raporundan sonra yapılabileceğini açıklamıştır. Bu açıklamalardan sonra, Meclis, Hasan Fehmi Bey'e güvenoyu vermiştir.⁵¹⁹

7.6. Maarif Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

TBMM, hem kuruluşu hem kurtuluşu gerçekleştiren bir meclis olarak bir devletin kurumsal olarak taşıması gereken bütün unsurları tamamlamaya çalışmıştır. Elini uzatmadığı hiçbir konu kalmamıştır. Bu konulardan biri de eğitimidir. Eğitim ile ilgili işlerden sorumlu Maarif Vekâleti bu işlerin yürütülmesi sırasında Meclis tarafından denetlenmiştir.

Maarif Vekâleti'ne yöneltilen ilk gensoru önergesi, 4 Aralık 1920 tarihinde Ankara'daki öğretmenlerin grev ilânı ile ilgili olarak Kütahya Mebusu Cevdet Bey'indir. Öğretmenlerin neden grev yaptığının açıklanmasını istemiştir ve eğitim sorununun sınırları korumak kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, bu gensoruyu yanıtlarken kendisine yöneltilen aynı konuda iki soruyu da beraber yanıtlamak istemiştir. Bu sorular, kapatılan iki okulla ve Tokat'ta öğretmenlerin yaptığı grevle ilgilidir. Bu açıklama, o dönemin mali durumunu ortaya koymaktadır. Dr. Rıza Nur Bey, öğretmenlerin diğer memurlardan daha çok hak etmelerine rağmen maaş alamadığını doğrulamıştır. Yapılan birkaç girişim ile öğretmenlerin sosyal yardımlardan faydalanması ve diğer memurlardan öncelikli olarak maaş alınmasının karara bağlandığı, ancak bunun uygulanmadığı ifade edilmiştir. Tartışmalardan anlaşılan, vatanın eğitim ile kurtulacağı düşüncesinin bütün Meclis'e hâkim olduğudur. Çözüm olarak eğitime yüzde bir değil daha çok bütçe ayrılması, bir yandan da eğitim ile ilgili mevzuatın yenilenmesi için başlayan çalışmaların hızlandırılması gerektiği gösterilmiştir. Ancak acil çözüm bulamadığından dolayı Maarif Vekili sert eleştirilere maruz kalmıştır. Tartışmalara son verildiğinde, konunun kapatılıp gündeme devam edilmesi, Maarif Vekili hakkında güven oylamasına başvurulması ve görevden alınması yönünde üç önerge

⁵¹⁸ TBMM ZC, c. 22, 16.08.1922, s. 170-171.

⁵¹⁹ TBMM ZC, c. 25, 30.11.1922, s. 132-153.

Meclis'e sunulmuştur. Gündeme devam edilmesi yönündeki önerge kabul edilerek konu kapanmıştır.⁵²⁰

Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi Efendi ile arkadaşlarının verdiği gensoru önergesi ile Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'den Bitlis, Genç ve Muş livalarında okul olmadığı halde neden maarif müdürü atandığı sorulmuştur. Tartışmalarda, Hamdullah Suphi Bey'in gereksiz atamalar yaparak boşa para harcadığı, atanmış kişilerin ne derece atanmaya layık olduğunu araştırmadığı iddia edilmiştir. Hamdullah Suphi Bey ise Genç gibi yeni kurulan livalara maarif müdürü atanmayacağına dair Meclis'in bir kararı olmadığını ve hukuken de bunu engelleyen bir düzenleme olmadığını, gensorunun yanlış bilgiye dayandığını, Genç livasına müdür atanmadığını söylemiştir. Kendisine yöneltilen iddiaları yanıtladıktan sonra yapılan oylama sonucunda Hamdullah Suphi Bey'e güvenoyu verilmiştir.⁵²¹

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'i istifa sürecine götüren gensoru önergesi, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey tarafından verilmiştir. Bu gensoruda, Diyarbakır maarif müdürü ile sultani edebiyat öğretmeninin askerlik görevlerini yerine getirmeleri gerekirken neden öğretmenlik atamalarının yapıldığı sorgulanmıştır.⁵²² Milli Mücadele döneminde öğretmenlerin askerlik görevi tecil edilmekteydi. Bu gensoru ile Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in, öğretmenlerin askerlik tecili ile ilgili usulsüzlük yaptığı, öğretmen olmayan bazı kişileri de askerlik tecilinden faydalanabilmeleri için öğretmenmiş gibi atadığı iddia edilmiştir. Bundan başka, İstanbul'dan gelen aydın kişilerin kayırılarak işe alındığı, bu kişilere kadro yaratmak için tecrübeli kişilerin işten atıldığı da iddialar arasındadır. Ayrıca, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in girişimi ile düzenlenen Muallimler Kongresi'ne harcanan paranın gereksiz bir harcama olduğu öne sürülmüş, hatta milletvekillerinden bazıları, kadın öğretmenlerin de kongreye katılmasını eleştirmiştir. Darülfünun'dan kongreye katılan profesörlerin İstanbul yanlısı oldukları, buna rağmen harcırahlarının bile ödenmesi de eleştiri sebebi olmuştur.⁵²³

⁵²⁰ TBMM ZC, c. 6, 04.12.1920, 187-188, 202-221.

⁵²¹ TBMM ZC, c. 9, 26.03.1921, s. 243-244; 04.04.1921, s. 337-346.

⁵²² TBMM ZC, c. 14, 05.11.1921, s. 67.

⁵²³ TBMM ZC, c. 14, 10.11.1921, s. 162-171.

Uzun ve sert tartışmalardan sonra Meclis, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e 68'e karşı 75 oyla güvenoyu vermiştir. Ancak Hamdullah Suphi Bey, güvenoyu sayısını yeterli bulmadığını açıklayarak oylamadan hemen sonra istifa ettiğini açıklamıştır.⁵²⁴

Hamdullah Suphi Bey'in istifasının ardından Meclis bir soruşturma başlatarak iddiaları takip etmiştir. Bu soruşturmayı yürüten komisyon, Hamdullah Suphi Bey'in görevi sırasında usulsüzlük yapmadığını belirten raporunu, Meclis'e sunmuştur. Meclis de bu raporu kabul etmiştir.⁵²⁵

7.7. Nafia Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

Nafia Vekâleti'ne bu dönemde toplamda sadece iki gensoru verilmiştir. Ancak az gensoruya muhatap olmasına rağmen, Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in gensoru önergesi Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa'nın görevinden düşürülmesine neden olmuştur. Bu gensoruda, İtalya'ya demiryolu malzemesi almak için önceden iki kişi gönderilmişken yeniden iki milletvekili gönderilmesi, bütçenin açık olduğu bu dönemde gereksiz bulunmuş ve yolsuzluk yapıldığı iddia edilmiştir.⁵²⁶ Bu iddianın ardından Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa, güvenoyu alamadığı için vekillikten düşürülmüştür.⁵²⁷

İkinci gensoru önergesi de demiryolları ile ilgilidir. Konya milletvekili Abdülhalim Çelebi Efendi'nin verdiği gensoru önergesi, demiryolları idaresinde meydana gelen yolsuzluklarla ilgilidir. Demiryolları idaresinin kişiye özel uygulamaları, halkın seyahat ettiği trenlerin kötü koşulları gündeme getirilmiştir.⁵²⁸ Daha sonra Abdülhalim Çelebi Efendi önergesini geri çekmek istemiştir; ancak Meclis iddiaları araştırmaya devam etme kararı almıştır.⁵²⁹ Tartışmalarda Nafia Vekâleti'ne bütçeden para ayrılmasına rağmen bu paranın belirlenen projeler için harcanmadığı da iddia edilmiştir. Ayrıca Hükümet'in demiryolu işletmesi konusunda nasıl bir yol izleyeceği sorulmuştur. Demiryollarını kendisi mi işletecektir, yoksa

⁵²⁴ TBMM ZC, c. 14, 12.11.1921, s. 181-201.

⁵²⁵ TBMM ZC, c. 17, 20.02.1922, s. 61-78.

⁵²⁶ TBMM ZC, c. 6, 20.12.1920, s. 429.

⁵²⁷ TBMM ZC, c. 7, 25.12.1920, s. 11-18, 27-28.

⁵²⁸ TBMM ZC, c. 25, 30.11.1922, s. 128.

⁵²⁹ TBMM ZC, c. 25, 04.12.1922, s. 187.

barışın sağlanması için görüşmelerin yapıldığı sırada, yabancı demiryolu şirketlerine dokunmayacak mıdır?⁵³⁰ Nafia Vekili Feyzi Bey'in gensoruyu yanıtlamasından sonra güvenoyu oylaması yapılmıştır. Meclis 36'ya karşı 131 lehte oyla Fevzi Bey'e güvenoyu vermiştir.⁵³¹

7.8. İktisat Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

İktisat Vekâleti de İcra Vekilleri Heyeti içinde az sayıda gensoruya muhatap olan vekâletlerdendir. Bunlardan ilki, Mersin milletvekili Yusuf Ziya Bey'in, İktisat Vekâleti'nce ziraat araçları almak için Avrupa'ya gönderilecek olan heyet hakkındaki gensorusudur. İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey, kısıtlı bütçeye rağmen memleketin ihtiyacı olan bu araçların temin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Meclis, tartışmalar sonucunda heyetin Avrupa'ya gidişini erteleme önerisini kabul etmiştir. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'e de güvenoyu verilmiştir.⁵³²

İktisat Vekili Sırrı Bey'in güvensizlik oyu ile düşürülmesine neden olacak gensoru önergesi, Karahisarı Sahip milletvekili İsmail Şükrü Efendi tarafından verilmiş 11 maddelik bir önergeydi. Bu gensoruda, Sırrı Bey'in kanuna aykırı şekilde atamalar gerçekleştirdiği, kereste tüccarları ile yapılan sözleşmelerde usulsüzlük yaptığı, Ilgazdağı altın gümüş madeninin Arif Oruç Bey'e verilmesine teşebbüs ettiği, Fransız asıllı Mösyö Groen Plant isimli birisine Heyeti Vekile kararına aykırı olmasına rağmen Türkiye'nin her yerinde maden arama ruhsatı verdiği iddia edilmiştir.⁵³³ Sırrı Bey gensoruyu yanıtlarken, atamalarda kanuna aykırı davranmadığını ifade etmiştir. Başta Antalya tüccarlarından Mehmet Nevres Efendi'nin kereste sözleşmesi feshedildiği halde kendisine kırk bir bin parça kereste verildiği iddiası olmak üzere, sözleşmelerle ilgili iddiaları kabul etmiştir. Fransız Mösyö Groen Plant'a maden arama ruhsatı verdiğini ve Arif Oruç Bey'e de altın gümüş madenini verdiğini kabul etmiştir. Ancak bütün eylemlerinin kanuna uygun olduğunu belirtmiştir. Maden arama ruhsatı sorununun Hükümet'in bilgisi dâhilinde olduğunu, Ruslara ve Fransızlara arama ruhsatının verilmesinin onlara hak vermediğini, sadece memleketin topografyasının belirlenmesi için bu çalışmalara izin

⁵³⁰ TBMM ZC, c. 25, 11.12.1922, s. 327-335.

⁵³¹ TBMM ZC, c. 25, 13.12.1922, s. 351-361.

⁵³² TBMM ZC, c. 9, 10.03.1921, s. 53-64.

⁵³³ TBMM ZC, c. 19, 22.04.1922, s. 347-348.

verildiğini belirtmiştir. Daha sonra Sırrı Bey hakkında güvenoyu istenmiştir. Çoğunluk sağlanamadığı için oylama başka bir günde gerçekleştirilmiştir.⁵³⁴ Güven oylaması sonucunda Sırrı Bey lehinde 85 oy verilmiş, ancak küçük bir farkla, 89 aleyhte oy verilmesi nedeniyle İktisat Vekilliği görevinden düşürülmüştür.⁵³⁵

7.9. Şeriye Vekâleti'ne Yöneltilen Gensoru Önergeleri

Şeriye Vekâleti, sadece iki gensoru ile muhatap olmuştur. Biri görüşmeye açılmadan reddedilmiş, diğeri ise vekâlet görevinden düşürülme ile sonuçlanmıştır.

Birinci gensoru, Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey tarafından verilmiştir ve Burdur müftüsü seçilirken, neden yeteri kadar inceleme yapılmadığı ve birden çok aday olmasına rağmen neden siyasi duruşu net olmayan birisinin seçildiği ile ilgilidir. Bu gensoru Meclis tarafından tartışmaya açılmaksızın reddedilmiştir.⁵³⁶

İkinci gensoru önergesi ise Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ve arkadaşları tarafından Şeriye Vekili Vehbi Efendi hakkında verilmiştir. Vehbi Efendi'nin, ilmiye rütbelerini kendi seçim bölgesindeki ulemasına tahsis ettiği ve kayıbiraderini kayırarak, hak etmediği halde Şurayı Evkaf'ta görevlendirdiği iddia edilmiştir.⁵³⁷ Meclis bu gensoruyu kabul etmiştir ve Vehbi Bey hakkında güven oylaması yapılmıştır. Bu oylama sonucunda oylamaya katılan 198 kişiden 128'inin aleyhte oy kullanması sonucu, Şeriye Vekili Vehbi Efendi görevinden düşürülmüştür.⁵³⁸

⁵³⁴ TBMM ZC, c. 19, 25.04.1922, s. 394-412.

⁵³⁵ TBMM ZC, c. 19, 27.04.1922, s. 430-433.

⁵³⁶ TBMM ZC, c. 4, 26.09.1920, s. 352.

⁵³⁷ TBMM ZC, c. 29, 14.04.1923, s. 107-123.

⁵³⁸ TBMM ZC, c. 29, 14.04.1923, s. 146-148.

8. TBMM HÜKÜMETİNİN SİYASİ PROGRAMI, KARARLARI VE UYGULAMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından hemen sonra oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti, Meclis'e 9 Mayıs 1920'de bir program sunmuştur.⁵³⁹ Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in okuduğu bu programda, yürütmenin amacı şu şekilde belirtilmiştir:

“Meclisi Âlileri namına işe başlamış olan Heyeti İcraiyesimizin deruhte ettiği mesai vatanın selâmeti, Hilâfet ve Saltanatın istiklâl ve masuniyeti, milletimizin pür şanü şeref bir tarihi zafer ve temeddüine istinat eden beka ve mevcudiyeti gaye-i ulviyesine matuftur.”

Hükümetin amacı ile başlayan bu programda, eğitim, imar, sağlık, adalet gibi konularda hedefler belirlenmiştir. Bu bölümde, TBMM Hükümeti'nin bu hedeflere adım adım nasıl ulaştığı ve hangi alanda, nasıl adımlar attığı incelenecektir. Olağanüstü koşullar içerisinde alınan kararnameler, nizamnameler ve talimatnameler şeklindeki kararlar, TBMM ve Hükümeti'nin, baştan beri uyguladığı hukuka bağlı bir şekilde hareket etme özelliğini ortaya koymaktadır. Savaş döneminde, bir yandan eldeki kısıtlı olanaklarla hayati ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır; bir yandan da geleceğe, yeni Türkiye Devleti'ne merdivenler uzatılmıştır.

8.1. Adli Konulardaki Düzenlemeler

TBMM Hükümeti'nin üzerinde en çok çalıştığı alanlardan biri de adli konulardır. İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'e sunduğu programda ayrı bir başlık olarak adli alandaki sorunlar tespit edilmişti ve hedefler belirlenmişti. Başlıca iki sorun vardı: Birincisi, hâkimlerin ve adliye memurlarının özlük hakları ve ekonomik durumu; ikincisi, genel adli işlerdir. Genel adli işlerden

⁵³⁹ TBMM ZC, c. 1, 09.05.1920, s. 241-246.

kasıt, bu dönemde özellikle Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde olup da işgal altında kalan yerlerde görülmekte olan davaların veya kesinleşmiş kararların nerede hüküm doğuracağı ve geçerlilikleri gibi sorunlardır. Savaş suçları, tehcir yargılamaları da bu döneme özgü sorunlardır. Bu başlık altında, TBMM Hükümeti'nin yargısal nitelikteki düzenlemeleri incelenecektir.

8.1.1. TBMM Hükümeti'nin Tehcir Yargılamalarına İlişkin Tutumu

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş koşullarında Ermeni isyanının başlaması ve çetecilik faaliyetlerinin artması nedeniyle, Osmanlı Hükümeti bu faaliyetlere karşı tedbirler almıştır. Ermeni gazetelerinin kapatılması, komitelerinin kapatılması, seyahat özgürlüğünün yasaklanması ve eylemlere katılanların tutuklanması şeklinde alınan tedbirler, isyan ve katliamların başlaması ile ağırlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti Hükümeti, savaş döneminin getirdiği sorunlar nedeniyle bu isyan ve katliamlarla baş edemeyince, Ermenilerin bulunduğu bölgelerden başka bölgelere sevk edilmesi yönünde politika geliştirmiştir. Ermeni köyleri ve kasabaları boşaltılmış, başka yerlere yerleştirilmeleri için düzenlemeler yapılmıştır. Ermenilerin yerleşeceği bölgelerde tekrar isyan yaşanmaması için de nüfusun belirli bir oranda dağıtılması kararı alınmıştır. Göç nedeniyle yanlarında götüremeyecekleri taşınır ve taşınmaz mallarının güvenceye alınması için çalışmalar yapılmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen salgın hastalıklar, soygun ve yağma amaçlı saldırılar, ağır iklim şartları ve göç sırasında meydana gelen isyanlar nedeniyle kayıplar olmuştur. Osmanlı Hükümeti, göç sırasında yaşananlardan sorumlu olanları yargılamış ve cezalandırmıştır. Ancak, Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından Ermenileri, Rumları öldürmek, İngiliz esirlere kötü davranmakla suçlanmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerin geri dönmesine, mallarının iade edilmesine, zararlarının giderilmesine ve suçluların cezalandırılmasına yönelik işlemlerine rağmen İttihatçılar katliam yapmak iddiasından kurtulamamışlardır. Barış masasında Osmanlı Hükümeti'ne iyi muamele edilmesine olanak sağlaması için Mütareke Hükümeti, tehcir yargılamaları ile ilgili tutumunu ağırlaştırmıştır ve İttihatçılar, Divan-ı Harbi Örfi diye adlandırılan olağanüstü mahkemede yargılanmışlardır. İşgalci devletlerin baskısı altında olan

padişah ve dönemin hükümeti, suçlu veya suçsuz ayrımı yapılmaksızın bütün İttihatçıları cezalandırarak kurtulacaklarını düşünmüşlerdir.⁵⁴⁰

İstanbul Divan-ı Harplerinden verilen iki idam cezası bu yöndeki en önemli mesajı oluşturuyordu. Siyasi amaçlı verilen iki ceza, Boğazlıyan Kaymakamı ve Urfa Mutasarrıfı'nın idam edilmelerine neden olmuştur.⁵⁴¹ İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına aykırı davranan herkesin cezalandırıldığı ve siyasi kararlar verdiği bilinen Divan-ı Örfi Mahkemeleri milli mücadeleye katılan -başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere- birçok kişi hakkında idam, hapis veya sürgün kararı vermiştir.

Ankara'da Milli Hükümet'in kurulmasından sonra ise tehcir ile ilgili çok önemli bir adım atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen tehcir dolayısıyla yargılanan kişiler hakkında adil yargılama yapılmadığı ve tutukluluk sürelerinin uzun olduğu yargısına varılmıştır. Bu yönde alınan kararda yapılan tespite göre, hukuka aykırı davranarak meşru olmayan eylemlerde bulunanlar cezalandırılmalı, ancak haklarındaki iddialar somut delillere dayanmayan ve sadece milli duygularını ifade ettikleri gerekçesiyle tutuklu yargılananlar da en azından iddialar sabitleşinceye kadar tutuksuz yargılanmalıdır. Bu doğrultuda, 1918 sonbaharından beri İstanbul Hükümeti tarafından tutuklu yargılanan tehcir davası sanıklarının bazılarının pekâlâ suçsuz olabileceği düşüncesiyle Ankara Hükümeti, ilk önemli kararlarından biri olarak tehcir yargılamalarının tutuksuz devamına karar vermiştir.⁵⁴²

Ankara Hükümeti'nin tehcire karşı tutumunu gösteren bir düzenleme daha yapılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin işgal devletlerinin baskısıyla tehcirden sorumlu tuttuğu İttihatçı yöneticilerin bir kısmı Malta'ya sürgün edilmiştir. Tutuklanan ve sürgün edilen bu kişilerin maaşları da İstanbul Hükümeti'nce kesilmiştir. Bunun üzerine bu sürgünlerden tahliye edilen veya hala tutuklu bulunanların, ister emekli

⁵⁴⁰ Ferudun Ata, "Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları", <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/ferudun.pdf>, 12.08.2013.

⁵⁴¹ Ferudun ATA, "Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. 21, Temmuz 2005, <http://atam.gov.tr/divan-i-harb-i-orfi-mahkemelerinde-ermeni-tehciri-yargilamalarina-istatistiksel-bir-bakis-1919-1921/>, 12.08.2013.

⁵⁴² Düstur, 3. Tertip, c. 1, 8 Mayıs 1920, Harp Esnasında Yapılan Tehcir Dolayısıyla Tahtı Tevkife Alınan Erbabı Ceraim Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname, No:5, s. 7.

olsun ister işten çıkarılmış olsun, ellerindeki cüzdan ve resmi senetlere göre maaşlarının Ankara Hükümeti tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁴³

8.1.2. İşgal Altında Kalan Mahkemelerdeki Davalara İlişkin TBMM Hükümeti Kararları

Ankara Hükümeti'nin kurulmasından sonra, işgal altında kalan bölgelerin adli evrakına ilişkin muamelenin ne olacağı ciddi bir sorun oluşturmuştu. Bu dosyaların bazıları yerel mahkemece karara bağlanmış ve temyiz edilmiş olup, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'daki Dersaadet Temyiz Mahkemesi'nde kalmıştı. Ankara Hükümeti'nin İstanbul ile resmi haberleşmenin kesilmesine ilişkin verdiği karardan sonra, bu davalar doğal olarak sonuçlandırılmamıştı. Bu sorunu çözmek için Ankara, yeni bir egemen otorite olarak yeni bir temyiz makamı kurmuştur. Sivas'ta kurulması uygun görülen geçici temyiz kurulu, Milli Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar bu yetkiyi kullanacaktı.⁵⁴⁴

Hükümet, işgal altındaki yerlerin davalarıyla ilgili işlemlerde Sivas'taki Muvakkat Temyiz Heyeti'ni yetkili kılmıştır. Bu işlemlerle ilgili uygulanacak kararname çıkarılarak işgal yerlerinde verilen hükümlerin yarattığı sorun çözülmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili çıkarılan ilk kararname, işgal altında kalan resmi evraklar hakkında uygulanacak muamele hakkındadır.⁵⁴⁵ Buna göre işgal altındaki bölgelerdeki yargı yerlerince, ağır cezaya girmeyip de tutuklu yargılanan kişiler kefalet karşılığında derhal serbest bırakılacaktır. Cinayetle mahkûm olmuş fakat hakkındaki hüküm temyizden dönmemiş kişiler, mahkûmiyet süresinin dörtte birini tutuklu geçirmişseler kefalet ile tahliye edileceklerdir. Kefalet miktarını hükmü veren mahkeme takdir edecek ve bu miktar kararnamede belirlenen ücretin üzerinde olmayacaktır. Ancak hakkında idam veya kürek cezası olanlar kefaletle tahliyeden faydalanamayacaklardır. Gıyaplarında yargılama yapılanların ise derdest edilmeleri

⁵⁴³ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 26 Haziran 1921, Malta'ya Sevk Olunanlardan Mütেকaidin ve Mazulinin Elleriindeki Cüzdan ve Senedi Resmileri Üzerine Maaşlarının İtası Hakkında Kararname, No: 968, s. 60-61.

⁵⁴⁴ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 7 Haziran 1920, Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun, No: 4, s. 10-11.

⁵⁴⁵ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 22 Eylül 1920, İstanbul ve sair Meşgul Menatıkta Kalan Evrak Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname, No: 237, s. 53-54.

halinde yeniden yargılanmaları evraklarının gelmesinden sonraya bırakılacak, bu kişiler de kefaletle serbest kalacaktır. Yerel mahkemece yargılanan ancak henüz mahkûm olmamış şüpheliler de bu düzenlemeden faydalanacaktır; ancak bunların da işledikleri iddia olunan suçun cezası idam veya kürek cezası olmamalıdır.

Kararnamede sadece ceza davaları açısından değil şer'îye, hukukiye ve ticariye mahkemelerinin dosyaları açısından da hükümler düzenlenmiştir. İcraya konulmuş dosyaların icra işlemlerinin devam edeceği; temyizden feragat edenlerin istemeleri durumunda Muvakkat Temyiz Heyeti'ne başvurarak tekrar temyiz hakkını kullanabilecekleri düzenlenmiştir.

Daha sonra yukarıda anılan kararname doğrultusunda bir düzenleme daha çıkarılarak, bu hükümlerin Dersaadet Mahkeme-i Temyizi'nde görülmekte olan temyiz aşamasındaki dosyalar hakkında da uygulanacağı düzenlenmiştir.⁵⁴⁶ Ayrıca 237 numaralı Kararname'de geçen kefaletle serbest bırakılmak için cezanın dörtte bir oranının çekilmiş olması koşulunun Heyeti Vekile kararının yayın tarihinden sonra doldurulacak ceza süreleri açısından da geçerli olacağı açıklanmıştır.⁵⁴⁷

Bir başka kararname ile de işgal yerlerinde kalan dosyalar kapsamında cezalandırılan ancak kefaletle serbest bırakılmaya maddi durumu imkân vermeyenler hakkında nasıl bir işlem uygulanacağı sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Haklarında kesin hüküm bulunmadan ve de işgal bölgelerinde kalan evraka ulaşılabilmesi nedeniyle uzun süreyle tutuklu bulunan bu kişilerin, sadece maddi olanaksızlık nedeniyle bu imkândan yararlanamamaları hakkaniyete uygun bulunmadığından, bunların da yemin kefaleti veya teminat senedi ile serbest bırakılabileceği düzenlenmiştir. Ancak bu kişiler, ilgili makamlarca kalmaları uygun bulunduğu bir kasabada adli kontrol hükümlerine tabi olma koşuluyla serbest kalabileceklerdir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Ocak 1921, 22 Eylül 1336 Tarih ve 237 Numaralı Heyeti Vekile Kararının, Tetkikatı Temyiziye İfasi İçin Evrakı İstanbul'a Gönderilip Orada Kalmış Olan Mahkumin Haklarında da Tatbikine Dair Kararname, No: 530, s. 132.

⁵⁴⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Ocak 1921, 22 Eylül 1336 tarihli Heyeti Vekile Kararının Birinci Maddesinin Tavzihi Hakkında Kararname, No: 531, s. 133.

⁵⁴⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Ocak 1921, Evrakları İstanbul ve İzmir gibi Menatık Meşgulede Kalan Mevkufinden Müddeti Mahkumelerinin Dörtte Birini Mevkufen Geçirenlerin Kefalet Raptan Tahliyeleri 22 Eylül 1336 Tarih ve 237 Numaralı Kararnamenin B Fıkrası Hükümünün Kefalet Vermeyenler Hakkında da Bazı Şerait Tahtında Tatbikine Dair Kararname, No: 532, s. 133-134.

İşgal altında kalan yerlerde askeri ceza suçlarından yargılanan kişiler için de kefaletle serbest bırakılma düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre ağır cezaya girmeyen bir suç iddiası ile tutuklu yargılanan kişiler, tutuksuz yargılanacaklardır. Cinayet iddiası ile tutuklu yargılananlar ise haklarında verilen hüküm temyiz aşamasındayken mahkûmiyet sürelerinin dörtte birini tutuklu geçirmişseler kefaletle serbest bırakılabileceklerdir. Kefalet miktarını, mahkûmun bağlı bulunduğu kumandanlık emrinde bulunan divan-ı harp belirleyecektir. Ancak idam veya kürek cezasına mahkûm edilenler ile görevini suiistimal suretiyle bu suçu işleyenler kefaletle serbest bırakılmadan yararlanamayacaklardır. Yargılamaları gıyaben gerçekleştirilenlerin derdest edilmeleri durumunda yeniden yargılanmaları için evraklarının dönmesi beklenecektir.⁵⁴⁹ Askeri ceza evrakları sorunu da bu şekilde çözülmeye çalışılmıştır.

İşgal altında kalan evraklar sorununu çözen 237 sayılı Kararname'nin, askeri temyiz makamının henüz kurulmamış olması nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde biriken temyiz dosyalarına uygulanacağı da karara bağlanmıştır.⁵⁵⁰

Önemli bir düzenleme de düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde işgal ile kurtarıma tarihine kadar geçen süre içerisinde işlenen suçlarla ilgilidir. Bu düzenlemeyle, Yunanlılardan kurtarılan bölgelerde, işgal ve kurtarıma tarihleri arasında işlenen suçlarla ilgili yargılama yapmaya yetkilendirilmiş seyyar hâkimlerin, yağma komisyonlarının ve sosyal yardım komisyonlarının faaliyetlerinin denetlenmesi için heyetler oluşturulmuştur. Bursa, İzmir, Balıkesir ve Kütahya olmak üzere dört merkezde görev yapacak olan "murakabe heyeti" üyeleri, Maliye, Adliye, Muaveneti İçtimaiye ve Dâhiliye vekâletlerinden seçilecek kişilerden oluşan Murakabe Dairesi'nce görevlendirilen müfettişlerden oluşturulmuştur. Vekâlet müfettişleri, yürürlükteki hukuka göre hareket etmekle yükümlüdür ve denetlediği kişilerin azline veya hakkında soruşturma açılmasına dair görüşlerini Denetleme Dairesi'ne bildirmekle görevli kılınmıştır.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 13 Şubat 1921, İstanbul ve sair Menatıkı Meşgulede Kalan Evrakı Cürmiyei Askeriye Hakkında Kararname, No: 662, s. 148-149.

⁵⁵⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 12 Mayıs 1921, Divanı Temyizi Askerinin Teşkiline Kadar Temyiz Olunan Evraklar Hakkında Bilâdi Meşgulede Kalan Evrak Hakkındaki Kararname Hükümünün Teşmiline Dair Kararname, No: 847, s. 46.

⁵⁵¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 18 Eylül 1922, Düşmandan İstirdat Olunan Mahallerde İşgal ve İstihlas Tarihleri Arasında İka Olunan Ceraim Hakkındaki Deaviyi Rüyete Mezun Seyyar Hakimlerle

8.1.3. Savaş Suçlarının Niteliği ve Yargı Yerleri

İttihat ve Terakki Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nu çıkarmış ve uygulamıştı. Bu yasa, milli mücadele döneminde de yürürlükteydi. Ankara Hükümeti'nin kuruluşundan sonra çıkardığı ilk yasalardan biri de Hıyanet-i Vataniye Kanunu olmuştur. Bu kanun ile hükümet, egemenlik alanında gerçekleştirilecek hükümet karşıtı eylemleri cezalandırarak kamu düzenini tesis etmek istedi. Hatta ilerleyen zamanlarda İstiklal Mahkemeleri de kurularak bu kanun kapsamındaki suçları yargılayacaktır.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, ilke olarak TBMM ve onun meşruiyetine yönelik suçları içeren bir kanundu.⁵⁵² Gerek Hıyanet-i Harbiye Kanunu ve gerekse Hıyanet-i Vataniye Kanunu, kavramları ve uygulama alanı itibarıyla birbirine benzer hükümler içermekteydi. Bu nedenle TBMM Hükümeti, askeri ve adli makamlara, bu iki kanunun çatışan yanlarını açıklayıcı bir kararname çıkarmıştır.⁵⁵³

TBMM'nin kurulmasından düzenli ordu teşekkülüne kadar işgallere karşı direniş temel itibarıyla, Müdafaa-i Hukuk örgütleri ve onun askeri gücü olan Kuvayı Milliye tarafından gerçekleştirilmişti. Kuvayı Milliye esas itibarıyla, eşraf tarafından maddi olarak desteklenen bir gerilla gücüydü. Bunlar içinde özellikle Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyaresi ve Demirci Mehmet Efe'ye bağlı kuvvetlerin düşmana karşı önemli kazanımları olmuştu. Bu birlikler milli amaca yönelik ciddi yararlıklar göstermekle birlikte, zaman zaman hukuk dışı fiili durumlar yaratmaktan da çekinmiyorlardı. Hatta ilerleyen zamanlarda Kuvayı Milliye'nin bazı tutumları açıkça keyfiliğe kadar vardırılmıştı. Bunun üzerine Hükümet, Kuvayı Milliye mensubu olan kimselerin işledikleri suçlarla ilgili son derecede önemli bir kararname yayınladı. Buna göre Kuvayı Milliye güçleri düzenli ordu mensubu olmasalar bile asker gibi muamele göreceklere ve suç işlemeleri halinde askeri mahkemelerde

---

Menhubat ve Muaveneti İçtimaiye Komisyonları Faaliyetini Takip ve Teftiş Etmek Üzere Murakabe Heyeti Teşkil Olunduğu Hakkında Talimat, No: 1842, s. 82-83.

⁵⁵² **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 29 Nisan 1920, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, No: 2, s. 4-6.

⁵⁵³ **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, Hıyaneti Vataniye ve Harbiye Kanunlarında Mündemice Suçların Birbirine Müşabeheti Dolayısıyla Hâsil Olan Tereddüdün İzalesi İçin Tamamen Tebliğ Olunan Kararname, No:81, s. 24-25.

yargılanacaklardı. Bunun dışında kalan silahlı güçlerin işlemiş olduğu suçlar ise olağan adliye makamlarının yetkisi alanında olacaktı.⁵⁵⁴

8.1.4. Osmanlı'dan Ayrılan Arap Vilayetlerince Verilen Yargı Kararları Sorunu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan Arap başkaldırısı, savaşın sonuna doğru bu vilayetlerin Osmanlı Devleti'nden fiilen kopmasına yol açmıştı. Mütarekeyi takip eden günlerde bu vilayetlerde müttefiklere bağlı hükümetler kuruldu. Bir süre sonra, Paris Barış Konferansı çerçevesinde bu vilayetlerde İngiliz veya Fransızların manda yönetimi altında kukla hükümetler dönemine geçilecekti. Hatta bu durum 1940'lı yıllara kadar devam etti.

Bu bölgelerde eskiden beri yaşayan Arap kökenli olmayan Osmanlı tebaası da, bir süre sonra bu bölgeleri terk ederek anavatana döndü. Kendi hükümetlerini kuran Arap vilayetlerinin yetkili makamlarından ve yargı yerlerinden alınan ilamların TBMM Hükümeti'nin egemenlik alanında geçerliliği sorunu ortaya çıktı. Ankara Hükümeti, alınan ilamları kabul ederse bu durum egemenlik hakkı üzerinde ciddi tereddütler doğuracaktı. Bu nedenle, nasıl İstanbul Hükümeti'nin kararları 16 Mart 1920 tarihinden itibaren geçerli sayılmadıysa, başka bir ülkenin yargı yerlerince verilen ilamları Ankara Hükümeti'ni ve onun yetkili kıldığı adli yargı mercilerini bağlayamazdı. Bu nedenle, Osmanlı'nın Arap vilayetlerinde yeni kurulmuş bulunan hükümetlerin yargı yerlerince verilen kararlar ve ilamlar TBMM Hükümeti tarafından geçersiz sayıldı. Bu, aynı zamanda bir yargısal egemenlik ilanı anlamına da geliyordu.⁵⁵⁵

8.1.5. Divan-ı Harplerle İlgili Düzenlemeler

TBMM, savaş ve isyanlar nedeniyle bazı bölgelerde sıkıyönetim ilan ederek güvenliği ve otoriteyi sağlamaya çalışmıştır. Olağanüstü idarenin geçerli olduğu bu

⁵⁵⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 30 Haziran 1920, Kuvayı Milliye Efradı Tarafından İka Olunan Suçların Mercii Muhakemesi Hakkında Kararname, No: 51, s. 23.

⁵⁵⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Ocak 1921, Hükümeti Arabiye Mahakiminden Verilip Osmanlı Mahkemelerine İbraz Edilmekte Olan İlamatın Vesaiki Mutebereden Addedilmesi Hakkında Kararname, No: 525, s. 131.

bölgelerde olağanüstü hukuk uygulanacaktır. Bunun için Sıkıyönetim Divan-ı Harpleri oluşturulmuştur.

İstanbul Hükümeti tarafından çıkarılan İdare-i Örfiye Kararnamesi hala yürürlükteydi. Bu kararnameye 18 Eylül 1335 (1919) tarihinde mahkeme teşkilatını değiştiren bir ek yapılmıştır. Buna göre mahkemelerde Adliye Nazırı tarafından görevlendirilen ve padişahça atanan savcı, savcı yardımcısı ve de sorgu hâkimi bulunacaktı. 24 Teşrinisani 1335 (24 Kasım 1919) tarihli ek bir düzenlemeyle de Meclis-i Vükela tarafından lüzum görülen yerlerde askeri görevlendirmeler yapılacak ve adliyeden savcı ve sorgu yargıcı görevlendirilmeyecekti.⁵⁵⁶ TBMM Hükümeti de, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin savcı ve sorgu hâkimi bulundurarak divan-ı harp mahkemesi oluşturmanın mümkün olmadığı önerisi üzerine, bu mahkemelerin 24 Kasım 1919 tarihli Kararname'yi benimseyerek savcı ve sorgu hâkimi bulundurmaksızın kurulmasını kararlaştırmıştır.⁵⁵⁷

12 Mayıs 1922 tarihli bir kararname ile savcı ve sorgu yargıcı bulundurmaksızın divan-ı harplerin oluşturulmasını düzenleyen 39 numaralı Kararname'ye ek bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemede, divan-ı harplerde savcı ve sorgu hâkimi bulundurulmamasına, personel azlığı nedeniyle atamalarda yaşanan sıkıntının neden olduğu açıklanmıştır. Ayrıca, bu mahkemelerde görev alanlara verilen bir misli maaşın maddi sıkıntılar nedeniyle verilemeyeceği açıklanmıştır.⁵⁵⁸

İstanbul Hükümeti, tehcir ile ilgili suçları sıkıyönetim mahkemelerinin görev alanına giren suçlardan saymıştı.⁵⁵⁹ Ankara Hükümeti'nin tehcir yargılamalarına ilişkin yaklaşımı daha önce anılmıştır. Bu doğrultuda, İstanbul Hükümeti tarafından

⁵⁵⁶ Osman Köksal, "Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme", **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 12, 2001, s. 157-171, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1268/14603.pdf>, (13.08.2013).

⁵⁵⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 26 Haziran 1920, İdare-i Örfiye Divanı Harplerinin Sureti Teşekkülü Hakkında Kararname, No: 39, s. 20-21.

⁵⁵⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 12 Mayıs 1921, Müddeiumumî ve Müstantik Bulundurmaksızın Divan-Harpler Teşkili Hakkında 16 Haziran 1336 ve 39 Numaralı Kararnameye Zeyil, No: 848, s. 46-47.

⁵⁵⁹ Köksal, **a.g.e.**

Bursa ve Çine’de olduğu gibi tehcir dolayısıyla oluşturulan Samsun Divan-ı Harbi Örfisi’nin de lağvedilmesine karar verilmiştir.⁵⁶⁰

8.1.6. Yargılamaların Tecili

Kurtuluş Savaşı döneminde askeri, adli gibi çeşitli alanlarda ciddi oranda yaşanan insan sıkıntısı nedeniyle düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Daha önce asker ihtiyacı nedeniyle hükümlü ve tutuklulardan askerlik hizmetini yapmayanların infaz ve yargılamalarının askere alınmakla tecil edileceğine dair bir düzenleme yapıldığına değinilmişti.⁵⁶¹ Bu düzenlemenin dışında başka düzenlemeler de yapılmıştır.

Ağır cezaya girmeyen suçlardan mahkûm olan ve cezalarının bitmesine iki üç ay kalan hükümlülerin, ziraatla iştigal etmek üzere kefaletle tahliye edilebilmeleri, memleketin zirai durumu ve ihtiyacı göz önünde bulundurularak karara bağlanmıştır.⁵⁶²

Ayrıca ağır ceza kapsamına girmeyen bir suçtan mahkûm olanların hasat döneminde üç aylığına geçici olarak tahliye edilmeleri yönünde de kararname çıkarılmıştır.⁵⁶³ Daha sonra İstiklal Mahkemeleri’nin ağır ceza kapsamına girmeyen bir suçla mahkûm ettiği ve ekilip biçilmeye uygun arazi sahibi mahpusların da bu imkândan yararlanacağı kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 11 Ağustos 1920, Samsun Divan-ı Harbi Örfisinin Lağvı Hakkında Kararname, No: 160, s. 33 ve Samsun Divanı Harbi Örfisinin Lağvı Hakkında Heyeti Umumiye Kararı, No: 35, s. 36.

⁵⁶¹ **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 15 Haziran 1920, Mahkûm ve Mevkuf Bulunan Eşhasın Hidematı Vataniyelerinin İfasını Temin ve Teshil İçin Tahkikat ve Muhakemelerinin Tecili Hakkında Kararname, No: 41, s. 16.

⁵⁶² **Düştur**, 3. Tertip, c. 3, 26 Nisan 1922, Cünha ile Mahkûm Eşhasın Ziraatla İştigal Etmek Üzere Tahliyeleri Hakkında Kararname, No: 1525, s. 36-37.

⁵⁶³ **Düştur**, 3. Tertip, c. 3, 21 Haziran 1922, Cünha ile Mahkumen Mahpus Erbabı Zürram Vakti Hasatta Üç Ay Müddetle Muvakkaten Tahliyeleri Hakkında Kararname, No: 1631, s. 53.

⁵⁶⁴ **Düştur**, 3. Tertip, c. 3, 1 Ağustos 1922, Cünha ile Mahkumen Mahpus Erbabı Zürram Tahliyeleri Hakkındaki 21 Haziran 1922 Tarih ve 1631 Numaralı Kararnameye Müzeyyel Kararname, No: 1731, s. 70-71.

8.1.7. Kamu Görevlilerinin Yargılanmasıyla İlgili Düzenlemeler

Bu dönemde, görevini yerine getirirken suç işlediği iddiası ile hakkında soruşturma başlatılan memurlar olmuştur. Bu kişilerden, hakkında kovuşturmayaya izin verilmeyenler ve sorumsuz oldukları kabul edilenlerin, göreve başlayabilmeleri için tahkikat dosyalarının Şurayı Devlet tarafından incelenmesi gerekiyordu. Ancak TBMM bünyesinde henüz Şurayı Devlet veya ona denk bir kurul oluşturulmadığından, memurların açıkta kalmamaları ve mağdur edilmemeleri için istihdam edileceğinde karar kılınmıştır.⁵⁶⁵

Adliye memurları ve hâkimler hakkında da şikâyet ve ihbarlar yapıldığından, bu şikâyetlerle ilgili yürütülecek işlemleri açıklayan bir talimatname çıkarılmıştır. Konuyla ilgili İstanbul Hükümeti'nin Adliye Nezareti tarafından çıkarılan talimata ek bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeyle hâkim veya adliye memurları hakkında yapılacak şikâyet prosedürü açıklanmıştır.⁵⁶⁶

8.1.8. Suçlarla İlgili Özel Kararnameler

TBMM Hükümeti, adli konularla ilgili olarak sadece yargılama süreçleri, adli teşkilat veya çalışanlarla ilgili değil bazı suçlarla ilgili kararnameler de çıkarmıştır. Bu konudaki ilk örnek, nüfus vukuatı cezalarının muafiyetiyle ilgili kararnamedir.⁵⁶⁷ Bu düzenlemeye göre illerde ve kasabalarda, özel ve resmi gazete veya başka yollarla yapılacak ilan tarihinden sonra iki ay içinde ihbar edilecek nüfus işlemlerinden, bunların geç bildirilmesi nedeniyle para cezası alınmayacaktır. Nüfus vukuatı suçları, doğum, ölüm, evlenme ve boşanma gibi işlemlerin bildirilmemesinden kaynaklı suçlardı. Bu iki ay içerisinde tescili gerçekleştirilememiş nüfus işlemlerinin hepsinin kaydının yapılması yükümlülüğü düzenlenmiştir. Bu işlemleri yapmayan veya yaptırmayan, muhtar, imam ve diğer yükümlü kişilerin Nüfus Kanunu'na göre cezalandırılacağı da ilan edilmiştir.

⁵⁶⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Şubat 1921, Vazifelerinin İfası Sırasında Mütelhaddis Cürümlerinden Dolayı Tahtı Muhakemeye Alınan Memurinden Meni Muhakeme Kararı Alanlara Cevazı İstihdam Kararı Verilmesi Hakkında Kararname, no: 710, s. 243.

⁵⁶⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c.1, 17 Kasım 1920, Hükkam ve memurini Adliye Hakkında Sabkedecek İhbar ve Şikâyet Üzerine İcra Edilecek Tahkikatı Müş'ir Olup Mukaddema Adliye Nezaretince Neşredilen Talimata Zeyildir, No: 385, s. 94-96.

⁵⁶⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c.1, 28 Ekim 1920, Nüfus Vukuatının İki Ay Müddetle Cezayi Nakdiden Muafiyetine Dair Kararname, No: 318, s. 82-83.

Hükümet'in daha birinci yılında düzenlediği bu kararname ile sağlıklı bir nüfus tespiti yapmayı amaçladığı açıktır.

Önemli bir cezai düzenleme de vatanın selameti ve kurtarılması amacına aykırı şekilde suç işleyenler hakkında çıkarılmıştır. TBMM, 1922 yılı başında Tecili Takibat Kanunu'nu kabul ederek eşkıyalıktan pişman olmuş kişilerin veya bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra bir ay içinde pişman olduğunu yetkili makamlara bildirenlerin kovuşturmalarının erteleneceğini düzenlemiştir.⁵⁶⁸ Kanunla ilgili ayrıntıları ise TBMM Hükümeti bir kararname ile açıklamıştır. Buna göre kanunun belirttiği süre içerisinde pişmanlıktan yararlananlar tutuklanmayacaklardır. Önceden pişman olup da tutuklanmış olanlar hakkında ise erteleme kararı verilene kadar yargılama devam edecektir.

8.1.9. Adli Meselelerle İlgili Nizamname Biçimindeki Düzenlemelerin İçeriği

Milli mücadele döneminde adli bürokrasinin her anlamda yeniden düzenlenmesi gerekmiştir. Yukarıda anılan 9 Mayıs 1920 tarihli Hükümet programında da değinildiği gibi dönemin en önemli sorunlarından biri yetişmiş insan sayısının az olmasıdır. Hâkim sayısının hem nicelik hem de nitelik olarak azlığı önemli bir tespittir. Mevcut hâkimlerin sosyal bakımdan zayıf konumda olduğu, maaşlarının diğer memurlardan az olduğu ve terfilerinin o güne kadar hakkaniyete uygun bir şekilde gerçekleştirilmediği gözlemler arasındadır. Bu bağlamda hâkimlerin bağımsızlığının teminat altına alınması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Programda, ayrıca halkın hükümetten değil mahkeme kapısında adalet araması gerektiği halde, düzgün bir şekilde işlemeyen ve aylarca süren işlemlerin adil bir yargılama sürecini engellediği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, gerek yargıçların, savcılarının ve diğer adliye memurlarının atanmaları ve gerekse meslekte yükselmeleri Ankara Hükümeti Adliye Vekâleti tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Programda belirtilen sorunları çözmek amacıyla birçok düzenleme yapılmıştır. Bütün yurttaki yeniden örgütlenen adli bürokrasinin memur kadrosunun atanma ve özlük hakları düzenlenmiştir. Öncelikle Adliye Vekâleti, ikinci derece memurların

⁵⁶⁸ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 21 Ocak 1922, Tecili Takibat Hakkında Kanun, No: 1340, s. 130.

seçimine ilişkin bir nizamname çıkarmıştır.⁵⁶⁹ Bu nizamname ile bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun üyeleri, Adliye Vekâleti Müsteşarı başkanlığında toplanan TBMM Adliye Komisyonu'ndan iki kişi ile İstinaf Başkanı ve Adliye Müfettişi'nden olmak üzere toplam dört kişi olacaktır. Nizamnamede, komisyonun toplanma biçimi, karar alma usulü ve kararların geçerlilik kazanması için Adliye Vekâleti ve TBMM'nin onayına sunulması gibi ayrıntılar da düzenlenmişti. Kısa zaman sonra bu nizamnameye bir ek nizamname daha çıkarılarak adli bölgeler tespit edilmiştir.⁵⁷⁰ Beş adli bölgeye birer adalet müfettişi görevlendirileceği, müfettişlerin Adalet Vekili tarafından seçileceği ve TBMM onayına sunulacağı düzenlenmiştir. Ayrıca müfettişlik altında görev yapacak memurların sayısı, seçimi gibi ayrıntılara da yer verilmiştir.

Adliye Vekâleti, Adliye Komisyonu oluşturulması için bir nizamname çıkararak, bu komisyona adli bürokrasi ile ilgili görevler yüklemiştir.⁵⁷¹ Bunu dışında, hâkim ve adliye memurlarının seçimi ve atamalarını düzenleyen idari kısım, mahkemeler ve ekler olmak üzere üç bölümden oluşan uzun ve ayrıntılı bir nizamname çıkarmıştır.⁵⁷² Adliyenin idari kısmını oluşturan adliye müfettişleri ve Adliye Vekâleti müdürleri Adliye Vekili'nce seçilecekti; bu seçim TBMM tarafından onanacaktı. Adliye kâtiplerinin ve hademelerinin de göreve gelme esasları bu nizamnamede belirlenmiştir. Mahkemeler kısmında ise birinci ve ikinci derece adliye memurlarının, atanma usulleri düzenlenmiştir. Hâkim ve savcıların il, kaza veya livalardaki yargı yerlerine atanmalarına ve birinci derece, istinaf ve temyiz mahkemelerinde görev almalarına ilişkin şartlar ve özlük hakları da düzenlenmiştir.

Adliyenin Milli Kurtuluş Savaşı'nın başında yeniden örgütlenmesi sırasında yaşanan adli personel sıkıntısı nedeniyle özellikle tebligatların yapılmasında bir iç güvenlik örgütü olan jandarmadan yararlanılmıştır. Çıkarılan nizamname ile jandarma erleri, adliye tebliğ memuru işlevini üstlenmiştir. Ancak daha sonra

⁵⁶⁹ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 18 Haziran 1920, Umuru Adliye Vekâleti İntihabı Memur Nizamnamesi, No: 42, s. 16.

⁵⁷⁰ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 22 Temmuz 1920, İntihabı Memurini Adliye Nizamnamesine Zeyil, No: 90, s. 25-26.

⁵⁷¹ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 28 Eylül 1920, Umuru Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi, No: 248, s. 58-59; 17 Kasım 1920, Nizamname No: 362, s. 91-92.

⁵⁷² **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 17 Kasım 1920, Hükkam ve Memurini Adliyenin İntihabına Dair Tanzim Olunup 19 Recep 1331 ve 11 Haziran 1329 tarihinde Neşredilen Nizamnameye Zeyil, No: 387, s. 97-100.

personel açığı yeni istihdamlarla giderildiğinden görevli jandarmalar bağlı buldukları kıtalara iade edilmişlerdir.⁵⁷³

Adliye Vekâletini ilgilendiren önemli bir düzenleme de avukatlık mesleğinin icrasına ilişkindir. Kimlerin, hangi koşullarla dava vekâleti ile iştigal edecekleri ve ruhsat alabilecekleri bir nizamnameye bağlanmıştır.⁵⁷⁴ Ruhsatname alınabilmesi için Adliye Vekâleti tarafından oluşturulacak bir heyetçe veya il merkezlerindeki adliye komisyonları tarafından yapılacak sınavda başarılı olmak şart koşulmuştur. 20 yaşın üzerinde olmak ve kabahatten daha ağır derecede suç işlemek gibi özellikler de aranan şartlar içerisinde düzenlenmiştir. Sınavın kapsamı ve değerlendirilmesinin de ayrıntılı açıklaması yapılmıştır.

Bir başka konu da gıyaplarında mahkûm olmuş kişilerin mallarının nasıl idare edileceği hususudur. Özellikle ağır ceza mahkûmlarının durumu ile ilgili bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu kişilerin taşınır ve taşınmaz mallarıyla ilgili özel bir rejim uygulanmasına karar verilmiştir.⁵⁷⁵ Buna göre cinayetle gıyaben mahkûm olmuş kişilerin taşınır ve taşınmaz malları haczedilerek, bunların idaresi yetkili kişilere bırakılacaktı.

8.2. Milli Mücadele Dönemi Hükümetlerinin İdari Düzenlemeleri

Ankara Hükümeti'nin kurulmasından sonra idari alanla ilgili birçok düzenleme yapılmıştır. Başta mülki idare teşkilatının kadrolarıyla ilgili olmak üzere işgal yerlerinde kalan memurlar ve bunların Anadolu'ya geçmesi sorunu, memurların harcırahları ve maaşları sorunu, çalışma saatleri, devletin egemenliği ile ilgili ifadelerin yer aldığı arazi senetleri ve pasaportların değiştirilmesi, nüfusla ilgili düzenlemeler ve zafer kazanıldıktan sonra ortaya çıkan mübadele ve yabancı şirketlerin millileştirilmesi gibi konular bu başlık altında incelenecek düzenlemelerdir.

⁵⁷³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 18 Haziran 1920, Zabıta-i Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Kararname, No: 43, s. 17-18; **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Şubat 1921, No: 705, s. 242.

⁵⁷⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 18 Ocak 1921, Dava Vekâleti Ruhsatnamesi İstihsaline Dair Nizamname, No: 540, s. 135-137.

⁵⁷⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 18 Şubat 1922, Cinayetle Gıyaben Mahkûm Eşhasa Ait Emvalin Sureti İdaresi Hakkında Nizamname, No: 2290, s. 144-147.

8.2.1. İşgal Edilen Yerlerde Görevli Memurlarla İlgili Düzenlemeler

Ankara Hükümeti kurulduktan hemen sonra mülki idare teşkilatını kadrolar yönünden ele almak zorunda kalmıştır. Kaynaklar kısıtlı olduğundan özellikle memurların yer değiştirmeleri sırasında kendilerine verilmesi gereken harcırah ve tahsisatların miktarı önemli bir meblağ oluşturduğundan, bu konuda bakanlar kurulu düzeyinde düzenlemeler yapılmıştır.

Bir başka önemli konu, özellikle 1920 Haziranı'ndan itibaren yaygınlaşarak gelişen işgaller karşısında, işgal altında kalan bölgelerde çalışan kamu personelinin bir seçimle karşı karşıya kalmasıdır. Bu durumda olan personel, ya işgal güçlerine itaat etmiş ve İstanbul Hükümeti'nin talimatlarına göre davranmış ya da Anadolu Hükümeti'ne iltihak etmiştir. Bunların bir kısmı ailelerini yanlarına alarak TBMM Hükümeti'nin emrine girmişlerdir. Ancak, özellikle nakil araçlarının azlığı ve mali koşulların zayıflığı nedeniyle kamu personelinin Anadolu'ya geçişi zor olmuştur.

Bunun yanı sıra, Hükümet açısından birinci derecede önemli olan, elinde bulunan sınırlı kaynakların gelişmekte olan işgali önleyecek orduya tahsisiydi. Hükümet, her alanda iktisadi davranmak zorundaydı. Bu nedenle, işgal edilen bölgelerden TBMM idaresine katılan memurlara, daha sonra belirli oranlarda kesilmek kaydıyla iki maaş verilmesine karar verilmiştir.⁵⁷⁶ Bununla birlikte, işgal bölgelerinden gelen memurların nerede istihdam edilecekleri de önemliydi. İşgal bölgelerinden göç etmek zorunda kalan memurların, münhal kadrolarda istihdamları yönünde bir kararname çıkarılmıştır.⁵⁷⁷

Kanunla gerçekleştirilen bir düzenlemeye göre işgal nedeniyle makamlarını terk etmek zorunda kalan memurlar, aileleriyle göç etmişler aile harcırahı da alabileceklerdi ve bu olanaktan Haziran 1920 tarihinden itibaren işgal edilen yerler memurları da faydalanacaktı.⁵⁷⁸ Bu kanunun uygulamasından doğan bir sorun

⁵⁷⁶ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 26 Temmuz 1920, İşgal Edilen Mahaller Memurinine Bilahare Maaşlarının Dörtte birinden Kesilmek Şartıyla İkişer Maaş İtası Hakkında Kararname, No: 119, s. 28.

⁵⁷⁷ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 27 Temmuz 1920, İşgal Edilen Mahallerden Hicret Eden memurlara İki Maaş İtası ve Münhallata Tercihen Tayinleri Hakkında Kararname, No: 108, s. 28-29.

⁵⁷⁸ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 27 Ekim 1920, İşgal Dolayısıyla Terki Mevkie Mecbur Olan Memurin ve Ailelerine Harcırah İtası Hakkında Kanun, No: 44, s. 77.

konuyla ilgili bir kararname çıkarmayı gerektirmiştir. İşgal altındaki İstanbul, Edirne, Adana, İzmir ve çevresinden birçok memur TBMM idaresine geçince, kime ne kadar harcırah vereceği açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre, vekâletlerin daveti ile gelenlerle düşmanın ani saldırısı ile Anadolu içerisine çekilmeye mecbur kalanlara harcırah verileceği, ancak kendi isteğiyle veya sadece hayatını korumak için gelenlere bir şey verilmeyeceği kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁹ İşgal gören yerlerin il özel idaresi memurlarına da merkezi idare kamu personeli gibi olağanüstü ödenek verilmesine karar verilmiştir⁵⁸⁰.

İşgaller başlar başlamaz değil de tereddütlü bir evre geçirdikten sonra veya işgalin niteliği berraklaştıktan sonra artan baskıya dayanamayıp Anadolu'ya geçmek zorunda kalan memurlara harcırah ödenmemesine karar verilmiştir. Hükümet'te, bunların ne kadar süre ile ve ne maksatla Anadolu'da kalacakları şüphesi oluşmuştur.⁵⁸¹

Ayrıntılı bir düzenleme de işgal bölgelerinden Anadolu'ya geçen memurların istihdam koşullarıyla ilgilidir. Buna göre TBMM açılmadan önce ve Bursa'nın işgaline kadar işgale maruz kalan ve hala işgal altında olan yerlerden sonradan çıkıp gelenlerin istihdamıyla ilgili olarak, bağlı buldukları makam tarafından milli amaç için yaptıkları hizmet nazara alınarak karar verilecektir. Ancak bunlara harcırah verilmeyecektir. TBMM açılmadan önce işgal edilmiş ve hala işgal altında bulunan bölgelerde memurluk yapıp İstanbul hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilenlerin istihdam edilebilmesi için bağlı oldukları makamın, haklarında milli amaca aykırı faaliyette bulunmadıkları kanısına varması gerekliliği düzenlenmiştir. Hükümet'in terk edilmesi emrini verdiği yerlerden mazereti olmadan ayrılmayanların ise memurluktan azledileceği ilan edilmiştir. Bu yerlerden çıkanlar, ait oldukları memurlukta istihdam edilecektir; çıkamayanların durumu ise işgal boyunca

⁵⁷⁹ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 17 Kasım 1920, Memaliki Meşgule Memurlarına Verilecek Harcırah Hakkında Kararname, No: 382, s. 94.

⁵⁸⁰ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 8 Şubat 1921, Manatıkı Meşgule Memurini Hususiyesine Verilecek Tahsisatı Fevkaladenin Muvazenei Umumiyyeden Maaş Alan Memurine Kıyasen İtası Hakkında Kararname, No: 652, s. 146.

⁵⁸¹ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 3 Temmuz 1921, Memaliki Meşguleden Bilahare Gelmiş Olanlara Harcırah Verilmemesi Hakkında Kararname, No: 1038, s. 63.

sergiledikleri milli veya gayri milli tavra göre o bölge kurtarıldıktan sonra değerlendirilecektir.⁵⁸²

Ayrıca, Yunan işgali sırasında, ataması TBMM Hükümeti tarafından yapılmasına rağmen milli sınırlar içerisine göç etmeyen ve görevine devam edenler, görev kabul edenler veya İstanbul Hükümeti tarafından göreve atanıp da bu görevi yerine getirenler, kurtuluştan sonra istihdam edilmeyeceklerdir.⁵⁸³

Bu konudaki düzenlemeler işgalden kurtulan bölgelerle ilgili olarak kurtuluştan sonra çıkarılmıştır. İzmir, Manisa, Aydın ve benzeri işgal altındaki yerlerde mücbir sebepler nedeniyle kalan ve bu sürede Yunanlılar tarafından takip edilen, hapse atılan veya tutuklanan memurlar ve öğretmenler hakkında istihdam edilebilecekleri yönünde kararname çıkarılmıştır. Ayrıca, kurtarılan bölgelerden işgal süresince mazereti nedeniyle çıkamamış ve Yunanlılardan görev kabul etmemiş olanlardan ve İstanbul'a göç eden veya zaten orada bulunmakla görevli olan hâkimlerden, bütün memurlardan ve hizmetlilerden milli amaca aykırı her hareketken çekinmiş ve karakteri ve ahlakı zarar görmemiş olanların istihdam edileceği de kararname ile düzenlenmiştir.⁵⁸⁴

8.2.2. Memur Kadroları ve Çalışma Saatleri

TBMM Hükümeti, memurların çalışma saatleri ile ilgili olarak birkaç kere düzenleme yapmıştır. İlk dönemde öğle tatiliyle ilgili olarak bütün memurların, sabah on buçuk ile öğleden sonra dört buçuğa kadar aralıksız ve yemek tatili yapmaksızın çalışmalarını düzenlemiş, öğle tatilini kaldırmıştır.⁵⁸⁵ Yaz döneminde ise bu karar değiştirilerek memurların sabah dokuz buçuktan öğlen on ikiye, öğle tatilinden sonra bir buçuktan akşam altıya kadar çalışmaları düzenlenmiştir.⁵⁸⁶ Bu düzenlemeden sonra memurların çalışma saati bir kere daha değiştirilecek, hatta

⁵⁸² **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 18 Ocak 1922, Memaliki Meşgule Memurları Hakkında Olunacak Muamele Hakkında Kararname, No: 1328, s. 128.

⁵⁸³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 5 Eylül 1922, İşgal Mıntıkasında Memuriyetlerine Devam veya Memuriyet Kabul Edenlerin veya İşgal Esnasında İstanbul Hükümetince Tayin Olunanların İstirdatta İstihdam Olunmayacakları Hakkında Kararname, No: 1810, s. 77-78.

⁵⁸⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 12 Ekim 1922, İşgal Mıntıkasında Kalan Memurin Hakkındaki 18 Kânunusani, 5 ve 28 Eylül 1338 Tarihli Kararlara Zeyil, No: 1882, s. 89.

⁵⁸⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 2 Kasım 1920, Devairde Öğle Tatillerinin İlgası Hakkında Kararname, No: 324, s. 87.

⁵⁸⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 10 Mart 1921, 15 Mart 1337 Tarihinden İtibaren Devairde Öğle Tatili Yapılması Hakkında Kararname, No: 717, s. 3.

günüşiğinden yararlanmak için bölgeler arasında farklı uygulama yapılabileceği kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁷

Memur kadroları ile ilgili olarak ise çeşitli sorunlara yönelik düzenlemeler çıkarılmıştır. Örneğin, kalem kâtiplerinin işe alınırken on sekiz yaşından büyük ve otuz yaşından küçük olmamaları şart koşulmuştur. Vekâletlerde görevli memurların bağlı olduğu vekâletçe izin verilmezse başka bir vekâlete atanamayacağı hakkında kararname çıkarılarak, vekâletlerin işlerinin aksamaması ve karışıklığa sebep olmaması amaçlanmıştır.⁵⁸⁸

Gümrük memurlarının atanmalarıyla ilgili bir düzenlemede, her derece memurun genel müdür tarafından teklif edileceği ve Maliye Vekili tarafından atanacağı kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁹ Bir de kaymakamların görevlendirilmesi ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Buna göre kaymakamlık sınavına girmek gerekecektir ve bu sınava hukuk veya mülkiye mezunu olanlardan bir sene İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir birimde çalışanlar ile hukuk veya mülkiye mezunu olmayanlardan beş sene İçişleri Bakanlığı'na bağlı çalışanlar girebilecektir. Sınavı başarıyla geçenler, komisyon müdürünün kararı ve Dâhiliye Vekili'nin seçiminden sonra TBMM tarafından atanarak göreve başlayabileceklerdi.⁵⁹⁰

Kadro yetersizliği nedeniyle polis divanı oluşturulamayınca, memurların soruşturmalarıyla ilgili kararların en büyük yerel amir tarafından verilmesi ve kararın Emniyet Genel Müdürü tarafından onaylanması yöntemi, divan oluşturuluncaya kadar benimsenmiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 5 Haziran 1921, Memurin Devam Saatleri Hakkında Nizamname, No: 930, s. 56 ve Kararname No: 1129, s. 108; **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 18 Mart 1922, 15 Mart 1922 tarihinden 1 Eylül 1922 İptidasına Kadar Devairi Merkeziye Memurlarının Devam Saatleri Hakkında Kararname, No: 1471, s. 9.

⁵⁸⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 21 Ekim 1920, Ketebei Aklamın Sinleri Hakkında Nizamname, No: 290, s. 72-73; **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 31 Ekim 1922, Mensup Olduğu Vekâletin Muvafakati İstihsal Olunmaksızın Bir Memurun Bir Vekâletten Diğer Bir Vekâlete Tahvil veya Terfian Bir Memuriyete Tayin Olunmaması Hakkında Kararname, No: 1951, s. 99-100.

⁵⁸⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 10 Mart 1921, Rüsumat Umurunun Teşkilatına Ait Nizamnamenin Üçüncü ve Dördüncü Maddelerinin Tevhidi Hakkında Madde Nizamiye, No: 729, s. 5.

⁵⁹⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Ekim 1920, Dâhiliye Memurin Nizamnamesinin On Birinci Madde Kaimesi, No: 294, s. 80.

⁵⁹¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 8 Şubat 1922, Polis Nizamnamesi'nin 63, 64'üncü Maddelerine Zeyil, No: 1379, s. 136.

8.2.3. Egemenliğin El Değiştirmesi ve Bunun Resmi Belge ve Kurumlardaki Görünümü

TBMM, millet egemenliğinin tek temsilcisi olduğunu kurulduğu günden itibaren aldığı kararlarda ilan etmiştir. Bu ilan, resmi belgelere de yavaş yavaş yansiyacaktır. Zafer kazanılmadan önce daha temkinli davranmak gerekmiştir. Bu nedenle 1921 yılında, tasarruf senetlerinin başlığında yer alan Osmanlı tuğrası yerine Hükümet-i Milliye'nin unvanının yazılması konusunda Maliye Vekâleti'nin tereddüdü üzerine bir kararname çıkarmıştır. Bu kararnamede tasarruf senetleri üzerindeki tuğranın kalmasına karar verilmiştir.⁵⁹² Bu tarihte henüz saltanatın kaldırılmamasının buna neden olduğu açıktır. Çünkü daha sonra resmi belgelerden saltanata ait işaretler kaldırılacaktır.

İlk olarak, Avrupa'ya seyahat edeceklerine verilen pasaportlarda yer alan “namı namii hazreti padişahî” ibaresinin kaldırılarak yerine “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” ibaresinin yazılması hakkında bir kararname çıkarılmıştır.⁵⁹³

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'nin “hukuku hâkimiyet ve hükümranının mümessili hakikisi olduğuna” dair alınan Meclis Genel Kurulu kararı ile padişahın ve ona bağlı İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren ve sonsuza kadar tarihe intikal ettiğini ilan etmiştir.⁵⁹⁴ Bu karardan sonra TBMM Hükümeti, arazi senetlerinin üzerindeki tuğranın yerine “TBMM” unvanının yazılmasına ve “hakani” kaydının silinerek yerine “millî” sıfatının yazılmasına karar vermiştir.⁵⁹⁵

Dönemin deniz işletmeciliğiyle ilgili idaresi Osmanlı Seyrisefain İdaresi'nin ismi de “Türkiye Seyrisefain İdaresi” olarak değiştirilmiştir. 23 Ocak 1923'de gerçekleştirilen düzenlemeye göre bu idare, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı, onun denetiminde çalışacak bir idari birim olarak şekillenmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹² **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 26 Haziran 1921, Senedatı Tasarrufiyenin Sureti Tab'ı Hakkında Kararname, No: 969, s. 61.

⁵⁹³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 8 Mayıs 1922, Pasaportlardaki “Namı Namii Hazreti Padişahi” İbaresine Yerine “Türkiye Büyük Millet Meclisi” İbaresinin Vaz'ı Hakkında Kararname, No:1576, s. 47.

⁵⁹⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 1-2 Kasım 1922, No: 308, s. 102-103.

⁵⁹⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 28 Kasım 1922, Senedi Hakanilerin Bâlasında Mevzu Tuğranın Yerine (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Namı Âlisinin İkamesi Ve Senedi Mezkûre İzafe Olunan (Hakani) Kaydının Ref'iyle (Millî) Sıfatı Mübeccelinin Vaz'ı Hakkında Kararname, No: 2032, s. 112-113.

⁵⁹⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 23 Ocak 1923, Türkiye Seyrisefain İdaresi Hakkında Talimatname, No: 2195, s. 134.

8.2.4. Resmi Gazete'nin Çıkarılması

TBMM, kurulduktan kısa bir süre sonra, çıkardığı bütün hukuki metinlerden ve aldığı bütün kararlardan bütün milletin haberdar olabilmesi için 7 Ekim 1920'de Ceride-i Resmîye yayınlanmasına karar vermiştir. Bütün hukuk metinleri ve memur atamalarına kadar TBMM ve Hükümeti'nin bütün işlemlerinin açık ve dolayısıyla bağlayıcı olması için resmi gazete çıkarılmaya başlanmıştır.⁵⁹⁷

Kanunlar ve diğer kararlar kabul edildikten sonra Resmi Gazete'de ilan edilmesine rağmen o günün koşullarında ülkenin her yerine ulaştırılamaması nedeniyle ve bazı kanunlarda yürürlük tarihi bulunmaması nedeniyle bunların ne zaman uygulanacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Birinci dönem TBMM'nin düzenlediği son kararnamenin konusu, ilan edilen kanun ve diğer hukuki metinlerin ne zaman yürürlüğe gireceğidir. Bu doğrultuda, Meclis'in teamülü gereği her türlü mevzuatın Ankara'daki yayımlanma tarihinin geçerli sayılacağı kararlaştırılmıştır.⁵⁹⁸

8.2.5. Sivas Vilayetinde Sıkıyönetim Uygulaması ve Kaldırılması

Sivas, milli mücadele tarihi açısından çok önemli bir şehirdir. Müdafaa-i Hukuk örgütü ulusal ölçekte bir birliğe burada ulaşmıştır. Hatta Milli Kurtuluş hareketinin yönetim organı olan Heyeti Temsiliye (Müdafaa-i Hukuk Yönetim Kurulu) burada örgütlenmiş ve fiili hükümet haline gelmişti.

İstanbul Hükümeti, işgal devletleri ile barış görüşmeleri yapıp anlaşma yoluna girince 21 Temmuz 1914'de ilan ettiği genel seferberliği kaldırmıştı. Ancak TBMM Hükümeti, bu kararı tanımamış ve memleketin içinde bulunduğu durum nedeniyle genel seferberliğin devamına karar vermişti.⁵⁹⁹ Özellikle kamu düzeninin ciddi bir şekilde sarsıldığı yerlerde ise sıkıyönetim (örfi idare) uygulaması başlatılmıştır. Birçok yerde çıkan başkaldırıları bu türden bir uygulamayı zorunlu kılmıştır. Bir süre

⁵⁹⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, Büyük Millet Meclisince Neşrolunan Kavanin ve Nizamata ile İttihaz Olunan Mukarreratın "Ceride-i Resmîye ile Neşri" Hakkında Kararname, No: 263, s. 68-69.

⁵⁹⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 29 Temmuz 1923, Resmi Ceride'nin Halen İntişar Etmemekte Olmasına Binaen Kavanini Mevzua İçin Ankara'daki Neşir Tarihinin Muteber Addedilmesi Hakkında Kararname, No: 2623, s. 119-120.

⁵⁹⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 8 Haziran 1920, 21 Temmuz 1330 Tarihinde İlan Edilmiş Olan Umumi Seferberliğin Fiilen Devam Etmekte Olduğu Hakkında Kararname, No: 24, s. 14.

sonra, düzenin özellikle Nurettin Paşa'nın emrindeki Merkez Ordusu ve jandarma kuvvetleri tarafından sağlanması üzerine, düşman istilasına uğrama ihtimali olmayan ve adi asayiş sorunu da kalmamış bölgelerde sıkıyönetim gereği ortadan kalkmıştır. Bu nedenle, Sivas gibi tamamen bir Orta Anadolu şehri olan yerde örfi idarenin devamına gerek duyulmamıştır. İçişleri Bakanlığı (Dâhiliye Vekâleti), Bakanlar Kurulu'ndan sıkıyönetimin bu vilayetten kaldırılmasını talep etmiştir; Hükümet de bir kararname ile Sivas'ta sıkıyönetimi kaldırmıştır.⁶⁰⁰

Ancak, Sivas vilayetinin sınırları içinde iki ciddi sorun daha vardı. Bunlardan ilki, Pontus sorununun uzantıları, öteki ise Kürt ayrılıkçılığı sorunuydu. Pontus sorunu, temel olarak bir Karadeniz Rumları sorunu olmakla birlikte, Doğu Karadeniz dağlarının gerisinde kalan bazı vilayetlerde ve bu arada Sivas civarında da yerli Rumlar bulunmaktaydı. Sivas'ta yaşayan Rumlar da Pontus davası ile ilişkiydiler; yani Pontus sorunu Sivas'a kadar yayılan bağımsız bir Rum devleti amacı olarak tanımlanabilir. Gerek bu sorun ve gerekse daha sonra ondan bağımsız olarak ortaya çıkacak olan Koçgiri İsyanı (İmranlı Olayı) Sivas'ta olağanüstü tedbirlerin alınmasını bir kez daha gerektirmiştir. Bu nedenle, 1921 başında Sivas vilayeti bir kez daha olağanüstü hal rejimi ile yönetilmeye başlanmıştır. Hükümet, Mamuretülaziz (Elazığ), Erzincan ve Sivas'ın Zara ve Divriği kazalarında sıkıyönetim ilan edildiğine dair bir kararname çıkararak, bu yerlerde devletin iç ve dış güvenliğini ihlal eden bir suç işleyenlerin Sivas'ta kurulacak Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanacağını da düzenlemiştir. Bu durum, 1922 yılına, yani Pontus sorunun tamamen tasfiye edilmesine kadar devam edecektir.⁶⁰¹

8.2.6. Savaş Döneminde Seyahat Özgürlüğü ve Güvenlikle İlgili Tedbirler

Ankara Hükümeti'nin olağanüstü koşullarda güvenliği sağlamak için aldığı tedbirlerin bir kısmı seyahat özgürlüğüyle ilgilidir. Bununla ilgili olarak atılan ilk adım, Osmanlı topraklarında bir yerden bir yere yolculuk yapacakların “seyahat varakası” alma zorunluluğunun düzenlenmesidir. Bu ayrıntılı düzenleme göre sadece bir ilçe içerisinde yapılan yolculuklarda iç pasaport niteliğindeki bu varaka kullanılmak zorunda değildir. Bunun dışındaki yolculuklarda kullanılmak

⁶⁰⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 12 Aralık 1920, Sivas' İlan Edilmiş Olan İdare-i Örfiyenin Ref'i Hakkında Kararname, No: 427, s.119-120.

⁶⁰¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 10 Mart 1921, No: 727, s. 4.

zorundadır. Ankara'daki Emniyet Genel Müdürlüğü veya illerdeki en büyük mülki amir tarafından verilen iç pasaport, tüccar ve şehirlerarası nakliyeciler gibi işi nedeniyle yolculuk etmek zorunda olanlara üç aylık sürelerle verilecektir. İç pasaportta kişinin nereye, ne amaçla ve ne kadar süre ile gittiği gibi bilgiler yer alacaktır. Müslüman olan kadınlar dışında yolcunun fotoğrafı da pasaportta yer alacaktır. Milli sınırlar içerisinde yolculuk yapacaklardan nakdi ve şahsi teminat alındıktan sonra kendilerine yolculuk izni verilecektir. Ancak İstanbul'a veya yabancı ülkelere gitmek isteyenlerin nüfus bilgileri ve yolculuk nedenleri, nerede olursa olsun derhal Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bildirilecektir. Müdüriyetin soruşturması olumlu olursa Dâhiliye Vekâleti bu kişilerin yolculuğunu onaylayacaktır. Aynı şekilde İstanbul'dan veya yabancı ülkelere gelenlerin de neden geldikleri araştırılacak, bu araştırma sonucuna göre Dâhiliye Vekâleti'nce yolculuklarına izin verilecektir. Yolcuların aileleri varsa hepsi için tek bir iç pasaport düzenlenecektir; ancak aile dışından kişiler için ayrıca belge düzenlenmelidir. Tüccarlar dışında, cephelerin bulunduğu bölgeye ve sahillere bir ay içerisinde iki kere yolculuk yapmak yasaklanmıştır. Müslüman olsun veya olmasın, on kişi ve üzerinde gruplar şeklinde yolculuk yapmak da yasaklanmıştır. Bazı bölgelere giriş çıkış yasağı konulabileceği de düzenlenmiştir. Ayrıca, Osmanlı tebaasından olmayan ecnebilerin yolculuk yapmaları yasaklanmıştır; sadece bazı hallerde görülen lüzum üzerine bunlara izin verilebilecektir. Bunların yolculuk yapmaları durumunda haklarında soruşturma ve tutuklama yapılacağı da ilan edilmiştir. TBMM üyeleri ise devamlı süreyle iç pasaport alabileceklerdir.⁶⁰²

Özellikle casusluk faaliyetleri, iç ve dış tehditler nedeniyle sıkı güvenlik tedbirlerinin alınmasını gerekli kılan bu dönem boyunca yolcularla ilgili başka düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemeler duruma göre seyahat özgürlüğünü kısıtlayan, genişleten veya ortadan kaldıran biçimde olabilmiştir. Örneğin, yukarıdaki düzenlemeye bir ek yapılarak, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için komşu ilçeye mecburen giden köylüler, seyahat varakası alma zorunluluğundan muaf tutulmuştur.⁶⁰³ Yine İran'la sınırı olan Doğu Beyazıt livasının düzenlemeden muaf tutulması kararlaştırılmıştır. Çünkü düzenlemedeki kuralların uygulanması halinde,

⁶⁰² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 7 Ekim 1920, Memaliki Osmaniye Dâhilinde Seyrû Seyahat Edenlerin Seyahat Varakası Almaları Mecburi Olduğu Hakkında Kararname, No: 260, s. 66-68.

⁶⁰³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Kasım 1920, Seyrüsefer Talimatnamesinin Birinci Maddesine Zeyil, No: 376, s. 93.

gün içinde çok sayıda insanın giriş çıkış yaptığı Doğu Beyazıt'ta zaman kaybının yanında bütün idari ve ticari işlerin aksayacağı tespit edilmiştir.⁶⁰⁴ İdari ve ticari işlerin aksamaması için yabancı olmayan ve içerde seyahat edenlere kolaylıklar sağlanmıştır; ancak yabancılar ve dışarıdan gelip gidenler hakkında sıkı tedbirler uygulanmaya devam etmiştir. Tedbirler konusunda merkezi yetkilerin bir kısmı yerel otoriteye devredilmiştir. İstanbul da dâhil işgal altındaki yerlere ve Avrupa'ya gidecekler ve buralardan gelecekler hakkında uygulanan tedbirler, tacir ve memur gibi kişiler ve aileleri hakkında yumuşatılmıştır; ancak bunlardan şüpheli görülenler hakkında tedbirler yine devam edecektir.⁶⁰⁵ Daha sonra ise memleket içerisinde yolculuk eden Müslüman vatandaşlar hakkında seyahat varakası taşıma zorunluluğu kaldırılacak, bunların sadece nüfus cüzdanı taşımaları seyahat edebilmeleri için yeterli olacaktır.⁶⁰⁶

8.2.7. Milli Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerinde Hükümet Denetimi

TBMM Hükümeti'nin aldığı ilk kararlar, kendi meşruiyetini ve güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Hükümetin ilk kararnamesi bu amaçla çıkarılmıştır. İstanbul Hükümeti ile Resmi Muhaberatın Memnuiyeti Hakkında Kararname⁶⁰⁷ ile İstanbul'dan gelecek her türlü resmi evrak ve İstanbul gazetelerinin derhal iade edilmesi zorunlu kılınmıştır. İstanbul Hükümeti ile haberleşme yasaklanarak hem güvenlik hem de kendi egemenliğini sağlama yönünde adım atan TBMM Hükümeti, bir yandan da İstanbul basınının Ankara'daki milli mücadele hareketi aleyhinde yaptığı faaliyetleri kendi sınırlarına sokmayarak psikolojik savaşı da engellemeyi amaçlamıştır. İstanbul'dan gelen bu tür evrakları veya yayınları kabul eden veya iade etmeyen memurlar hakkında vatana ihanetten soruşturma açılacağı düzenlenmiştir.

Bir parantez açarak, İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi nedeniyle bu yerlerde yaşayan halkın nüfus tezkeresi alamaması gibi bir sorun doğduğuna değinmek gereklidir. Bu kişilerin nüfus tezkerelerinde değişiklik yapmak istemeleri veya yeni

⁶⁰⁴ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 12 Aralık 1920, Bayazıt Livasının Seyrüsefer Talimatnamesinin On İkinci Maddesi Hükmünden İstisnası Hakkında Kararname, No: 429, s. 120.

⁶⁰⁵ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 22 Mart 1922, Seyrüsefer Talimatnamesinin Tadili Hakkında Kararname, No: 760, s. 9; 1 Mayıs 1921, No: 823 ve No: 824, s. 29-30.

⁶⁰⁶ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 26 Kasım 1921, Seyrüsefer Talimatnamesinin Tadili Hakkında Kararname, No: 1218, s. 115.

⁶⁰⁷ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 6 Mayıs 1920, No: 11, s. 7.

belge almak istemeleri durumunda, ikamet ettikleri yerden bir ilmühaber getirmeleriyle kendilerine misafir tezkeresi verileceği Hükümet tarafından kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁸

Bu dönemde haberleşme üzerinde sıkı bir denetim mekanizması kurmak gerekmiştir. Özellikle casusluk faaliyetleri nedeniyle, posta ve telgraf haberleşmesi ve mektuplar üzerinde denetleme yapılmasına ilişkin birçok hukuki düzenleme yapılmıştır. Yukarıda anılan Kararname ile özel ve ticari içerikli posta ve telgraf haberleşmesi, sansüre tabi olmak koşuluyla serbest bırakılmıştır. Ancak mektupların açık şekilde gönderileceği ve alınacağı düzenlenmiştir. Ayrıca haberleşme dili olarak sadece Türkçe kullanılacağı ve yabancı dilde iletişimin yasaklandığı ilan edilmiştir. Fransızca haberleşme için de gerektiği kadar merkez belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Casusluk faaliyetlerini önleyici başka tedbirler de alınmıştır. 4 Mayıs 1920'de Meclis Genel Kurul Kararı ile İstihbarat Şubesi kurulmuştur.⁶⁰⁹ Hatta bir casusluk örgütü de kurulmuştur.⁶¹⁰ Ayrıca haberleşmeyle ilgili olarak sansür merkezleri oluşturulmuştur. Sansür Talimatnamesi ile bu merkezlerin kurulması ve işlemlerin yürütülmesiyle Dâhiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri görevlendirilmiştir.⁶¹¹ Bu merkezlerin denetiminden sadece TBMM postası istisna tutulmuştur. Milletvekillerinin haberleşmesi üzerinde bu kurullara yetki verilmemiştir. Milletvekillerinin haberleşmesiyle ilgili olarak Sansür Hakkında Heyeti Umumiye Kararı⁶¹² çıkarılarak Meclis'in kendi içinden seçtiği üç milletvekiline nöbetleşerek sansür işlemlerini gerçekleştirme görevi verilmiştir. Kendi yazışmalarının sansür edilmesini Meclis gündemine taşıyan bazı milletvekilleri, uygulamayı eleştirmişlerdir. Bir kısım milletvekili sansürün tamamen kaldırılmasını, bir kısım ise milletvekillerinin yazışmalarıyla ilgili sansürün kaldırılmasını talep etmişlerdir. Bir öneri de isyan çıkan yerlerde sansür uygulanmasıyla ilgilidir.⁶¹³ Ayrıca Ankara Büyük Millet Meclisi Postanesi ve Ankara Büyük Millet Meclisi Telgrafhanesi

⁶⁰⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 8 Haziran 1920, Dersaadet ve Sair Muhaberatı Munkatı Olmuş Mahaller Ahalisinden Nüfus Tezkeresi Talebinde Bulunacaklar Hakkında Yapılacak Muameleye Dair Kararname, No: 27, s. 14-15.

⁶⁰⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 4 Mayıs 1920, No: 11, s. 10.

⁶¹⁰ Necdet Ekinci, "Kurtuluş Savaşında İstanbul Ve Anadolu'daki Türk Ve Düşman Gizli Faaliyetleri", **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c. 4, S. 14, 1994, s. 175-176, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10283.pdf>.

⁶¹¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Ekim 1920, No: 292, s. 79.

⁶¹² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 4 Haziran 1920, No: 19, s. 10.

⁶¹³ **TBMM ZC**, c. 2, 04.07.1920, s. 164-171.

kurulmuştur. Bu merkezlerden yapılacak haberleşme işlemlerinde, sadece bu merkezlerin ibaresini taşıyan mühür kullanılması öngörülmüştür.⁶¹⁴

Telgraf ve Telefon Muhaberatı Hakkında Kararname ile haberleşme konusunda önemli sınırlamalar düzenlenmiştir.⁶¹⁵ Bu düzenlemeye göre vekiller, cephe kumandanları, güvenlikten sorumlu olağanüstü hal bölgelerindeki en büyük askeri veya mülki memurlar dışında hiç kimse özel telefon veya telgraf edinemeyecektir. Devlet dairelerinde de telgraf haberleşmesi sınırlandırılacak, posta ile yapılabilen haberleşmelerde telgraf kullanılmayacaktır. Şifreli telgraf kullanımı sadece yetkililere tanınmıştır; bunun dışındaki kişilerin telgrafları anlaşılabilir, açık bir dille gerçekleştirilecektir. Açık olmayan veya lüzumsuz kelimeler içeren telgraf gönderenler ayrıca tazminat ödeyeceklerdir. Bu tarz telgraflardan şüphelenilmesi durumunda telgraf memuru, durumdan Dâhiliye Vekâleti'ni haberdar edeceklerdir. Ayrıca haberleşmeyle ilgili tedbirlerden biri de şifre kullanılmasıydı. Özellikle, casusluk olaylarının yoğun olduğu bölgelerde şifreli haberleşme yapılacağı kararlaştırılmıştı. Şifreler sadece ilgili ve yetkili kişilerin elinde bulunacaktı. Şifreyi kullanmaya yetkili kişilerin özel haberleşmelerinde şifre kullanması halinde haklarında görevi suistimalden soruşturma açılması düzenlenmiştir. Özel ve resmi şifrelerin yetkili olmayan kişiler tarafından kullanılması veya bulundurulmasının, casusluk suçuna karine oluşturacağı ayrıca 344 sayılı Kararname ile düzenlenmiştir. Bu kişiler, casusluk suçlaması ile İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanacaklardı.⁶¹⁶ Bir başka tedbir de şifre ile haberleşme yapabilecek makamların sınırlandırılmasıdır. Örneğin, illerde mülki idare bünyesindeki defterdarlar, muhasebeciler ve mülki amir, istinaf savcısı ve İstiklal Mahkemeleri şifre kullanabilecektir.⁶¹⁷

Haberleşme ile ilgili bu kararlarla güvenliğin yanında, haberleşme hatlarının meşgul edilmemesi de sağlanmaya çalışılmıştır. Hem hızlı haberleşmenin sağlanması hem de haberleşme maliyetinin azaltılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, TBMM Hükümeti, askeri haberleşmede olduğu gibi mülki haberleşmede de lakap kullanılmaması ve telgraflarda kısa ve öz sonuçlar yazılması hakkında karar

⁶¹⁴ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 18 Haziran 1920, No:62, s. 19.

⁶¹⁵ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 22 Eylül 1920, No: 233, s. 52.

⁶¹⁶ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 12-13 Kasım 1920, Salâhiyyetler Makamat Tarafından Kendilerine Şifre Tevdi Olunan Memurinden Maada Her Kimde Hususi veya Resmi Şifre Bulunursa Casus Töhmetyyle İstiklal Mahkemelerine Verilecekleri Hakkında Kararname, No: 344, s. 91.

⁶¹⁷ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 1 Şubat 1922, No. 1366, s. 134.

alınmıştır.⁶¹⁸ Ayrıca, haberleşmenin kesintiye uğramaması için haberleşmenin sadece önemli ve acil durumlarda kullanılması ile ilgili telgraf haberleşmesinin nasıl yapılacağına dair ayrıntılı bir kararname de çıkarılmıştır.⁶¹⁹ Buna göre bazı illerde posta haberleşmesinin kolaylaşması üzerine bu iller arasındaki iletişimde telgraf kullanılması zorunlu ve acil hallerde mümkün kılınmıştır. Posta ile haberleşmenin kolay olmadığı illerde ise telgrafın hangi hallerde kullanılacağı düzenlenmiş, lüzumsuz kullananların tazminatla yükümlendirileceği düzenlenmiştir.

8.2.8. Göç Sorunu, Terk Edilmiş Mallar ve Lozan Sonrasında Mübadele

Kurtuluş Savaşı döneminde, savaş ve isyanlar nedeniyle birçok insan işgal bölgelerinden güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Anadolu içlerine doğru kaçan bu kişiler düşmandan kaçmış olsalar da hastalık, yoksulluk ve savaş nedeniyle yaşamlarını güvenceye alamamışlardır. Bu sorunu çözmek için TBMM Hükümeti, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı bir Muhacirin Müdüriyeti oluşturmuştur. Bu müdürlük, muhacir ve mültecilerin sevk ve idaresi ile ilgilenecektir. Bu doğrultuda, her ilde ve kasabada göçmen komisyonları oluşturulacaktır. Komisyonlar kendi teşkilatlarını oluşturduktan sonra göçmenlerin sorunlarına eğilecektir. Muhacir ve Mültecilerin Tarzı İdare ve Sevklere Hakkında Nizamname'ye göre göçmenlerin geçimini sağlayacak tedbirler alınmıştır.⁶²⁰ Herhangi bir maaşı olmayanlara iâşe denilen beslenme gibi temel ihtiyaçlarını sağlayacak yardımda bulunulacaktır. Üç aydan fazla süreyle ilticası devam eden işsiz kadınlara, yetimlere, kimsesizlere ve malûl olanlara iâşe verilmeye devam edilecektir. Kendilerine iş bulunup da kabul etmeyenlerin, kendisi iş bulanların, maddi durumu iyileşenlerin veya memleketlerine gönderilmesi Sıhhiye Vekâleti tarafından emredilenlerin iâşesi hemen kesilecektir.

Düzenleme, göçmenlerin işgalden sonra memleketlerine geri dönmeleriyle ilgili kuralları da barındırmaktaydı. Doğu illerinden veya işgalden kurtarılmış bölgelerden göçenler, maddi olanakları ve vasıtası olanlar memleketlerine

⁶¹⁸ **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 18 Haziran 1920, Muhaberati Askeriyede Olduğu Gibi Muhaberati Mülkiyede de Elkap Kullanılmaması Hakkında Kararname, No: 65, s. 19.

⁶¹⁹ **Düştur**, 3. Tertip, c. 2, 24 Mart 1921, Telgraf Muhaberatinin Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı ve Kısa Yazılması Hakkında Kararname, No: 782, s. 16.

⁶²⁰ **Düştur**, 3. Tertip, c. 2, 5 Haziran 1921, Muhacir ve Mültecilerin Tarzı İdare ve Sevklere Hakkında Kararname, No: 929, s. 53-56 ve No: 940, s. 57.

dönebileceklerdir. Arabası veya hayvanı olsa da bunlara geri dönerken bir miktar iâşe verileceği düzenlenmiştir. Vasıtası olmayan çocuk, kadın, yaşlı veya malûller için hükümet tarafından araç tedarik edilecektir. Yol harcırahını alıp da geri dönmeyenler zorla sevk edilecektir veya harcırahları geri alınacaktır. Yetim çocuklar ise sevk muamelesine tabi tutulmayacaklardır. Nizamnamede ayrıca, göçmenlerin muayene ve ilaç gibi tedavi masraflarının bunlara ayrılan ödenekten karşılanacağı da düzenlenmiştir.

Savaş nedeniyle Anadolu içlerine çekilen göçmenlerin iskânına ilişkin düzenleme yapmak da gerekecektir. Bunun için Osmanlı Hükümeti'nin savaş sonrası yoğun göç aldığı dönemde çıkardığı İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi bazı değişikliklerle uygulanmıştır. İşgal bölgelerinden gelen göçmenlerden, göç tarihinden beri altı yıl içinde hala kesin bir yerleşim yeri edinemeyenler şartlar elverdiği ölçüde iskâna tabi olacaklar; bunların yerleşeceği yerleri Dâhiliye, İktisat ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletleri tayin ve tespit edecektir. İskânla ilgili işlemleri ise muhacir ve mülteci komisyonları yürütecektir. Bu komisyonlar, mülki idareden yetkili bir başkan ve başkan yardımcısı, bir doktor idaresinde çalışacak ziraat uzmanı, mühendis, muhasebeci ve yazmandan oluşacaktır; bir de göçmen topluluğunun tabiatını bilen, arazi ve ziraat işlerinden anlayan biri de gerektiğinde komisyonda yer alacaktır. Ayrıca, göçmenlerin geçimlerini sağlamaları için onlara kendi yetenekleri doğrultusunda imkânlar yaratılmıştır. Örneğin, tütün ziraatı ile uğraşan göçmenlere Reji İdaresi'nce nakdi yardım yapılacağı ve diğer göçmenlere de Ziraat Bankası tarafından ileride geri ödenmek üzere maddi olanaklar sağlanacağı ilan edilmiştir. Komisyonlar ise devlete ait orman arazilerinden Baltalık Kanunu uyarınca faydalanabilecekti. Sıhhiye Vekâleti de göçmenleri yerleştirdiği yerlere okul yapacaktır.⁶²¹

Kurtuluş Savaşı döneminin önemli düzenlemelerinden biri de emval-i metruke ile ilgilidir. Emval-i metruke, terk edilmiş, sahibi bilinmeyen mallar anlamına gelmektedir. Terk edilmiş mallar sorunu Osmanlı Devleti'nin de son dönemlerinde uğraştığı sorunlardan olmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin göçe tabi tuttuğu kişilerin terk etmiş oldukları yerdeki mal, alacak ve borçları konusunda 1915 tarihinde Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkında

⁶²¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 26 Nisan 1922, 30 Nisan 1329 Tarihli İskânı Muhacirin Talimatnamesini Muaddil ve Ona Müzeyyel Mevaddı Nizamiye, No: 1526, s.37-38.

Kanun-u Muvakkat'ı düzenlemişti. Bu Kanun'un birinci maddesine göre, 14 Mayıs 1331 (1915) tarihli Vakt-ı Seferde İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-u Muvakkat gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk ettikleri malları, alacakları ve borçları, bu konuyla ilgili kurulacak komisyonlarca ele alınacaktı. Komisyonlar tarafından her göçmen için ayrı ayrı düzenlenecek mazbatalar üzerine, bu mallar mahkemelerce tasfiye edilecekti.

TBMM de Osmanlı Hükümeti'nin düzenlemelerinde değişiklik yaparak terk edilmiş mallar sorununu çözmeye çalışacaktır. Düşman istilasından kurtulan yerlerden işgal sırasında kaçan veya göç eden kişilerin menkul ve gayrimenkul mallarının yönetimiyle ilgili olarak önce bir kanun çıkarılmıştır.⁶²² Bu kanuna göre işgal sırasında kaçan kişilerden kalan mallar Hükümet tarafından idare edilecektir. Bu mallardan elde edilen gelir, emanet olarak hesaplarda saklanacak ve mal sahiplerinin geri dönmesi durumunda gelirleriyle birlikte iade edilecektir.

Savaş döneminin getirdiği yağma sorununa da bu kanunla bir çözüm aranmıştır. Sahipsiz malları fuzuli işgal edenler, kanunun yürürlük tarihinden itibaren bir hafta içerisinde işgal ettikleri malları Hükümet'e teslim edecekler, aksi halde cezalandırılacaklardır. Bu malları Hükümet'ten saklayanları ihbar edenlerinse malın yüzde onu değerinde ihbariye adı altında para ile ödüllendirileceği ilan edilmiştir. Kanun, askeri veya siyasi durumun zorunluluğundan dolayı kaçtığı veya kaybolduğu Hükümet tarafından hükmen bilinen kişilerin malları hakkında uygulanacaktır.

İstanbul'daki terk edilmiş mallarla ilgili ise özel bir düzenleme çıkarılmıştır. İstanbul'un hala işgal altında olması nedeniyle, kaçmış veya gaip olan kişilerin terk edilmiş menkul ve gayrimenkul malları hakkında Emval-i Metruke Kanunu'nun beşinci maddesinin uygulanacağı düzenlenmiştir. Buna göre askeri veya siyasi nedenlerden dolayı kaçan veya kaybolan kişilerin sahipsiz malları üzerinde hak iddia eden olmazsa, Hükümet firar veya gaipliği ispat etmeye lüzum görmeksizin bu malları kendi idaresine alacaktır. Mallar hakkında bir iddia olması durumundaysa Hükümet, bu malları da emanete alacaktır. Eğer kaçan veya kaybolanların eşyalarına bakan mirasçıları varsa eşyalar bunlara bırakılacak, ancak ticaretle ilgili eşyalar

⁶²² **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 20 Nisan 1922, Memaliki Müstahlasadan Firar veya Gaybubet Eden Ahalinin Emvali Menkule ve Gayrimenkulelerinin İdaresi Hakkında Kanun, No: 224, s. 34-35.

sahipsiz mallar kapsamına alınacaktır. Seyahat varakası veya pasaport ile gidenlerin eşyaları ise bu kapsama alınmayacaktır.⁶²³

Konuya ilişkin kanunla gerçekleştirilen diğer düzenleme, 15 Nisan 1923'te kabul edilen 333 sayılı "Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emval-i Metrûke Kanununu Muaddil Kanun"dur.⁶²⁴ 22 Nisan 1922 tarihli Kanun'u tamamen yürürlükten kaldıran bu Kanun, altıncı maddesi ile her ne surette olursa olsun kaybolan, yabancı ülkelere, işgal altındaki yerlere, İstanbul ve bağlı yerlerine firar edenlerin menkul ve gayrimenkul malları, borçları ve alacakları hakkında, 13 Eylül 1331(1915) tarihli Kanun-u Muvakkat ile bu Kanun'un (333 sayılı Kanun) hükümlerinin uygulanacağını düzenlemiştir. Buna göre, bütün malların idaresi Hükümet tarafından gerçekleştirilecek, malların tasfiyesi oluşturulacak heyet ve komisyonlar aracılığıyla yürütülecektir.

Bu düzenlemelere göre malların idaresi ile ilgili heyet ve komisyonlar çıkarılacak talimatnameyle belirlenecektir. Yabancı veya başka mahallere nakledilen kişilerin terk edilmiş malları, borçları ve alacakları hakkındaki 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı Kanun'un uygulamasını açıklayan bir talimatname çıkarılmıştır.⁶²⁵ Talimatnameye göre, terk edilmiş malların bulunduğu her kazada, o kazanın en büyük mülki amir ve en büyük mal memurunun başkanlığında, yine o kazadan vergi, tapu ve nüfus memurlarından oluşan bir heyet oluşturulacaktır. Heyet, bütün malların defterini tutacak ve komisyonlara verecektir. Talimatnamede defterlerin nasıl tutulacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve bu düzenlemeyi ihlal eden memurların maaşlarından kesilmek suretiyle cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Talimatnamenin üçüncü maddesine göre, 333 sayılı Kanun'un altıncı maddesinde belirtilen kişilerin - her ne surette olursa olsun kaybolan, yabancı ülkelere, işgal altındaki yerlere, İstanbul ve bağlı yerlerine firar edenlerin-

⁶²³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 29 Mart 1923, Biladî Meşguleden Olan İstanbul'dan Firar ve Tegayyüp Eden Eşhasın Emvali Metrukeleri Hakkında Talimatname, No: 2391, s. 14.

⁶²⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 15 Nisan 1339, Kanun No: 333, s. 65-67.

⁶²⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 29 Nisan 1923, 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkat İle İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 Tarihli Kanunun Suveri Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname, No: 2455, s. 77-82.

gayrimenkulleri 15 Nisan 1339 (1923) tarihinden itibaren Maliye ve Evkaf hazinesinin tasarrufuna geçmiştir.

Talimatnamede komisyonların nasıl oluşturulacağı ile görevleri de düzenlenmiştir. Buna göre komisyonlar, gerekli görülen her yerde kurulacaktır ve terk edilmiş malların tespitini, toplanmasını, bunlarla ilgili hak iddialarını ve tasfiye işlemlerini gerçekleştireceklerdir.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra işgal devletleri ile Lozan'da görüşmeler yapılırken, işgal devletlerinden Yunanistan ile Türkiye arasında mübadeleye ilişkin kurallar belirlenmiştir. Bu kuralların mübadelenin başlayacağı 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye'de nasıl uygulanacağını belirleyen bir düzenleme yapılmıştır.⁶²⁶

Düzenlemeye göre mübadele başlamadan önce, mübadeleyle ilgili işlemleri yürütecek, savaşa katılan ve katılmayan taraflardan oluşacak bir karma komisyon kurulacaktır. Karma komisyona bağlı komisyonlar oluşturulacak ve mübadeleyi asıl bunlar icra edeceklerdir.

Talimatnamede TBMM Hükümeti'nin mübadele esaslarını kabul etmesinin nedeni olarak Yunanistan'daki Türkleri baskıdan kurtarmak ve Türkiye'ye yerleştirmek olarak açıklanmıştır. Bu nedenle Lozan Anlaşması'na göre başka bir devlet tebaasından kişilerin de Yunanistan'dan çıkarılmak istenmesi durumunda, bunların mensup oldukları hükümet toprağına sevk edilmeleri sorunu karma komisyon tarafından çözülecek ve bunlar Türkiye'ye gönderilecektir.

Talimatnamede Türkiye sınırlarına gireceklerin hangi iskeleye gelecekleri, bunların nerede iskân ettirileceği, geldiklerinde yapılacak nüfus işlemlerinin ve sağlık muayenelerinin nasıl gerçekleştirileceği gibi ayrıntılar düzenlenmiştir. Gelenlerin içinden anarşist, cani, casus olanlar veya mili mücadelede Yunanlılara yardım eden veya Yunanistan'a kaçanlar varsa, bunların kabulü yapılacak soruşturma sonrasına bırakılacaktır. Kabullerine karar verilen muhacirlere yapılacak

⁶²⁶ **Düştur**, 3. Tertip, c. 4, 17 Temmuz 1923, 30 Kânunusani 1923 Tarihinde Lozan'da Yunan Murahhaslarıyla Yapılan Mukavele Mucibince Tanzim Olunan Talimatnamenin Mer'iyete Vaz'ı Hakkında Kararname, No: 2600, s. 110-116.

yardımlar ve bunların iskânları, 5 Haziran 1921 tarihli Nizamname ile oluşturulan muhacir ve mülteci komisyonları tarafından gerçekleştirilecektir.

Muhacirlerden Türk ve maddi durumu iyi olup Hükümet'ten yardım talep etmeyenlerin doğrudan memleketlerine gitmelerine izin verilecektir. Türk olmayanlar ise Hükümet'in belirlediği yerde iskâna mecbur olup, kabul etmedikleri halde sınır dışı edileceklerdir. Yardıma muhtaç muhacirlerse, Hükümet'in gösterdiği yere yerleşmeyi reddederlerse Hükümet yardımından faydalanamayacaklardır.

Talimatnamenin yürütülmesiyle ilgili kurallara mülki ve askeri bütün memurlar uymak ve düzenlemeyi uygulamakla yükümlü kılınmışlardır; aksi halde haklarında soruşturma başlatılacağı bildirilmiştir.

Hükümet, muhacirlerin nakliye ücretlerini de belirli oranda karşılayacaktır. Muhacirlerin geldikleri yerdeki yaşam alanlarına -dağlık, ova veya sahil- ve uğraşlarına -çiftçi, bağcı, tütüncü- göre ve daha çok köylere yerleştirilmeleri düzenlenmiştir.

Talimatnamenin yirmi altıncı maddesine göre muhacirler, emval-i metrukede iskân olunacaklardır. Yirmi dokuzuncu maddede ise gelenek ve dil unsurlarının bir toplumda, medeni ve toplumsal birlikteliği engelleyen en çetin unsurlar olduğu dikkate alınarak, hangi ırka veya milliyete mensup olursa olsun muhacirlerin yerleştirileceği Türk kasaba ve köylerde, aynı dil ve geleneğe sahip toplulukların nüfusun yüzde yirmisini aşmaması şart koşulmuştur.

TBMM Hükümeti'nin Osmanlı döneminde çıkarılmış düzenlemeleri kendi ihtiyaçlarına göre düzenleyip uygulamasıyla, savaş döneminden beklenilmeyecek bir şekilde, göç eden, ettirilen veya kaybolan kişilerin mallarını onların haklarına en az zarar gelecek şekilde idare ettiği gözlemlenmektedir. Aynı yargıya, muhacir ve mülteci komisyonları aracılığıyla yürütülen göç ve iskân sorunu için de varmak mümkündür. Daha önce anıldığı gibi bu komisyonların işlerini gereği gibi yapıp yapmadığını denetleyen heyetler de oluşturulmuştur.⁶²⁷

⁶²⁷ **Düştur**, 3. Tertip, c. 4, 18 Eylül 1922, Düşmandan İstirdat Olunan Mahallerde İşgal ve İstihlas Tarihleri Arasında İka Olunan Ceraim Hakkındaki Deaviyi Rüyete Mezun Seyyar Hakimlerle

8.3. TBMM Ordusu Ve Askeri Düzenlemeler

8.3.1. Düzenli Ordu Kurma Çabaları

TBMM, ordu teşkilatı ile ilgili sayısız karara imza atmıştır. Bunun nedeni, Meclis'in kurulduğu dönemde içinde bulunulan durumdur. Uzun süren savaşlar nedeniyle savaşabilecek insan sayısı önemli derecede azalmıştı. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin maddeleri gereği Osmanlı ordusu terhis edilmişti ve silahsızlandırılmıştı; silahlar ve cephaneler kullanılamaz hale getirilmiş veya korumalı depolara kaldırılmıştı.⁶²⁸ Düzenli ve teçhizatlı bir ordu yoktu. Düzenli ordunun devre dışı kalmış olması, özsavunma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır; bu savunma da milis gücü şeklinde savaşan Kuvayı Milliye'yi doğurmuştur.⁶²⁹ Milli direniş, yerelden bölgele doğru gelişen kongrelerin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin emrindeki Kuvayı Milliye tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶³⁰

Ancak bu tablo, Kuvayı Milliye hareketinin başarılarına rağmen devam edemeyecektir. Özellikle bazı çete liderlerinin iktidar savaşları ve kendi başına buyruk hareket etmek istemeleri, tek bir merkezden hareket eden ve teşkilatı sağlam bir orduya olan ihtiyacı artıracaktır.

TBMM, bu tabloyu değiştirmek için kurulduğu günden itibaren birçok düzenleme çıkarmıştır. Bu düzenlemelerden ilki Kuvayı Milliye'nin Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na bağlanmasını sağlamıştır.⁶³¹ Böylece düzenli orduya doğru bir adım atılmıştır. Bu düzenleme ile Kuvayı Milliye, Müdafaa-i Milliye'ye ayrılan bütçeden de faydalanacak ve ihtiyaçlarını bu bütçeden sağlayacaktır.

Ancak düzenli ordu kurulana kadar bu birliklerin TBMM'nin emri dışında hareket ettikleri ve kendi bölgelerinde hukuka aykırı eylemlerde buldukları da bir gerçektir. Bu eylemler nedeniyle düzenli orduya geçiş hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Menhubat ve Muaveneti İçtimaiye Komisyonları Faaliyetini Takip ve Teftiş Etmek Üzere Murakabe Heyeti Teşkil Olunduğu Hakkında Talimat, No: 1842, s. 82-83.

⁶²⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 107.

⁶²⁹ Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları**, s. 145.

⁶³⁰ Akın, **TBMM**, s. 328.

⁶³¹ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 16 Mayıs 1920, Kuvayı Milliye'nin Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na Raptı Suretiyle Tevhidi Hakkında Kararname, No: 7, s. 9.

Kuvayı Milliye üyelerinin suç teşkil eden eylemleri nedeniyle yargılanmaları durumunda asker gibi muamele görecekları ilan edilmiştir.⁶³²

Devletçe müsaade olunmadıkça halktan yardım toplanamayacağını düzenleyen bir kararname de Kuvayı Milliye birliklerinin hukuka aykırı eylemlerini önlemeye yöneliktir. Kararname tarihinden itibaren her ne ad altında olursa olsun Ankara Hükümeti tarafından özel bir izin verilmedikçe halktan yardım toplanması veya bu tarz bir yükümlülük istenmesi yasaklanmıştır. Halktan yardım toplanması, Cem-i İlanat Kanunu'na uygun bir şekilde gerçekleştirilebilecektir. Bağışlar ise sadece Hükümet'e ait mal sandıklarında toplanabilecektir. Belli mahallerde oktruva adıyla şehir veya kasabaya ticari amaçla dışarıdan getirilen mallardan alınan verginin, bundan sonra alınmayacağı düzenlenmiştir. Ancak talep halinde özel düzenlemesine göre belediyeler oktruva vergisi alabileceklerdir. Herkes, her ne adla olursa olsun yardım konusunda bir zorlamayla karşılaşırca Dâhiliye Vekâleti'ne şikâyet hakkına sahiptir. Bu kararnameye uymayan askeri ve mülki memurlar hakkında Hükümet tarafından İstiklal Mahkemesi'nde gasp nedeniyle adli soruşturma başlatılacağı ilan edilmiştir.⁶³³ Böylece haksız bir şekilde halktan, para ve mal toplama gibi eylemler bakımından caydırıcılık sağlanmaya çalışılmıştır.

Bütün bu düzenlemelere rağmen bazı çete liderlerinin TBMM emri altına girmemek için isyan başlattığı da olmuştur. Kuvayı Seyyare lideri Çerkez Ethem ve emrindekilerin düzenli orduya geçmemek için TBMM'ye karşı başlattıkları eylemler bu durumun en somut örneğidir. TBMM, 25 Haziran 1920'de Batı Anadolu Umum Kuvayı Milliye Komutanlığı'nın ismini Batı Cephesi Komutanlığı olarak değiştirmiştir. Bu cephede Ali Fuat Cebesoy komutan olarak görevlendirilmiş, Çerkez Ethem de gezici kuvvetler komutanı olmuştur. Yunan saldırısı sonucunda Batı Cephesi'nde başarısızlıkla karşılaşılınca bir tartışma ortaya çıkmıştır. Ordu komutanları Çerkez Ethem ve emrindekilerin yöntemiyle başarı sağlanamayacağını savunmuşlardır. Çerkez Ethem ve yanlıları ise düzenli orduyu değil gerilla tipi savaş yöntemini savunmuşlardır. Bu tartışma, Kuvayı Milliye birliklerinin önderlerinden Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'in isyanına giden süreci başlatmıştır. Ancak

⁶³² **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 30 Haziran 1920, Kuvayı Milliye Efradı Tarafından İka Olunan Suçların Mercii Muhakemesi Hakkında Kararname, No: 51, s. 23.

⁶³³ **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 8 Kasım 1920, Hükümeti Merkeziye Tarafından Müsaade-i Mahsusa Olmadıkça Ahaliye İlane Tarh ve Tevzi ve Cem'i Memnuiyetine Dair Kararname, No: 338, s. 89.

bu isyanlar, TBMM tarafından bastırılacak ve isyana kalkışanlar İstiklal Mahkemelerinde yargılanacaklardır.⁶³⁴ TBMM, bu isyanların bastırılmasıyla orduyu da tamamen kendi kontrolü altına alacaktır.

8.3.2. Asker Temini Amaçlı Düzenlemeler

TBMM'nin yaşadığı en büyük sorunlardan biri asker ihtiyacını karşılayamamaktı. Savaşabilecek insan sayısının az olması, cepheye sevk konusunda yaşanan maddi olanaksızlıklar, sağlıklı ve güvenli olmayan yolculuklar nedeniyle de sorunlar yaşanıyordu. Bu sorunları çözmek için özellikle savaşın yoğunlaştığı dönemde önemli adımlar atılmıştır.

TBMM Hükümeti, ilk olarak yerel güvenliği sağlayabilmek amacıyla orduya çok sayıda asker almıştır.⁶³⁵ Ayrıca asker ihtiyacını gidermek için askerlik görevini henüz yapmamış mahkûm ve tutukluların yargulamalarının tecil edilmesi yoluna gidilmiştir.⁶³⁶

Orduya alınan askerlerin bağlı buldukları kıtaya nakli de çok zor şartlar altında gerçekleştiriliyordu. Çünkü halk yoksuldu ve TBMM de kısıtlı kaynakları en idareli şekilde kullanmaya çalışıyordu. Ancak bu sorunlara da çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Kıtalarına sevk edilen er ve subayların beslenme ve giyim gibi geçimliklerinin, sevk güzergâhında kıta varsa kıtada giderilmesini, sevk güzergâhında kıta yoksa geçimlik karşılığı yevmiye verilmesini düzenleyen bir kanun çıkarılmıştır.⁶³⁷

Bu dönemde işgal bölgelerinden Anadolu'ya katılan askerlerin giderlerinin karşılanması için düzenlemeler yapılmıştır. Esir olup da sonradan kurtulan ve Anadolu'ya dönen subaylara harcırah verilmesi için bir kararname çıkarılmıştır. Bu subaylar arasında orduya alınan veya alınmayan muvazzaf veya yedek ayrımı

⁶³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 230-240.

⁶³⁵ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 25 Haziran 1920, Mahalli Asayışı Temin İçin 310'dan 315 Tevellütlüye Kadar Olan Efradın Silah Altına Alınması Hakkında Kararname, No: 36, s. 20.

⁶³⁶ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 15 Haziran 1920, Mahkûm ve Mevkuf Bulunan Eşhasın Hidematı Vataniyelerinin İfâsını Temin ve Teshil İçin Tahkikat ve Muhakemelerinin Tecili Hakkında Kararname, No: 41, s. 16.

⁶³⁷ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 19 Mart 1921, Sevkiyat Efrat ve Küçük Zabitanına Verilecek Yevmiyeler Hakkında Kanun, No: 106, s. 6.

yapılmadan, bunlara yaptıkları masraflardan dolayı harcırah verilmiştir.⁶³⁸ Ayrıca, geniş bir düzenleme ile Edirne ve İstanbul da dâhil olmak üzere her yerden Ankara'ya gelen subaylara ve ailelerine harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararnameden, Ankara Hükümeti'nin davetine uyanlara görevlendirildikleri yerlere nakli için varsa ailelerine de harcırah verildiği; davetsiz Ankara'ya gelenlere görevlendirme yapıldığı takdirde tayin edildikleri yere varsa aileleriyle ulaşabilmeleri için harcırah verildiği; bu iki gruptan olup da ailesini getiremeyenlere ileride ailelerini de getirtmeleri durumunda yine harcırah verileceği anlaşılmaktadır.⁶³⁹ Daha sonra bu kararnamede anılmayan İstanbul'dan firar eden yedek subaylara da yol harcı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴⁰ Verilen harcırahların nakil için yeterli olmadığı durumlarda ise subayların buldukları yerlerdeki vasıtalarından faydalanabilmesi için karar alınmıştır.⁶⁴¹

Ordunun insan ihtiyacının dışında hayvan ihtiyacı da önemli bir sorun olmuştur. Kıt kaynaklar ile idare etmeye çalışan TBMM Hükümeti, askerlerin kendi kusuru olmaksızın binek hayvanlarının ölmesi, sakatlanması veya düşman eline geçmesi durumlarında, bu zararın geçici olarak devlet hazinesinden karşılanmasına karar vermiştir.⁶⁴² Ancak, firar edip Anadolu'ya katılan subayların İstanbul Hükümeti tarafından el konulan hayvanlarının ve mallarının Ankara tarafından tazmin edilemeyeceğine karar vermiştir.⁶⁴³ Bu düzenlemelerle, askerin koşulları düzeltilmeye çalışılmıştır ki, zaten az sayıda olan asker mücadeleden caymasın.

Askerin mücadeleden kaçması, dönemin bir gerçeğidir ve sayıca azlığa neden olan en önemli etkenlerdendir. Askere çağrılan ama gelmeyenler olduğu gibi askere alındıktan sonra kaçanlar da olmuştur. Uzun savaş dönemlerinin doğurduğu bu

⁶³⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 16 Ocak 1921, Esaretten Avdet Eden Zâbitan Harcırahları Hakkında Kararname, No: 507, s. 128-129.

⁶³⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 16 Ocak 1921, Anadolu'ya İltihak Eden Zâbitana Verilecek Harcırah Hakkında Kararname, No: 509, s. 129-130; c. 2, 20 Mart 1921, No: 751, s. 7-8.

⁶⁴⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 14 Mart 1921, İstanbul'dan Firar Ederek Orduya İltihak Eden Zâbitana Verilecek Harcırah Hakkındaki 16 Kânunusani 1337 tarihli Kararnamenin İhtiyat Zâbitanına da Teşmili Hakkındaki Kararname, No: 738, s. 5-6.

⁶⁴¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 22 Şubat 1922, Zâbitanın Harcırahına Mahsuben Menzil Vesaitinden İstifade Edilerek Sevk ve Nakillerinin Temini Hakkında Kararname, No: 1427, s. 137.

⁶⁴² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 22 Şubat 1921, Erkân, Ümera ve Zâbitanın Telef Olan Binek Hayvanları Yerine Tarafı Miriden Verilen Hayvanat Mukabilinde Alınmakta Olan Ücreti Yevmiyenin İlgası Hakkında Kararname, No. 685, s. 159; ⁶⁴² **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 30 Kasım 1921, No: 1237, s. 115.

⁶⁴³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Temmuz 1920, İstanbul Hükümetince Alındığı İddia Olunan Ümera ve Zâbitan ve Mensubini Askeriyenin Hayvan ve Emval ve Eşyasının Tazmin Edimeyeceği Hakkında Kararname, No:110, s. 29-30.

gerçek, TBMM ve Hükümeti'ni bu konuda ağır önlemler almaya zorlamıştır. Bu önlemler kanunlarla düzenlenmiştir. Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey ve arkadaşlarının 15 Temmuz 1920 tarihli kanun önerilerinde, firari askerlerin ailelerine de yaptırım uygulanmasına yönelik madde koymaları gibi sert önlemler içermesi Tasarı Komisyonu'nun raporu doğrultusunda Meclis tarafından reddedilmiştir. Menteşe milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey ve arkadaşının Telkin ve Tedhiş (korkutma) Kanunu Tasarısı da şahsi cezalandırmanın ötesinde ağır yaptırımlar içerdiğinden reddedilecektir.⁶⁴⁴ Bu sorun, 11 Eylül 1920 tarihinde Firariler Hakkında Kanun'un kabul edilmesi ile çözülmüştür.⁶⁴⁵ Askerden kaçanlar, kaçakların kaçmasını kolaylaştıranlar veya bunlara giyim, beslenme gibi yardımda bulunanlar TBMM tarafından kurulacak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanacaklardı. İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği kararlar kesin olacaktı.

Asker kaçakları ile ilgili bir düzenleme, askeri elbise ve teçhizat ile kaçanlar hakkında yapılmıştır. Askeri elbise ve teçhizatın bedeli, bu şekilde kaçanların memleketlerindeki taşınır ve taşınmaz mallarından tazmin edilecekti.⁶⁴⁶ Bu düzenlemeler sonucunda askerden kaçanların sayısı azalacak ve düzenli orduya geçiş kolaylaşacaktır.

8.3.3. Askeri Taltifler, Terfiler ve Yardımlar

TBMM, emperyalist düşmanlara karşı yürüttüğü Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir zafere imza atmıştır. TBMM Hükümeti, büyük fedakârlıklarla bu zaferin kazanılmasını sağlayanlara, dönemin zor koşullarında da olsa maddi ve manevi olarak destek olmaya çalışmıştır.

TBMM Hükümeti, askerlerin savaşta gösterdiği başarıları ödüllendiren kararlar almıştır. Ateş Hattında Fevkalade Fedakârlık Gösteren Küçük Zabitanın Zabıt Vekilliğine Terfileri Hakkında Kararname ile okuryazar ayrımı yapılmaksızın özellikle cephelerde emsalsiz kahramanlıklar gösteren askerlerin, bağlı oldukları ordu kumandanlıklarınca terfi ettirilebilmesi sağlanmıştır.⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ TBMM ZC, c. 3, 18.08.1920, s. 303-306.

⁶⁴⁵ Düstur, 3. Tertip, c. 1, 11 Eylül 1920, No: 21, s. 44.

⁶⁴⁶ Düstur, 3. Tertip, c. 2, 7 Temmuz 1921, Kıtaati Askeriyeden Elbise ve Teçhizatı Askeriyeleriyle Firar Eden Efradın Zaman İle Mükellefiyeti Hakkında Kanun, No: 132, s. 65.

⁶⁴⁷ Düstur, 3. Tertip, c. 1, 4 Eylül 1920, No: 192, s. 40-41.

Kars Ordusu'nun, Ermeni Ordusu'nu yenerek Kars'a hâkim olmasını sağlayan Şark Cephesi askerlerinden olağanüstü hizmet gösteren komutan ve subayların terfi ettirilmesi için TBMM Hükümeti bir kararname çıkarmıştır.⁶⁴⁸ Savaş sırasında başarılı olan jandarma piyade ve süvari başçavuşlarının gerekli eğitimden sonra subaylığa terfi edilmeleri için nizamname çıkarılmıştır.⁶⁴⁹ Ayrıca subayların terfi ettirilmesi için de nizamname çıkarılmıştır. Bu düzenlemede dikkat çeken, esir düşen subayların esarete geçen sürelerinin kıdemlerine dâhil edilmesidir. Ancak bunların geçerli bir mazeret dışında, esirlikten kurtulur kurtulmaz memlekete dönmüş olmaları şart koşulmuştur.⁶⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan, savaşta hüsnü hizmet görenlere ve fedakâr davrananlara verilen madalyaların, Kurtuluş Savaşı boyunca da uygulanacağına karar verilmiştir. Kararnameden, madalyaların, kırmızı ve beyaz kurdeleli savaş madalyası ve altın kılıçlı liyakat madalyası olmak üzere iki tür olduğu anlaşılmaktadır. TBMM, daha sonra bu kararnameye ek bir düzenleme ile Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği cephelerin isimlerinin de -madalya almaya hak kazanan nerede savaşmışsa- madalya üzerine eklenmesine karar vermiştir.⁶⁵¹

TBMM'nin, Kurtuluş Savaşı'na katılanlara İstiklal Madalyası verilmesi yönündeki düzenlemeleri, bir yandan bu mücadeleye katılanları onurlandırırken bir yandan da madalyanın barındırdığı anlamlar açısından bir ileti gibidir. İstiklal Madalyası, TBMM'nin 29 Kasım 1920'de çıkardığı bir kanunla düzenlenmiştir.⁶⁵² Cephede, cephe gerisinde veya iç isyanlarda milli bağımsızlık amacıyla görev alan asker ve sivillere ve şehit düşmüşlerse bunların varislerine İstiklal Madalyası verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca TBMM üyelerine de verilen madalya, her gün sağ göğüs üzerinde taşınacaktır. İstiklal madalyalarının içeriği hakkında çıkarılan kararname ile madalyanın iki yüzüne de işlenecek resmin, milli mücadelenin barışı

⁶⁴⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 31 Ekim 1920, Ermeni Ordusunu Mağlup Ederek Kars Mevkii Müstahkemini Zapt Etmeye Muvaffak Olan Kıtaatta Fevkalade Hizmetleri Mesbuk Olanların Bir Derece Terfii Rütbesi Hakkında Kararname, No: 300, s. 84.

⁶⁴⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Şubat 1921, Jandarma Piyade ve Süvari Başçavuşlarının Terfileri Hakkında Nizamname, No: 701, s. 241-242.

⁶⁵⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 20 Ekim 1921, Zâbitanın Terfii İçin Nizamname, No: 1128, s. 107-108.

⁶⁵¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 24 Nisan 1921, Harbi Umumide Hüsnü Hizmetleri Görülenlere Verilmekte Olan Madalyaların Muhaberatı Ahirede Fedakârlığı Görülenlere de Teşmili Hakkında Kararname, No: 800, s. 22; 29 Haziran 1921, No: 997, s. 62.

⁶⁵² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 29 Kasım 1920, İstiklal Madalyası Kanunu, No: 66, s. 111-112.

sağlama amacını gösteren bir resim olması gerektiği ve buna göre bir resim yarışması yapılması düzenlenmiştir. Misakı Milli sınırlarını içeren bir Türkiye haritası ve TBMM'nin kuruluş tarihinin de resimde yer alması istenmiştir.⁶⁵³ Zaferden sonra, İstiklal madalyasıyla ödüllendirilme hakkını elde edenlerin madalyayı almaları için de resmi bir form hazırlanmış ve bu formun doldurulup yetkili makamlara başvurulması ile madalyaların sahiplerine verileceği düzenlenmiştir.⁶⁵⁴

TBMM Hükümeti, sadece askerler hakkında değil bunların ailelerine yardım edilmesi konusunda da düzenlemeler yapmıştır. Örneğin, bir karamname ile savaş meydanında şehit olup olmadıkları resmi olarak ispatlanamayan kişilerin vefatlarının mahkemelerce hüküm altına ve bu şekilde ölen kişilerin ailelerine maaş bağlanması sağlanmıştır.⁶⁵⁵ Ayrıca cephede bulunan subayların kendi maaşlarından ailelerine yarım maaş gönderilmesine karar verilerek bunların sıkıntı yaşamamaları amaçlanmıştır.⁶⁵⁶

Savaşta yaralanan veya görevi sırasında sakatlanan askerlere, sağlık heyeti tarafından tedavi veya hava değişimi için memleketlerine dönerken gidiş-dönüş yol harcı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁷

Savaşın başlarında, çıkarılan bir nizamname ile zayıf veya hasta askerlerin rahat ve refah içinde memleketlerine sevk edilebilmesi için bunların hastane, nakliye, iaa gibi ihtiyaçlarının karşılanması ve güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili kararlar alınmıştır.⁶⁵⁸ Ayrıca Tekaut ve İstifa Kanunu'na yapılan ek düzenleme ile savaş meydanında veya isyan olaylarında çarpışırken ya da askeri hizmetini yerine getirirken uzuvlarından birini kaybeden subaylara ve askerlere, masrafı Hükümet

⁶⁵³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 9 Ocak 1923, İstiklal Madalyalarının İhtiva Edeceği Rumuzat Hakkında Kararname, No: 2145, s. 127.

⁶⁵⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, İstiklal Madalyasıyla Kespi İstihkak Edenlerin Sureti İnhası Hakkında Nizamname, No: 2358, s. 9-11.

⁶⁵⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 24 Mayıs 1921, Meydanı Muhaberede Vukuu Şehadetleri Gayrı Malum Olan Efradın Sureti Vefatlarının Mahkeme-i Şer'iyede Hükme Raptedilmek Suretiyle Efradı Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kararname, No: 902, s. 49-50.

⁶⁵⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 24 Temmuz 1921, Cephede Bulunan Zâbitanın Ailelerine Verilecek Nısıf Maaş Hakkında Nizamname, No: 1068, s. 83-84.

⁶⁵⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 18 Mart 1923, Elyevm Ciheti Askeriyece de Tatbik Edilmekte Olan Mülkiye Harcırah Nizamnamesine Müzeyyel Maddei Nizamiye, No: 2361, s. 11.

⁶⁵⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Ekim 1920, Askeri Zuafanın Müreffehen memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname, No: 289, s. 78-79.

tarafından karşılanmak koşuluyla ömür boyu kullanabilecekleri yapay uzuv yaptırılacağı kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁹

8.3.4. Asker İhtiyacına Rağmen Gerçekleştirilen Teciller

Ankara Hükümeti, savaş döneminin ağır koşullarında bütün imkânlarını seferber etmiştir. Asker ihtiyacı ve alımı en önemli acil konulardan biri olmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri devam eden savaşlar, yoksulluk, asker kaçakları ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle, Kurtuluş Savaşı sırasında asker ihtiyacını karşılamak en önemli sorun haline gelmişti.

Ancak bu tabloya rağmen, TBMM Hükümeti'nin başlangıçta andığımız hedefleri doğrultusunda, başka alanlarda da savaş vermesi gerekiyordu. Eğitim de bu alanların başında geliyordu. TBMM'nin eğitime verdiği önemin en büyük göstergelerinden biri, Kurtuluş Savaşı'nın en buhranlı döneminde, 1921 Temmuz ayında Maarif Kongresi'ni toplamış olmasıdır. Eğitim hedefini gösteren bir karar daha vardır ki, dönem açısından en şaşırtıcı kararlardan biridir. Maarif Vekâleti'nin gördüğü lüzum üzerine, askerlik görevine alınması gereken öğretmenlerin askerlik görevleri, Hükümet kararnamesi ile tecil edilmiştir; eğitim dönemi bittikten sonra bu kişilerin askere alınmaları kararlaştırılmıştır.⁶⁶⁰

Zonguldak'ta kömür madeninde çalışan işçilerin askerlik görevlerinin tecil edilmesi⁶⁶¹ ve posta işlerinde çalışanların da askerlik görevlerinin tecil edilmesi, dönemin askerlik kadar önemli ihtiyaçlarını göstermektedir ve TBMM Hükümeti bu ihtiyaçları öncelikle gözetmiştir.⁶⁶²

Muallimin ve Talebenin Askerlikten Tecilleri Hakkında Kanun'un kabul edilmesiyle, birinci ve ikinci derecede ziraat ve orman okulları ile öğretmen okulları ve medreselerde okuyan öğrencilerin askerlik görevleri eğitimleri bitinceye kadar tecil edilmiştir. Küçük Sıhhiye Memurluğu Mektebi öğrencilerinin de askerlik

⁶⁵⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 23 Ekim 1920, Tekaüt ve İstifa Kanunu'nun 25. Maddesine Müzeyyel Kararname, No: 230, s. 73.

⁶⁶⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 5 Nisan 1922, 1317 Tevellütlü Muallimlerin Hizmeti Askeriyeye Celplerinin Tecili Hakkında Kararname, No: 1496, s. 21.

⁶⁶¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 10 Ağustos 1920, No: 154, s. 33.

⁶⁶² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 3 Ekim 1920, No: 254, s. 254.

yükümlülükleri mezuniyetten sonraki bir yıllık uygulama ertesine bırakılmıştır. Şeriye Vekâleti'nden onaylı tekke sahiplerinin ve medrese müdürleri ile hocalarının da askerlik görevi tecil edilmiştir.⁶⁶³

Askerlik görevinin tecili ile ilgili önemli bir düzenleme daha kabul edilmiştir. Müecceliyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Kanun ile askerlik görevini tecil ettirebilecek kişiler ve bu kişilerin askerliğini tecil etmesi durumunda ödeyecekleri vergi miktarı belirlenmiştir. Bu düzenlemeyle hem mali durum düzeltilmeye çalışılmış hem de o dönemin koşullarında askerlik kadar önemli ve sürekliliği gereken işlerin kesintiye uğramaması sağlanmıştır. Özellikle kamu görevlileri, orduya lojistik sağlayanlar ve sevk edenler, nakliyeciler, posta taşıyıcıları, kömür ve demiryolu işçileri, ziraatla uğraşanlar ve arazi sahipleri gibi uzun bir liste halinde tecil hakkı olanlar sıralanmıştır.⁶⁶⁴ Bu kanunla tecil hakkı tanınan ziraatla uğraşan arazi sahiplerinin ne kadar vergi vereceği ve tecil koşulları Mükellefiyeti Ziraiye Kanunu'nun uygulanmasıyla ilgili Nizamname'de daha ayrıntılı düzenlenmiştir.⁶⁶⁵ Belirli miktarın üzerinde araziye, hayvana sahip olanlar, yanında tarım işçisi çalıştıranlar, sermayesi belli bir miktarın üzerinde şirketi olanlar, arazi bekçileri, kazalarda marangoz ve demirciler askerlik görevi tecil edilebilecekler arasında sayılmıştır.⁶⁶⁶

Bunlar dışında, askerlik görevleri önceden tecil edilmiş olan, işgalden kurtarılan bölgelere dönmekte olan mültecilerin, tecil süreleri bir kez daha uzatılmıştır.⁶⁶⁷ Çünkü bu kişilerin olağanüstü hallerde evlerine dönmeleri çok zaman almaktaydı ve aileleri ile birlikte yolculuk yapmaları nedeniyle ailelerin himayesiz ve perişan olmalarını engellemek amaçlanmıştır.⁶⁶⁸

⁶⁶³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 21 Şubat 1921, No: 100, s. 152-153.

⁶⁶⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 2 Mayıs 1922, No: 228, s. 40-44.

⁶⁶⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 9 Ekim 1921, Mükellefiyeti Ziraiye Kanununun Sureti Tatbikına Dair Nizamname, No: 1116, s. 95-97.

⁶⁶⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 10 Ocak 1922, 9 Teşrinievvel 1337 Tarihli Mükellefiyeti Ziraiye Nizamnamesinin 8, 10, 11 ve 14'üncü maddeleri Berveçhiati Tadil ve Tezyil Olunduğu Hakkında Kararname, No: 1298, s. 125-126; 17 Ocak 1922, Mükellefiyeti Ziraiye Nizamnamesinin 10'uncu Maddesinin Tadili Hakkında Kararname, No: 1322, s. 127.

⁶⁶⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 3 Mayıs 1922, No: 1552.

⁶⁶⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 11 Aralık 1921, Mahallerine İade Kılınmakta Olan Muhacirinden Sinni Mükellefiyet Dâhilinde Bulunanların Mart Gayesine Kadar Tecilleri Hakkında Kararname, No: 1261, s. 118.

8.4. Milli Mücadele Döneminde Mali Ve Sosyal Düzenlemeler

TBMM kısıtlı maddi olanakları içerisinde hem savaşabilmek hem de devlet teşkilatını yürütebilmek için önemli mali düzenlemeler yapmıştır. Bir yandan da savaşın yarattığı çöküntünün izlerini silmeye çalışmıştır. Bu başlık altında TBMM Hükümeti'nin hem sosyal hem de mali düzenlemeleri incelenecektir.

Bundan önce o dönemin mali durumunun zihinlerde canlandırılabilmesini sağlayan bir kararnameye değinmek gereklidir. İşgal, sınırların güvenliğini etkilemiş, kaçakçılık önemli oranda artmıştır. Bununla birlikte para da kıymetini yitirmiş ve tedavülde çeşit çeşit para kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle TBMM Hükümeti, egemenliği ve kendi mali güvenliği açısından piyasada kullanılan bütün paraların birleştirilerek tek bir para kullanılmasını sağlayacak bir kararname çıkarmıştır. Buna göre piyasada kullanılan paralar birleştirilerek değerine göre farklı renklerde ve “Devlet-i Aliye” ve “Hazine-i Maliye” ibareleri ile Avrupa'da bastırılacaktır.⁶⁶⁹ Bunun gibi savaşın ve otoritesizliğin içerisinde yeni bir egemenlik sağlanmaya çalışılırken gerçekleştirilen mali düzenlemeler aşağıda incelenecektir.

8.4.1. Hükümet'in Mali Yükümlülüklerle İlgili Düzenlemeleri

Mali düzenlemelere genel olarak bakıldığında TBMM ve Hükümet'in, kısıtlı maddi olanakları idareli kullanmak için büyük çaba gösterdiği ve olağanüstü koşullar içerisinde halka ciddi mali yükümlülükler yüklediği göze çarpmaktadır. TBMM, özellikle vergileri azaltma veya artırma ile ilgili olarak Hükümet'e yetki vermiştir. İhracat Rüsümü Kanunu'nda, ihraç edilecek mallarla ilgili vergi oranları belirlenmiştir. Kanunun ikinci maddesinde, malların fiyatlarının artması ve azalması durumunda, Hükümet'in vergi oranlarında yüzde elliye kadar indirim ve artırım yapabileceği düzenlenmiştir. Bu yetkiye dayanarak TBMM Hükümeti, vergi oranlarını mali duruma göre değiştirmiştir. Örneğin, İcra Vekilleri Heyeti, Anadolu'dan yabancı memleketlere veya işgal altındaki yerlere ihraç olunacak

⁶⁶⁹ **Düster**, 3. Tertip, c. 4, 19 Ağustos 1920, Devairde Kullanılan Pulların Tevhidi Hakkında Kararname, No: 182, s. 38.

ürünlerden alınan verginin yüzde elli oranında azaltılması hakkında kararname çıkarmıştır.⁶⁷⁰

Özellikle ordunun ihtiyaçları, silah ve teçhizat alımı için maddi kaynakların artırılması gerekiyordu. Bunun için bir kararname ile ihracatın serbest bırakılması kararlaştırılmıştır.⁶⁷¹ Heyeti Vekile dışında hiçbir kuvvetin bu serbestiyi kısıtlayamayacağı veya kaldıramayacağı ilan edilmiştir. Fakat ihracat serbestisinden, damızlığa ve çifte elverişli hayvanlardan nakliye amacıyla kullanılanların muaf tutulması kararlaştırılmıştır.⁶⁷² Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin isteği üzerine altı yıldan beri süren seferberlik nedeniyle nakliyede kullanılacak ve süvari askerlerinin kullanacağı hayvan sayısının azlığı nedeniyle at ihracatının durdurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁷³

Mali sıkıntı nedeniyle memurların maaşlarının ödenemediği durumlar olmuştur. Maaşı ödenmeyen memurlar çok zor koşullar altında yaşamak zorunda kaldığından Hükümet, bir borçlanma düzenlemesi yaparak çalışan, emekli veya işten çıkarılmışların istemeleri durumunda, yerli tüccar ve esnaftan belirli koşullarla borç para alabilme yolunu açmıştır.⁶⁷⁴

Ayrıca, altın ihracı da yasaklanmıştır. TBMM Hükümeti'nin egemenliğindeki sınırlardan dışarıya şahsi ziynet altını dışında altın veya gümüş çıkaranlar hakkında adli soruşturma başlatılacağı ve altın veya gümüşün müsadere edileceği düzenlenmiştir.⁶⁷⁵ Altın ihracı yasağının devamına ilişkin bir kararname ile özellikle işgal kuvvetlerinin bulunduğu İstanbul ve Çanakkale hattında sıkı tedbirler alınmıştır. Bu yerlere sikke veya külçe halinde altın ihraç eden veya buna teşebbüs

⁶⁷⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 20 Eylül 1920, İhracat Rüsümü Kanunu, No: 23, s. 48-50; **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 17 Nisan 1921, Anadolu'dan Memaliki Ecnebiyeye veya İşgal Altında Bulunan Mahallere İhraç Olunacak Mevaddan 20 Eylül 1920 Tarihli Kanuna Merbut Tarife Mucibince Alınmakta Olan Rüsümün Yüzde Elli Derecesinde Tenkisi Hakkında Kararname, No: 793, s. 20.

⁶⁷¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 10 Mayıs 1920, İhracatın Serbesti Hakkında Kararname, No: 4, s. 8.

⁶⁷² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 29 Ağustos 1920, İhracatın Serbestisi Hakkında Verilen Karardan Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanatın 11 Nisan 1334 Tarihli Kanun Mucibince İmrara Ait Kısmının İstisnası Hakkında Kararname, No: 168, s. 37.

⁶⁷³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 23 Ekim 1920, Hayvanatı Feresiyenin Men'i İhracı Hakkında Kararname, No: 281, 74.

⁶⁷⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 18 Ocak 1921, Nukudu Mevkufe İkrizat Nizamnamesinin Üçüncü Maddesini Tadilen Kaleme Alınan Maddei Nizamiye, No: 535, s. 135.

⁶⁷⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 17 Ocak 1922, Altın İhracının Men'i Hakkında 16 Zilhicce 1332 ve 23 Teşrinievvel 1330 Tarihli Kanunu Muvakkatın Birinci Maddesinin Tadili Hakkında Kararname, No: 1324, s. 127-128.

edenler cezalandırılacaktı.⁶⁷⁶ Altın ihracı yasağı uzun süre devam etmiştir. Terekeden çıkan altın ve gümüşlerin de Ziraat Bankası'nda toplanıp saklanması kararlaştırılmıştır.⁶⁷⁷

Maden kömürlerinin ihracıyla ilgili bir düzenleme de yapılmıştır. Nafia ve İktisat Vekâletleri, demiryollarında ihtiyaç duyulan kömürün sağlanması için gerektiğinde kömür madeni işletmeye yetkili kılınmıştır. Elde edilen kömür demiryolları idaresine verilecek, ihtiyaç fazlası ise ihraç edilebilecektir.⁶⁷⁸

Elde edilen gelirlerin sınırlar içinde kalması ve birikmesi için tıbbi amaçlı alkol ve bu amaç dışında kullanılacak içkilerin üretim ve ithalatı ile ilgili bir düzenleme çıkarılmıştır. Buna göre ithalat ancak Maliye Vekâleti'nin izni ile mümkün olacaktır. Ayrıca, tıp alanında kullanılacak ispirtolu maddelerin türleri, eczacıların üretebileceği alkol türleri, bunların Hükümet tarafından içerde üretilmesi veya özel izinli müesseselere üretim yetkisi verilmesi, ithal edilmesiyle ilgili olarak Maliye Vekâleti'nin yetkisi gibi ayrıntılar düzenlenmiştir.⁶⁷⁹ İçki satımı yapanların, panayır ve açık alanlarda içki satabilmesi içinse genel nitelikte tek bir ruhsat ve vergi yükümü yeterli görüşmemiştir; bunların her bir açık alan veya panayır için ayrı ayrı vergi ödemesi kararlaştırılmıştır.⁶⁸⁰

Mali durum düzeline kadar paranın içerde birikmesi amacıyla, kâğıt paranın dışarıya çıkarılması 10 Temmuz 1920'de yasaklanmıştır. Ancak Ocak 1921'de ticaretin genişlemesi dolayısıyla karşılıklılık esası ile bu yasak kaldırılarak, ekonominin canlandırılması amaçlanmıştır.⁶⁸¹

Gelirin artması için yeni mali yükümlülükler konulduğu gibi mevcut mali yükümlülüklerin artırılması da gündeme gelmiştir. Örneğin, Anadolu'ya yurtdışından

⁶⁷⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 16 Kasım 1922, Altın İhracı Memnuiyetinin Devamı Hakkında Kararname, No: 1993, s. 110.

⁶⁷⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 26 Haziran 1920, Terekattan Çıkan Altın ve Gümüşün Ziraat Bankalarına Tevdii ve Orada Saklanması Hakkında Kararname, No: 46, s. 21.

⁶⁷⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 2 Ocak 1921, Maden Kömürlerinin Sureti İhracına Dair Nizamname, No: 482, s. 125-126.

⁶⁷⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Kasım 1920, İspirtolu Mevaddı Tıbbiye Nizamnamesi, No: 367, s. 92-93.

⁶⁸⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 4 Ağustos 1920, Müskirat Beyiye Nizamnamesinin Dokuzuncu Maddesinin üçüncü Fıkrasıyla Yirmi Dördüncü Maddesinin Tadiline Dair Kararname, No: 135, s. 31-32.

⁶⁸¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 15 Ocak 1921, Evrakı Nakdiye İhracının Serbest Bırakılması Hakkında Kararname, No: 504, s. 123.

kaçak olarak sokulduğu anlaşılan malların vergilendirilmesine karar verilmiştir.⁶⁸² Ambarlara teslim edilen malların depolanmasından sonra alınan ardiye resmi on kat artırılmıştır.⁶⁸³ Gümrük vergisinin de beş kat artırılmasına karar verilmiştir.⁶⁸⁴ Hayvan vergisi olarak bilinen ağnam vergisinin 1920 yılı için bir kat artırılması yoluna gidilmiştir.⁶⁸⁵ Maktu ve nispi damga resminin artırılması, sigara kâğıdından, kibritten ve kahvehaneler ve gazinolarda oyun amaçlı kullanılan kâğıtlardan alınan vergilerin artırılması gibi yükümlülükler de çıkarılmıştır.⁶⁸⁶

Daha önce din ve sağlık kurumlarının gümrük resminden muaf tutulması uygulamasına son verilerek bu kuruluşlardan gümrük resminin alınmasına ilişkin karar da mali durumu düzeltmeye yönelik düzenlemelerden biridir.⁶⁸⁷ Yine aşar vergisi yükümlülerinden, 1921 Şubat ayı sonuna kadar vergi borçlarının tamamını nakit ödeyenlerin faizlerinin silinmesine ilişkin düzenleme de gelir artırıcı çözümlerden biridir.⁶⁸⁸

Önemli bir gelir kaynağı da Muafiyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Kanun ile yaratılmıştır. Gayrimüslim azınlıkların gelirlerine göre belirli bir vergi ödemeleri karşılığında askerlikten muafiyeti düzenlenmiştir.⁶⁸⁹ Askeri vergi düzenlemelerinden biri de Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu ile Müecceliyet-i Askeriye Vergisi Kanunu'dur. Maktu ve nispi olarak ikiye ayrılan askeri ulaştırma yükümlülüğü, maktu olarak her kişiden köylerde 50, şehirlerde 100 kuruş alınmasını; nispi olarak ise emlak ve arazilere göre vergi alınmasını düzenlemiştir. Müecceliyet-i Askeriye Kanunu ile de -yukarıda askerlik hizmetinin tecili ile ilgili düzenlemelerde aktarıldığı gibi- Mükellefiyeti Askerlik Kanunu gereğince askerlik yükümlülüğü olsa da savaş

⁶⁸² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 22 Temmuz 1920, Memleketimize Vürut Edecek Eşyanın Gümrük Resmine Tabi Tutulması Hakkında Kararname, No: 96, s. 26-27.

⁶⁸³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 22 Temmuz 1920, Ardiye Resminin On Misli Olarak İstifası Hakkında Kararname, No: 86, s. 25 ve 2 Ağustos 1920, Ardiye Resminin On Misline İbلاغına Dair Kanun, No: 10, s. 31.

⁶⁸⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Temmuz 1920, Gümrük Resminin Beş Misline İbلاغına Dair Kanun, No: 8, s. 29.

⁶⁸⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 27 Kasım 1920, Senei Haliye Ağnam Resmine bir Misli Zamma Dair Kanun, No:58, s. 106-107.

⁶⁸⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 29 Eylül 1920, Damga Resminin Tezyidi Hakkında Kanun, No: 29, s. 59 ve 60, 30 Eylül 1920, Sigara Kâğıdı İstihlak Resminin Tezyidi Hakkında Kanun, No: 31, Kibrit İstihlak Resminin Tezyidi Hakkında Kanun, No: 32, Oyun Kâğıtlarından Alınmakta Olan İstihlak Resminin Tezyidi Hakkında Kanun, No: 33, s. 61-63.

⁶⁸⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 6 Ekim 1920, Müessesatı Diniye ve Sıhhiye Eşyasının Gümrük Resmine Tabi Tutulmasına Dair Kanun, No: 35, s. 65.

⁶⁸⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 29 Eylül 1920, Aşar Mültezimlerinin Edayı Deyin Edenlerin Emlaki Merhune ve Mütfevizelerinin İadesine Dair Kanun, No: 30, s. 60-61.

⁶⁸⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 21 Temmuz 1921, Kanun No: 139, s. 69-70.

koşullarında, cephe gerisinde askerlik kadar önemli görevde bulunanlar, belirlenen miktarlarda vergi ödemek koşuluyla bu yükümlülükten muaf tutulmuşlardır.⁶⁹⁰

Bazı ürünlerin üretiminin içerde de sağlanması ve miktarının artırılması için ithalatla gelen mallardan bir kısmının gümrük resminden muaf tutulması sağlanmıştır. Örneğin, Bursa ve İstanbul'dan getirilecek ipekböceği tohumunun gümrük vergisinden muafiyeti hakkında bir kararname düzenlenmiştir. Ziraat odaları aracılığıyla toptan celp edilen pamuk tohumlarının bir seneye mahsus olmak üzere gümrük resminden muafiyeti de düzenlenmiştir.⁶⁹¹

Bir başka muafiyet ise yolcu ve eşya taşımacılığıyla ilgili olarak düzenlenmiştir. Otomobil ve kamyon işletenlerin araçlarını kamu taşımacılığına özgülemek koşuluyla Türkiye'ye getirmeleri durumunda gümrük resminden muaf tutulacağı düzenlenmiştir. Bu araçların yedek parça veya tamirat gibi gereksinimleri ve benzin, makina yağı gibi ihtiyaçları da gümrük resminden muaf tutulacaktır. Nakliyatta çalışacak şoför ve makinistlerin askerlikleri tecil edilecektir. Bu düzenleme ile araç ve nakliye gibi önemli gereksinimler karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak birkaç ay sonra uygulamanın, suiistimale neden olduğu gerekçesiyle ve gümrük düzenlemesine aykırılığı da tespit edildiğinden yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir.⁶⁹²

8.4.2. Tekâlifi Milliye Emirleri

Savaşın en önemli gelir kaynaklarından biri de Sakarya Savaşı öncesinde verilen ulusal yükümlülük emirleridir. TBMM, Yunanlıların Ankara sınırlarına kadar gelmesi üzerine 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya başkomutanlık vermiştir. Başkomutanlık Kanunu'nun ikinci maddesine göre Mustafa Kemal Paşa, ordunun

⁶⁹⁰ **Düster**, 3. Tertip, c. 3, 18 Nisan 1922, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu, No: 223, s. 32-34 ve 2 Mayıs 1922, Müecceleyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Kanun, No: 228, s. 40-44.

⁶⁹¹ **Düster**, 3. Tertip, c. 3, Bursa ve İstanbul'dan Getirilecek İpek Böceği Tohumunun Bu Seneye Mahsus Olmak Üzere Gümrük Resminden İstisnası Hakkında Kararname, No: 1455 ve Ziraat Odaları Tavassutiyle Toptan Celp Edilecek Pamuk Tohumlarının Bir Seneye Mahsus Olmak Üzere Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkında Kararname, No: 1457, s. 3-4.

⁶⁹² **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 29 Temmuz 1921, Türkiye Dâhilinde Otomobil ve Kamyon İşletmesi ve Nakliyatı Umumiyyeye Mahsus Otomobil ve Kamyonlar Levazımının Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkında Nizamname, No: 1073, s. 84-85; **Düster**, 3. Tertip, c. 3, 7 Mayıs 1922, 29 Temmuz 1337 Tarih ve 1073 Numaralı Nizamnamenin Mevkii Meriyetten Kaldırılması Hakkında Kararname, No: 1569, s. 46-47.

maddi ve manevi kuvvetini en üst seviyeye çıkarmak ve orduyu sevk ve idare etmek konusunda TBMM'nin sahip olduğu bütün yetkilerle donatılmıştır.⁶⁹³

Haziran 1921'de ordunun özellikle arpa, buğday, bulgur, nohut, kuru fasulye, mercimek gibi temel gıda maddelerine ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyaçların bir an önce sağlanmasını konu alan bir düzenleme yapılmıştır. İl ve kasabalarda kurulacak komisyonlar aracılığıyla toplanacak yardımlar kayıt altına alınacaktır ve bedeli daha sonra yardımda bulunanlara ödenecektir.⁶⁹⁴ Ancak bu düzenlemeler savaşı bir ordunun ihtiyaçlarına yetmemiştir. Bu nedenle Tekâlifi Milliye emirleri ilan edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Kanunu ile kendisine verilen yetkiye dayanarak, savaşı kazanabilmek için gerekli olan acil ihtiyaçlar doğrultusunda 7-8 Ağustos 1921'de bütün herkesi kapsayan emirler yayımlamıştır. Bu emirlere göre her ilçede, kaymakam başkanlığında, mali, idari, askeri makamların ve belediye ve ticaret odalarının seçtiği Tekalifi Milliye komisyonları kurulacak, köy muhtarları ve imamları ile Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu'ndan üyeler de bu komisyona katılacaktır. Komisyon üyelerine hizmetleri için ücret ödenmeyecektir. Komisyonlar, Tekâlifi Milliye emirlerinde sayılan savaş için gerekli malları toplayacak ve cepheye gönderecektir. Ayrıca emirlerde kendilerine yüklenen diğer görevleri yerine getirecek olan komisyon üyeleri, görevlerini ihmal ederlerse vatana ihanetten yargılanacaklardı.⁶⁹⁵

Bütün illerde, kasabalarda ve köylerde her ev, askerin bulunduğu cephenin iklim koşullarını göz önünde bulundurarak bir kat iç çamaşırını, bir çift çorabı ve çarığı komisyonlara teslim edecektir. Tüccarlar ve halk ellerinde bulunan çamaşırlık bezi, pamuk, patiska, Amerikan bezi, erkek elbisesi yapımında kullanılabilecek her türlü kumaşı, yıkanmış yıkanmamış yün ve tiftiği, ayakkabı yapımına yarayacak her türlü malzemeyi, çivi ve nal ve bunların yapımına yarar malzemeyi, hayvanların beslenmesi ve bakımı için gerekli olan her türlü malzemeyi komisyonlara teslim edecektir. Bunun dışında tüccarlar ve halkın elinde bulunan arpa, buğday, pirinç, tuz,

⁶⁹³ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 5 Ağustos 1921, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun, No: 144, s. 86-87.

⁶⁹⁴ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, Ordu Mevadı İlaşesinin Sureti Tedariki Hakkında Talimatname, No: 928, s. 52-53.

⁶⁹⁵ Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 151-153.

un, şeker, gazyağı, bulgur mercimek gibi malzemelerin yüzde kırkına ordu tarafından el konulacaktır. Bu malzemeler kaydedilecek ve daha sonra halka bedeli iade edilecektir. Taşımaya elverişli her türlü aracı olan kişiler, ayda bir kere ve yüz kilometreyi geçmemek koşuluyla ordunun ihtiyacı olan malzemeleri istenilen yerlere ücretsiz taşıyacaktır. Terk edilmiş mallardan ordunun ihtiyacına göre faydalanılacaktır. Halkın elindeki savaşıma yarar her türlü silaha bedeli ödenmeksizin el konulacaktır. Yine tüccarların ve halkın elinde bulunan benzin, lastik, kablo, telefon makinesi gibi teknik malzemenin yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek koşuluyla el konulacaktır. Savaş araç gereci imal edebilecek kişiler tespit edilerek ücret karşılığında çalıştırılacaktır. Halkın elindeki yük taşımaya elverişli hayvanların da yüzde yirmisine, bedeli sonradan ödenmek koşuluyla ordu tarafından el konulacaktır.⁶⁹⁶

Savaş dönemi koşullarının dayattığı zor koşullarda bütün maddi imkânların seferber edilmesini sağlayan Tekâlifî Milliye emirlerinin en kısa sürede yerine getirilebilmesi için de Ankara'da Başkomutanlık bünyesinde bir komisyon oluşturulmuştur. Bu kararlar ve idare sayesinde ki zafer kazanılabildiği.

8.4.3. Büyük Zafer Sonrası İstanbul'da Kamu Hizmeti Yapan Şirketler İle Ankara Hükümeti'nin İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine ivme kazandıran etkenlerden biri de borçlanma sorunuydu. İngilizlerle 1838'de Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasıyla gümrük kontrolü kaybedilmiş, Avrupa'nın kalkınmanın tek yolu olarak gördüğü açık pazar politikası Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmişti. Hem geleneksel üretim imkânını kaybeden hem de Avrupa gibi modern bir sanayi geliştiremeyen Osmanlı Devleti, ancak dış borçlarla ayakta durabiliyordu. 1863 yılında Osmanlı Bankası kuruldu ve tahvil kuponlarının satışıyla dış borçlanma kolaylaştırıldı. 1881'de ise dış borçların ödenmesini yönetecek Düyun-u Umumiye kuruldu. Alacaklı temsilcilerinin oluşturduğu bu kurum, Osmanlı Devleti bünyesinde bir daire olarak görünse de aslında Avrupa devletlerini temsil eden bağımsız bir yapıya sahipti. İkinci maliye

⁶⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cezmi Tezcan, **Tekâlifî Harbiye ve Tekâlifî Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2005.

bakanlığı gibi çalışan bu kurum, tuz ve tütün tekelleri, ipek öşürleri ve balık resimleri gibi birçok vergiye el koymuş, vergiler yatırımcı şirketlerin kasalarına akmıştır.⁶⁹⁷

Düyun-u Umumiye'nin kaynaklara el koyması, yabancı şirketlere imtiyaz sağlaması ve gelirleri toplaması gibi yetkileri bütün mali denetimin Osmanlı otoritesinden çıkıp Avrupalı devletlerin egemenliğine girmesine yol açmıştı.

Ankara'daki yeni otorite daha Meclis'in kurulmasından önce kongreler döneminde, mali durumun gidişatını engelleyecek adımlar atmıştır. Milli mücadele önderliği -Temsilciler Kurulu- İstanbul'un işgali üzerine Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası ve Reji (tekel) yönetimlerinin İstanbul'a para göndermesini engellemiş, bunların parasal kaynaklarına el koymuş, bu kurumların mevcut paralarının mali birimlere ve Temsilciler Kurulu'na bildirilmesini sağlamıştır.⁶⁹⁸

TBMM Hükümeti'nin aldığı önlemlerden biri de sermayesizlik ve kötü koşullar nedeniyle maden arama ruhsatını veya imtiyazını kısmen veya bütünüyle yabancı şirketlere devretmek isteyenlere izin verilmemesidir. Hatta yabancı şirketlerin ve özellikle işgalci devlet şirketlerinin daha önceden aldığı maden arama ruhsat ve izinlerini de iptal etmiştir.⁶⁹⁹

Zaferden sonra ise İstanbul'da bulunan ve imtiyazları olan yabancı şirketler ile TBMM arasında bazı anlaşmalar imzalanmıştır. Bu şirketlerle, tütün ve sigara ticaretinde tekel olan İstanbul Reji İdaresi, mütarekeden beri bütün telefon işlerini yürüten Dersaadet Telefon Şirketi, Dersaadet Tramvay Şirketi, Dersaadet Elektrik Şirketi, Aydın Demiryolları Şirketi, Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi, Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi ve Fenerler İdaresi olmak üzere sekiz itilafname imzalanmıştır.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım, 1983, s. 157-159.

⁶⁹⁸ Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 109-110, 150.

⁶⁹⁹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 18 Ocak 1921, Maden Taharrisi Ruhsatname ve İmtiyazlarının Muhasım Devletler Tebaasına Devir ve Ferağ Edilmemesi Hakkında Kararname, No: 552, s. 137.

⁷⁰⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, 14 Haziran 1923, İstanbul Reji İdaresi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında 2510 numaralı Kararname, Dersaadet Telefon Şirketi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında 2511 numaralı Kararname, Dersaadet Tramvay Şirketi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında 2512 numaralı Kararname, Dersaadet Elektrik Şirketi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında 2513 numaralı Kararname, Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında 2546 numaralı Kararname, Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında 2578 numaralı Kararname, Aydın Demiryolu Şirketi ile yapılan anlaşmanın kabulü hakkında

Artık TBMM egemenliğini tanımak zorunda olan bu şirketlerle yapılan anlaşmalarda genel olarak, borç ve faizlerin ödenmesi, şirketlerin bundan sonra nasıl çalışacağı, mali ve idari yetkileri, verilen hizmetlerin tarifeleri gibi ayrıntılar düzenlenmiştir. Anlaşmalarda göze çarpan özellik, TBMM lehine hükümlerin düzenlenmiş olmasıdır. Örneğin, TBMM kendi sınırları dışındaki fenerler için istenilen masrafı kabul etmemiştir. Bütün şirketlerle ilgili mali ve idari denetleme mekanizmaları oluşturulmuştur.

Dersaadet Telefon Şirketi'nde çalışan Yunanlı memur ve hizmetlilerin derhal ihraç edileceği, şirketin bundan sonra hiçbir yabancı memur veya hizmetliyi işe almayacağı, diğer yabancı çalışanların belirli aralıklarla tasfiye edileceği ve bunların yerine Türk çalışanların alınacağı kararlaştırılmıştır. Hatta altı sene içerisinde şirket yönetiminde hiçbir yabancı istihdam edilmeyecektir.

Dersaadet Elektrik Şirketi ile yapılan anlaşmada, Türkiye'de üretilen kömürden başka kömür kullanılmayacağı ve fabrikada üç aylık kömür ihtiyacından fazlasının bulundurulmayacağı kararlaştırılmıştır. Türkiye dışından kömür kullanımı ancak Nafia Vekâleti'nin uygun bulması ve belirlediği miktar ile mümkün olacaktır.

Anlaşmanın tarafı olan şirketin tabi olduğu ülkenin parası ve Türk parasının anlaşmadan doğan borçlarda kullanılacağı belirlenmiş olması da göze çarpan önemli bir özelliktir.

Bu anlaşmalar ile bir yandan egemenlik pekiştirilmiş bir yandan da ülkenin ihtiyacı olan hizmetlerin devamı sağlanmıştır.

8.4.4. Sosyal Yardımlar

Savaş ve isyanlardan dolayı maddi ve manevi büyük kayıplar yaşayan halkın yaralarının sarılması için birçok düzenleme yapılmıştır. Daha vekâletlerin oluşturulması sırasında, Sıhhiye Vekâleti'ne bir de Muaveneti İçtimaiye işlerinin eklemesiyle toplumsal sorunlara bakanlık boyutunda çözümler üretileceğinin

sinyalleri verilmiştir. Bu girişimler, TBMM'nin halkçılık ilkesini yaşama geçirmek için attığı adımlar olarak yorumlanabilir.

Örneğin, istilaya uğrayan yerler ahalisinden ve tehcir edilenlerden, 1920 yılına ait emlak, arazi, gelir vergisi ve eklerinin alınmayacağına dair bir kararname çıkarılmış ve aynı zamanda bu yerlerde zarar gören emlak için kıymeti azaldığından bundan sonra daha az vergi alınması düzenlenmiştir.⁷⁰¹

Haziran 1920'de Fransızlarla işbirliği yapan Milli Aşireti, TBMM Hükümeti'ne karşı Urfa Viranşehir'de ayaklanmıştı. TBMM bu ayaklanmayı bastırana kadar Milli Aşireti, sivillere ve askerlere yönelik şiddet uygulamış ve burada önemli derecede maddi hasara da neden olmuştu. Düzenlemede, Viranşehir adliye memurlarının neredeyse dilenci durumuna düşmesine neden olan isyan hareketinin zararlarını ortadan kaldırmak için mülkiye memurlarına ve askerlere ikişer maaş avans verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰² İşgal bölgelerinden Anadolu içlerine geçmeye çalışan memurlara da harcırah verilmesi konusunda kararname çıkarıldığına yukarıda değinilmiştir.⁷⁰³

Kurtuluş Savaşı döneminde meydana gelen ayaklanmalardan biri, Koçgiri ayaklanmasıdır. Kürt kökenli bu aşiret, Zara, Koçhisar (Hafik), Suşehri, Kemah ve Divriği yöresinde bulunmaktaydı. Aşiret reisleri, bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamaktaydı. Bu nedenle TBMM otoritesini benimsemek istemiyorlardı. Bağımsız Kürdistan için ayaklanma başlatan bu aşiret ile TBMM'nin görüşmeleri bir sonuç vermeyince ayaklanmanın bastırılması için harekete geçilmişti.⁷⁰⁴ Bu olayların yaşanması ile sefaletle uğramış olanlara tohumluk ve yemeklik verilmesi hakkında bir kanun çıkarılmış ve kanunun uygulamasına ilişkin bir de talimatname düzenlenmiştir.⁷⁰⁵ Talimatname ile zarar görenlerin zararlarını ve ihtiyaçlarını tespit edecek bir komisyon oluşturulacaktır; askeri ambarlardan tohumluk ve yemeklik

⁷⁰¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 25 Temmuz 1920, İstila ve Tehcir Zamanında Tahribata Uğrayan mahaller Emlakinden İstifa Olunacak Tekâlif Hakkında Kararname, No: 85, s. 27.

⁷⁰² **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, Milli Aşireti Tarafından Emval ve Eşyaları Ahzû Gasp olunan Viranşehir Memurini Mülkiye ve Askeriyesine İkişer Maaş İtası Hakkında Kararname, No: 241, s. 46-47.

⁷⁰³ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 17 Kasım 1920, Memaliki Meşgule Memurlarına Verilecek Harcırah Hakkında Kararname, No: 382, s. 94.

⁷⁰⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 184-185.

⁷⁰⁵ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 26 Şubat 1922, Koçkiri Hadisesinde Duçarı Sefalet olanlara Verilecek Tohumluk ve Yemeklik Hakkında Kanun, No:196, s. 140-141; 30 Nisan 1922, Koçkiri Hadisesinde Duçarı Sefalet olanlara Verilecek Tohumluk ve Yemeklik Hakkındaki 26 Şubat 1922 Tarihli Kanunun Suveri Tatbikiyesine Dair Talimatname, No: 1546, s. 39-40.

temin edilecek, ambarlardan temin edilemeyen ihtiyaçlar başka yerlerden temin edilecektir.

Bolu'daki ayaklanmalar nedeniyle hem sivillerin hem de askerlerin gasp nedeniyle ciddi oranda zararları olmuştur. Ahalinin ve askerin maddi zararı toplamda çok fazla olduğu için bunların ve diğer yerlerde isyan nedeniyle meydana gelen zararının karşılanamayacağı hakkında bir kararname düzenlenmiştir.⁷⁰⁶ Buna neden olanın, savaşın gittikçe daha çok maddi kaynağı gerektirmesi olduğu düşünülmektedir.

Harp, isyan, sel veya diğer afetlerden dolayı mahsulü zarar görmüş, çift hayvanları telef olmuş muhtaç çiftçilere tohum ve hayvan verilmesi kararlaştırılmıştır; bu işleri yürütmesi için illerde ve ilçelerde komisyonlar oluşturulmuştur. Komisyonların yerine getireceği işler, zarar tespiti, verilen tohum ve hayvanın miktarı gibi defter tutulması, gelecek hasatta tohumların geri alınması gibi ayrıntılı bir düzenleme daha yapılmıştır.⁷⁰⁷

Ayrıntılı bir düzenleme de düşmandan kurtarılan ve kurtarılacak bölgelerde yardıma muhtaç olanların meskenlerinin tamirine ve geçici olarak hane ve baraka inşasına tahsis edilmiş para ve mallardan yararlandırılmasıyla ilgilidir.⁷⁰⁸ Bu konuyla görevli Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı sosyal yardım komisyonları oluşturulmuştur. Komisyon düşman tarafından tahrip edilen yerlerde ihtiyacı olanların evlerini tamir veya yeniden inşası için yardım edecektir. Ancak, resmi daireler, belediye ve vakıf binalarının yapımında bu komisyonların görev alması yasaklanmıştır. Komisyonlar, evleri tahrip edilenlerin zararını ve ihtiyacını tespit edecek ve bunları deftere kaydedecektir. İhtiyaç olunan malzeme emval-i metruke olarak kaydedilen malzemelerden sağlanabilecektir. Yardımlar nakit para olarak da yapılabilecekti. Nakdi para yardımı alan kişiler, bu parayı evlerini tamir dışında kullanırlarsa haklarında işlem başlatılacaktır.

⁷⁰⁶ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 29 Haziran 1920, Usat Tarafından Emval ve Eşyası Gaspedilen Memurin ve Ahaliye Tazminat Verilemeyeceği Hakkında Kararname, No: 49, s. 22-23.

⁷⁰⁷ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 11 Aralık 1920, Muhtacini Zürran Karzan Tohumluk ve Çift Hayvanatı itası Hakkında Nizamname, No: 410, s. 118-119; **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 14 Aralık 1921, Muhtacini Zürran Karzan Tohumluk ve Çift Hayvanatı itası Hakkında Nizamnamesinin üçüncü Maddesinin Şekli Muaddeli, No: 1268, s. 118-119.

⁷⁰⁸ **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 19 Ekim 1922, Tahrip Edilen Mahallerde Muhtacı Muavenet Olanların Meskenlerinin Tamirine ve Müceddeden Hane ve Baraka İnşasına Muhassas Tahsisatın Sureti Sarfını Mübeyyin Talimat, No: 1896, s. 93-96.

Köylerin yeniden inşasında öncelikle sağlık koşulları dikkate alınacaktır; elli haneden az olmamak üzere plan, krokiye ve iklim koşullarına göre yapılaşma sağlanacaktır. Köylerde bu şartlar sağlanamıyorsa komşu köylere yerleşim sağlanacaktır. Yeni bir köy inşa edilirken bunun, göçmen bir ırk, aşiret ve kabile halkından kurulması yasaklanmıştır. Önceden bu halde bulunan köylerde yaşayan kimseler ise tarla ve ev temini ile başka köylere yerleştirileceklerdir; bu durumda bir ırk veya aşirete katılmamak koşuluyla istedikleri köyü seçebileceklerdir.

Talimatnamede bunların dışında inşaat ve planlarla ilgili kurallar belirlenmiştir. Komisyonların hukuka aykırı eylemleriyle ilgili şikâyetler veya uygulamayla ilgili itirazlar Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne yapılacaktır.

Sosyal yardımların bir kısmı da emeklilik maaşı, yetim ve dul aylıklarıyla ilgilidir. TBMM Hükümeti'nin idaresinde olan yerlere gelen yetim ve dullar, durumlarını belgeleyen resmi bir belge ibraz edemiyorlarsa, tanık vasıtasıyla maaşlarını Dersaadet'ten, işgal altındaki yerlerden veya diğer mahallerin mal sandıklarından almıyorlarsa ve bu konuda beyanname ile başvururlarsa kendilerine maaş bağlanacağı bir kararname ile düzenlenmiştir. Bu kişiler bir kefil göstermek ve durumlarının aksi ispat edilirse haklarında verilecek cezaya razı olacaklarına dair taahhütte bulunmak zorundaydılar.⁷⁰⁹

Sosyal yardımla ilgili düzenlemelerin bir kısmı da yetimlerle ilgilidir. Muhacir, mülteci, şehit ve fakir farkı gözetilmeksizin bütün yardıma muhtaç yetimlerin eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla yetim barmakları kurulmuştur. Bunlar sosyal yardım komisyonlarına bağlı olacaklar ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'nin bütçesinden yararlanacaklardı. Bu kurumlara yeterli sayıda öğretmen atanacaktı ve her birimde ders ve sanat olmak üzere iki şube oluşturulacaktı. Dokuma, halıcılık, kunduracılık, terzilik, marangozluk ve yapıcılık gibi alanlarda sanat şubeleri kurulacaktır. Bu ve benzer düzenlemelerle yetim çocukların topluma

⁷⁰⁹ **Düştur**, 3. Tertip, c. 2, 26 Haziran 1921, Cüzdan ve Senedi Resmi İbraz Edemeyen Eytam ve Eramile Verecekleri Beyanname Üzerine Maaşlarının İtası Hakkında Kararname, No: 967, s. 59-60.

kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla mali kaynak yaratılması için yetim sandığı da kurulmuştur.⁷¹⁰

Önemli bir konu da Ereğli Kömür Havzası işçileri için gerçekleştirilen düzenlemelerdir. Dönem açısından en temel ihtiyaçlardan biri olan kömür, Zonguldak Ereğli halkının çalıştığı madenlerden elde ediliyordu. Bu ihtiyacın kesilmeden sağlanması önemliydi. Yukarıda değinildiği gibi kömür madeni çalışanlarının askerlikleri de bu amaçla tecil edilmişti. Ayrıca, maden işçisinin olağanüstü çalışma koşulları da düşünülerek bunların haklarıyla ilgili özel düzenleme yapılmıştır. 10 Eylül 1921’de bir kanun çıkarılarak çalışma koşulları düzenlenmiştir.⁷¹¹ Bu kanuna göre, maden işçilerinin çalıştıkları yerlere yakın, içinde hamamların da olduğu sosyal dinlenme mekânları kurulacaktır. Madende zorla çalıştırma, angarya ve on sekiz yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaklanmıştır. Maden sahipleri, çalıştırdıkları işçilerin künyelerini ve ücretlerini deftere kaydetmek ve amele birliği müfettişine ve İktisat Vekâleti’ne denetimlerde sunmak zorundadır. Maden işçileri için yardımlaşma sandığı kurulacağı, işçilerin kusuruyla meydana gelen iş malzemelerinin kendilerince karşılanacağı, hasta veya kaza geçirmiş işçilerin bütün hastaneler tarafından ücretsiz tedavi edileceği, maden ocağı etrafında hastane ve eczane gibi sağlık birimlerinin oluşturulacağı da düzenlenmiştir.

Maden kazasında ölen işçilerin mirasçıları, amele müfettişliği ve İktisat Vekâleti’nin tazminat davası açma hakkı düzenlenmiştir. Tazminat miktarı ne olursa olsun davaya bakmakla sulh hukuk mahkemeleri görevlendirilmişlerdir.

Günlük mesai sekiz saat olarak belirlenmiştir. Bu miktardan daha fazla süreyle çalışmaya hiçbir işçinin zorlanamayacağı; kendi rızası ile fazla süreyle çalışan işçilere iki kat ücret verileceği düzenlenmiştir. İşçilerin asgari ücretini belirlemeye amele birliği ve İktisat Vekâleti’nden üçer kişinin oluşturacağı heyet yetkilendirilmiştir. Kanundaki çalışma koşullarına uymayan maden sahiplerinin ruhsatları, şartnameleri ve imtiyazları iptal edilecektir.

⁷¹⁰ **Düstur**, 3. Tertip, c. 1, 28 Ekim 1920, Muaddel Eytam Nizamnamesine Zeyil, No: 297, s. 81-82; **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 2 Temmuz 1921, Eytam Nizamnamesininin 28 Teşrinievvel 1336 Tarihli Zeylinin İlgası Hakkında Kararname, No: 1010, s. 63; **Düstur**, 3. Tertip, c. 3, 5 Aralık 1922, Darüleytamlar Talimatnamesi, No: 2042, s. 114-116.

⁷¹¹ **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 10 Eylül 1921, Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukna Mütâallik Kanun, No: 1340, s. 91-92.

Ereğli maden işçilerinin yardımlaşma sandıklarının oluşumunu düzenleyen bir de talimatname çıkarılmıştır. Her madende bir sandık oluşturulacağı öngörülmüştür; ancak işçilerin talebi ile ve İktisat Vekâleti'nin onayı ile birkaç madenin birleşik sandık kurması da mümkün olacaktır. Kurulan sandıkların heyetine amele birliği denecektir. Sandıkların idaresi, amele birliğinin çalışma usulü ve görevleri, sandıktan işçiler dışında faydalanabilecekler, sandık için yapılacak kesintiler ve ödenekler, sağlıkla ilgili tedbirler ve yardım kalemleri belirlenmiştir.⁷¹²

8.5. Ankara Hükümeti'nin Savaş Döneminde Kamu Sağlığıyla İlgili Düzenlemeleri

TBMM, Osmanlı Devleti'nden devraldığı toprak üzerinde sadece askeri savaş vermemiştir. Bu savaş sağlık alanında da verilmiştir. İlk olarak, Osmanlı Devleti döneminde Dâhiliye Nazırlığı'na bağlı bir müdürlük olarak çalışan sağlık müdürlüğü, TBMM tarafından vekâletler oluşturulurken Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti adı ile daha iyi bir kurumsal kimliğe kavuşturulmuştur. Bu adım ülke açısından çok önemli bir ihtiyacı karşılamak için atılmıştı. Çünkü ülkede, birçok bulaşıcı hastalık ortaya çıkmıştı; bu hastalıklar nedeniyle özellikle genç nüfusta ciddi kayıplar veriliyordu. Sağlık teşkilatı da yeterli değildi. TBMM Hükümeti, sağlıklı nesiller yetiştirmeyi de savaşın bir parçası saymıştır.

Sağlıkla ilgili olarak ilk adım yukarıda değinildiği gibi sağlık teşkilatının genel müdürlük düzeyinden bakanlık düzeyine taşınmasıdır.⁷¹³ Böylelikle hem sağlık çalışanlarının sayısının artırılması hem teşkilatın ülke düzeyine yayılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Savaşlar ve göçler nedeniyle bulaşıcı hastalıkların arttığı bu dönemde, öncelikle bu hastalıklara karşı planlı bir mücadele yürütmek için düzenlemeler yapılmıştır. Dönemin yaygın bulaşıcı hastalıklarından frengi ile mücadele etmek için bir kanun çıkarılmıştır.⁷¹⁴ Bu düzenlemeyle, frengi hastalarının tedavileri ve frengi

⁷¹² **Düster**, 3. Tertip, c. 4, Ereğli kömür Havzası Amelesi İçin Teşkil Olunacak İhtiyat ve Teavün Sandıkları Talimatnamesinin Kabulü Hakkında Kararname, No: 2608, s. 117-119.

⁷¹³ **TBMM ZC**, c. 1, 01.05.1920, s. 170.

⁷¹⁴ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 5 Şubat 1921, Frenginin Meni ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun, No: 90, s. 144.

hastası olduklarına dair doktordan aldıkları belgeyi yanlarında taşımaları zorunlu kılınmıştır. Hastalığın bulaşmasına bilerek sebep olan hastaların hapis cezasına çarptırılacağı da hükme bağlanmıştır. Kanunla, sadece frengi hastalarına değil herkese yükümlülükler getirilmiştir. Örneğin, doktorlar, bu hastaların kaydını tutarak merkez sağlık birimlerine bildirmekle, tedavisini aksatan hastaları da ihbar etmekle yükümlüydüler. Kamusal boyutta önemli olan frengi hastalığının tedavisinin de ücretsiz yapılacağı emredilmiştir. Eşlerin birbirine frengi bulaştırması durumunda, bulaştıran eşin cezalandırılması diğer eşin şikâyetine bağlanmıştır. Bu dönemde doktor ve diğer sağlık personelinin az sayıda olması nedeniyle sıklıkla karşılaşılan bilimsel olmayan yollardan tedavi yöntemlerinin önüne geçmek için bu kişiler hakkında cezalar düzenlenmiştir. Frengi ile mücadelede de sahte doktorların sahte tedavi girişiminde bulunmaları durumunda hem hapis hem de para cezasına çarptırılacağı düzenlenmiştir. Kanuna uymayanlar hakkında da para cezası uygulanacağı ilan edilmiştir.

Hastalıkların bulaşmasını ve doğacak yeni nesillere geçmesini engellemek için evlenecek çiftlerin de nikâh öncesi muayene yaptırması zorunlu kılınmıştır. Genel sağlığın tehlikede olması nedeniyle düzenlenen nikâh öncesi muayene kararname⁷¹⁵, genç kızların ebeler tarafından muayene edilebileceğini, askeri veya mülki doktor seçiminin serbest olduğunu ve bu muayenelerin de ücretsiz yapılacağını düzenlemiştir.

Bulaşıcı hastalık olaylarının ortaya çıkması karşısında hemen önlem alınabilmesi için sadece çok önemli durumlarda kullanılabileceği düzenlenen telgraf haberleşmesini düzenleyen kararnameye⁷¹⁶ ek yapılarak, bulaşıcı hastalıkların telgraf ile ihbar edilebilmesi sağlanmıştır.⁷¹⁷

Bu önlemler sonrasında frengi ile mücadele konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Örneğin Kastamonu ve Bolu'daki vakaların azalması üzerine, buralardaki frengi teşkilatları ilga edilerek il sağlık müdürlüğüne bağlanmıştır. Hastalıkla mücadele

⁷¹⁵ **Düştur**, 3. Tertip, c. 1, 26 Haziran 1920, s. 21-22.

⁷¹⁶ **Düştur**, 3. Tertip, c. 2, 24 Mart 1921, Telgraf Muhaberatının Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı ve Kısa Yazılması Hakkında Kararname, No: 782, s. 16.

⁷¹⁷ **Düştur**, 3. Tertip, c. 2, 24 Nisan 1921, No: 802, s. 22.

genel birime bırakılmıştır, ancak önlem olarak senede iki kere sağlık müfettişlerince frengi ile mücadele ile ilgili teftiş yapılacaktır.⁷¹⁸

O dönemde ortaya çıkan ve TBMM'nin düzenleme yapmasını gerekli kılan bir diğer bulaşıcı hastalık, ruam hastalığıdır. Özellikle büyükbaş hayvanlarda ve at, eşek gibi ulaşım ve taşıma işleri için kullanılan hayvanlarda görülen bu hastalık, öldürücü bir hastalık olduğundan ve insanlara da bulaştığından, bir dizi önlem alınmıştır. Bulaşıcı ruam hastalığının men edilmesi ve söndürülmesi için yapılması lazım gelenlere dair Nizamname⁷¹⁹ ile yolcu ve eşya taşıyan araç sahiplerinin, bu araçları çeken hayvanları için hükümet baytarından sağlıklı olduklarına dair belge almaları zorunlu kılınmıştır. Şehir ve kasabalarda bulunan hanlarda, hayvanlar için yapılmış ahırların temizlenmesi ile ilgili usuller öngörülmüştür. Yolcu taşıyan araçlar, on beş günde bir muayeneden geçirilecektir; araç sahipleri şehir ve kasaba girişlerinde muayene belgelerini karakollara kontrol ettireceklerdir. Ayrıca hayvan alım satımında da bu tarz yükümlülükler düzenlenmiştir. Bu yükümlülüklere uymayanlar hakkında gerek hapis gerek para cezası kesileceği düzenlenerek, uygulamaya herkesin uyması amaçlanmıştır.

Dönemin koşulları dikkate alındığında, gerçekten halk sağlığı konusunda önemli adımlar atılmıştır. Muayenelerin ücretsiz olması ile halkın doktora daha kolay ulaşmasını sağlamak amaçlanmıştır. Doktor olmayanların halkı kandırarak sözde tedavi yapmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hayvan sağlığı da önemsenmiştir. Sağlık teşkilatının kurulması ve geliştirilmesi de halk sağlığının ülke geneline yayılmasını ve daha kurumsal ve bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu anlamda bir adım da Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı Umuru Baytariye Müdürlüğü'nün oluşturulması ile atılmıştır.⁷²⁰

⁷¹⁸ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 28 Eylül 1920, Kastamonu ve Bolu Frengi Teşkilatının İlgası Hakkında Nizamname, No: 247, s. 57-58.

⁷¹⁹ **Düster**, 3. Tertip, c. 3, 21 Haziran 1922, No: 1634, s. 54-55.

⁷²⁰ Ferruh Dinçer, "Türkiye'de Askeri, Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar", **A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi**, c. 27, S. 1-2, 1980, s. 247-272, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/11/573/7179.pdf> (07.08.2013, 00:30)

8.6. Eğitimle İlgili Düzenlemeler

TBMM, 9 Mayıs 1920 tarihli programında eğitim alanındaki hedeflerini koymuş ve eğitimi de savaşın bir parçası saymıştır. İçinde bulunulan savaş, yoksulluk, hastalık gibi koşulları doğuran unsurlardan birinin de eğitimsizlik olduğu tespiti yapılmıştır. Bu nedenle acil olarak eğitime de el atmak gerektiği düşünülmüştür. Programda eğitimle ilgili hedefler şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Maarif işlerinde gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidali hayatta (hayat mücadelesinde) muvaffak kılacak, istinatgâhlarını (dayanaklarını) kendi nefislerinde (benliklerinde) bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis (kendine güven) gibi seciye verecek, müstahsıl (üretici) bir fikir ve şuur uyandıracak, bir derece-i âliyeye isal eylemek (ulaştırmak), tedrisat-ı resmiyeyi (resmi eğitim ve öğretimi) bütün mekteplerimizi en ilmi (bilimsel), en asri (çağdaş) olan bu esasat (esaslar) ile kavaidi sıhhiye (sağlık kuralları) dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize (coğrafi ve iklim şartlarına), ananati tarihiye ve içtimaiyimize (tarihsel ve toplumsal geleneklerimize) muvafık ilmi ders kitapları meydana getirmek; halk kitlesinden lûgatları (sözleri) toplayarak dilimizin kamusunu (sözlüğünü) yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak (artıracak) âsarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi (tarihi, edebi ve sosyal eserleri) erbabına yazdırmak, âsarı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek (eski milli eserlerimizi kayıtlara geçirmek ve korumak), Garp ve Şarkın müellifati ilmiye ve fenniyesini (ilmi ve fenni eserlerini) dilimize tercüme ettirmek, hâsılı (kısaca) bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti (hayat ve varlığını korumak) için en muhim amil olan maarif umuruna (en önemli etmen olan eğitim işlerine) dikkat ve gayreti mahsusa (özel bir dikkat ve çaba göstererek) çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi (mevcut okulları) hüsnü idare etmektir.”⁷²¹

Eğitim konusunda belirlenen hedefe ulaşılması için atılan adımlardan biri Maarif Kongresi'nin düzenlenmesidir. Kurtuluş Savaşı'nın en buhranlı döneminde,

⁷²¹ TBMM ZC, c. 1, 9 Mayıs 1920, s. 241-242.

1921 yılında Maarif Kongresi toplanmış ve çeşitli yerlerden ve hatta İstanbul'dan gelen hocalarla eğitim sorununa çözüm üretmek için müzakereler yapılmıştır.

Askeri düzenlemeler açıklanırken değinilen öğretmenlerin askerlik görevlerinin tecil edilmesi kararı da eğitime verilen önemi göstermektedir.⁷²² Muallimin ve Talebenin Askerlikten Tecilleri Hakkında Kanun'un kabul edilmesiyle de yine öğretmen ve öğretmenlerin askerlik görevleri tecil edilmiştir.⁷²³ Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında geçici olarak ertelenen zorunlu eğitim hakkındaki kanunun yeniden uygulanmasına karar verilmiştir.⁷²⁴

Başka bir düzenleme ise orman okulları hakkındadır. Buna göre mevcut ormanların kurtarılması, korunması ve gelişmesi için ve fidanlık kurmak için bu işi bilimsel yöntemlerle yapacak fen memurları yetiştirmek amacıyla orman okulu kurulacaktır. İlk olarak Kastamonu'da kurulacak okul, İktisat Vekâleti'ne bağlı olacaktır. Öncelikle sadece yirmi öğrenci kabul edecek okulun mezunları, yüksek okul mezunu sayılacaklardır. Bu öğrenciler iki yıl eğitim görecekler ve hem eğitim hem de memuriyet süresince askerlik hizmetinden tecil edileceklerdir. Düzenlemede okulun idari, mali ve eğitimle ilgili işleyişi ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.⁷²⁵

Osmanlı döneminden kalan eğitim birimlerinden olan medreselerle ilgili olarak Hükümet, Medarisi İlmiye Nizamnamesi'ni çıkarmıştır. Bu düzenlemeyle, taşradaki medreselerin teşkilat ve idaresi, öğrenci kayıt ve kabulü, öğrencilerin görevleri, medresenin disiplini, sınavlar ve eğitim esasları ile okutulacak dersler belirlemiştir.⁷²⁶

Nizamnamenin gerekçesinde Anadolu'da halka namaz kıldırarak, halkın karşılaştığı dini problemleri çözecek, cenaze kaldıracak din görevlisinin bulunmaması nedeniyle böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.⁷²⁷

⁷²² **Düster**, 3. Tertip, c. 3, 5 Nisan 1922, 1317 Tevellütlü Muallimlerin Hizmeti Askeriyeye Celpelerinin Tecili Hakkında Kararname, No: 1496, s. 21.

⁷²³ **Düster**, 3. Tertip, c. 1, 21 Şubat 1921, No: 100, s. 152-153.

⁷²⁴ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 22 Mart 1921, Hükmü Muvakkaten Tadil Edilmiş Olan Mecburi Tahsil Hakkındaki Ahkâm Kanunienin Tamamii Tatbikına Dair Kararname, No: 754, s. 8.

⁷²⁵ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 22 Mart 1921, Orman Mektebi Nizamnamesi, No: 766, s. 9-14.

⁷²⁶ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, 8 Mayıs 1921, Medarisi İlmiye Nizamnamesi, No: 835, s. 41-45.

⁷²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi", **A.Ü.İ.F.D.**, c. 43, S. 2, 2002, s. 277-313, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/725/9165.pdf>.

Dönemin koşulları dikkate alındığında medrese eğitiminin düzenlenmesi, halkın hurafelerle kandırılmasını engellemek ve tarikat, şeyh gibi feodal unsurlar tarafından sömürülmemesini sağlamak açısından önemlidir.

SONUÇ

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mondros Mütarekesi sonrasında işgalci devletlerin Anadolu'yu işgal etmeleri üzerine başlayan milli mücadelenin ulusal boyuta taşınmasıyla kurulmuştur. Milli mücadelenin gelişmesi ve başarıya ulaşmasını, eski rejimin yıkılıp yerine düşünsel ve eylemsel kaynakları çok farklı yeni bir devletin kurulmasını, TBMM gerçekleştirmiştir. Bu nedenle, TBMM'nin birinci dönemi Türk Kamu Hukuku'nun kaynağıdır. Çünkü anayasal düzen kökünden değişmiştir.

Egemenliğin kaynağı değişmiştir. Millet egemenliği kabul edilmiştir. Saltanat ve hilafet kaldırılmıştır. Milli egemenliğin temsilcisi olarak Meclis, bütün eylemlerinde ve kararlarında meşruiyetini milli egemenlik esasına dayandırmıştır. Halkın kendi kaderini kendisinin belirlemesi, halk idaresi, halkçılık esası da bu dönemin en önemli düsturudur. Bu ilke de milli egemenlik ilkesi gibi, dönemin en önemli siyasal ve anayasal kararlarında, çıkarılan kanunlarda ve özellikle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda yer almıştır. Anayasa taslağı, Halkçılık Programı diye anılmıştır. Anayasa'nın düzenlediği idari yönetim, siyasal ve anayasal tarihimizde görülmemiş bir şekilde, halkçılık esasına yer vermiştir. TBMM'nin milli bağımsızlık amacına ulaşabilmesi, ancak feodal yapının ve eski rejimin kaldırılmasıyla mümkün olacağından, yeni Türkiye Devleti, yerelden merkeze doğru, toplumun en küçük biriminin bile yönetime katılmasını sağlayacak esasları kabul etmiştir.

Başarıya ulaşabilmek içinse bütün yetkilerin TBMM'de toplanması gerekmiştir. Yasama, yürütme, yargı kuvvetleri devrimin bir zorunluluğu olarak tek elde toplanmıştır. Ancak, daha hızlı ve etkili karar mekanizması oluşturmak için Meclis'in kendi içinden seçtiği ve tamamen Meclis'e bağlı bir yürütme oluşturulmuştur. On bir vekâlet belirlenmiştir. İcra Vekilleri Heyeti adıyla anılan TBMM Hükümeti, her ne kadar aralarında uyum ve siyasi bir birlik olmasa da kısa

bir süre sonra meclis hükümeti sisteminden parlamenter rejime daha yakın esaslarla çalışmaya başlamıştır. Giderek parlamenter rejimlerdeki kabine görüntüsünü almıştır.

TBMM Hükümeti, meclis hükümeti sistemi kabul edilmiş olsa da seçildiği andan itibaren Meclis karşısına birçok konuda sorunların tespit edildiği ve çözüm önerildiği bir programla çıkmıştır. Gittikçe bir kabine gibi çalışmaya başlamıştır. Meclis de Hükümet'i, parlamenter rejimlerde görülen denetim yollarını kullanarak sıkı bir biçimde denetlemiştir; ortak sorumluluk esası kabul edilmediği halde Hükümet'e karşı güvenoyu mekanizması kullanılmıştır. Ancak bu durum Hükümet açısından da geçerli olmuştur; Hükümet de güvenoyu isteminde bulunmuştur.

TBMM Hükümeti, kurtuluş ve kuruluş aşamasında devrimin lokomotifi olmuştur. Eski rejimden kaynaklı sorunlara ve yeni ihtiyaçlara çözüm bulmak gerekmiştir. Bunların da ötesinde, Kurtuluş Savaşı'nın verildiği bu dönemde güvenliği sağlamak gerekmiştir. Ayrıca, Anadolu'daki ikili iktidar sorununu çözecek, kendi otoritesini pekiştirecek adımlar atılmıştır.

TBMM Hükümeti'nin attığı bu adımlar kamu hukuku çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu çalışmanın esasını oluşturmuştur. Çalışmanın kaynağını ise 1920-1923 yılları arasında çıkarılan kanunlar, alınan Meclis Genel Kurul kararları ve özellikle TBMM Hükümeti tarafından çıkarılan kararnameler, nizamnameler ve talimatnameler oluşturmuştur.

Bu çerçevede TBMM Hükümeti'nin aldığı kararlar tasnif edilerek, adli, idari, askeri, mali, sağlık ve eğitimle ilgili düzenlemeler incelenmiştir. Bu düzenlemelerin iki önemli sebebi vardır: Birincisi, içinde bulunulan koşulların yarattığı ihtiyaçlara ve eski rejimden yeni rejime geçiş sürecinde beliren sorunlara çözüm bulmak; ikincisi, ise yeni rejimi kurmak.

İlk düzenlemeler ile artık meşruiyeti kalmamış, işgalci kuvvetlerin idaresinde, otoritesi tanınmayan İstanbul Hükümeti'nin iktidar iddiasını bertaraf etmek, İstanbul'un Anadolu'daki hareket aleyhinde geliştirdiği bütün saldırılara karşı koymak amaçlanmıştır. Bu düzenlemelerde hem güvenlik önlemleri alınmış hem de TBMM'nin ve Hükümeti'nin otoritesi sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin,

İstanbul ile her türlü haberleşmenin yasaklanması kararı, sadece telgraf ve posta haberleşmesini sınırlamakla kalmamış; İstanbul kaynaklı yayınların da Ankara egemenliğindeki sınırlara sokulmamasını sağlamıştır. İstanbul Hükümeti'nin işgal kuvvetlerinin baskıları ile kurduğu Divan-ı Harpler ve gerçekleştirdiği tehcirle ilgili yargılamalar hakkında da kararlar verilerek bu mahkemelerin lağvı, yargılamaların da şüphelinin suçluluğu ispat edilene kadar tutuksuz yapılması kararlaştırılmıştır. Yine, İstanbul'daki temyiz mahkemesini tanımadığını Sivas'ta bir temyiz mahkemesi kurarak ilan etmiştir. Kısaca, TBMM Hükümeti, yargı kuvveti yönünden de egemenliğin TBMM'ye ait olduğu yönünde kararlar vermiştir.

Dönem açısından önemli bir sorun işgal yerleridir. İşgale uğramış yerlerden Ankara Hükümeti'ne sığınan memurların durumu, bunların aileleri ile Anadolu'ya geçebilmelerinin sağlanması ve hangi kadrolarda hangi esaslara göre görev alacakları konusunda birçok düzenleme vardır. İşgal altında kalan yerlerin mahkemelerindeki dava dosyalarının akıbeti, bu yerlerden verilen hükümlerin uygulanıp uygulanmayacağı sorunları çözülmeye çalışılmıştır.

Savaş dönemi olmasına rağmen öğretmen ve öğrencilerin askerlik hizmetlerinin tecil edilmesi, orman mektebi kurulması eğitime verilen önemi gösteren düzenlemelerdir. Yine önemli kamu görevinde bulunanların, dönemin en temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere zirai işlerde ve kömür madeninde çalışanların da askerlik görevleri tecil edilmiştir.

Adli bürokrasi yeniden düzenlenmiş, çalışma yaşamıyla ilgili kararlar alınmıştır. Sağlıkla ilgili olarak da özellikle salgın hastalıklar ile mücadele konusunda komisyonlar kurulmuş ve sistemli bir mücadele yürütülmüştür.

TBMM otoritesinin tam olarak sağlandığı dönemde, tedavüldeki paranın, arazi senetlerinin ve pasaportların üzerindeki eski rejimi ifade eden isimlendirme ve şekiller kaldırılarak, yerlerine TBMM'nin egemenliğini ifade eden şekiller konulması alınan kararlardandır.

Uzun süren savaş yılları nedeniyle ve işgal edilmiş bir ülkede savaş yürüten TBMM'nin maddi kaynağa çok ihtiyacı olmuştur. Kısıtlı kaynakları en idareli

biçimde kullanmaya çalışmıştır; ancak bu kaynaklar yeterli olmayınca halka başvurulmuştur. Bu dönemde halk mali anlamda da seferber edilmiştir.

TBMM ve Hükümeti olağanüstü bir dönemde, hukuki ve meşru bir zeminde mücadele etmiştir ve ulusal demokratik bir devrim gerçekleştirmiştir. Hükümet, aldığı ve uyguladığı kararlarla, hem kuruluş hem de kurtuluşu aynı anda gerçekleştiren TBMM'nin devrim lokomotifini olmuştur. Bu lokomotifin en önemli özelliği ise kaynağını halka dayandırması ve meşru ve hukuki raylardan hiç çıkmaması olmuştur.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz- Savcı, Bahri, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara: AÜSBFY, 1950.

Ağaoğlu, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhü**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Basım, 1996.

Akın, İlhan, **Türk Devrimi Tarihi**, İstanbul: 1992.

Akın, Rıdvan, **Türk Siyasal Tarihi**, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2010.

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, Ekim 2008.

Akın, Rıdvan, “Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin Üstünlüğü ve Ordunun Yönetimi Tartışması”, **Köksal Bayraktar’a Armağan**, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, c. 1. s. 431- 445.

Akın, Rıdvan, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Layihasını Müzakeresi”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul: Yaylacık Matbaası, Nisan 1992. s.343-359.

Akın, Rıdvan, “1920’ler Anadolu’sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 32, Ağustos 1996. s.31-41.

Akşin Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001.

Aldıkaçtı, Orhan **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul: 1960.

Arar, İsmail, **Atatürk’ün Halkçılık Programı**, İstanbul: Baha Matbaası, 1963.

Arıburnu, Kemal, **Sivas Kongresi, “ Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Ankara: 1997.

Arsel, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları I, Cumhuriyet’in Temel Kuruluşu**, Ankara: Mars Matbaası, 1965.

Ata, Ferudun, “Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları”, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/ferudun.pdf>, 12.08.2013.

Ata, Ferudun “Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. 21, Temmuz 2005, <http://atam.gov.tr/divan-i-harb-i-orfi-mahkemelerinde-ermen-i-tehciri-yargilamalarina-istatistiksel-bir-bakis-1919-1921/>, 12.08.2013.

Atatürk, Mustafa Kemal, **NUTUK II, Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt 20, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ocak 2007.

Atatürk’ün Bütün Eserleri, c. 12, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 2005.

Balta, Tahsin Bekir, “Türkiye’de Yasama Yürütme Münasebeti” **İncelemeler**, AÜSBF Yayınları, Ankara: 1960. s. 1-55.

Balta, Tahsin Bekir, **Türkiye’de Yürütme Kudreti**, A.Ü.S.B.F., Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1960.

Başgil, Ali Fuat **Esas Teşkilat Hukuku**, c. 1, İstanbul: İÜHFY, 1960.

Berkes, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Basım, Mart 2007.

Bıyıklıoğlu, Tefik, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve İhtilalci Karakteri”, **Bellekten**, c. 24, S. 96, Ekim 1960, s. 637-663.

Çeçen, Anıl, “Atatürk ve Halkçılık”, **Tahsin Bekir Balta’ya Armağan**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974. s. 1-40.

Çelik, Burak, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası** Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Aralık 2007.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, c. 1, 2,3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No: 4, 1995.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet-İkinci Grup**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, Nisan 1995.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitbevi, 26. Baskı, 2010.

Dinçer, Ferruh, “Türkiye’de Askeri, Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar”, **A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi**, c. 27, S. 1-2, 1980, s. 247-272, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/11/573/7179.pdf> (07.08.2013, 00:30).

Düstur, 3. Tertip, c. 1-4 Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 2. Basım, 1953.

Ekinci, Necdet, “Kurtuluş Savaşında İstanbul Ve Anadolu’daki Türk Ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c. 4, S. 14, 1994, s. 175-176, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10283.pdf>, (04.08.13, 23:00).

Eroğul, Cem, **Anatüzeeye Giriş**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2010.

Eroğul, Cem, **Anayasayı Değiştirme Sorunu**, AÜSBFY, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.

Goloğlu, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi 3, 1920**, İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2010.

Göze, Ayferi **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Y., Ekim 2009.

Haspolat, Evren, “Meşrutiyet’in Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 47, Bahar 2011, s. 557-584. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1659/17716.pdf>.

Karamustafaoğlu, Tuncer, “20 Ocak 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununun 7. Maddesi üzerine Bir İnceleme” , Prof. Dr. Mahmut Koloğlu’ya 70. Yaş Armağanı, AÜHFY, No: 367. s. 319-328.

Kili, Suna-Gözübüyük, Şeref, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2006.

Köksal, Osman, “Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 12, 2001, s. 157-171, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1268/14603.pdf>, (13.08.2013).

Kubalı Hüseyin Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul: Tan Matbaası, 1960.

Kurtuluş Savaşı’nın İdeolojisi-Hâkimiyeti Milliye Yazları, Çevrimyazı: Hadiye Bolluk, İstanbul: Kaynak Yayınları, İkinci Basım, Nisan 2004.

Montesquieu, “İngiltere’nin Esas Teşkilatı, Kanunların Ruhu XI. Kitap, 6. Bölüm”, Çeviren: Asistan Mukbil Özyörük, **A.Ü.S.B.F.D.**, 1947, c. 2, S. 1-2, s. 75-83, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/2/1/9_Montesquie.pdf .

Okandan, Recai Galip, “Pozitif Amme Hukukumuz Bakımından Milli Mücadele Devri ve Onu Takip Eyleyen Merhale”, **Muammer Raşit Seviğ’e Armağan**, İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi, 1956, s. 123-143.

Okandan, Recai Galip, “Milli Hâkimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi”, **İ.Ü.H.F.M.**, İstanbul: 1961. c. 27, S. 1-4. s. 21-33.

Okandan, Recai Galip, “Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi”, **İ.Ü.H.F.M.**, c. 2, 1936, s. 502-523.

Onar, Erdal, **Meclis Araştırması**, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 419, 1977.

Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.

Özbudun, Ergun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukuki Niteliği, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.1, S.2, s. 475-503.

Perinçek, Doğu, **Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Perinçek, Doğu, **Türkiye'nin Anayasa Birikimi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Perinçek, Doğu, **Kemalist Devrim 4-Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Temmuz 2010.

Sarıca, Murat, **Siyasal Tarih**, İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım, 1983.

Seviğ, Raşit, "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri, **AÜHFD**, Ankara: 1951, s. 1-72, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1951-08-01-02/AUHF-1951-08-01-02-Sevig.pdf>.

Sezgin, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

Soysal, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 271, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.

Soysal, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 271, 1969.

Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997.

Tanör, Bülent, **Kurtuluş Üzerine On Konferans**, İstanbul: Der Yayınları, 1995.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, Mart 2011.

Tanör, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2009.

Tanör, Bülent, "Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model", **Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 213-218.

Tanör Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2010.

Tezcan, Cezmi, **Tekâlifî Harbiye ve Tekâlifî Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: 2005.

Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları, Eylül 2003.

Toprak, Zafer, "İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", **Toplum ve Bilim**, S. 1, Bahar 1977.

Tunaya, Tarık Zafer, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, **Muammer Raşit Seviğ’e Armağan**, İstanbul: Akgün Matbaası, 1956. s.373-394.

Tunaya Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım 2007.

Tunaya, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, **İ.Ü.H.F.M.**, c. 23, S. 3-4, 1957, s. 227-247.

Tunaya, Tarık Zafer, “Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, S. 3, Nisan 1997, s. 20-32.

Tunaya, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, **İ.Ü.H.F.M.**, c. 23, S. 3-4, 1957, s. 227-247.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi II, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.

Turhan, Mehmet, **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, Diyarbakır: DÜHFY, No: 9, 1989.

Turhan, Mehmet, “Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, **Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan**, Ankara: A.Ü.S.B.F., 1991, s. 453-463.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis**, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1999.

Yayla, Yıldızhan, **Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaiif**, İÜSBF, İstanbul: Güray Matbaası, 1982.

Yüzbaşıoğlu, Necmi, “Cumhuriyetin 75 Yılı’nın Devlet’in Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyet’in 75. Yıl Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, 249- 258.

Zengin, Zeki Salih, “Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet’in Başlarında Türkiye’de Medreseler ve Din Eğitimi”, **AÜİFD**, c. 43, S. 2, 2002, s. 277-313, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/725/9165.pdf>, (20.08.2013, 22:03).

TBMM Birinci Devre Umumi Fihristi, Ankara: TBMM Basımevi, 1962.

TBMM ZC, c.1, TBMM Matbaası, Ankara, 3. Basım, 1959.

TBMM ZC, c. 2, TBMM Matbaası, Ankara, 3. Basım, 1981.

TBMM ZC, c. 3, TBMM Matbaası, Ankara, 3. Basım, 1981.

TBMM ZC, c. 4, TBMM Matbaası, Ankara, 3. Basım, 1981.

TBMM ZC, c. 5, TBMM Matbaası, Ankara, 3. Basım, 1981.

TBMM ZC, c. 6, TBMM Matbaası, Ankara, 2. Basım, 1943.

TBMM ZC, c. 7, TBMM Matbaası, Ankara, 2. Basım, 1944.

TBMM ZC, c. 8, TBMM Matbaası, Ankara, 2. Basım, 1945.

TBMM ZC, c. 9, TBMM Matbaası, Ankara, 2. Basım, 1954.

TBMM ZC, c. 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 11, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 12, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 13, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 17, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM ZC, c. 18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM ZC, c. 19, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM ZC, c. 20, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM ZC, c. 21, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM ZC, c. 22, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM ZC, c. 23, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM ZC, c. 24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM ZC, c. 25, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM ZC, c. 29, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 1,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001026.pdf>

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz01002064.pdf>,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz01002022.pdf>.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003140.pdf>,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003015.pdf>,
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003078.pdf>.

<http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinetRoot.aspx> (01.08.2013, 13:40).

Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiyei Umumiye vekâletlerinin ilgasına dair Kanun,
Kanun No: 429, 03.03.1340, Kanunlar Dergisi c. 2,
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf (01.08.2013, 13:00).

ÖZGEÇMİŞ

Sinem ŞİRİN 1985 yılında İstanbul'da doğmuştur. 2003 yılında Maltepe Kadir Has Anadolu Lisesi'nden mezun olmuş ve Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimine başlamıştır. 2007 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Barosu'na bağlı olarak avukatlık stajını tamamlamış ve avukat olmuştur. 2010 yılında Galatasaray Üniversitesi Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başlamış ve 2011 yılında İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. Halen aynı kurumda akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Akademik Çalışmalar:

Bildiri: “Hangi Anlamda Sürdürülebilirlik: Gelişme mi, Dönüşme mi?”, Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları-Sosyal Haklar Sempozyumu, 4-5 Nisan 2013, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları ve Vatandaşlık Çalışmaları Merkezi, Ankara.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite Galatasaray Üniversitesi
Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı Soyadı Sinem ŞİRİN
Tez Başlığı Birinci Meclis Döneminde Siyasal Rejim ve Yürütme Erki 1920-1923
Savunma Tarihi 04.09.2013
Danışmanı Doç. Dr. Rıdvan AKIN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı
Doç. Dr. Rıdvan AKIN

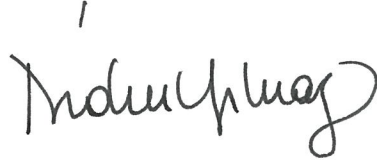
İmza

Yrd. Doç. Dr. Burak ÇELİK

Yrd. Doç. Dr. Didem YILMAZ

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Sibel YAMAK